11

M.S.

శ్రీరస్తు

శ్రీహయవదనపరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీమద్వేదమార్గేత్యాద్యనుపమబిరుదాలంకృత

శ్రీశ్రీకృష్ణబ్రహ్మతంత్రపరకాలసంయమిసార్వభౌమ

శ్రీపదారవిన్దద్వన్ద్విన్దిరాయమాణాన్తఃకరణేన

శ్రీమత్తర్కతీర్థపణ్డితరత్నోపాహ్వయ

కస్తూరీరఙ్గాచార్యవర్యాన్తేవాసినా

శ్రీమద్వనవర్తిసంస్థానాన్తర్వర్తి శ్రీరఙ్గపురనివాసినా

ఆసూరి - అనన్తాచార్యేణ పరిశోధితాం

మాతృకామనుసృత్య - సాహిత్యవిదుషా

హాసనాభిజనేన నరసింహశాస్త్రిణా

యథామతిపరిశోధితః

తర్కసఙ్గ్రహనిరుక్తి న్యాయబోధినీ దీపికాదీపికాపత్రికావ

వాక్యార్థబోధినీ భాషాపరిచ్ఛేదాత్మకః

తర్కశాస్త్రగ్రన్థః

శ్రీ * శ్రీ

శ్రీమన్మహీశూరమహారాజ కృష్ణరాజేన్ద్రాశ్రితేన

ధర్మాధికారి చక్రవర్త్యయ్యఙ్గార్యేణ సంస్థాపితాయామ్

మహీశూరపురమధ్యవర్తిన్యాం

విద్యాతరఙ్గిణ్యాఖ్య ముద్రాక్షరశాలాయాం

తదధికారిభిః

ద్వితీయవారం

ముద్రాపితో విజయతేతమామ్

ఇదానీమేతన్మూల్యమేకరూప్యమ్

సన్ ౧౯౦౭.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

శ్లో॥ నిధాయహృదివిశ్వేశం విధాయగురువందనమ్।
బాలానాంసుఖబోధాయ క్రియతెతర్కసంగ్రహః॥ ౧

—శ్రీ తర్కసంగ్రహవ్యాఖ్యాన్యాయబోధినీప్రారభ్యతె.శ్రీ—

శ్లో॥ అఖిలాగమసంచారి శ్రీకృష్ణాఖ్యంపరంమహః। ధ్యాత్వా గోవర్ధనసుధీః తనుతెన్యాయబోధినీమ్॥ చికీర్షితస్యగ్రంథస్య నిర్విఘ్నపరిసమాప్త్యర్థ మిష్టదేవతా నమస్కారాత్మకం మంగళం శిష్యశిక్షాయై గ్రంథతోనిబధ్నాతి * నిధాయేతి * అథ పదార్థా విభజతె॥

—శ్రీతర్కసంగ్రహవ్యాఖ్యానిరుక్తిఃప్రారభ్యతె.శ్రీ—

శ్లో॥ ప్రణమ్యదక్షిణామూర్తిం మతీణగుణలక్షణమ్। తర్కసంగ్రహవాక్యార్థ నిరుక్తిఃక్రియతెమయా॥ ఇహఖలు ప్రారిప్సితప్రకరణసమాప్తి ప్రత్యర్థిప్రత్యూహ వ్యూహవిధ్వంసనాయ గ్రంథారంభె మంగళమనుతిష్ఠంతి శిష్టాః। ప్రతిపిత్సూనాం ప్రతిపత్తయె ద్రవ్యాది పదార్థా ప్రతిపిపాదయిషు రన్నంభట్టస్స్వానుష్ఠితం మంగళముపనిబధ్నాతి * నిధాయేతి * ననుశిష్టసంప్రదాయా దనుష్ఠీయతాం నామమంగళం తదుపనిబంధనం తు నిరర్థకమితి చేన్న, ఉపనిబంధనస్యశిష్యశిక్షార్థతామన్నంభట్టో మనుతె।తర్కసంగ్రహమాత్రాధ్యయనేనబాలానాం గ్రంథకరణసామర్థ్యస్య శశవిషాణసోదరతయా నవయం తదర్థతాం మన్మహె-కింతుమంగళోప నిబంధనస్యాపి మంగళతాం ప్రతిపద్యామహె - నను కిమర్థమయంగ్రంథః క్రియతఇత్యతఆహ * సుఖబోధాయేతి * సుఖందుఃఖధ్వంసః మోక్షఇతియావత్ సుఖాయబోధస్సుఖబోధః ప్రయోజకత్వం చతుర్థ్యర్థః

(ని) తథాచ మోక్షప్రయోజకం జ్ఞానమితిఫలితం తచ్చజ్ఞానంపదార్థవిషయకమేవ-తర్కసంగ్రహ ఇతి సంజ్ఞాబలాత్-సమ్యక్ గృహ్యంతే బుధ్యంతే అనేనేతి సంగ్రహఃబోధకః జ్ఞానజనకః, తర్కాణాం ద్రవ్యాదిపదార్థానాం సంగ్రహః తర్కసంగ్రహ ఇతి తదర్థత్వాత్. తథాచ మోక్షప్రయోజకీభూత పదార్థవిషయక తత్త్వజ్ఞాన సంపాదనాయ అయంగ్రంథః క్రియత ఇతిభావః, నను మోక్షే నపదార్థవిషయక తత్త్వజ్ఞానముపయుజ్యతే ఆత్మవిషయకజ్ఞానస్యైవ మోక్షోపయోగితయా శ్రుతిసిద్ధత్వాదితి చేన్న ఆత్మా ఇతరభిన్నః ఇత్యాకారకాత్మ విషయకతత్త్వజ్ఞానే ద్రవ్యాదిపదార్థవిషయక తత్త్వజ్ఞానస్యైవోపయోగిత్వాత్ , శ్రూయతేచార్థోఽయ మీశావాస్యోపనిషది "సపర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణ మస్నావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధమ్। కవిర్మనీషీపరిభూస్స్వయంభూర్యాథాతథ్యతోఽర్థాన్ వ్యదధాచ్ఛాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః" ఇతి-అయమర్థః. శుక్రంశుద్ధమాత్మానం సఏవపుమాన్ పర్యగాత్।పరిగతవాన్భవేత్ జ్ఞాతవాన్ భవేత్-కీదృశమాత్మానం అకాయంశరీరరహితంఅవ్రణందుఃఖరహితం అస్నావిరంస్నావాస్సిరాయస్మిన్నవిద్యంత ఇత్యస్నావిరం శుద్ధంరాగద్వేష మోహరహితం అపాపవిద్ధం ధర్మాధర్మసంబంధశూన్యమ్, అథవా ఆత్మానంస్వాత్మానం అకాయాదిరూపం సఏవపర్యగాత్ ప్రాప్తవాన్ భవేత్ ముక్తోభవేదిత్యర్థః. యఃపుమాన్ అర్థాన్ ద్రవ్యాదిపదార్థాన్ వ్యదధాద్వివేచితవాన్ కీదృశస్సన్, పరిభూః ఇతరమతాన్పరిభవిష్ణుః వక్తృత్వాదిశూన్యస్యపరిభవన సామర్థ్యం నసంభవతీత్యతఆహ- కవిరితి, కవిః కవితాకల్పకః వక్తేతియావత్, జ్ఞానరహితస్య వక్తృతాకానన కౌముదీత్యతఆహ. మనీషీతి, మనీషీబుద్ధిమాన్ అతఏవస్వయంభూః స్వయంభవతి ప్రభవతి సమర్థోభవతీతి। యథాకథం చిత్పదార్థ వివేచనం నఫలాయకల్పతే తదాహ,యాథాతథ్యతో యథార్థత్వేన।సకృత్పదా

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

ద్రవ్యగుణకర్మ సామాన్య విశేషసమవాయాభావా స్సప్తపదార్థాః

(న్యా) *ద్రవ్యేతి* అత్ర సప్తపదగ్రహణం పదార్థత్వం ద్రవ్యాదిసప్తాన్యతమత్వ వ్యాప్యమితి వ్యాప్తిలాభాయ॥ నను శక్తిపదార్థస్యాష్టమస్య సత్త్వాత్కథం సప్తైవేతి, తథాహి, మణ్యాది సంయుక్తేఇంధనాదౌ సత్యపి వహ్నిసంయోగే దాహో నజాయతే- తచ్ఛూన్యే తు జాయతే అతో మణిసమవధానే దాహానుకూలాశక్తిర్నశ్యతి మణ్యభావదశాయాం దాహానుకూలాశక్తిరుత్పద్యతే - తస్మాచ్ఛక్తిరతిరిక్తః పదార్థ ఇతిచేన్న- దాహంప్రతి మణేః ప్రతిబంధకత్వేన తదభావస్య కారణత్వేనైవ నిర్వాహే మణిసమవధానాసమవధానాభ్యామనంత శక్తితత్ప్రాగభావతద్ధ్వంసకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాత్ । తస్మాత్సప్తైవపదార్థా ఇతి

(ని) ర్థవివేచనం నార్థాయ నోపపద్యతే తదాహ, శాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః అనేకసంవత్సరానిత్యర్థః - ఏవంచ మోక్ష ప్రయోజకీభూతం యత్పదార్థతత్త్వజ్ఞానం తస్మై తర్కసంగ్రహః క్రియత ఇతి నానుపపత్తిః. అన్నంభట్టస్తు సుఖేన అనాయాసేన బోధస్సుఖబోధ ఇతి వ్యాచష్ట-తచ్చ వ్యాఖ్యానం కించిదపకర్షమాలంబతే, స్వతః పరమపురుషార్థభూతమోక్షంప్రతి స్వగ్రంథస్యోపయోగితామప్రత్యాయ్య గ్రంథే బాలకస్య ప్రవర్తయితుమశక్యత్వాత్ అథపదార్థాన్విభజతే. * ద్రవ్యేతి * నన్వయంవిభాగోనుపపన్నః - సామాన్యలక్షణకథనానంతరమేవ విభాగస్య కర్తవ్యత్వాత్ - యథాతత్ర గంధవతీపృథివీత్యనేన పృథివీసామాన్యలక్షణముక్త్వాసాద్వివిధేతి తద్విభాగః క్రియతే తథా, నచేహ పదార్థసామాన్యలక్షణముక్తమతస్తద్విభాగోఽనుపపన్న ఇతిచేన్న, తర్కసంగ్రహ ఇతివాక్యఘటకీభూత తర్కపదేన తల్లక్షణస్యోక్తప్రాయత్వాత్ - తథాహి, తర్క్యంతే జ్ఞాయంతే ఇతి వ్యుత్పత్త్యా తర్కపదేన ద్రవ్యాదిపదార్థా ఉచ్యంతే - తేన జ్ఞేయత్వం పదార్థసామాన్యలక్షణమితి లభ్యతే - అన్నంభట్టస్తు పదస్యార్థః పదా

తత్రద్రవ్యాణి।పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశకాలదిగాత్మమనాంసి నవైవ, రూపరసగంధస్పర్శసంఖ్యాపరిమాణపృథక్త్వసంయోగవిభాగపరత్వాపరత్వగురుత్వద్రవత్వస్నేహశబ్దబుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్నధర్మాధర్మసంస్కారాశ్చతుర్వింశతిగుణాః।ఉత్క్షేపణాపక్షేపణాకుంచనప్రసారణగమనానిపంచకర్మాణి।సామాన్యంద్వివిధం।పరఞ్చాపరంచేతి।నిత్యద్రవ్యవృత్తయో విశేషాస్త్వనంతా ఏవ ॥ సమవాయస్త్వేక ఏవ ॥ అభావశ్చతుర్విధః । ప్రాగభావః ప్రధ్వంసాభావోఽత్యంతాభావోఽన్యోన్యా

(న్యా)సిద్ధం, ద్రవ్యాణివిభజతే*పృథివీతి*నన్వంధకారస్యదశమద్రవ్యస్యసత్త్వాత్కథంనవైవేతి-తథాహి,నీలంతమశ్చలతీతి ప్రతీత్యానీలరూపాశ్రయత్వేన క్రియాశ్రయత్వేనచ తమసోద్రవ్యత్వం సిద్ధం - నచాష్టద్రవ్యేష్వంతర్భావాత్కుతోదశమద్రవ్యత్వమితి వాచ్యం,తమసో రూపవత్త్వాదాకాశాది పంచకస్య నీరూపత్వాద్వాయోశ్చ నీరూపత్వాన్నతేష్వంతర్భావః, తమసోనిర్గంధత్వాత్పృథివ్యాగంధవత్త్వాన్న తత్రాంతర్భావః - తమసోనిస్స్పర్శత్వాజ్జలతేజసోశ్శీతోష్ణస్పర్శవత్త్వాన్న తయోరంతర్భావః,తస్మాత్తమసో దశమద్రవ్యత్వం సిద్ధమితి చేన్న - తమసస్తేజోఽభావత్వే నైవోపపత్తావతిరిక్తత్వ కల్పనాయాం మానాభావాత్, నచవినిగమనావిరహాత్తేజఏవాంధకారాభావస్వరూపమితివాచ్యం, తేజసోఽభావరూపత్వేసర్వానుభూతోష్ణస్పర్శాశ్రయద్రవ్యాంతరకల్పనేగౌరవాత్,తస్మాదుష్ణస్పర్శగుణాశ్రయతయా తేజసోద్రవ్యత్వంసిద్ధం-తమసినీలరూపప్రతీతిస్తుభ్రాంతిరేవ-ఏవంకర్మవత్తాప్రతీతిరపి,దీపాపసరణక్రియాయాఏవతత్రభానాత్,పృథివీంలక్షయతి॥

(ని) ర్థఇతి వ్యుత్పత్త్యా అభిధేయత్వం పదార్థసామాన్యలక్షణ మితిలభ్యతఇత్యనేన గ్రంథేనవిభాగ వాక్యఘటక పదార్థ పదేనైవ సామాన్యలక్షణలాభం మన్యతే - సామాన్యలక్షణ కథనానంతరమేవ

భావశ్చేతి ॥ తత్ర గంధవతీ పృథివీ ॥ సా ద్వివిధా । నిత్యా౽ని
త్యా చేతి । నిత్యా పరమాణురూపా । అనిత్యా కార్యరూపా

(న్యా) * గంధవతీతి * గంధవత్త్వం పృథివ్యా లక్షణం, లక్ష్యా పృథివీ-పృథివీ

(ని) తత్రేతి విధా ఇత్యాద్యంత్రాయాం విభాగవాక్యస్యావతరణీయత్వేనన
వయం తత్పక్షమాద్రియామహే । పదార్థేషు ప్రథమోద్దిష్టాని ద్ర
వ్యాణి, తేషు ప్రథమోద్దిష్టాం పృథివీం లక్షయతి * తత్రేతి * తత్ర
ద్రవ్యాది పదార్థసముదాయే । సప్తమ్యాస్త్రల్ । తదర్థశ్చ ఘటక
త్వం । తథాచ ద్రవ్యాదిపదార్థసముదాయఘటకీభూత ద్రవ్యఘటకీభూ
తా పృథివీ గంధవతీత్యన్వయబోధః ॥ అత్ర లక్ష్యా పృథివీ । పృథివీ
త్వం లక్ష్యతావచ్ఛేదకం । లక్ష్యవాచకపదాద్యద్ధర్మ విశిష్టం ప్ర
త్యాయ్యతే స ధర్మో లక్ష్యతావచ్ఛేదకః । యో ధర్మో యస్యావచ్ఛే
దకస్స తద్ధర్మావచ్ఛిన్నః । ప్రకృతే లక్ష్యతాయాం పృథివీత్వమవ
చ్ఛేదకం । అతః పృథివీత్వావచ్ఛిన్నా లక్ష్యతా । లక్ష్యతావచ్ఛేదకావ
చ్ఛిన్నం లక్ష్యమిత్యుక్తావవచ్ఛిన్న పదం విశిష్టార్థకం ప్రత్యేతవ్యం
అత్ర గంధవత్త్వం లక్షణం ॥ గంధవత్త్వం చ సమవాయసంబంధేన గం
ధాధికరణత్వం । గుణగుణినోస్సమవాయాత్ । గంధస్య గుణత్వాత్పృ
థివ్యా గుణిత్వాత్ । పృథివీం విభజతే, * సేతి ద్విధీయతే విభజ్యతే౽నే
నేతి వ్యుత్పత్త్యా విధాశబ్దో విభాజకధర్మపరః । ద్వే విధే విభాజ
కధర్మౌ యస్యాస్సా ద్వివిధా । తద్విశిష్టేత్యర్థః । తద్ద్వయమేవ స్పష్ట
యతి * నిత్యానిత్యా చేతి * నిత్యానిత్యపదే నిత్యత్వానిత్యత్వపరే, తయో
రభేదసంబంధేన విభాజకధర్మద్వయేనాన్వయః । తథాచ పృథివీ నిత్య
త్వానిత్యత్వాభిన్న విభాజకధర్మద్వయవిశిష్టేత్యన్వయబోధః । ని
త్యపృథివీం దర్శయతి * నిత్యా పరమాణురూపేతి * పృథివీత్యనుషజ్యతే,
తథాచ పరమాణురూపా యా సా పృథివీ నిత్యపృథివీత్యర్థః । అనిత్యపృ
థివీం దర్శయతి * కార్యరూపేతి * ఉత్పాదవినాశశాలినీ ద్వ్యణుకాది

(ని) రూపా యా పృథివీ సా అనిత్యేత్యర్థః *పునస్త్రివిధేతి *నన్వత్ర కిం పృథివీత్వావచ్ఛిన్నస్య విభాగః । ఆహోస్విద నిత్యపృథివీత్వావచ్ఛిన్నస్య ॥ నాద్యః । పృథివీత్వావచ్ఛిన్నస్యైవ యద్యయం విభాగస్స్యాత్తర్హి నిత్యపృథివ్యా అపి శరీరేంద్రియవిషయేషు క్వచిదంతర్భావో వాచ్యః । స చ న సంభవతి, తథాహి, శరీరేంద్రియయోరనిత్యత్వాత్తత్ర నిత్యపృథివ్యా నాంతర్భావః । నాపి విషయే । మృత్పాషాణాదిరూపస్య విషయస్యానిత్యత్వాత్ । న చాదిపదసంగ్రాహ్యేషు పరమాణురూపపృథివీష్వంతర్భవతీతి వాచ్యమ్ । ఏవమపి తేజో విషయే నిత్యతేజసోంతర్భావాసంభవాత్ । తత్ర, విషయశ్చతుర్విధః । భౌమదివ్యౌదర్యాకరజభేదాదితి లిఖితమ్ । భౌమం భూమిజన్యం, దివ్యం ద్యుజన్యమ్ । ఔదర్యముదరజన్యం ఆకరజమాకరజన్యం నహ్యేషు జన్యరూపవిషయేషు నిత్యతేజోంతర్భవితుమీష్టే । అతో నాద్యపక్షస్సమీచీనః, నాపి ద్వితీయః । పునస్త్రివిధేతి పునశ్శబ్దేన పూర్వం విభక్తస్యైవ విభాగాంతరం క్రియత ఇతి సూచనాత్ ; న చ పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకారార్థక ఇతి వాచ్యమ్ । వాక్యాదావస్య పునశ్శబ్దస్య వాక్యాలంకారార్థకతాయాః క్వాప్యదృష్టచరత్వాత్ । యత్కించిత్పదోత్తరం ప్రయుజ్యమానస్యైవాస్య వాక్యాలంకారార్థకతాయాస్తత్ర తత్ర దృష్టచరత్వాత్ । అన్నంభట్టస్యాప్యయం పక్షస్సంమత ఇతి ప్రతిభాతి, శరీరేంద్రియభిన్నో విషయ ఇతి తేన లిఖితత్వాత్ । పునస్త్రివిధేతి వాక్యస్య ప్రకారాంతరేణ విభజత ఇత్యవతరణికాదానాచ్చ । తేన హి ప్రాగేకేన ప్రకారేణ విభక్తస్యైవేదానీం ప్రకారాంతరేణ విభాగః క్రియత ఇత్యవగమ్యతే । అతో మహదసమంజసమితి చేన్న, పృథివీత్వావచ్ఛిన్నస్యైవ విభజనాత్ । నిత్యపృథివ్యాశ్చ మృత్పాషాణాదిరిత్యాది పదసంగ్రాహ్యేషు పరమాణుష్వంతర్భావాన్నానుపపత్తిః । న చ పృథివీజలతేజోవాయుష్వేకరీత్యా పునస్త్రివిధా పునస్త్రివిధాః పు

పునస్త్రివిధా । శరీరేంద్రియవిషయభేదాత్ । శరీరమస్మదాదీనాం । ఇంద్రియం గంధగ్రాహకం ఘ్రాణం । తచ్చ నాసాగ్రవృత్తి । విషయో మృత్పాషాణాదిః । శీతస్పర్శవత్య ఆపః । తాశ్చ ద్వివిధాః । నిత్యా అనిత్యాశ్చేతి । నిత్యాః పరమాణురూపాః । అనిత్యాః కార్యరూపాః । పునస్త్రివిధాః । శరీరేంద్రి

(న్యా)త్వం లక్ష్యతావచ్ఛేదకం-పృథివీత్వావచ్ఛిన్నా లక్ష్యతా- యద్ధర్మావచ్ఛిన్నం లక్ష్యం స ధర్మో లక్ష్యతావచ్ఛేదకః, యో ధర్మో యస్యా మవచ్ఛేదకస్సా తద్ధర్మావచ్ఛిన్నేతి న్యాయాత్, తథా చ లక్ష్యతావచ్ఛేదకం పృథి

(ని)నస్త్రివిధం పునస్త్రివిధ ఇతి వాక్యానాం దర్శనాత్తైష్వర్థరీతిరపి ఏకైవ వాచ్యా । తచ్చ న సంభవతి ॥ నిత్యపృథివ్యా నిత్యజలస్య నిత్యవాయోశ్చ విషయేంతర్భావసంభవేపి నిత్యతేజసో విషయేంతర్భావో న సంభవతి భౌమాదీనాం జన్యత్వాదితి పూర్వమేవోక్తత్వాదితి వాచ్యం తత్ర భౌమం భూమిసంబంధి । దివ్యం ద్యుసంబంధి ఔదర్యముదరసంబంధి । ఆకరకమాజరసంబంధీతి వ్యాఖ్యానాత్ । ఏవం సతి నిత్యతేజసో విషయేంతర్భావస్సంభవతి । భూమ్యాదిసంబంధిత్వస్య నిత్యతేజసోపి సంభవాదిత్యాస్తాం విస్తరః । పార్థివశరీరం దర్శయతి * అస్మదాదీనామితి * అత్రావచ్ఛేదకత్వం షష్ఠ్యర్థః । తథా చాస్మదాదిరూపాత్మావచ్ఛేదకీభూతం యచ్ఛరీరం తత్పార్థివశరీరమిత్యర్థః । ఆత్మా హి శరీరావచ్ఛిన్నః । తదవచ్ఛేదకం శరీరమితి న వాక్యార్థానుపపత్తిః । పార్థివేంద్రియం దర్శయతి * ఇంద్రియమితి * కీదృశం తదిత్యత ఆహ * గంధగ్రాహకమితి * గంధస్య గ్రాహకం గంధగ్రాహం । విషయత్వం షష్ఠ్యర్థః గ్రహధాతోర్జ్ఞానమర్థః । ణ్వుల్ప్రత్యయస్య జనకత్వమర్థః । తథా చ గంధవిషయకజ్ఞానజనకమిత్యర్థః * నాసాగ్రవృత్తీతి * అయం సు గంధ ఇత్యాకారక జ్ఞానజనకం ఘ్రాణం నామ పార్థివేంద్రియం తత్ర వర్తతే న తు నాసాగ్రమేవ ఇతి విశేషః । అథ జలీయశరీరం దర్శ

షవిషయభేదాత్ । శరీరం వరుణలోకే । ఇన్ద్రియం రసగ్రాహకం రసనమ్ । తచ్చ జిహ్వాగ్రవర్తి । విషయస్సరిత్సముద్రాదిః । ఉష్ణస్పర్శవత్తేజః । తద్ద్వివిధమ్ । నిత్యమనిత్యం చేతి । నిత్యం పరమాణురూపం । అనిత్యం కార్యరూపం । పునస్త్రివిధం । శరీరేన్ద్రియవిషయభేదాత్ । శరీరమాదిత్యలోకే । ఇన్ద్రియం రూపగ్రాహకం చక్షుః । తచ్చ కృష్ణతారాగ్రవర్తి । విషయశ్చతుర్విధః । భౌమదివ్యౌదర్యాకరజభేదాత్ । భౌమం వహ్న్యాది । దివ్యమబిన్ధనం విద్యుదాది । భుక్తస్య పరిణామహేతురౌదర్యమ్ । ఆకరజం సువర్ణాది ॥ రూపరహితస్పర్శవాన్వాయుః । సద్వివిధః । నిత్యోఽనిత్యశ్చేతి । నిత్యః ప

(న్యా) వీత్వం పృథివీత్వావచ్ఛిన్నలక్ష్యతాకఏవం శీతస్పర్శవత్త్వాదిలక్షణేషు జలాదీనాం లక్ష్యతా జలత్వాదీనాం లక్ష్యతావచ్ఛేదకత్వం చ బోధ్యం - ఏవం పృథివ్యాదిత్రికం నిరూప్య వాయుం నిరూపయతి * రూపరహితేతి * రూపరహితత్వే సతి స్పర్శవత్త్వం వాయోర్లక్షణం సతి సప్త

(ని) యతి * వరుణలోక ఇతి * వృత్తిత్వం సప్తమ్యర్థః । తథా చ జలీయశరీరం వరుణలోకవృత్తీత్యర్థః । తైజసవిషయం దర్శయతి * దివ్యమితి * విద్యుదాదిరూపం యత్తేజస్తద్దివ్యం తేజ ఇత్యర్థః । కీదృశం తద్విద్యుదాదీత్యత ఆహ * అబిన్ధనమితి * ఆప ఇన్ధనాని యస్య తదబిన్ధనం । నన్వేవమనుపపన్నమ్ । అప్స్విన్ధనత్వాసంభవాత్ । ఇన్ధనత్వం కాష్ఠత్వమ్ । న హ్యప్సు కాష్ఠత్వం సంభవతీతి చేన్న । ఇన్ధీదీప్తావితి ధాతోః కరణాధికరణయోశ్చేతి కరణే ల్యుటి యువోరనాకావిత్యనాదేశే చ సతి నిష్పన్న ఇన్ధనశబ్దో దీప్తిసాధనపరః । న కాష్ఠత్వవిశిష్టపరః । అథవా అద్భిరిన్ధనం దీపనం యస్య తదబిన్ధనమ్ । ఇదానీమిన్ధనశబ్దో భావే ల్యుడన్తః । పూర్వం తు కరణే ల్యుడన్త ఇతి విశేషః । వాయుం లక్షయతి * రూపేతి * రూపేణ రహితః రూపరహిత ఇత్యత్ర తృతీ

రమాణురూపః । అనిత్యః కార్యరూపః । పునస్త్రివిధః । శరీ
రేంద్రియవిషయభేదాత్ । శరీరం వాయులోకే । ఇంద్రియం
స్పర్శగ్రాహకం త్వక్ । సర్వశరీరవృత్తిః । విషయో వృక్షాది
కంపనహేతుః । శరీరాంతస్సంచారీ వాయుః ప్రాణః । సచై

(న్యా) ప్త్యవిశిష్టార్థకతయా సామానాధికరణ్యసంబంధేన రూపత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావవిశిష్టస్పర్శవత్త్వం లక్షణమితి ఫలితార్థః- విశేషణానుపాదానే పృథివ్యాదిత్రికేతి వ్యాప్తిస్తత్రాపి స్పర్శవత్త్వసత్త్వాదతస్తద్వారణాయ విశేషణోపాదానం:- తావన్మాత్రోపాదానే ఆకాశాదావతివ్యాప్తిస్తత్రాపి రూపరహితత్వసత్త్వాదత ఉక్తం స్పర్శవత్త్వమితి - అతివ్యాప్తిర్నామాలక్ష్యే లక్షణస్య సత్త్వం యథా గోశ్శృంగిత్వం లక్షణముక్తం చేదలక్ష్యభూతే గోభిన్నమహిషాదావతివ్యాప్తిః - తత్రాపి శృంగిత్వస్య సత్త్వాత్ - అవ్యాప్తిర్నామ లక్ష్యైకదేశావృత్తిత్వం- లక్ష్యైకదేశావృత్తిత్వం చ లక్ష్యతావచ్ఛేదకాశ్రయే క్వచిల్లక్ష్యే లక్షణాసత్త్వం యథా గోర్నీలరూపవత్త్వం లక్షణముక్తం చేచ్ఛ్వేతగవి నీలరూపాభావాదవ్యాప్తిః - అసంభవో నామ లక్ష్యమాత్రే కుత్రాపి లక్షణాసత్త్వం యథా గోరేకశఫవత్త్వం లక్షణముక్తం చేద్గోసామాన్యస్య ద్విశఫవత్త్వే నైకశఫవత్త్వస్య కుత్రాప్యసత్త్వాదసంభవః - అతివ్యాప్త్యవ్యాప్త్యసంభవానాం నిష్కృష్టలక్షణం తు లక్ష్య

(ని) యార్థః ప్రతియోగిత్వం, రహధాతోరభావః। క్తప్రత్యయస్యాశ్రయః, తథా చ రూపప్రతియోగికాభావాశ్రయత్వే సతి స్పర్శవత్త్వం వాయోర్లక్షణమిత్యర్థః, అత్ర స్పర్శవత్త్వమాత్రోక్తౌ పృథివ్యాదావతివ్యాప్తిః అతో విశేషణదళముపాత్తం - తావన్మాత్రోక్తౌ గగనాదావతివ్యాప్తిః అత ఏవ విశేష్యోపాదానం, నను ప్రాణాపానాద్యతిరిక్తద్రవ్యసత్త్వాత్కథం నవైవ ద్రవ్యాణీత్యాశంకాం ప్రసంగాదిదానీం పరిహరతి *శరీరాంతస్సంచారీతి *యద్వా ప్రాణస్య విషయాదిభేదేన విభా

కోప్యుపాధిభేదాత్ప్రాణాపానాదిసంజ్ఞాం లభతే ॥ శబ్దగుణకమాకాశమ్ । తచ్చైకం విభు నిత్యం చ । అతీతాదివ్యవహార

(న్యా) తావచ్ఛేదకసమానాధికరణత్వే సతి లక్ష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకభేదసామానాధికరణ్యమతివ్యాప్తిః, లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమానాధికరణత్వే సతి లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమానాధికరణాత్యంతాభావ ప్రతియోగిత్వమవ్యాప్తిః లక్ష్యతావచ్ఛేదక వ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వమసంభవ ఇతి - ఆకాశం లక్షయతి - * శబ్దగుణకమితి * అత్ర గుణపదమాకాశే శబ్ద ఏవ విశేషగుణ ఇతి ద్యోతనాయ న త్వతివ్యాప్తివారణాయ, సమవాయేన శబ్దవత్త్వమాత్రస్య సమ్యక్త్వాత్ - తదుక్తమ్ ॥ "రూపం గంధో రసస్స్పర్శస్స్నేహస్సాంసిద్ధికో ద్రవః - బుద్ధ్యాదిభావనాంతాశ్చ శబ్దో వైశేషికా గుణాః" ఇతి * తచ్చైకమితి * అనేకత్వే మానాభావాదితి భావః - * విభ్వితి * సర్వమూర్తద్రవ్య సంయోగిత్వం విభుత్వం - మూర్తత్వం చ క్రియాశ్రయత్వం. పృథివ్యప్తేజో వాయు మనాంసి మూర్తాని పృథివ్యప్తేజో వాయ్వాకాశపంచకం భూత పద వాచ్యం భూతత్వం నామ బహిరింద్రియగ్రాహ్యవిశేష గుణవత్త్వం । కాలం లక్షయతి * అతీతేతి * వ్యవహారహేతుత్వస్య లక్షణత్వే ఘట

(ని) గోభాష్యే దర్శితః, స చానుపపన్న ఇత్యత ఆహ. శరీరాంతస్సంచారీతి విషయ ఇత్యనుషజ్యతే - తథా చ శరీరాంతస్సంచారివాయురూపో యః ప్రాణస్స విషయ ఏవేత్యర్థః ఇతి రీత్యా వ్యాఖ్యేయం, ఆకాశం లక్షయతి * శబ్దగుణకమితి * తచ్చైకం విభాజకధర్మద్వయశూన్యమ్ * విభ్వితి * సర్వమూర్తద్రవ్యసంయోగీత్యర్థః, పృథివ్యప్తేజో వాయుమనాంసి మూర్తద్రవ్యాణి, నిత్యం ధ్వంసాప్రతియోగి, కాలం లక్షయతి * అతీతాదీతి * అతీత ఆదిర్యేషాం తే అతీతాదయః, తేషాం వ్యవహారశ్శబ్దప్రయోగః, అతీతః, వర్తమానః, భవిష్యతీతి, తత్ర కాలః కారణం, వ్యవహారే వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకస్య కారణత్వాత్, యథాయం ఘట ఇతి శబ్దప్ర

హేతుః కాలః । స చైకో విభుర్నిత్యశ్చ ॥ ప్రాచ్యాదివ్యవహా
రహేతుర్దిక్ । సా చైకా విభ్వీ నిత్యా చ ॥ జ్ఞానాధికరణమాత్మా
స ద్వివిధః । పరమాత్మా జీవాత్మా చేతి । తత్రేశ్వరస్సర్వజ్ఞః పర
మాత్మా ఏక ఏవ । జీవస్తు ప్రతిశరీరం భిన్నః । విభుర్నిత్యశ్చ ॥

(న్యా) ఇత్యాదివ్యవహారహేతుభూతఘటాదావతివ్యాప్తిస్తద్వారణాయాతీతాదీతి- దిశో లక్షణమాహ * ప్రాచీతి * ఉదయాచలసన్నిహితా యా దిక్సా ప్రాచీ - అస్తాచల సన్నిహితా యా దిక్సా ప్రతీచీ - మేరోస్సన్నిహితా యా దిక్సోదీచీ - మేరోర్వ్యవహితా యా దిక్సా వాచీ - ఆత్మానం నిరూపయతి * జ్ఞానాధికరణమితి * అధికరణపదం సమవాయేన జ్ఞానాశ్రయత్వ లాభార్థం, మనో నిరూపయతి,

---

(ని) యోగే ఘటో వ్యవహర్తవ్యః ఘటత్వం వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకం, తస్య ఘటశబ్దప్రయోగే కారణత్వం, ప్రకృతే చాతీతః అతీతకాలవానితి సర్వత్ర తత్తత్కాలవానేవ వ్యవహర్తవ్యః, అతీతకాలవత్త్వం వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకం, తత్తత్కాలవత్త్వం చ తత్తత్కాల ఏవ, అతస్తాదృశ శబ్దప్రయోగే తత్తత్కాల ఏవ కారణం, ఇత్యేవమతీతాది వ్యవహారహేతుత్వస్య కాలే విద్యమానత్వాల్లక్షణసంగతిః, దిశో లక్షణమాహ * ప్రాచ్యాదీతి * అత్రాపి సర్వం పూర్వవదేవ వాచ్యం । ప్రాచ్యాదిదిగ్వత్త్వం చ ప్రాచ్యాదిదిగేవ, ఏవమన్యత్రాపి. ప్రాచ్యశబ్దప్రయోగే ప్రాచీదిక్కారణం, ఇత్యేవం తాదృశప్రయోగేషు తస్యా ఏవ కారణత్వాల్లక్షణసమన్వయః, అత్ర యద్యపి బహు వ్యాఖ్యేయం, తథాపి గ్రంథగౌరవభియా బాలదురూహతయా చ విరమ్యతే, ఏతత్ప్రపంచస్త్వన్యత్ర దర్శితోఽస్మాభిః - ఆత్మనో లక్షణమాహ * జ్ఞానాధికరణమితి * జ్ఞానస్యాధికరణమితి షష్ఠీతత్పురుషః- నిరూపితత్వం షష్ఠ్యర్థః అధికరణత్వం ఆశ్రయత్వం - తథా చ జ్ఞాననిరూపితాశ్రయత్వమాత్మనో లక్షణం- సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః- సర్వవిషయకజ్ఞానవాన్ - స

సుఖాద్యుపలబ్ధిసాధనమింద్రియం మనః। తచ్చ ప్రత్యాత్మనియతత్వాదనంతం పరమాణురూపం నిత్యంచ ॥ చక్షుర్మాత్రగ్రా

(న్యా) * సుఖాదీతి * ఉపలబ్ధిర్నామ సాక్షాత్కారః, తథాచ సుఖదుఃఖసాక్షాత్కారకారణత్వే సతీంద్రియత్వం మనసో లక్షణం, ఇంద్రియత్వమాత్రోక్తౌ చక్షురాదావతివ్యాప్తిరతస్సుఖత్యాది- విశేష్యోపాదానే- ఆత్మన్యతివ్యాప్తిరాత్మనో జ్ఞానాదికం ప్రతి సమవాయికారణత్వాదత ఇంద్రియత్వోపాదానం। రూపం లక్షయతి * చక్షుర్మాత్రేతి * చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వవిశిష్టగుణత్వం రూపస్యలక్షణం విశేష్యమాత్రోపాదానే రసాదావతివ్యాప్తిరతశ్చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వ విశేషణం తావన్మాత్రోపాదానే రూపత్వనీలత్వాదావతివ్యాప్తిః, యోగుణో యదింద్రియగ్రాహ్యస్తన్నిష్ఠాజాతిరపి తదింద్రియగ్రాహ్యేతి న్యాయాత్- అతస్తద్వారణాయ విశేష్యోపాదానం - చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వం నామ చక్షుర్భిన్నేంద్రియాగ్రాహ్యత్వే సతి చక్షుర్గ్రాహ్యత్వం మాత్రపదానుపాదానే సంఖ్యాదావతివ్యాప్తిస్సంఖ్యాదావపి చక్షుర్గ్రాహ్యత్వ విశిష్టగుణత్వస్య సత్త్వాదతస్తద్వారణాయ మాత్రపదం సంఖ్యాదేస్తు చక్షుర్భిన్నత్వగింద్రియ గ్రాహ్యత్వాచ్చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వం నాస్తి- అతీంద్రియే గురుత్వాదావతివ్యాప్తివారణాయచ

(ని)నోలక్షయతి * సుఖాదీతి * ఉపలబ్ధిర్జ్ఞానం విషయత్వం షష్ఠ్యర్థః. తత్సాధనత్వం తూపలబ్ధినిరూపితకారణత్వం - తథాచాహం సుఖీ - అహం దుఃఖీత్యేవం సుఖాదివిషయకజ్ఞాన నిరూపిత కారణతాశ్రయత్వమితి పర్యవసన్నమ్- * ప్రత్యాత్మనియతత్వాదితి * అయమనంతమిత్యత్ర హేతుః ప్రత్యేకస్యాత్మన ఏకైకం మన ఆవశ్యకమిత్యాత్మనామనంతత్వాన్మనసామప్యనంతత్వమిత్యర్థః. ద్రవ్యమేవం నిరూపితమ్, అథగుణా నిరూప్యంతే, తత్ర ప్రథమోద్దిష్టం రూపం లక్షయతి * చక్షుర్గ్రాహ్యేతి * చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వే సతి గుణత్వం రూపస్యలక్షణం, రూ

హ్యో గుణో రూపమ్ । తచ్చ శుక్లనీలపీతరక్తహరితకపిశచిత్రభేదాత్సప్తవిధమ్ । పృథ్వీజలతేజోవృత్తి । తత్ర పృథివ్యాం సప్తవిధమ్ । అభాస్వరశుక్లం జలే । భాస్వరశుక్లం తేజసి । రసనగ్రాహ్యో గుణో రసః । సచ మధురామ్లలవణకటుక

(న్యై)క్షుర్గ్రాహ్యేతి-అత్ర గ్రాహ్యత్వం లౌకికప్రత్యక్షవిషయత్వమగ్రాహ్యత్వం తదవిషయత్వం తథాచ చక్షుర్భిన్నేంద్రియజన్యలౌకికసాక్షాత్కారావిషయత్వేసతి చాక్షుషలౌకికప్రత్యక్ష విషయత్వమితి ఫలితోర్థః, ననుప్రభాఘటసంయోగే అతివ్యాప్తిస్తస్య చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యగుణత్వాదితి చేన్న, గుణపదస్యవిశేషగుణపరత్వాత్, న చైవం విశేషగుణత్వ ఘటితలక్షణే సంఖ్యాదావతివ్యాప్త్య భావాన్మాత్రపదవైయర్థ్యమితి వాచ్యం, సాంసిద్ధికద్రవత్వేతి వ్యాప్తివారణాయ తదు

(ని)పంచక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యం గుణశ్చ భవతీతి లక్షణసమన్వయః, చక్షుర్మాత్రేణ గ్రాహ్య ఇత్యత్ర జన్యత్వం తృతీయార్థః. గ్రహధాతోర్జ్ఞానమర్థః. ణ్యత్ప్రత్యయస్య విషయోర్థః. తథాచ చక్షుర్మాత్రజన్యజ్ఞానవిషయత్వేసతి గుణత్వస్య రూపే సత్త్వాల్లక్ష్యలక్షణసమన్వయః, తత్ర పృథివీజలతేజస్సముదాయే, ఘటకత్వం సప్తమ్యర్థః. పృథివ్యామిత్యత్ర వృత్తిత్వం సప్తమ్యర్థః. తథాచ సప్తవిధ రూపనిరూపంపృథివీజలతేజస్సముదాయఘటకీభూతవృథివీవృత్తీత్యన్వయబోధః, అభాస్వరశుక్లం జలవృత్తి, భాస్వరశుక్లం తేజోవృత్తీత్యర్థః నను "గుణేశుక్లాదయః పుంసి గుణిలింగాస్తుతద్వతి" ఇతి కోశాత్ గుణవాచకశుక్లాదిశబ్దానాం పుల్లింగత్వాభిధానాత్, రూపాత్మక గుణవాచకశుక్లశబ్దస్య కథమత్ర నపుంసకత్వమితి చేన్న, అస్త్రీనియతలింగానాం యోగతల్లింగతాపి చేతి విశేష్యవచనబలేన ప్రకృతే రూపమితి కేవలం నపుంసకలింగం విశేష్యపదమనుషజ్య శుక్లపదస్య నపుంసకతాయా ఉపపాదయితుంశక్యత్వాత్, రసం లక్షయతి * రసనేతి * పృథివీప్రభృతీ

షాయతిక్తభేదాత్షడ్విధః । పృథివీజలవృత్తిః । తత్ర పృథివ్యాం షడ్విధః । జలేమధురఏవ । ఘ్రాణగ్రాహ్యోగుణోగంధః । సద్వివిధః । సురభిరసురభిశ్చేతి । పృథివీమాత్రవృత్తిః త్వగింద్రియమాత్రగ్రాహ్యోగుణస్స్పర్శః । సత్రివిధః । శీతోష్ణానుష్ణాశీతభేదాత్ । పృథివ్యప్తేజోవాయువృత్తిః । తత్రశీతంజలె । ఉష్ణస్తేజసి । అనుష్ణాశీతఃపృథివీవాయ్వోః। రూపాదిచతుష్టయం పృథివ్యాంపాకజమనిత్యంచ । అన్యత్రాపాక

(న్యా)పాదానాత్, అథవాచక్షుర్గ్రాహ్యజాతిమద్గుణత్వస్యలక్షణత్వాన్నప్రభాఘటసంయోగాదావతివ్యాప్తిస్సంయోగత్వజాతేశ్చక్షుర్గ్రాహ్యత్వాభావాద్ఘటపటసంయోగస్యత్వగిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వేన తద్గత జాతేరపి త్వగింద్రియగ్రాహ్యత్వాత్, నచైవంజాతిఘటితలక్షణేగుణత్వరూప విశేష్యస్య వైయర్థ్యం, జాతిమత్వాభావాదేవ రూపత్వాదావతివ్యాప్తివారణాదితివాచ్యం - చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యజాతిమతిసువర్ణాదావతివ్యాప్తివారణాయ తదుపాదానమ్-ఏవంరసాదిలక్షణే విశేషణానుపాదానే లక్ష్యభిన్నగుణాతివ్యాప్తిర్విశేష్యానుపాదానే లక్ష్యవృత్తిరసత్వాదావతివ్యాప్తిరతో విశేషణవిశేష్యయోరుభయోరుపాదానం, స్పర్శంలక్షయతి * త్వగింద్రియమాత్రేతి * అత్రాపిమాత్రపదంసంఖ్యాదావతి వ్యాప్తివారణాయ - అన్యత్సర్వం పూర్వవద్బోధ్యం *రూపాదిచతుష్టయంపృథివ్యాంపాకజమితి* ఏతత్త

(ని)నాంనవానాంద్రవ్యాణాంనిత్యానిత్యవివేకోదర్శితోహి, అతోరూపాదీనాం చతుర్ణామపి తద్వివేకమేకోక్త్యాప్రాహ * పృథివ్యామితి * తద్వృత్తితచ్చతుష్టయమనిత్యమిత్యన్వయః, పాకజమితిహేతుగర్భంవిశేషణమ్, తథాచపృథివీవృత్తిరూపాదిచతుష్టయం పాకజత్వాదేవనిత్యపృథివ్యామనిత్యపృథివ్యాంచ వర్తమానం సర్వమప్యనిత్యమిత్యర్థః. అన్యత్రజలాదివృత్తి రూపాదిచతుష్టయం నిత్యమనిత్యంచేత్యర్థః. (అనిత్యమేవేత్యత్రపాకజత్వాభావాదిత్యతఆహ)* అపాక

జం నిత్యమనిత్యం చ । నిత్యగతం నిత్యమనిత్యగతమనిత్యమ్ । ఏకాదివ్యవహారహేతుస్సంఖ్యా । నవద్రవ్యవృత్తిః । ఏకత్వాది

(న్యాప)త్వనిర్ణయశ్చేత్థం, పాకో నామ విజాతీయతేజస్సంయోగస్స చ నానాజాతీయః - రూపజనకో విజాతీయతేజస్సంయోగస్తదపేక్షయా రసజనకో విజాతీయతేజస్సంయోగ ఏవం గన్ధజనకో విజాతీయతేజస్సంయోగ ఏవం స్పర్శజనకోపి తథైవ - ఏవం ప్రకారేణ భిన్నభిన్నజాతీయాః పాకాః కార్యవైలక్షణ్యేన కల్పనీయాః ॥ తథాహి, తృణపుంజనిక్షిప్తైలమ్రాదావుష్ణత్వలక్షణవిజాతీయతేజస్సంయోగాత్పూర్వహరితరూపనాశే రూపాన్తరస్య పీతరూపాదేరేవోత్పత్తిః పూర్వరసస్యామ్లరసస్యైవానుభవాత్ - క్వచిత్పూర్వరూపస్య సత్త్వేపి రసపరావృత్తిర్దృశ్యతే, విజాతీయతేజస్సంయోగేన పూర్వతనామ్లనాశే మధురరసస్యానుభవాత్ తస్మాద్రూపజనకాపేక్షయా రసజనకో విలక్షణ ఏవ - ఏవం గన్ధజనకోపి విలక్షణ ఏవేత్యంగీకార్యః - రూపరసయోరపరావృత్తావపి పూర్వగన్ధనాశే విజాతీయతేజస్సంయోగేన సురభిగన్ధోపలబ్ధేః - ఏవం స్పర్శజనకోపి, పాకవశాత్కఠినస్పర్శనాశే మృదుస్పర్శానుభవాత్ - తస్మాద్రూపాదిజనకా విజాతీయా ఏవ పాకా యథాకార్యమున్నేయాః - అత ఏవ పార్థివపరమాణూనామేకజాతీయ

(ని)జమితి * తస్మాదేవ నిత్యమనిత్యం చేత్యర్థః. నన్వత్ర జలాదావర్తమానం రూపాది చతుష్టయమిత్యసంగతం, గన్ధాదేర్జలాద్యవృత్తిత్వేన తద్ఘటిత చతుష్టయస్య జలాద్యవృత్తిత్వాదితి చేన్న ॥ రూపాదిచతుష్టయ మిత్యస్య రూపాది చతుష్టయ మధ్యప్రవిష్ట మిత్యర్థకత్వాత్, తథా చ రూపాది చతుష్టయ మధ్యప్రవిష్టానాం యేషాం జలాది వృత్తిత్వం సంభవతి తాన్యేవాత్ర రూపాది చతుష్టయ పదేన గ్రాహ్యాణీతి న వాక్యార్థానుపపత్తిః - సంఖ్యాం లక్షయతి * ఏకాదీతి * అయమేక ఇమౌ ద్వావిత్యాది వ్యవహారే. ఏకత్వద్విత్వాది

పదార్థపర్యంతా । ఏకత్వాదిద్వివిధమ్ । నిత్యగతం నిత్యమనిత్య గతమనిత్యమ్ । ద్విత్వాదికంతు సర్వత్రానిత్యమేవ । మానవ్య వహారాసాధారణ కారణం పరిమాణమ్ । నవద్రవ్యవృత్తి । త చ్చతుర్విధమ్ । అణుమహద్దీర్ఘం హ్రస్వం చేతి । పృథగ్వ్యవ హారాసాధారణ కారణం పృథక్త్వమ్ । సర్వద్రవ్యవృత్తి ।

(న్యా) ల్వేపి పాకమహిమ్నా విజాతీయద్రవ్యాంతరానుభవః, యథాగో-ధూమతృణాదీనామాపరమాణ్వంశం గత్వాతృణారంభకపరమాణుషు విజాతీయ తేజస్సంయోగాత్పూర్వరూపాది చతుష్టయనాశే తదనంతరందుగ్ధీయాదృశం రూపాదికం వర్తతే తాదృశరూప రసగంధస్పర్శజనకాత్తేజస్సంయోగాజ్జాయంతే తదనంతరం త్రైరేవ తాదృశరూపరసాదయఉత్పద్యంతే తాదృశరూపాది విశిష్టపరమాణుభిర్దుగ్ధద్వ్యణుకమారభ్యతే తతస్త్ర్యణుకాదిక్రమేణ మహాదుగ్ధారంభః ఏవం దుగ్ధారంభకైః పరమాణుభిరేవ దధ్యారభ్యతే పాకమహిమ్నా-దధ్యారంభకైః పరమాణు

(ని) రూపవ్యవహారవృత్తావచ్ఛేదకస్య కారణతయా ఏకత్వద్విత్వాదిసంఖ్యాయా ఏకో ద్వావిత్యాదిశబ్దప్రయోగే కారణత్వస్య విద్యమానత్వాల్లక్షణసంగతిః * నిత్యగతం నిత్యమితి * ఏకత్వనాశం ప్రత్యాశ్రయనాశః కారణమ్, అతః పరమాణూనాం నాశాభావేన తద్గతమేకత్వమపి న నశ్యతీతి నిత్యగతమేకత్వమపి నిత్యం, అనిత్యం ద్వ్యణుకాదికం తు యదా నశ్యతి తదా తద్గతమేకత్వమపి నశ్యతీత్యనిత్యగతమేకత్వమనిత్యమ్ * ద్విత్వాదికంత్వితి * సర్వత్ర, నిత్యే అనిత్యే చేత్యర్థః. ద్విత్వాదికం హి అపేక్షాబుద్ధ్యోత్పద్యతే అపేక్షాబుద్ధినాశేన చ నశ్యతి, అయమేకః ఇమౌ ద్వావిత్యాకారకాపేక్షాబుద్ధిర్యదా జాయతే తదాసీం ద్విత్వోత్పాదః తాదృశబుద్ధినాశే చ తన్నాశ ఇతి రీత్యా ద్విత్వాదికం త్వనిత్యమేవేత్యర్థః. పరిమాణం లక్షయతి * మానవ్యవహారేతి * అయమేతావత్పరిమాణవానిత్యాది వ్యవహారే తావత్పరిమాణవాన్ వ్యవహర్త

సంయుక్తవ్యవహారహేతుస్సంయోగః। సర్వద్రవ్యవృత్తిః॥ సంయోగనాశకో గుణో విభాగః। సర్వద్రవ్యవృత్తిః। పరాపరవ్యవహారాసాధారణకారణే పరత్వాపరత్వే ; తే ద్వివిధే । దిక్కృతే కాలకృతే చేతి । దూరస్థే దిక్కృతం పరత్వమ్ । సమీపస్థే దిక్కృతమపరత్వమ్ । జ్యేష్ఠే కాలకృతం పరత్వమ్ । కనిష్ఠే కాలకృతమప

(నా)భిరేకనవనీతాదికమితి దిక్, విభాగం లక్షయతి * సంయోగనాశక ఇతి * సంయోగనాశకత్వ విశిష్టగుణత్వం విభాగస్య లక్షణం, విశేషణమాత్రోపాదానే క్రియాయామతివ్యాప్తిస్తస్యా అపి సంయోగనాశకత్వాద

(ని)వ్యః తావత్పరిమాణవత్త్వం వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకం, తచ్చ పరిమాణమేవ, తాదృశవ్యవహారహేతురిదమేవేతి కృత్వా లక్షణసమన్వయః, అణ్వాదీని చత్వారి భావప్రధానాని, పృథక్త్వం లక్షయతి * పృథగితి * ఇదమస్మాత్ పృథగితి వ్యవహారే వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకీభూతపృథక్త్వస్య కారణత్వాత్, సంయోగం లక్షయతి * సంయుక్తవ్యవహారేతి * ఇమౌ సంయుక్తావితి వ్యవహారే సంయుక్తత్వం వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకం తచ్చ సంయోగవత్త్వం, స చ సంయోగ ఏవ, తాదృశవ్యవహారే తస్య కారణత్వాల్లక్షణసమన్వయః, విభాగం లక్షయతి * సంయోగనాశక ఇతి * అత్ర షష్ఠ్యాః ప్రతియోగిత్వమర్థః. నశధాతోర్ధ్వంసోऽర్థః ణ్వుల్ప్రత్యయస్య జనకత్వమర్థః తథా చ సంయోగప్రతియోగికధ్వంస జనకత్వే సతి గుణత్వం విభాగస్య లక్షణం, కార్యమాత్రం ప్రతి కాలస్య కారణతయా సంయోగప్రతియోగికధ్వంసస్యాపి కార్యత్వాత్తం ప్రత్యపి కాలస్య కారణత్వేనాతివ్యాప్తివారణాయ గుణపదమ్, రూపాదావతివ్యాప్తివారణాయ విశేషణదళమ్. ఏకోక్త్యా పరాపరత్వయోర్లక్షణమాహ * పరాపరేతి * పరవ్యవహారాసాధారణకారణత్వం పరత్వస్య లక్షణమపరవ్యవహారాసాధారణ కారణత్వమపరత్వస్య లక్షణమిత్యర్థః, పరాపరయోర్వ్యవహారయోర్వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకీభూతే పరత్వాపరత్వే ఏవేతి లక్షణ

రత్వమ్ ॥ ఆద్యపతనాసమవాయికారణం గురుత్వం । పృథివీజలవృత్తి । ఆద్యస్యన్దనాసమవాయికారణం ద్రవత్వమ్ । పృథివీజలతేజోవృత్తి । తద్ద్వివిధమ్ । సాంసిద్ధికం నైమిత్తికం చేతి । సాంసిద్ధికం జలే । నైమిత్తికం పృథివీతేజసోః । పృథివ్యాం ఘృతాదావగ్నిసంయోగజం ద్రవత్వమ్ । తేజసి ద్రుతసువర్ణాదౌ । చూర్ణాదిపిణ్డీభావహేతుర్గుణః స్నేహః । జలమాత్రవృత్తిః

(న్యా) గస్తద్వారణాయవిశేష్యం-గురుత్వం లక్షయతి * ఆద్యేతి * పతనం చాధోదేశసంయోగానుకూలక్రియా, ద్వితీయపతనక్రియాయాం వేగస్యాసమవాయికారణత్వాత్తత్రాతివ్యాప్తిస్స్యాదిత్యత ఆద్యేతి-ద్రవత్వం లక్షయతి * ఆద్యస్యన్దనేతి * స్యన్దనం నిమ్నదేశసంయోగానుకూలక్రియా ఆద్యపదప్రయోజనం పూర్వవద్బోధ్యం-స్నేహం లక్షయతి * చూర్ణాదీతి * చూర్ణాదిపిణ్డీభావహేతుత్వే సతి గుణత్వం స్నేహస్య లక్షణం-పిణ్డీభావో నామ ధారణ కర్షణ హేతుభూతో విలక్షణసంయోగస్తాదృశే సంయోగే స్నేహస్యైవాసాధారణకారణత్వం న తు జలాదిగతద్రవత్వస్య తథా సతి ద్రుతసువర్ణాది సంయోగేన చూర్ణాదేః

(ని) సమన్వయః, గురుత్వం లక్షయతి * ఆద్యేతి * ఆద్యం యత్పతనం తస్యాసమవాయికారణమిత్యర్థః. తాలఫలే హి ప్రథమం పతనక్రియోత్పద్యతే, తాం ప్రతి గురుత్వమసమవాయికారణం, కార్యేణ పతనేన సహ ఏకస్మిన్ ఫలరూపార్థే సమవేతం, క్రియాక్రియావతోస్సమవాయాత్, కారణం గురుత్వం తదపి ఫలే సమవేతమ్, గుణగుణినోశ్చ సమవాయాత్ అత ఆద్యపతనాసమవాయికారణం భవతీతి లక్షణం సంగతమ్, ద్రవత్వం లక్షయతి * ఆద్యేతి * ప్రథమం జలాదౌ యా స్యన్దనక్రియోత్పద్యతే తాం ప్రత్యేతదసమవాయికారణమ్, స్నేహస్య లక్షణమాహ * చూర్ణాదీతి * జలసంయోగే చూర్ణాదీనాం పిణ్డీభావో జాయతే తం ప్రతి జలనిష్ఠస్నేహః కారణమితి కృత్వా వల

శ్రోత్రగ్రాహ్యో గుణశ్శబ్దః । ఆకాశమాత్రవృత్తిః । సద్వివిధః ధ్వన్యాత్మకో వర్ణాత్మకశ్చేతి । ధ్వన్యాత్మకో భేర్యాదౌ । వర్ణాత్మకస్సంస్కృతభాషాదిరూపః ॥ సర్వవ్యవహారహేతు

(న్యూ)పిండీభావాపత్తిః-అతస్స్నేహ ఏవ తత్రాసాధారణకారణం-విశేషణమాత్రోపాదానే కాలాదావతివ్యాప్తిరతస్తద్వారణాయ విశేష్యోపాదానం - వస్తుతస్తు ద్రుతజలసంయోగస్యైవ చూర్ణాదిపిండీభావహేతుత్వం స్నేహస్య పిండీభావహేతుత్వమానాభావాత్, జలద్రుతత్వవిశేషణాత్కరకాదివ్యావృత్తిః - శబ్దం లక్షయతి * శ్రోత్రేతి * శబ్దత్వేతి వ్యాప్తివారణాయ గుణపదం, రూపాదావతివ్యాప్తివారణాయ శ్రోత్రేతి - సత్రివిధః - సంయోగజో విభాగజశ్శబ్దజశ్చేతి-యథా భేరీదండసంయోగజన్యో ధ్వాంకారాదిః - హస్తాభిఘాతసంయోగజన్యో మృదంగాదిశబ్దః - వంశే పాట్యమానే దళద్వయవిభాగజన్యః పటపటశబ్దః- శబ్దోత్పత్తిదేశమారభ్య కర్ణపర్యంతం నిమిత్తపవనేన శబ్దధారా జాయంతే తత్రోత్తరశబ్దే పూర్వశబ్దః కారణం - ఆద్యశబ్దం విహాయ ద్వితీయాదిశబ్దాశ్శబ్దజాః - బుద్ధేర్లక్షణమాహ * సర్వవ్యవహారేతి * వ్యవహారశ్శబ్దప్రయోగః- జ్ఞానం వినా శబ్దప్రయోగాసం

(ని)త్యైలక్షణసమన్వయః, శబ్దం లక్షయతి * శ్రోత్రేతి * తృతీయాతత్పురుషసమాసః, జన్యత్వం తృతీయార్థః. గ్రహధాతోర్జ్ఞానమర్థః. ణ్యత్ప్రత్యయార్థో విషయః, తథాచ శ్రోత్రేంద్రియ జన్యజ్ఞానవిషయత్వే సతి గుణత్వం శబ్దస్యలక్షణమ్ * భేర్యాదావితి * అత్రావచ్ఛేద్యత్వం సప్తమ్యర్థః. తథాచ భేర్యాద్యవచ్ఛేద్య ఇత్యర్థః. బుద్ధింలక్షయతి * సర్వవ్యవహారేతి * సర్వేషాంవ్యవహారాణాం హేతురిత్యర్థః. అర్థంబుద్ధ్వాశబ్దరచనేతి న్యాయేన సకలశబ్దప్రయోగ కారణత్వరూపలక్షణస్య బుద్ధావిద్యమానత్వాల్లక్షణ సమన్వయః' జ్ఞానమితి, బుద్ధిరేవజ్ఞానమిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః, అన్నంభట్టస్తు జ్ఞానేన

జ్ఞానం బుద్ధిః । సా ద్వివిధా । స్మృతిరనుభవశ్చేతి । సంస్కారమాత్రజన్యం జ్ఞానం స్మృతిః । తద్భిన్నం జ్ఞానమనుభవః ।

(న్యా)భవాద్భబ్దప్రయోగరూపవ్యవహారహేతుత్వం జ్ఞానస్య లక్షణం- ఘట ఇతి వ్యవహారహేతుభూతఘటేఽతివ్యాప్తివారణాయ సర్వేతి కాలేఽతివ్యాప్తివారణాయ విశేష్యం, బుద్ధిం విభజతే * స్మృతిరనుభవశ్చేతీతి * స్మృతిం లక్షయతి * సంస్కారేతి * బహిరిన్ద్రియాజన్యత్వవిశిష్టసంస్కారజన్యత్వవిశిష్టజ్ఞానత్వం స్మృతేర్లక్షణం - సంస్కారజన్యత్వవిశేషణానుపాదానేఽనుభవేఽతివ్యాప్తిరతస్తద్వారణాయ తదుపాదానం- సంస్కారధ్వంసేఽతివ్యాప్తివారణాయ విశేష్యం. ధ్వంసం ప్రతి ప్రతియోగినః కారణత్వాత్సంస్కారధ్వంసేఽపి సంస్కారజన్యత్వస్య సత్త్వాత్- ప్రత్యభిజ్ఞాయామతివ్యాప్తివారణాయ మాత్రపదం-మాత్రపదార్థకదేశసంస్కారేతరాజన్యత్వస్య బహిరిన్ద్రియాజన్యత్వార్థకరణాన్నాసమ్భవః- అనుభవం లక్షయతి * తద్భిన్నమితి * తద్భిన్నత్వం నామ స్మృతిభిన్నత్వం - తథా చ స్మృతిభిన్నత్వవిశిష్టజ్ఞానత్వమనుభవస్య లక్షణం- విశేషణానుపాదానే స్మృతావతివ్యాప్తిః - విశేష్యానుపాదానే ఘ

(ని)మేవ బుద్ధేర్లక్షణం ప్రదర్శ్య సర్వవ్యవహారహేతురిత్యస్య స్వరూపకథన మాత్రపరతాం మనుతే, తదాశయస్తు దీపికావ్యాఖ్యానావసరే నిపుణతరముపపాదయిష్యతేఽస్మాభిః * సేతి * బుద్ధిరిత్యర్థః. స్మృతిం లక్షయతి * సంస్కారేతి * స్మృతిర్హి భావనాఖ్యసంస్కారతో జన్యతే జ్ఞానం చ భవతీతి లక్షణసమన్వయః, అత్రానుభవేఽతివ్యాప్తివారణాయ విశేషణదళం అనుభవస్యేన్ద్రియాదిజన్యత్వేన సంస్కారజన్యత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః, సంస్కారధ్వంసేఽతివ్యాప్తివారణాయ విశేష్యదళమ్, అనుభవం లక్షయతి * తద్భిన్నమితి * స్మృతిభిన్నమిత్యర్థః. జ్ఞానత్వమాత్రోక్తౌ స్మృతావతివ్యాప్తిః, అత ఏతద్విశేషణం తావన్మాత్రోక్తౌ ఘటాదావతివ్యాప్తిః- అతో జ్ఞానత్వమితి, స ఏవానుభ

స ద్వివిధః । యథార్థోఽయథార్థశ్చేతి । తద్వతి తత్ప్రకార కోఽనుభవో యథార్థః । యథాఽయం ఘట ఇతి । సైవ ప్రమేత్యు

(న్యా)టావావతి వ్యాప్తిరతస్తద్వారణాయ విశేషణవిశేష్యయోరుపాదానం, అనుభవం విభజతే * స ద్వివిధ ఇతి * యథార్థానుభవం లక్షయతి * తద్వతీతి * తద్వతీత్యత్ర సప్తమ్యర్థో విశేష్యత్వం-తచ్ఛబ్దేన ప్రకారీభూతధర్మో గ్రాహ్యః - తథాచ తద్వద్విశేష్యకత్వే సతి తత్ప్రకారకత్వే సత్యనుభవత్వం యథార్థానుభవస్య లక్షణం - ఉదాహరణం - రజతత్వవద్విశేష్యకత్వే సతి రజతత్వప్రకారకం రజతే ఇదం రజతమితి జ్ఞానం తద్వన్నిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితతన్నిష్ఠప్రకారతాశాల్యనుభవత్వమితి నిష్కర్షః - అన్యథా ఽయథార్థే ఽపి తేరంగ రజతయోరిమే రజతరంగే. ఇత్యాకారకసమూహాలమ్బన భ్రమే ఽతివ్యాప్తిస్తత్రాపి రజతత్వవద్విశేష్యకత్వ రజతత్వప్రకారకత్వయోః - రంగత్వవద్విశేష్యకత్వ రంగత్వప్రకారక

(ని)బోధ ద్వివిధః, తత్ర యథార్థానుభవం లక్షయతి * తద్వతీతి * తదస్యాస్తీతి తద్వాన్, తచ్ఛబ్దేన ప్రకారత్వోపలక్షితో ధర్మో గ్రాహ్యః తద్వతీత్యత్ర విశేష్యత్వం సప్తమ్యర్థః. తథాచ తద్వద్విశేష్యకత్వే సతి తత్ప్రకారకత్వే సత్యనుభవత్వం యథార్థానుభవస్య లక్షణమిత్యర్థః. యత్ర పురోవర్తిని ఘటే ఽయం ఘట ఇత్యాకారకం జ్ఞానం జాతం, స యథార్థానుభవః, స ఏవ లక్ష్యః, వర్తతే చ తత్రేదం లక్షణం తథాహి, తాదృశజ్ఞానే త్రయో విషయాః, విశేష్యః ప్రకారస్సంసర్గశ్చేతి, అత్ర పురోవర్తీ ఘటో విశేష్యః, ఘటత్వం ప్రకారః, సమవాయస్సంసర్గః, తథాచ తజ్జ్ఞానం ఘటవిశేష్యకం ఘటత్వప్రకారకం సమవాయసంసర్గకం చ భవతి, ఏవం చాత్ర తచ్ఛబ్దేన ప్రకారత్వోపలక్షిత ఘటత్వం గ్రాహ్యమ్, తద్వాన్ ఘటః, స చాస్య జ్ఞానే విశేష్యః ఘటత్వం ప్రకార ఇతి, తద్వద్విశేష్యకత్వే సతి తత్ప్రకారకత్వే సత్యనుభవత్వం సిద్ధం * సైవేతి * యథార్థానుభవాత్మికా బుద్ధిరేవేత్యర్థః, అ

చ్యతే। తదభావవతి తత్ప్రకారకానుభవోऽయథార్థః। యథా శుక్తావిదం రజతమితి। సైవాప్రమేత్యుచ్యతే।

(న్యా) త్వయోశ్చ సత్త్వాత్, ఉక్తనిష్కర్షే తు దర్శితభ్రమే నాతివ్యాప్తిః-తజ్జ్ఞానస్య రఙ్గాంశే రజతత్వావగాహిత్వేన రజతాంశే రఙ్గత్వావగాహిత్వేన చ రజతత్వప్రకారతాయా రఙ్గత్వవన్నిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితత్వేపి రఙ్గత్వప్రకారతాయా రజతత్వవన్నిష్ఠ విశేష్యతానిరూపితత్వేపి రజతత్వప్రకారతాయా రజతత్వవన్నిష్ఠ విశేష్యతానిరూపితత్వాభావాద్రఙ్గత్వప్రకారతాయా రఙ్గత్వవన్నిష్ఠ విశేష్యతానిరూపితత్వాభావాచ్చ-అయథార్థానుభవం లక్షయతి * తదభావవతీతి * అత్రాపి పూర్వవత్తదభావవన్నిష్ఠవిశేష్యతా నిరూపిత తన్నిష్ఠప్రకారతాశాల్యనుభవత్వం వివక్షణీయం - అన్యథా యథాశుక్తిరఙ్గరజతయోరిమే రఙ్గరజతే ఇత్యాకారక సమూహాలమ్బనప్రమాయా మతివ్యాప్తిస్తస్యా రజతరఙ్గోభయ విశేష్యకత్వేన రజతత్వరఙ్గత్వోభయప్రకారకత్వేన చ రజతత్వాభావవద్రఙ్గవిశేష్యకత్వ రజతత్వప్రకారకత్వయో రఙ్గత్వాభావవద్రజతవిశేష్యకత్వరఙ్గత్వప్రకారకత్వయోశ్చ సత్త్వాత్, ఉక్తనిష్కర్షే తు న తత్రాతివ్యాప్తిస్తాదృశప్రమాయా రజతాంశే రజతత్వావగాహిత్వేన రఙ్గాంశే రఙ్గత్వావగాహిత్వేన చ రజతత్వప్రకారతాయా రజతత్వాభావవద్రఙ్గనిష్ఠ విశేష్యతానిరూపితత్వాభావాద్రఙ్గత్వప్రకారతాయా రఙ్గత్వాభావవద్రజతనిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితత్వాభావాచ్చ, ఉదాహరణం - రజతత్వాభావవద్విశేష్యకత్వే సతి రజతత్వప్రకారకం

(ని) అయథార్థానుభవం లక్షయతి * తదభావవతీతి * అత్రాపి తచ్ఛబ్దేన ప్రకారత్వోపలక్షిత ధర్మో గ్రాహ్యః, తదభావవతీత్యత్రాపి విశేష్యత్వం సప్తమ్యర్థః. తథా చ తదభావవద్విశేష్యకత్వే సతి తత్ప్రకారకత్వే సత్యనుభవత్వమయథార్థానుభవస్య లక్షణం, యత్ర పురోవృత్తిశుక్తౌ ఇదం రజతమిత్యాకారకం జ్ఞానం జాతం, సోऽయ

యథార్థానుభవశ్చతుర్విధః । ప్రత్యక్షానుమిత్యుపమితిశాబ్దభేదాత్ । తత్కరణమపి చతుర్విధమ్ । ప్రత్యక్షానుమానోపమానశబ్దభేదాత్ । అసాధారణకారణం కరణమ్ । కార్యనియత

(న్యా) శుక్తావిదం రజతమితిజ్ఞానం- యథార్థానుభవం విభజతే * యథార్థానుభవ ఇతి * తత్కరణమితి * ఫలీభూతప్రత్యక్షాదికరణమిత్యర్థః- ప్రత్యక్షాదిచతుర్విధప్రమాణానాం ప్రమాకరణత్వం సామాన్యలక్షణం- ఏకైకప్రమాణలక్షణం తు వక్ష్యతే ప్రత్యక్షజ్ఞానేత్యాదినా, కరణం విభజతే * చతుర్విధమిత్యాదినా * కరణలక్షణమాహ * అసాధారణకారణమితి * వ్యాపారవదసాధారణకారణం కరణమిత్యర్థః- అసాధారణకారణత్వం చ- కార్యత్వాతిరిక్తధర్మావచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపితకారణతాశాలిత్వం-యథా-దండాదేర్ఘటాదికం ప్రత్యసాధారణకారణత్వం- కార్యత్వాతిరిక్తో ఘటత్వరూపో ధర్మః - తదవచ్ఛిన్నకార్యతా ఘటే తన్నిరూపితకారణతా దండే - అతో ఘటం ప్రతి దండోఽసాధారణకారణం భ్రమ్యాదిరూపవ్యాపారవత్త్వాచ్చ కరణం- సాధారణకారణత్వం చ-కార్యత్వావచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపితకారణతాశాలిత్వం- యథా, ఈశ్వరాదృష్టాదేః కార్యత్వావచ్ఛిన్నం ప్రత్యేవ కారణత్వాత్సాధారణకారణత్వం - కారణం లక్షయతి * కార్యనియతేతి * కార్యం ప్రతి నియతత్వే సతి పూర్వవృత్తిత్వం కారణత్వం- నియతత్వవిశేషణానుపాదానే పూర్వవర్తినో రాసభాదేరపి కారణత్వం స్యాదతో నియతత్వే సతీతి విశే

(ని) థార్థానుభవః అత్ర ప్రథమోద్దిష్టం యథార్థానుభవం విభజతే * స చతుర్విధ ఇతి * ప్రత్యక్షం ప్రత్యక్షప్రమా, అనుమితిరనుమితిప్రమా, ఉపమితిరుపమితి ప్రమా, శాబ్దశ్శాబ్దప్రమా, తత్కరణం యథార్థానుభవకరణం- ప్రత్యక్షం ప్రత్యక్షప్రమాణమిత్యర్థః. నను కిం నామ కరణం, తదాహ * అసాధారణకారణమితి * నను కిమిదమసాధారణత్వం, అతిశయితత్వమితి గ్రహణే, తచ్చ దీపికావ్యాఖ్యానావసరే సమ్య

పూర్వవృత్తి కారణమ్। కార్యం ప్రాగభావప్రతియోగి। కారణం త్రివిధం। సమవాయ్యసమవాయినిమిత్తభేదాత్। యత్సమవేతం కా

(న్యా)షణం-కార్యేతి వ్యాప్తివారణాయ-పూర్వేతి-నియతపూర్వవర్తినో దండరూపాదేరపి ఘటకారణత్వం స్యాదిత్యతోఽనన్యథాసిద్ధత్వమపి కారణలక్షణే నివేశనీయం-ఏవంచ - దండరూపాదీనామన్యథాసిద్ధత్వాన్న తత్రాతివ్యాప్తిః- అన్యథాసిద్ధత్వంచావశ్యక్లృప్తనియతపూర్వవృత్తిభిన్నత్వం, అవశ్యక్లృప్తనియతపూర్వవృత్తిర్దండాది స్తద్భిన్నత్వం తద్రూపాదావితి -కార్యంలక్షయతి * కార్యమితి * ప్రాగభావప్రతియోగిత్వం కార్యస్యలక్షణం - ఉత్పత్తేఃపూర్వమిహఘటోభవిష్యతీతి యాప్రతీతి ర్జాయతే తత్ప్రతీతి విషయోయోఽభావస్సప్రాగభావః - తత్ప్రతియోగిఘటాదికార్యం - కారణం విభజతే * కారణం త్రివిధమితి * సమవాయీతి * సమవాయికారణాసమవాయికారణనిమిత్తకారణ భేదాదిత్యర్థః. సమవాయికారణం లక్షయతి,

---

(ని)రుపపాదయిష్యామః, కారణలక్షణమాహ * కార్యనియతపూర్వవృత్తీతి * కార్యంప్రతికార్యోత్పత్తింప్రతినియతంవ్యాపకం సత్తత్పూర్వవృత్తికారణం, యథాఘటం ప్రతిదండః కారణంఅస్తిచతత్రేదం లక్షణమ్, కార్యోఘటస్తదుత్పత్తిం ప్రతిదండోవ్యాపకః యత్రయత్ర ఘటోత్పత్తిస్తత్రదండఇతి వ్యాప్తౌదండస్య వ్యాపకత్వాత్ ; కార్యపూర్వవృత్తిశ్చ దండఇతి కార్యోత్పత్తివ్యాపకత్వేసతి పూర్వవృత్తిత్వరూప లక్షణస్యదండే విద్యమానత్వాల్లక్షణసమన్వయః, కార్యంలక్షయతి * ప్రాగభావ ప్రతియోగీతి * ఉత్పత్తేః పూర్వంకార్యస్య విద్యమానోయోఽభావస్తత్ప్రతియోగి కార్యమిత్యర్థః. జన్యస్యైవహి ప్రాగభావోవిద్యతే, ననిత్యస్య అతఃకార్యమేవ తత్ప్రతియోగీతినిశ్చయః, కారణంవిభజతే * త్రివిధమితి * తత్రసమవాయికారణంలక్షయతి * యదితి * కార్యంయస్మిన్ సమవాయసంబంధేనవ

ర్యముత్పద్యతే తత్సమవాయికారణమ్ । య
థాతంతవఃపటస్య॥ పటశ్చస్వగతరూపాదేః॥

(న్యా) * యత్సమవేతమితి * యస్మిన్ సమవేతంసత్సమవాయసంబన్ధేన వర్తమానం సత్కార్యముత్పద్యతేతత్సమవాయికారణమిత్యర్థః ఉదాహరతి * యథాతంతవఇతి * యేషుతంతుషు సమవాయేనసంబద్ధం సత్పటాత్మకం కార్యముత్పద్యతే తత్తంతవస్సమవాయికారణమిత్యర్థః-సామాన్యలక్షణంతు సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపితతాదాత్మ్యసంబంధావచ్ఛిన్నకారణత్వంసమవాయికారణత్వమితి- సమవాయసంబంధేన ఘటాద్యధికరణే కపాలాదౌ కపాలాదేస్తాదాత్మ్యసంబంధేనైవ కారణత్వాత్సమవాయ సంబంధావచ్ఛిన్నఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపిత తాదాత్మ్యసంబంధావచ్ఛిన్నకపాలత్వాద్యవచ్ఛిన్న కారణతాయాః కపాలాదౌసత్త్వాల్లక్షణసమన్వయః-సమవాయేనజన్యభావత్వావచ్ఛిన్నంప్రతితాదాత్మ్యసంబంధేనద్రవ్యస్యైవ హేతుత్వాజ్జన్యభావేషు ద్రవ్యగుణకర్మసుత్రిషు ద్రవ్యమేవసమవాయికారణమతో గుణాదావపి ద్రవ్యమేవ సమవాయికారణమిత్యాశయేనాహ * పటశ్చస్వగతరూపాదేరితి * సమవాయికారణమిత్యనుషజ్యతే- సమవాయేన పటాదిగతరూపాదికం ప్రతితాదాత్మ్యేన పటాదేరేవ హేతుత్వాత్సమవాయ సంబంధావచ్ఛిన్న

(ని)ర్తమానం సదుత్పద్యతే,తత్సమవాయికారణమిత్యర్థః. దృష్టాన్తముఖేన తల్ స్పష్టయతి*యథాతంతవఃపటస్యేతి*సమవాయికారణమిత్యనుషజ్యతే,అత్రహిపటాత్మకంకార్యంతంతుషుసమవాయసంబంధేనవిద్యతే అవయవావయవినోస్సమవాయాల్, విషయవ్యాప్త్యర్థమన్యత్రాప్యుదాహరతి* పటశ్చస్వగతరూపాదేరితి*రూపాద్యాత్మకం కార్యంపటేసమవాయసంబంధేన వర్తమానం సదేవోత్పద్యతే, గుణగుణినోస్సమవాయాల్,అతస్స్వగతరూపాదికంప్రతిపటస్సమవా

కార్యేణ కారణేన వా సహైకస్మిన్నర్థే సమవేతం సత్కారణమసమవాయికారణమ్। యథా తంతుసంయోగః పటస్య। తంతురూపం పటగతరూప

(న్యా) రూపత్వాద్యవచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపిత తదాత్మ్యసంబంధావచ్ఛిన్న కారణతాశ్రయత్వం పటాదావస్తీతి లక్షణసంగతిః. అసమవాయికారణం లక్షయతి * కార్యేణేతి * అసమవాయికారణం ద్వివిధం- కార్యేణ సహైకస్మిన్నర్థే సమవేతం సత్కారణమసమవాయికారణమిత్యేకం, కారణేన సహైకస్మిన్నర్థే సమవేతం సత్కారణమసమవాయికారణమిత్యపరమిత్యర్థః. అత్ర కారణేనేత్యస్య స్వకార్యసమవాయికారణేనేత్యర్థః. జన్యద్రవ్యమాత్రేఽవయవసంయోగస్యైవాసమవాయికారణత్వాత్పటాత్మకకార్యే తదవయవసంయోగస్యైవాసమవాయికారణత్వమితి దర్శయన్ప్రథమముదాహరతి * యథా తంతుసంయోగః పటస్యేతి * అసమవాయికారణమిత్యనుషజ్యతే, పటాత్మకకార్యేణ సహైకస్మిన్నర్థే తంతౌ సమవాయసంబంధేన విద్యమానత్వే సతి కారణత్వాత్పటాత్మకకార్యం ప్రతి తంతుసంయోగోఽసమవాయికారణమిత్యర్థః, ద్వితీయముదాహరతి * తంతురూపమితి *

(ని) యికారణమిత్యర్థః అసమవాయికారణం లక్షయతి * కార్యేణేతి * తత్కారణం ద్వివిధమ్, కార్యేణ సహైకస్మిన్నర్థే సమవేతత్వే సతి కారణత్వాత్, కించ, కారణేన సహైకస్మిన్నర్థే సమవేతత్వే సతి కారణత్వాత్ * తత్ర ప్రథమముదాహరతి * యథా తంతుసంయోగః పటస్యేతి * అత్ర పటాత్మకం కార్యం తంతుషు సమవేతం, అవయవావయవినోస్సమవాయాత్, అతస్తంతుసంయోగోఽపి తంతుషు సమవేతః, గుణగుణినోస్సమవాయాత్ - తథా చ కార్యేణ పటేన సహైకస్మిన్ తంతురూపార్థే సమవేతత్వే సతి కారణత్వాత్ - తంతుసంయోగః పటం ప్రత్యసమవాయికారణమిత్యర్థః. ద్వితీయముదాహరతి * తంతురూపమితి * అత్ర కారణేనేత్యస్య స్వకార్యసమవాయికారణేనేత్య

స్వఞ్చ, తదుభయభిన్నం కారణం నిమిత్తకారణమ్ ।

(న్యా)స్వకార్యసమవాయికారణేనపటేన సహైకస్మిన్ తంతౌ సమవే తత్వేసతి కారణత్వాత్తంతురూపం పటరూపస్య సమవాయికారణ మిత్యర్థః, సామాన్యలక్షణంతు సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నకార్య తానిరూపితసమవాయస్వసమవాయిసమవేతత్వాన్యతరసంబంధావ చ్ఛిన్నకారణతాశ్రయత్వం, స్వసమవాయిసమవేతత్వానివేశేపట రూపాద్యసమవాయికారణీభూతతంతురూపాదావవ్యాప్తిస్సమవాయ సంబంధానివేశేతాదృశతంతుద్వయసంయోగాదావవ్యాప్తిరతఅన్యత రసంబంధనివేశః-ఘటంప్రతి కపాలసంయోగస్యఘటరూపంప్రతికపా లరూపస్యచా సమవాయికారణత్వంబోధ్యం - సమవాయసంబంధా వచ్ఛిన్న ఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపితసమవాయసమ్బన్ధా వచ్ఛిన్నకపాలద్వయసంయోగత్వాద్యవచ్ఛిన్న కారణతాకపాలద్వయ సంయోగాదౌవర్తతే, ఏవమాద్యపతనక్రియాయాంరూపాద్యస్యస్పన్దనక్రియా యాంచ గురుత్వద్రవత్వేఽసమవాయి కారణేభవతః - ఆద్యపతనక్రి యాంప్రత్యాద్యస్యందన క్రియాంప్రతిచ సమవాయసమ్బన్ధేనైవ త యోః కారణత్వాత్ - అవయవిగుణభూతఘటపటరూపాదౌత్వవయ వగుణభూతకపాలతన్తురూపాదేస్స్వపదగ్రాహ్యకపాలరూపతన్తురూ పాదిసమవాయికపాలతంత్వాదిసమవేతత్వసమ్బంధేనైవ కారణత్వా త్తత్సమ్బంధావచ్ఛిన్న కారణతాశ్రయత్వమవయవగుణభూత కపాల రూపతన్తురూపాదౌ వర్తతఇతిలక్షణసంగతిః - నిమిత్తకారణంలక్ష యతి * తదుభయభిన్నమితి * సమవాయికారణభిన్నత్వేసత్యసమ

(ని)ర్థః. స్వంతంతురూపంస్వకార్యంపటరూపంస్వకార్యసమవాయి కారణంపటః, సచతంతుషుసమవేతః, తంతురూపమపి తంతుషుస మవేతం, తథాచస్వకార్యసమవాయికారణేనపటేన సహైకస్మిన్ తంత్వాత్మకార్థే సమవేతత్వేసతి కారణత్వాత్తంతురూపంపటరూప స్యాసమవాయికారణమిత్యర్థః.నిమిత్తకారణంలక్షయతి*తదుభయభి

యథాతురీవేమాదికం పటస్య । తదేతత్త్రివిధకారణమ
ధ్యే యదసాధారణం కారణం తదేవ కరణమ్ । తత్ర ప్ర
త్యక్షజ్ఞానకరణం ప్రత్యక్షం ।

(న్యా)వాయికారణభిన్నత్వే సతి కారణత్వం నిమిత్తకారణస్య లక్షణమి
త్యర్థః సమవాయ్యసమవాయికారణయో రతివ్యాప్తివారణాయ తత్తద్భి
న్నత్వం ఘటాదావతివ్యాప్తివారణాయ కారణత్వం చ నివేశితం - నిమిత్త
కారణముదాహరతి * తురీవేమాదికమితి * నిమిత్తకారణమిత్యనుషజ్య
తే - కరణలక్షణముపసంహరతి * తదేతదితి * యదసాధారణకారణమితి *
వ్యాపారవత్త్వే సతీతి పూరణీయమన్యథా కపాలతంతుసంయోగయో రతి
వ్యాప్తిః - కపాలతంతు సంయోగయోరపి కార్యత్వాతిరిక్తఘటత్వపట
త్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి కారణత్వాదసాధారణకారణత్వమస్త్యేవాతస్తత్రాతి
వ్యాప్తివారణాయ వ్యాపారవత్త్వే సతీతి కరణలక్షణే విశేషణం దేయ
మేవ, వ్యాపారత్వం చ తజ్జన్యత్వే సతి తజ్జన్యజనకత్వం, భవతి హి దండజ
న్యత్వే సతి దండజన్యఘటజనకతా భ్రమణాత్మకవ్యాపారస్య - ఏవం క
పాలసంయోగతంతుసంయోగాదేరపి కపాలతంత్వాదివ్యాపారత్వం క
పాలతంత్వాదిజన్యత్వే సతి కపాలతంత్వాదిజన్యఘటపటాది జనకత్వా
త్ - కరణలక్షణేఽసాధారణత్వానుపాదానే ఈశ్వరాదృష్టాదేరపి
వ్యాపారవత్త్వాత్కారణత్వం స్యాదతస్తత్రాతివ్యాప్తివారణాయాసాధా
రణేతి - షడ్విధేంద్రియభూతప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణమాహ * తత్రేతి *
ప్రమాభూతప్రత్యక్షాదిషు ప్రత్యక్షాత్మకం యజ్జ్ఞానం చాక్షుషాది

(ని)న్నమితి * సమవాయ్యసమవాయిభిన్నత్వే సతి కారణత్వం ని
మిత్తకారణస్య లక్షణమ్, తదుదాహరతి * యథాతురీవేమాదికమితి *
కరణలక్షణముపసంహరతి * తదేతదితి * ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణమా
హ * తత్రేతి * ప్రత్యక్షానుమానాదిమధ్యే ప్రత్యక్షజ్ఞానం ప్రతియ
త్కారణం తదేవ ప్రత్యక్షప్రమాణమ్, ప్రత్యక్షప్రమా లక్షణం కింత

ఇంద్రియార్థసన్నికర్షజన్యంజ్ఞానంప్రత్యక్షమ్। తద్ద్వివిధమ్। నిర్వికల్పకం సవికల్పకంచేతి। తత్ర నిష్ప్రకారకంజ్ఞానం నిర్వికల్పకమ్।(కించిదిదమితివస్తుమాత్రావగాహిజ్ఞానం)సప్రకా

(న్యా) తత్ప్రతికరణం వ్యాపారవద సాధారణ కారణమింద్రియం భవత్యతః ప్రత్యక్షజ్ఞానకరణత్వంప్రత్యక్షస్యలక్షణం-ఆద్యసన్నికర్షాతిరిక్తచతుర్విధసన్నికర్షాణాం సమవాయరూపత్వేన వ్యాపారత్వం న సమ్భవతీతీంద్రియమనస్సంయోగస్యైవ బాహ్యప్రత్యక్షే జననీయే ఇంద్రియవ్యాపారతాబోధ్యా మానసప్రత్యక్షేత్వాత్మమన స్సంయోగస్యైవసాబోధ్యా ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణ ముక్త్వాప్రత్యక్షప్రమాలక్షణమాహ * ఇంద్రియార్థసన్నికర్షేతి * ఇదంలక్షణం జన్యప్రత్యక్షస్యైవలక్ష్యత్వాభిప్రాయేణ - ఈశ్వరప్రత్యక్షసాధారణం లక్షణంతుజ్ఞానాకరణకంజ్ఞానమితి- జ్ఞానం వ్యాప్తిజ్ఞానం సాదృశ్యజ్ఞానం పదజ్ఞానంచ యదేవకరణం యేషాంతాని జ్ఞానకరణకాన్యనుమిత్యుపమితిశాబ్దానితద్భిన్నమిత్యర్థః - ప్రత్యక్షే ఇంద్రియాణామేవ కరణత్వం నజ్ఞానస్య తథాచ జ్ఞానాకరణకజ్ఞానత్వస్య ప్రత్యక్షసామాన్యఏవ విద్యమానత్వాల్లక్షణసంగతిః- ప్రత్యక్షంవిభజతే * నిర్వికల్పకమితి * తల్లక్షయతి * నిష్ప్రకారకమితి * ప్రకారతాశూన్యజ్ఞానత్వమేవ నిర్వికల్పకత్వమిత్యర్థః - నిర్వికల్పకే చతుర్థవిషయతా స్వీక్రియతే త్రివిధవిషయతామధ్యేఏకాపితత్రనాస్త్యతోవిశేష్యతాశూన్యజ్ఞానత్వం నంసర్గతాశూన్యజ్ఞానత్వమిత్యపి లక్షణంసంభవతి-సవికల్పకంలక్షయతి * సప్రకారకమితి * విషయతాయాజ్ఞాననిరూపితత్వాత్ జ్ఞానస్య విషయతానిరూపకత్వేన ప్రకారతానిరూపకజ్ఞానత్వం నవికల్పకస్య లక్షణం,ఏవంవి

(సి)వాహ*ఇంద్రియేతి * ఇంద్రియం చక్షురాది - అర్థః ఘటాదిః, అనయోస్సన్నికర్షస్సంయోగాదిః తజ్జన్యంయదయంఘట ఇత్యాకారకం జ్ఞానంతదేవప్రత్యక్షంప్రత్యక్షజ్ఞానమ్, నిర్వికల్పకమిత్యత్రప్రకార

రకం జ్ఞానం సవికల్పకం। యథా డిత్థోఽయం బ్రాహ్మణోఽయం శ్యామోఽయం పాచకోఽయమితి । ప్రత్యక్షజ్ఞానహేతురింద్రియార్థసన్నికర్షష్షడ్విధః । సంయోగస్సంయుక్తసమవాయస్సంయుక్తసమవేతసమవాయ స్సమవాయస్సమవేత సమవాయో విశేషణవిశేష్యభావశ్చేతి । చక్షుషా ఘటప్రత్యక్షజననే సంయోగస్సన్నికర్షః। (ఘటే రూపమితి) ఘటరూపప్రత్యక్షే సంయుక్త

(న్యా) శేష్యతానిరూపకజ్ఞానత్వం సంసర్గతానిరూపకజ్ఞానత్వమిత్యపి లక్షణం సంభవతి - ఉదాహరతి * యథేతి * ఇదంత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యతానిరూపకం డిత్థత్వాదిప్రకారకం జ్ఞానం సవికల్పకమిత్యర్థః - చాక్షుషాదిప్రత్యక్షకారణీభూతాన్ షడ్విధసన్నికర్షాన్ విభజ్య దర్శయతి - * సంయోగ ఇత్యాదినా * ద్రవ్యవృత్తిలౌకిక విషయతాసమ్బంధేన చాక్షుషత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి చక్షుస్సంయోగస్య కారణత్వం - ద్రవ్యసమవే

(ని) తాఖ్యవిషయతాశూన్యమిత్యర్థః * యథేతి * ఇదం నిర్వికల్పాత్మకం జ్ఞానం కించిదనిర్వాచ్యం నిరాకారమిత్యర్థః. సవికల్పకం ప్రకారతాఖ్య విషయతావిశిష్టమిత్యర్థః. తదుదాహరతి * యథా డిత్థేతి * ఇదం జ్ఞానం డిత్థత్వాది ప్రకారకం డిత్థశ్యామాది విశేష్యకం భవతీతి ప్రకారతాఖ్య విషయతానిరూపకత్వ రూపసప్రకారకత్వస్య తాదృశజ్ఞానే విద్యమానత్వాల్లక్షణసంగతిః, ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షాన్నిరూపయితుముపక్రమతే * ప్రత్యక్షేతి * చక్షుషేతి * ఘటస్య ప్రత్యక్షం ఘటప్రత్యక్షమిత్యత్ర విషయత్వం షష్ఠ్యర్థః, ఘటవిషయక ప్రత్యక్షమిత్యర్థః, అయం ఘట ఇత్యాకారకం ఘటవిషయకప్రత్యక్షం యదా చక్షురింద్రియేణ జన్యతే తదా సంయోగ ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షః-ఇంద్రియం చక్షురర్థో ఘటః అనయోస్సంబంధస్సంయోగః అవయవావయవిభిన్నద్రవ్యయోస్సంబన్ధస్య సంయోగత్వాదిత్యర్థః - సంయుక్తసమవాయముదాహరతి * ఘటరూపేతి * చక్షుషేత్యనుషజ్యతే

సమవాయః చక్షుస్సంయుక్తే ఘటే రూపస్య సమవాయాత్ । రూపత్వసామాన్యప్రత్యక్షే సంయుక్తసమవేతసమవాయస్సన్నికర్షః । చక్షుస్సంయుక్తే ఘటే రూపం సమవేతం తత్ర రూపత్వస్య సమవాయాత్ । శ్రోత్రేణ శబ్దసాక్షాత్కారే సమవాయస్సన్నికర్షః । కర్ణవివరవృత్త్యాకాశస్య శ్రోత్రత్వాచ్ఛబ్దస్యాకాశగుణత్వాద్గుణగుణినోస్సమవాయాత్ । శబ్దత్వసాక్షాత్కారే సమవేతసమవాయస్సన్నికర్షః । శ్రోత్రసమవేతే

---

(౨) *ఘటే రూపమితి* అత్ర సప్తమ్యాస్సమవేతత్వమర్థః. ఘటసమవేతరూపస్య ప్రత్యక్షమిత్యత్ర షష్ఠ్యా విషయత్వార్థతయా ఘటసమవేతరూపవిషయకం, అస్మిన్ ఘటే ఈదృశం రూపమస్తీత్యాకారకం జ్ఞానం యదా జాయతే తదా ఇంద్రియం చక్షుః అర్థః ఘటరూపం, అనయోస్సంబంధస్సంయుక్తసమవాయః - చక్షుస్సంయుక్తో ఘటః తస్మిన్ రూపస్య సమవాయాదిత్యాహ * చక్షుస్సంయుక్త ఇతి * సంయుక్తసమవేతసమవాయముదాహరతి * రూపత్వేతి * రూపత్వాత్మకం యత్సామాన్యం తద్విషయకప్రత్యక్షజనన ఇత్యర్థః. అత్రాపి చక్షుషేత్యనుషజ్యతే - తథా చ చక్షుస్సంయుక్తో ఘటః తత్సమవేతం రూపం జాతివ్యక్త్యోస్సమవాయనియమేన తత్ర రూపే రూపత్వస్య సమవాయాత్ - ఘటరూపత్వవిషయకచాక్షుషప్రత్యక్షజ్ఞానే సంయుక్తసమవేతసమవాయః; సమవాయముదాహరతి * శ్రోత్రేణేతి * శ్రోత్రేంద్రియేణ శబ్దవిషయకస్య అయం శబ్ద ఇత్యాకారకప్రత్యక్షజ్ఞానస్యోత్పత్తావింద్రియార్థయోః శ్రోత్రశబ్దయోస్సన్నికర్షస్సమవాయః - తత్ప్రకారం ప్రదర్శయతి * కర్ణవివరేతి * సమవేతసమవాయముదాహరతి * శబ్దత్వేతి * అత్రాపి శ్రోత్రేణేత్యనుషజ్యతే - శబ్దే శబ్దత్వమిత్యాకారకశబ్దత్వవిషయకశ్రోత్రేంద్రియజన్యప్రత్యక్షే ఇంద్రియార్థయోః శ్రోత్రశబ్దత్వయోస్సన్నికర్షస్సమవేతసమవాయ

శబ్దేశబ్దత్వస్య సమవాయాత్ । అభావప్రత్యక్షేవిశేషణ వి
శేష్యభావస్సన్నికర్షః । భూతలంఘటాభావవదిత్యత్రచక్షు
స్సంయుక్తే భూతలేఘటాభావస్య విశేషణత్వాత్ । ఏవంసన్ని

(న్యా)తద్వృత్తిలౌకికవిషయతాసమ్బంధేన చాక్షుషత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతిచక్షుస్సంయుక్తసమవాయస్యకారణత్వం-ద్రవ్యసమవేతసమవేతవృత్తిలౌకికవిషయతాసమ్బంధేనచాక్షుషత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతిచక్షుస్సంయుక్తసమవేతసమవాయస్యకారణత్వం, ఏవం ద్రవ్యవృత్తిలౌకికవిషయతాసంబంధేనత్వాచ ప్రత్యక్షత్వావచ్ఛిన్నంప్రతి త్వక్సంయోగస్య కారణత్వం, ద్రవ్యసమవేతవిషయకత్వాచ ప్రత్యక్షే త్వక్సంయుక్తసమవాయస్యకారణత్వం, ద్రవ్యసమవేతసమవేతోష్ణత్వాదిజాతిప్రత్యక్షేత్వక్సంయుక్తసమవేతసమవాయస్యకారణత్వం, ఏవమాత్మమానసే మనస్సంయోగస్య కారణత్వం-ఆత్మసమవేతసుఖాదిమానసే మనస్సంయుక్తసమవాయస్యకారణత్వం-ఆత్మసమవేత సమవేతసుఖత్వాదిమానసే మనస్సంయుక్తసమవేతసమవాయస్యకారణత్వం, ద్రవ్యగ్రాహకాణీంద్రియాణి చక్షుస్త్వఙ్మనాంసి త్రీణ్యేవ, అన్యాని ఘ్రాణరసనశ్రవణానితు గుణాదిగ్రాహకాణి, తత్రరసనఘ్రాణయోః రస గంధతద్గతజాతిగ్రాహకత్వేన ద్వితీయతృతీయయో స్సన్నికర్షయో రేవరసగంధాదిప్రత్యక్షే కారణత్వంవాచ్యం, శ్రవణేంద్రియస్యాకాశరూపత్వేన శబ్దస్యాకాశగుణత్వేన శ్రవణేంద్రియేణసమం శబ్దస్య సమవాయస్సన్నికర్షః, శబ్దసమవేతశబ్దత్వజాతివిషయకశ్రావణప్రత్యక్షే సమవేతసమవాయస్య హేతుత్వంచబోధ్యం * అభావప్రత్యక్షఇతి * విశే

(ని)తత్ప్రకారమాహ*శ్రోత్రసమవేతేత్యాదినా* విశేషణవిశేష్యభావసన్నికర్షముదాహరతి* అభావప్రత్యక్షఇతి * అభావవిషయకప్రత్యక్షఇత్యర్థః. ఘటాభావవద్భూతలమిత్యాకారకం జ్ఞానంయదాచక్షురింద్రియేణ జన్యతేతదేంద్రియంచక్షుః - ఇంద్రియసంబద్ధంభూత

కర్షషట్కజన్యంజ్ఞానంప్రత్యక్షమ్ । తత్కరణమింద్రియమ్।
తస్మాదింద్రియంప్రత్యక్షప్రమాణమితిసిద్ధమ్ ॥ * * * *

—॥ ఇతి తర్కసంగ్రహే ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః ॥—

శ్రీరస్తు నమః ॥ అనుమితికరణమనుమానమ్ ।

(న్యా) షణవిశేష్యభావోనామవిశేషణతా సన్నికర్షః పంచసుసన్నికర్షేషుమధ్యే సంయోగస్థానే సంయుక్తపదం ఘటయిత్వాసమవాయస్థానే సమవేతపదంఘటయిత్వా అభావస్థలేనిరూప్యం-తథాహి, ద్రవ్యాధికరణకాభావప్రత్యక్షేఇంద్రియసంయుక్తవిశేషణతా-ద్రవ్యసమవేతాధికరణకాభావప్రత్యక్షే ఇంద్రియసంయుక్త సమవేతవిశేషణతా- ద్రవ్యసమవేతసమవేతాధికరణకాభావప్రత్యక్షేఇంద్రియసంయుక్తసమవేతసమవేతవిశేషణతాచసన్నికర్షఃయథా ఘటేపటత్వాభావః సంయుక్తవిశేషణతయాగృహ్యతే - ఘటసమవేతఘటత్వాదౌ పృథివీత్వాభావః- సంయుక్తసమవేతవిశేషణతయాగృహ్యతే - ఘటసమవేతసమవేతరూపత్వాదౌ నీలత్వాభావశ్చ సంయుక్తసమవేత సమవేత విశేషణతయాగృహ్యతఇతి సంక్షేపః॥.........................

—॥ ఇతి న్యాయబోధిన్యాం ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః ॥—

అనుమానంలక్షయతి * అనుమితికరణమితి * అనుమితౌవ్యాప్తిజ్ఞానంకరణం. పరామర్శోవ్యాపారః - అనుమితిఃఫలం-పరామర్శస్యవ్యాప్తిజన్యత్వాద్వ్యాప్తిజ్ఞాన జన్యానుమితి జనకత్వాచ్చ తజ్జన్యత్వే

(ని)లంతత్రఘటాభావోవిశేషణమ్, భూతలంవిశేష్యం- తథాచఇంద్రియసంబద్ధవిశేషణవిశేష్యభావోత్రసన్నికర్షః - అధికంతుదీపికావ్యాఖ్యానావసరే నిరూపయిష్యామః * ఇతివ్యాఖ్యాతంప్రత్యక్షం*

అథానుమానంనిరూపయతి* ॥—అతస్తల్లక్షణమాచష్టే * అనుమితీతి * అనుమిత్యాః కరణమిత్యర్థః షష్ఠానిరూపితత్వార్థకతయా అనుమితిపరిమానిరూపితకరణత్వమనుమానస్య లక్షణమ్- అనుమానలక్ష

పరామర్శజన్యం జ్ఞానమనుమితిః । వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానం పరామర్శః । యథా వహ్నివ్యాప్యధూమవానయం పర్వ

(న్యా) సతి తజ్జన్యజనకత్వరూపవ్యాపారత్వముపపన్నం- అనుమితికరణత్వమనుమానస్యలక్షణం- అనుమానం వ్యాప్తిజ్ఞానం- ఏతస్య పరామర్శరూపవ్యాపారద్వారా అనుమితిం ప్రత్యసాధారణకారణతయా ఽనుమితికరణత్వముపపన్నం- అనుమితేర్లక్షణమాహ * పరామర్శజన్యమితి * పరామర్శజన్యత్వవిశిష్టజ్ఞానత్వమనుమితేర్లక్షణం- అత్ర జ్ఞానత్వమాత్రోపాదానే ప్రత్యక్షాదావతివ్యాప్తిరతస్తద్వారణాయ పరామర్శజన్యత్వే సతీతి విశేషణోపాదానం- పరామర్శజన్యత్వమాత్రోక్తౌ పరామర్శధ్వంసేతివ్యాప్తిరతస్తద్వారణాయ జ్ఞానత్వోపాదానం అనుమితిలక్షణఘటకీభూతపరామర్శలక్షణమాచష్టే * వ్యాప్తివిశిష్టేతి * వ్యాప్తివిశిష్టంచ తత్పక్షధర్మతాజ్ఞానంచేతి కర్మధారయః- అత్ర

(సి) ణఘటకీభూతానుమితిలక్షణమాచష్టే * పరామర్శేతి * పరామర్శజన్యత్వేసతి జ్ఞానత్వమనుమితేర్లక్షణమిత్యర్థః. ధ్వంసంప్రతి ప్రతియోగినః కారణత్వేన పరామర్శజన్యత్వస్య స్వధ్వంసేపి విద్యమానత్వాదతివ్యాప్తిస్స్యాదతస్తద్వారణాయ జ్ఞానత్వమితి- తావన్మాత్రోక్తౌ ప్రత్యక్షాత్మకజ్ఞానేతివ్యాప్తిస్తద్వారణార్థం విశేష్యదళం, అనుమితిలక్షణఘటకీభూత పరామర్శలక్షణమాహ * వ్యాప్తివిశిష్టేతి * వ్యాప్త్యా విశిష్టస్య పక్షధర్మతాయాం జ్ఞానమిత్యర్థః, తల్లక్షయతి * యథేతి * వహ్నినావ్యాప్యః వహ్నివ్యాప్యః నిరూపితత్వం తృతీయార్థః, వ్యాప్త్యా వ్యాప్తివిశిష్టః తథాచ వహ్నినిరూపితవ్యాప్తివిశిష్టో యో ధర్మస్తద్వాన్ పర్వత ఇత్యాకారకజ్ఞానం లక్ష్యం - తత్ర వ్యాప్తివిశిష్టస్య ధూమరూపహేతోః పక్షధర్మతా పర్వతాది వృత్తిత్వం భాసత ఇతి వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానత్వరూపలక్షణస్య సత్త్వాల్లక్ష్యే లక్షణసమన్వయః- పరామర్శజన్యత్వేసతి జ్ఞానత్వరూపమనుమి

తఇతిజ్ఞానంపరామర్శః । తజ్జన్యంపర్వతోవ
హ్నిమానితిజ్ఞానమనుమితిః ॥

(నా)విశిష్టపదస్య ప్రకారతానిరూపకపరత్వాత్ పక్షధర్మతాయాః జ్ఞాన మిత్యత్ర షష్ఠ్యా విషయత్వబోధనాత్ -ధర్మతాపదస్య సంబంధార్థకత్వా త్కర్మధారయసమాసేన సమస్యమానపదార్థయోరభేదసంసర్గలా భాచ్చ వ్యాప్తిప్రకారకాభిన్నం యత్పక్షసంబంధ విషయకజ్ఞానం త త్పరామర్శ ఇతి లభ్యతే-ఏవం సతి ధూమో వహ్నివ్యాప్యః ఆలోకవాన్ పర్వత ఇత్యాకారక సమూహాలంబనేప్యుక్తపరామర్శలక్షణమస్తీత్యతి వ్యాప్తిః-తద్వారణాయ పక్షనిష్ఠవిశేష్యతానిరూపిత హేతునిష్ఠప్రకార తానిరూపితవ్యాప్తినిష్ఠప్రకారతాశాలిజ్ఞానం పరామర్శ ఇతి నిష్కర్షః కర్తవ్యః- ఏతాదృశపరామర్శజన్యత్వే సతి జ్ఞానత్వమనుమితేర్లక్షణం అనుమితిపరామర్శయోర్విశిష్య కార్యకారణభావశ్చేత్థం -వహ్నిత్వా వచ్ఛిన్నసంయోగసంబంధావచ్ఛిన్నవిధేయతానిరూపిత పర్వతత్వావ చ్ఛిన్నోద్దేశ్యతాశాల్యనుమితిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి వహ్నిత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారతానిరూపితవ్యాప్తిత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారతానిరూపిత ధూమ త్వావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితపర్వతత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యతాశాలిని ర్ణయః కారణం- వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితవ్యాప్తిత్వా వచ్ఛిన్నవిశేష్యతాయాః ధూమత్వావచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపితవ్యా ప్తిత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతాయాశ్చ అభేదాంగీకర్తృమతే-వహ్నిత్వా వచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపిత విశేష్యత్వావచ్ఛిన్నవ్యాప్తిత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారతానిరూపితవిశేష్యతావచ్ఛిన్న ధూమత్వావచ్ఛిన్న ప్రకార తానిరూపితపర్వతత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యతాశాలినిర్ణయః కారణమితి వా చ్యం-సచ నిర్ణయో వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్ పర్వత ఇత్యాకారకో

(ని)తిలక్షణమనుమితౌ లక్ష్యసంగమయన్ తల్లక్షణమనుమితిం దర్శ యతి * తజ్జన్యమితి * పరామర్శజన్యమిత్యర్థః. పరామర్శలక్షణఘ

యత్రయత్రధూమస్తత్రాగ్నిరితిసాహచర్యనియమోవ్యాప్తిః ।

(న్యా) బోధ్యః యత్ర యత్రేతి యత్ర పదవీప్సాధూమాధికరణే యావతివహ్నిమత్త్వలాభాయ - యావత్పదమహిమ్నా వహ్నేర్ధూమవ్యాపకత్వం లబ్ధం తథాచ ధూమవ్యాపకవహ్నిసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరితి-తదేవస్పష్టయతి * సాహచర్యనియమ ఇతి * నియతసాహచర్యం వ్యాప్తిరిత్యర్థః- నియతత్వంవ్యాపకత్వం సాహచర్యంసామానాధికరణ్యం తథాచ ధూమవ్యాపకవహ్ని సామానాధికరణ్యంవ్యాప్తిరిత్యర్థః వహ్నౌ ధూమవ్యాపకత్వఞ్చ ధూమసమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకధర్మవత్త్వం- తథాహి ధూమాధికరణే పర్వతమహానసాదౌ వర్తతేయోభావః ఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాభావః నతు వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావః కుతః తత్ర వహ్నేస్సత్త్వాత్, ఏవంసతి ధూమాధికరణేపర్వతాదౌ వర్తమానస్య ఘటాద్యభావస్య ప్రతియోగితావచ్ఛేదకం ఘటత్వాదికమనవచ్ఛేదకం వహ్నిత్వం తద్వత్త్వంవహ్నౌవర్తతే అతోధూమవ్యాపకత్వం వహ్నౌ వర్తతే తథాచ ధూమవ్యాపకవహ్నిసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరితి ఫలితం - వహ్నిమాన్ధూమాదిత్యత్ర సద్ధేతౌ ధూమేసానత్తిఇతిలక్షణసంగతిః - ధూమవాన్వహ్నేరిత్యత్ర ధూమాధికరణేఽయోగోళకేవర్తతే యోభావః ధూమాభావః తత్ప్రతియోగితావచ్ఛేదకమేవ ధూమత్వమితి నాతిప్రసంగః - ఇదీయమన్వయవ్యాప్తిస్సిద్ధాన్తానుసారేణ- పూర్వపక్షీయవ్యాప్తిస్తు సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వం-సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబన్ధావచ్ఛిన్నసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛి

(ని)ప్రకీర్తిత వ్యాప్తిస్వరూపమాచష్టే * యత్రధూమ ఇతి * సహచరత ఇతి సహచరౌ సమానాధికరణౌ ఏకాధికరణవృత్తీ, తయోర్భావస్సాహచర్యం తస్యసామానాధికరణ్యస్యనియమోఽవశ్యంభావః, తథాచావశ్యంభావిసాధ్యసామానాధికరణ్యం హేతోర్వ్యాప్తిరితిఫలితం, తాదృశవ్యాప్తేరేవాభినయః, యత్రధూమస్తత్రాగ్నిరితి, వ్యాప్తింనిరూ

వ్యాప్యస్యపర్వతాదివృత్తిత్వంపక్షధర్మతా। అనుమానంద్వివి
ధం।స్వార్థంపరార్థంచేతి। స్వార్థంస్వానుమితిహేతుః। త
థాహి। స్వయమేవ భూయోదర్శనేనయత్రధూమస్తత్రాగ్ని
రితి మహానసాదౌవ్యాప్తింగృహీత్వాపర్వతసమీపం గతస్తద్గ

(న్య)న్నప్రతియోగితాకప్రతియోగితావచ్ఛేదకసంబన్ధావచ్ఛిన్నప్రతి
యోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న వైయధికరణ్యావచ్ఛిన్నాభావవన్నిరూపి
తహేతుతావచ్ఛేదకసంబన్ధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వాభావవచ్ఛిన్న ప్రతియోగి
తాకాభావోవ్యాప్తిరిత్యర్థః-తచ్చ కేవలాన్వయిన్యవ్యాప్తమితిసిద్ధా
న్తానుసరణం-పక్షధర్మతాంనిరూపయతి * వ్యాప్యస్యేతి * వ్యాప్య
స్యవ్యాప్తిప్రకారకజ్ఞానవిశేష్యస్య హేతోరిత్యర్థః- పర్వతాదివృత్తి
త్వంచ పర్వతాదిసంబంధఃపక్షధర్మతేత్యర్థః-అనుమానంవిభజతే* స్వా
ర్థమితి * స్వార్థానుమానంనామ న్యాయాప్రయోజ్యానుమానం

(ని)ప్యపక్షధర్మతాం నిరూపయతి * వ్యాప్యస్యేతి* వ్యాప్యస్యవ్యా
ప్తివిశిష్టస్య ధూమాదిరూపహేతోర్యత్పర్వతాదివృత్తిత్వం తదేవప
క్షధర్మతేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. పూర్వం వ్యాప్తివిశిష్ట పక్షధర్మతా
జ్ఞానమితి పరామర్శలక్షణే వ్యాప్తివిశిష్టంవ్యాప్తివిషయకం యత్పక్ష
ధర్మతాజ్ఞానం తత్పరామర్శ ఇత్యర్థ ఇతివ్యాప్తివిశిష్టపదస్య ప
క్షధర్మతాజ్ఞాన పదేన సహకర్మధారయమభిప్రేత్య వ్యాచఖ్యా
వన్నంభట్టః, తత్తువ్యాప్యస్య పర్వతాదివృత్తిత్వం పక్షధర్మతేతీమం
గ్రంథంవిరుంధే, వ్యాప్తివిశిష్టస్యపక్షధర్మతేత్యస్మద్వ్యాఖ్యాసంతు
గ్రంథమిమమనురుంధే, అనుమానంవిభజతే * ద్వివిధమితి * తత్రా
ద్యంలక్షయతి * స్వార్థమితి * అనుమానస్వరూపం దర్శయితుం
ప్రక్రియామాచష్టే * స్వయమేవేతి * తద్గతే,పర్వతగతే,అగ్నావిత్య
త్రసప్తమ్యర్థో విశేష్యత్వం, తథాచపర్వతవృత్తివహ్నివిషయకసందే
హవానిత్యర్థః. పర్వత ఇత్యత్ర విశేష్యత్వం సప్తమ్యర్థః-. ధూమ

తేచాగ్నౌ సందిహానః పర్వతే ధూమం పశ్యన్ వ్యాప్తిం స్మరతి యః
త్ర ధూమ స్తత్రాగ్ని రితి । తదనంతరం వహ్నివ్యాప్యధూమవాన
యం పర్వత ఇతి జ్ఞానముత్పద్యతే అయమేవ లింగపరామర్శ ఇ
త్యుచ్యతే తస్మాత్పర్వతో వహ్నిమానితి జ్ఞానమనుమితిరుత్పద్యతే । త
దేతత్స్వార్థానుమానం। యత్తుస్వయమేవధూమాదగ్నిమను
మాయ పరప్రతిపత్త్యర్థం పంచావయవవాక్యం ప్రయుంక్తే
తత్పరార్థానుమానం ।

(ని)మితి ద్వితీయార్థః ప్రకారత్వం, పశ్యన్నితి దృశధాత్వర్థః చాక్షు
షప్రత్యక్షం, ఇత్థంచ పర్వత విశేష్యకం ధూమప్రకారకం పర్వతో ధూ
మవానితి ప్రత్యక్షం, తిఙర్థః పురుషః, వ్యాప్తిమితి ద్వితీయార్థో వి
షయత్వం, స్మృధాత్వర్థః. స్మృత్యాత్మకం జ్ఞానం - ఆఖ్యాతార్థ ఆ
శ్రయత్వం యత్రధూమ స్తత్రాగ్ని రితి వ్యాప్తివిషయక స్మరణాకారప్ర
దర్శనమ్, తథాచ యత్రధూమ స్తత్రాగ్ని రిత్యాకారక వ్యాప్తివిషయ
కం స్మృత్యాత్మకం యజ్జ్ఞానం తదాశ్రయ ఇత్యర్థః. తదనంతరం, వ్యాప్తి
స్మరణానంతరమిత్యర్థః * అయమేవేతి * లింగపరామర్శమపేక్ష్య
పుల్లింగనిర్దేశః తస్మాత్, లింగపరామర్శాదేవేత్యర్థః * తదితి * తా
దృశలింగపరామర్శజ్ఞానమిత్యర్థః - స్వార్థానుమానమపేక్ష్య నపుం
సకలింగనిర్దేశః - స్వార్థానుమానం ప్రదర్శ్య పరార్థానుమానం
ప్రదర్శయతి * యత్త్వితి * అనుమానవాక్యమిత్యనేనాన్వయః - పం
చావయవమనుమానవాక్యమిత్యర్థః * పరార్థానుమానమితి * న
న్విదమసంగతం - వాక్యస్యానుమానత్వాసంభవాత్ - అనుమితికరణం
హ్యనుమానమ్ - నహి పంచావయవవాక్య మనుమితికరణీభవితుం ప్రభ
వతి - అచష్టే చోపరిష్టాత్ గ్రంథకృదపిస్పష్టమ్ - స్వార్థానుమితి ప
రార్థానుమిత్యోర్లింగపరామర్శ ఏవ కరణం తస్మాల్లింగపరామర్శో
నుమానమితి - అతః పంచావయవవాక్యాదుత్పద్యమానః శ్రోత్రలింగ

యథా । పర్వతో వహ్నిమాన్, ధూమవత్త్వాద్యోయో ధూమవాన్సోऽగ్ని మాన్యథా మహానసస్తథా చాయం తస్మాత్తథేతి । అనేనవాక్యేన ప్రతిపాదితాల్లింగాత్పరోऽప్యగ్నిం ప్రతిపద్యతే । ప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణోపనయనిగమనాని పంచావయవాః । పర్వతో వహ్నిమానితి ప్రతిజ్ఞా । ధూమవత్త్వాదితి హేతుః । యోయో ధూమవాన్సోऽగ్నిమాన్యథా మహానస ఇత్యుదాహరణమ్ । తథా చాయమిత్యుపనయః । తస్మాత్తథేతి నిగమనం । స్వార్థానుమితిపరార్థానుమిత్యోర్లింగపరామర్శ ఏవ కరణం తస్మాల్లింగపరామర్శోऽనుమానం । లింగం

(౧) పరామర్శ ఏవ తదీయానుమితౌ కరణీభవితుం ప్రభవేన్నతు పంచావయవవాక్యం, అతః కథం పరార్థానుమానమితి చేన్న - పరార్థానుమానమిత్యత్ర న కర్మధారయః, కింతు పరార్థమనుమానం యస్మాదితి పంచమీగర్భబహువ్రీహిః, తతశ్చ పంచావయవవాక్యం పరార్థానుమానజనకమితి లభ్యతే, సంభవతి చేదం, పంచావయవవాక్య జన్యలింగపరామర్శస్య పరార్థానుమానత్వేన పంచావయవ వాక్యస్య పరామర్శజనకత్వోపపత్తేః - పంచావయవవాక్యం వర్ణయతి * యథా పర్వత ఇత్యాది * తథా చాయమితి * అయం, పర్వతశ్చ, తథా, ధూమవాన్ - తస్మాత్, ధూమవత్త్వాత్, తథా, వహ్నిమాన్ * అనేనేతి * పంచావయవవాక్యేనేత్యర్థః - అగ్నిం ప్రతిపద్యత ఇత్యత్ర ద్వితీయార్థో విషయత్వం - ప్రతిపూర్వకపదధాతోరనుమిత్యాత్మకజ్ఞానమర్థః - ఆఖ్యాతార్థ ఆశ్రయత్వం - తథా చ వహ్నివిషయకానుమిత్యాత్మకజ్ఞానాశ్రయో భవతీత్యర్థః. పంచావయవవాక్యఘటకీభూతానామవయవానాం నామాని ప్రతిపాదయతి * ప్రతిజ్ఞేత్యాది * ఉక్తానుమానవాక్యే ప్రతిజ్ఞాదీన్విభజ్యదర్శయతి * పర్వతో వహ్నిమానిత్యాది * అనుమితికరణత్వరూపలక్షణమనుమానే సంగమయతి * స్వార్థేతి * అనుమానం ని,

త్రివిధమ్ । అన్వయవ్యతిరేకి కేవలాన్వయి కేవలవ్యతిరేకి చేతి ; అన్వయేన వ్యతిరేకేణ వ్యాప్తిమదన్వయవ్యతిరేకి । యథా వహ్నౌ సాధ్యే ధూమవత్త్వం । యత్ర ధూమస్తత్రాగ్నిర్యథా మహానస ఇత్యన్వయవ్యాప్తిః। యత్ర వహ్నిర్నాస్తి తత్ర ధూమోఽపి

(న్యా) తత్ప్రయోజ్యానుమానం పరార్థానుమానం- న్యాయత్వం చ ప్రతిజ్ఞాద్యవయవపఞ్చకసముదాయత్వం - అవయవత్వం చ ప్రతిజ్ఞాద్యన్యతమత్వం- హేతుం విభజతే * అన్వయవ్యతిరేకీతి * అన్వయవ్యతిరేకిలక్షణమాహ * అన్వయేనేతి * వ్యాపకసామానాధికరణ్యరూపాన్వయవ్యాప్తిమానిత్యర్థః * వ్యతిరేకేణేతి * వ్యతిరేకో నామాభావస్తథా చ సాధ్యాభావహేత్వభావయోర్వ్యాప్తిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిః - అన్వయవ్యాప్తిం దర్శయతి * యత్ర ధూమస్తత్రాగ్నిరితి * వ్యతిరేకవ్యాప్తిం దర్శయతి * యత్ర వహ్నిర్నాస్తీత్యాదినా * యత్ర వహ్న్యభావస్త

(ని)షర్శయతి * తస్మాదితి * అనుమితికరణత్వాదిత్యర్థః- లింగం, హేతుః * అన్వయవ్యతిరేకీతి * అన్వయోఽన్వయవ్యాప్తిః - వ్యతిరేకో వ్యతిరేకవ్యాప్తిః- అన్వయశ్చ వ్యతిరేకశ్చాన్వయవ్యతిరేకౌ- తావస్య స్త ఇత్యన్వయవ్యతిరేకీ- తదేతదభిప్రేత్యాహ * అన్వయేన వ్యతిరేకేణ చేతి * అభేదే తృతీయార్థః. తథా చాన్వయాభిన్నవ్యతిరేకాభిన్నవ్యాప్తిమత్త్వమన్వయవ్యతిరేకిహేతోర్లక్షణం- లక్ష్యం దర్శయతి * యథేతి * వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నే సాధ్యే ధూమవత్త్వం ధూమః- అన్వయవ్యతిరేకి, హేతురిత్యర్థః. అత్రాన్వయవ్యాప్తిం వ్యతిరేకవ్యాప్తిం చాభిసీయ దర్శయతి * యత్ర ధూమస్తత్రాగ్నిరితి * ఇదమత్ర బోధ్యమ్- హేతుసాధ్యయోర్వ్యాప్తిరన్వయవ్యాప్తిః -సాధ్యాభావహేత్వభావయోర్వ్యాప్తిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిః - అన్వయవ్యాప్తౌ హేతుర్వ్యాప్యః- సాధ్యం వ్యాపకం- వ్యతిరేకవ్యాప్తౌ సాధ్యాభావో వ్యాప్యః- హేత్వభావో వ్యాపకః- వ్యాప్యస్య వచనం పూర్వం వ్యాపకస్య తతః పరం-అ

నాస్తి యథా మహాహ్రద ఇతి వ్యతిరేకవ్యాప్తిః । అన్వయమాత్రవ్యాప్తికం కేవలాన్వయి । యథా ఘటోఽభిధేయః ప్రమేయ

(న్యా) త్ర ధూమాభావ ఇతి యత్రపక వీప్సయా యావద్వహ్న్యభావవతి యావతి ధూమాభావగ్రహణాద్యావత్త్వస్య వ్యాపకత్వపరతయా ధూమాభావే వహ్న్యభావవ్యాపకత్వం లభ్యతే వహ్న్యభావే ధూమాభావవ్యాప్యత్వంచ లభ్యతే వహ్న్యభావనిష్ఠవ్యాప్యత్వంచ స్వాశ్రయవహ్న్యభావవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వసంబంధేన ధూమనిష్ఠతయా గృహ్యత ఇతి వ్యతిరేకవ్యాప్తిమత్త్వే నాన్వయవ్యాప్తిమత్త్వే సచాన్వయవ్యతిరేకిత్వేన గీయతే - వ్యతిరేకపరామర్శాకారశ్చ వహ్న్యభావవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిధూమవాన్పర్వత ఇత్యాకారకో బోధ్యః- కేవలాన్వయినో లక్షణమాహ * అన్వయేతి * వ్యతిరేకవ్యాప్తిశూన్యత్వే సత్యన్వయవ్యాప్తిమత్త్వం కేవలాన్వయిత్వం-అథవా కేవలాన్వయిసాధ్యకత్వం తత్ ,ఏతచ్చ లక్షణం హేతోర్వ్యతిరేకిత్వేపి సంగచ్ఛతే- సాధ్యస్య కేవలాన్వయిత్వాదేవ వ్యతిరేకవ్యాప్తేరభావాదన్వయమాత్రవ్యాప్తికం కేవలాన్వయీతి మూలోక్తలక్షణముపపన్నం - అత్యంతాభావాప్రతియోగిత్వం కేవలాన్వయిత్వం-నచైవమాకాశాభావే సంయోగాభావే చావ్యా

(ని) తోఽన్వయవ్యాప్తౌ హేతోః ప్రథమనిర్దేశః అనంతరం సాధ్యస్య-ప్రకృతే చ వహ్నివ్యాప్తౌ ధూమో హేతుః ప్రథమం నిర్దిష్టః తతస్సాధ్యో వహ్నిః-యత్ర వహ్నిర్నాస్తి తత్ర ధూమోపి నాస్తీతి వ్యతిరేకవ్యాప్తౌ సాధ్యాభావః ప్రథమం తతో హేత్వభావో నిర్దిష్టః- కేవలాన్వయినం లక్షయతి * అన్వయమాత్రేతి * కేవలమన్వయో యస్య తత్కేవలాన్వయి యస్య లింగస్యాన్వయవ్యాప్తిరేవ వర్తతే వ్యతిరేకవ్యాప్తిశ్చ నాస్తి తత్కేవలాన్వయిలింగం- అయమేవార్థోఽన్వయవ్యాప్తిమాత్రికమిత్యనేనాపి దర్శితః, కేవలాన్వయిస్థలే పంచావయవవాక్యం దర్శయతి, * యథా ఘట ఇతి * అత్ర ఘటః పక్షోఽభిధేయత్వం సాధ్యం, ప్రమేయ

త్వాత్పటవదిత్యత్ర ప్రమేయత్వాభిధేయత్వయో ర్వ్యతిరేక
వ్యాప్తిర్నాస్తిసర్వస్యాపి ప్రమేయత్వాదభిధేయత్వాచ్చ। వ్య
తిరేకమాత్రవ్యాప్తికం(న్యా) కేవలవ్యతిరేకి(ని) । యథా ।

(న్యా) ప్తిరితి వాచ్యం-స్వవిరోధివృత్తిమదత్యంతాభావాప్రతియోగిత్వ
స్యైవతదర్థత్వాత్ - ఆకాశాభావే వ్యాప్తివారణాయవృత్తిమత్త్వం
సంయోగాభావే వ్యాప్తివారణాయవిరోధిత్వం-ఏకజాతీయసంబంధే
న సర్వత్రవిద్యమానత్వం కేవలాన్వయిత్వమితి నవ్యాః- కేవలవ్యతిరేకి
ణోలక్షణమాహ * వ్యతిరేకేతి * నిశ్చితాన్వయవ్యాప్తిశూన్యత్వేస
తి వ్యతిరేకవ్యాప్తిమత్త్వం కేవలవ్యతిరేకిత్వం - ఉదాహరతి * య
థేతి * అత్ర పృథివీత్వావచ్ఛిన్నంపక్షః- పృథివీతరజలాదిభేదస్సాధ్యః

(ని)త్వం హేతుఃఅభిధేయత్వంనామవాచ్యత్వంప్రమేయత్వంచ ప్రమా
విషయత్వం*పటవదితి*యోయఃప్రమేయత్వవాన్ సోభిధేయత్వవా
న్ యథాపటఇత్యర్థః-అత్రతథాచాయంతస్మాత్తథేత్యుపనయనిగమనా
వయవద్వయంపూరణీయం,తదర్థస్తుఅయం,ఘటశ్చ, తథా, ప్రమేయ
త్వవాన్తస్మాత్,ప్రమేయత్వవత్త్వాత్,తథా,అభిధేయత్వవానితి,అత్ర
ప్రమేయత్వరూపహేతావన్వయవ్యాప్తిర్వర్తతే। ఇహదృష్టాంతేనాన్వయ
వ్యాప్తేర్దర్శితత్వాత్, వ్యతిరేకవ్యాప్తిః పరంనాస్తీత్యాహ * అత్రప్రమే
యత్వాభిధేయత్వయోరితి * తత్రహేతుమాహ * సర్వస్యాపీతి *అ
త్రవ్యతిరేకవ్యాప్తౌ సత్యాంహియత్రాభిధేయత్వంనాస్తి, తత్రప్రమే
యత్వంనాస్తీతి వక్తవ్యం యథాఽముకఇతిదృష్టాంతోనాస్తి, అభిధే
యత్వాభావవతః ప్రమేయత్వాభావవతశ్చాప్రసిద్ధేరిత్యర్థః. కేవల
వ్యతిరేకిణోలక్షణమాహ * వ్యతిరేకమాత్రవ్యాప్తికమితి * కేవలం
వ్యతిరేకోవ్యతిరేకవ్యాప్తిర్యస్యతత్కేవల వ్యతిరేకి । యస్మిన్హే
తౌకేవలం వ్యతిరేకవ్యాప్తిరేవవిద్యతే, అన్వయవ్యాప్తిః పరంనాస్తి
సహేతుః కేవలవ్యతిరేకీత్యర్థః, అయమేవార్థో వ్యతిరేకమాత్ర

పృథివీతరేభ్యోభిద్యతే। గంధవత్త్వాత్। యదితరేభ్యోనభిద్యతేన
(నా॰)గంధవత్త్వం హేతుః అత్రయద్గంధవత్తదితరేభ్యోభిద్యతే యథే
త్యన్వయదృష్టాన్తాభావాద్గంధవ్యాపకేతరభేదసామానాధికరణ్యరూపా
న్వయవ్యాప్తిగ్రహాసంభవః కింతు యత్రయత్ర పృథివీతరభేదాభావ
స్తత్రగంధాభావః-యథా జలాదికమితి వ్యతిరేకదృష్టాంతే జలాదా
వితరభేదాభావరూపసాధ్యాభావవ్యాపకతా గంధాభావే గృహ్యతే-ఇ
మమేవార్థం మనసినిధాయ, యదితరేభ్యోనభిద్యతే నతద్గంధవద్య
థాజలమితి గ్రంథేనమూలకారో వ్యతిరేకవ్యాప్తిమేవ ప్రదర్శితవాన్
ఏవంప్రకారేణ వ్యతిరేకవ్యాప్తిగ్రహానంతరమితరభేదాభావవ్యాపకీ
భూతాభావప్రతియోగిగంధవతీ పృథివీత్యాకారకవ్యతిరేకపరామర్శా
త్పృథివీత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతానిరూపితేతరభేదత్వావచ్ఛిన్నవిధేయ
తాకాపృథివీఇతరభేదవతీత్యాకారకానుమితిర్జాయతఇతి తత్త్వం- య
థాశ్రుతమూలార్థస్తు - యత్ జలం-ఇతరేభ్యోనభిద్యతే, ఇతరభేదా
భావవత్- నతద్గంధవత్,జలమితరభేదాభావవ్యాపకగంధాభావవత్ -
నచేయంతథా-ఇయంపృథివీ- నతథా, గంధాభావవతీన, కింతుతదభావ
గంధవతీ-తస్మాన్నతథా,తస్మాత్ గంధాభావాభావవత్త్వాత్ గంధవత్త్వా
(ని)వ్యాపకమిత్యనేనోపదర్శితః, కేవలవ్యతిరేకిహేతుముదాహరతి*
యథాపృథివీతి*ఇతరేభ్యోజలాదిభ్యః ప్రతియోగిత్వం పంచమ్యర్థః.
భిదిర్ధాతోర్భేదోర్థః, భేదశ్చాన్యోన్యాభావః-ఆఖ్యాతార్థ ఆ
శ్రయత్వం తథాచజలాదిప్రతియోగికాన్యోన్యాభావవతీత్యర్థః. అత్ర
వ్యతిరేకవ్యాప్తావుదాహరణమాహ* యదితరేభ్యోనభిద్యత ఇతి*ఇ
తరప్రతియోగికభేదాభావవదిత్యర్థః, ఇయంచ, పృథివీ,నతథా, గం
ధాభావవతీన, అపితుగంధవత్యేవేత్యర్థః-తస్మాత్, గంధవత్త్వాత్ నత
థాఇతరభేదాభావవతీన, కింత్వితరభేదవత్యేవేత్యర్థః. అత్రగంధవత్త్వ
రూపహేతౌ వ్యతిరేకవ్యాప్తిః యదితరేభ్య ఇత్యాదినాదర్శితా అన్వ

తద్గంధవత్ । యథాజలమ్ । నచేయం తథా । తస్మాన్న తథేతి । అత్రయద్గంధవత్తదితరభిన్నమిత్యన్వయదృష్టాంతో నాస్తి । పృథివీమాత్రస్య పక్షత్వాత్ । సందిగ్ధసాధ్యవాన్పక్షః । యథాధూమవత్త్వే హేతౌ పర్వతః ॥

(న్యా) త్ నతథా, ఇతరభేదాభావవతీన, కింత్వితరభేదాభావాభావవతీ, ఇతరభేదవతీతి పర్యవసన్న ఇతి - నను గంధవ్యాపకేతరభేద సమానాధికరణగంధవతీత్యాకారకాద్యథోక్తానుమితిరిత్యాశఙ్క్యాహ * అత్రయద్గంధవత్తదితి * అత్రహేతుమాహ * పృథివీమాత్రస్యేతి * పక్షలక్షణమాహ * సందిగ్ధేతి * సాధ్యప్రకారకసందేహవిశేష్యత్వం పక్షత్వం- సందేహశ్చ పర్వతో వహ్నిమాన్నవేత్యాకారకః - ఇదంచ లక్షణం అనుమితేః పూర్వం, సాధ్యసందేహో నియమేన పక్షే జాయత ఇత్యభిప్రాయేణ ప్రాచీనైః కృతం- గగనవిశేష్యక మేఘప్రకారక సందేహాభావదశాయామపి గృహమధ్యస్థపురుషస్య ఘనగర్జితశ్రవణేన గగనం మేఘవదిత్యాకారక గగనత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతానిరూపిత మేఘత్వావచ్ఛిన్న విధేయతాకానుమితిదర్శనాత్ప్రాచీన లక్షణం విహాయ నవీనైరనుమిత్యుద్దేశ్యత్వం పక్షత్వమితి స్థిరీకృతం - సపక్షలక్షణమాహ -

---

(ని) యవ్యాప్తిస్తు న సంభవతీత్యాహ * అత్రయదితి * అన్వయదృష్టాంతః అన్వయవ్యాప్తౌ దృష్టాంతః - నను యద్గంధవత్తదితరభిన్నం యథాపట ఇతి అన్వయదృష్టాంతో భవేత్ - తత్కథముక్తమన్వయదృష్టాంతో నాస్తీతి చేదాహ * పృథివీమాత్రస్యేతి * తథాచ పక్షాతిరిక్తస్యైవదృష్టాంతత్వేన పటస్యచ పక్షాంతర్గతత్వాన్న దృష్టాంతత్వం సంభవతీతి భావః - ప్రసంగాత్పక్షలక్షణమప్యాహ * సందిగ్ధసాధ్యవానితి * అతః పూర్వం సందిగ్ధంచ తత్సాధ్యంచేతి కర్మధారయః, తదస్యాస్తీతి సందిగ్ధసాధ్యవాన్ స ఏవ పక్ష ఇత్యర్థః, ధూమానుమానే ధూమవత్త్వహేతుస్థలే పర్వతే వహ్నిమత్త్వరూపం సాధ్యం సందిగ్ధమ్, అతస్సపక్షః, ప్రసంగాత్సపక్షం

నిశ్చితసాధ్యవాన్ సపక్షః । యథా ఽత్రైవ మహానసః । నిశ్చితసాధ్యాభావవాన్విపక్షః । యథా త్రైవ మహాహ్రదః । సవ్యభిచారవిరుద్ధసత్ప్రతిపక్షాసిద్ధబాధితాః పంచ హేత్వాభాసాః । సవ్యభిచారోఽనైకాంతికః । స త్రివిధః ॥

(న్యా) * నిశ్చితసాధ్యేతి * సాధ్యప్రకారకనిశ్చయవిశేష్యత్వం సపక్షత్వం. నిశ్చయశ్చ మహానసో వహ్నిమానిత్యాకారకః - విపక్షలక్షణమాహ * నిశ్చితసాధ్యాభావవానితి * సాధ్యాభావప్రకారకనిశ్చయవిశేష్యత్వం విపక్షత్వం నిశ్చయశ్చ హ్రదో వహ్న్యభావవానిత్యాకారకః - సద్ధేతూన్నిరూప్య హేత్వాభాసాన్నిరూపయతి * సవ్యభిచారేతి * హేతువదాభాసంత ఇతి హేత్వాభాసాః దుష్టహేతవః - దోషాశ్చ వ్యభిచారవిరోధప్రతిపక్షాసిద్ధిబాధాః - ఏతజ్జ్ఞానవిషయప్రకృతహేతుతావచ్ఛేదకవత్త్వసంబంధేన ఏతద్విశిష్టహేతవ ఇత్యర్థః, యద్విషయకత్వేన జ్ఞానస్యానుమితితత్కారణాన్యతరప్రతిబంధకత్వం తత్త్వం దోషసామాన్యలక్షణం - హేతౌ దోషజ్ఞానే సత్యనుమితిప్రతిబంధస్తత్కారణప్రతిబంధో వా జాయతే ఽతో వాదినిగ్రహార్థం వాదినోద్భావితహేతౌ దోషోద్భావనార్థం దుష్టనిరూపణమితి భావః, సవ్యభిచారం విభజ్య దర్శయ

(ని) లక్షయతి * నిశ్చితేతి * అత్రైవ ధూమానుమాన ఏవేత్యర్థః, విపక్షం లక్షయతి * నిశ్చితసాధ్యాభావవానితి * అత్రైవ ధూమానుమాన ఏవ- ఏతావతా ప్రబంధేన సద్ధేతవో నిరూపితాః, ఇదానీమసద్ధేతవో నిరూపణీయాః, అతస్తాన్విభజతే * సవ్యభిచారేతి * హేత్వాభాసా ఇతి * హేతువదాభాసంత ఇతి తథోక్తాః, అసద్ధేతవ ఇత్యర్థః- తత్ర ప్రథమోద్దిష్టం సవ్యభిచారం నిరూపయతి * అనైకాంతిక ఇతి * ఏకాంతో నియమః అవ్యభిచార ఇతి యావత్ సోఽస్యాస్తీత్యైకాంతికః । అవ్యభిచారీత్యర్థః, స న భవతీత్యనైకాంతికః, అతస్సవ్యభిచారోఽనైకాంతికః, తత్రి, సాధారణాసాధారణానుపసంహారి మధ్య ఇత్యర్థః,

సాధారణాసాధారణానుపసంహారిభేదాత్ । తత్రసాధ్యాభావవద్వృత్తిస్సాధారణః । యథాపర్వతో వహ్నిమాన్ప్రమేయత్వాత్ । అత్రప్రమేయత్వస్య వహ్న్యభావవతిహ్రదేవిద్యమానత్వాత్ । సర్వసపక్షవిపక్షవ్యావృత్తో సాధారణః । యథాశబ్దో నిత్యశ్శబ్దత్వాత్ ।

(న్యా) తి * సాధారణేతి * సాధారణాద్యన్యతమత్వం సవ్యభిచారసామాన్యలక్షణం-సాధారణంలక్షయతి * సాధ్యేతి * ఉదాహరతి * యథేతి * అత్రప్రమేయత్వరూపహేతౌ వహ్న్యభావవద్వృత్తిత్వరూప వ్యభిచారేజ్ఞాతేవహ్న్యభావవద్వృత్తిత్వరూపవ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబంధః ఫలం-అసాధారణంలక్షయతి * సర్వేతి * నిశ్చితసాధ్యవద్వ్యావృత్తత్వేసతి నిశ్చితసాధ్యాభావవద్వ్యావృత్తత్వమసాధారణత్వం- హేతౌసాధ్యవదవృత్తిత్వేనిశ్చితే - సాధ్యవద్వృత్తిత్వరూపవ్యాప్తిజ్ఞానప్ర

(ని) * సాధ్యాభావవద్వృత్తిరితి * సాధ్యస్యాభావ ఇత్యత్రప్రతియోగిత్వం షష్ఠ్యర్థః, తథాచసాధ్యప్రతియోగికాభావవద్వృత్తిర్యో హేతుస్ససాధారణానైకాంతికహేత్వాభాస ఇత్యర్థః, తముదాహరతి * పర్వతఇత్యాది * అత్రవహ్నిమత్త్వంసాధ్యం, తత్ప్రతియోగికాభావవాన్హ్రదః, తద్వృత్తిత్వంప్రమేయత్వరూపహేతోరితి సాధారణానైకాంతికత్వం తస్యేత్యాహ * సాధ్యాభావవతీతి * విద్యమానత్వాదిత్యనంతరం సాధారణానైకాంతికత్వం తస్యేతిపూరణీయం ; అసాధారణానైకాంతికం లక్షయతి * సర్వేతి * సర్వసపక్షవ్యావృత్తఇత్యత్రసర్వసపక్ష. విపక్షవ్యావృత్త ఇతి బహుషు పుస్తకేషు పాఠోదృశ్యతే - తత్రహి నిశ్చిత సాధ్యవన్నిశ్చితసాధ్యాభావవతోర్ద్వయోరపివ్యావృత్తత్వంచ తత్రావృత్తిత్వమసాధారణానైకాంతికలక్షణమిత్యర్థః- లక్ష్యముదాహరతి * యథానిత్యశ్శబ్దఇతి * అత్రశబ్దః పక్షః - నిత్యత్వంసాధ్యం-శబ్దత్వం హేతుః, అయంచాసాధారణానైకాంతికః- సర్వసపక్షవిపక్షవ్యావృత్త

అత్రశబ్దత్వంహిసర్వేభ్యోనిత్యేభ్యోఽనిత్యేభ్యోవ్యావృత్తం శబ్దమాత్రవృత్తి। అన్వయవ్యతిరేకదృష్టాంతరహితోఽనుపసంహారీ । యథాసర్వమనిత్యంప్రమేయత్వాత్ । అత్రసర్వస్యాపిపక్షత్వాద్దృష్టాంతో నాస్తి

(నా)తిబంధఃఫలమ్, అనుపసంహారిణం లక్షయతి * అన్వయేతి * ఉభయదృష్టాంతాభావా దన్వయవ్యాప్తిజ్ఞాన వ్యతిరేక వ్యాప్తిజ్ఞానోభయసామగ్రీనాస్తీత్యర్థః, కించిద్విశేష్యకనిశ్చయా విషయసాధ్యకత్వేసతి కించిద్విశేష్యక నిశ్చయావిషయ సాధ్యాభావకత్వమేవానుప సంహారిత్వమ్, ఏతజ్జ్ఞానస్య వ్యాప్తిసంశయజననద్వారా వ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబంధఃఫలమితిభావః-వస్తుతస్తు అత్యంతాభావాప్రతియోగిసాధ్యాదికమేవానుపసంహారిత్వమితిబోధ్యం-విరుద్ధంలక్షయతి * సా

(ని)త్వాత్, సపక్షానిత్యాఆకాశాదయః- విపక్షాఅనిత్యాఘటాదయః తదుభయవ్యావృత్తశ్శబ్దత్వరూపహేతుః, నహ్యాకాశాదౌఘటాదౌచవర్తతే-శబ్దత్వస్య శబ్దమాత్రవృత్తిత్వాదిత్యాహ *శబ్దత్వంహీతి * నిత్యేభ్యోనిత్యత్వ రూపసాధ్యవద్భ్య ఆకాశాదిరూపేభ్యస్సపక్షేభ్యః- అనిత్యేభ్యఃఅనిత్యత్వరూపసాధ్యాభావవద్భ్యః ఘటాదిరూపవిపక్షేభ్యోవ్యావృత్తం - తర్హితత్కుత్ర వర్తతఇత్యాహ * శబ్దమాత్రవృత్తీతి * అనుపసంహార్యనైకాంతికంలక్షయతి* అన్వయవ్యతిరేకదృష్టాంతరహితఇతి *అన్వయవ్యాప్తౌవ్యతిరేకవ్యాప్తౌచ దృష్టాంతరహితోయో హేతుస్సానుపసంహార్యనైకాంతికహేత్వాభాసఇత్యర్థః, తదుదాహరతి*యథాసర్వమితి * అత్రసర్వంపక్షః అనిత్యత్వంసాధ్యం, ప్రమేయత్వంహేతుః, సచానుపసంహారీ, అన్వయవ్యతిరేకదృష్టాంతరహితత్వాత్,నహ్యత్రాన్వయవ్యాప్తౌవ్యతిరేక వ్యాప్తౌకశ్చిద్దృష్టాంతస్సంభవితుంప్రభవతి,పక్షాతిరిక్తస్య దృష్టాంతత్వాత్,నహ్యత్రపక్షాతిరిక్తఃకశ్చిదస్తి,సర్వస్యాపిపక్షత్వాదిత్యాహ*సర్వేత్యాది* ఏవంత్రిప్రకారం సవ్యభిచారం నిరూప్యవిరుద్ధం నిరూపయతి * సాధ్యాభావ

సాధ్యాభావవ్యాప్తో హేతుర్విరుద్ధః యథా శబ్దో నిత్యః కార్యత్వా
ద్ఘటవత్ । అత్ర కార్యత్వం నిత్యత్వాభావేనానిత్యత్వేన వ్యాప్తం ।
యస్య సాధ్యాభావసాధకం హేత్వంతరం విద్యతే స సత్ప్రతిప
క్షః । యథా శబ్దో నిత్యశ్శ్రావణత్వాచ్ఛబ్దోఽనిత్యః కార్య

(న్యా) ధ్యాభావవ్యాప్త ఇతి * సాధ్యాభావవ్యాప్తిః స్వసాధ్యాభావనిరూపి
తవ్యతిరేకవ్యాప్తిః స్వసాధ్యవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వం - తథా చ ప
క్షవిశేష్యకసాధ్యాభావవ్యాప్యహేతుప్రకారకజ్ఞానాత్ పక్షవిశేష్యక
సాధ్యప్రకారకానుమితిప్రతిబంధః ఫలమ్, సత్ప్రతిపక్షం లక్షయతి * య
స్యేతి * యస్య హేతోః స్వసాధ్యాభావసాధకం హేత్వంతరం విద్యతే స
సత్ప్రతిపక్ష ఇతి యోజనా - తాదృశహేతుముదాహరతి * శబ్దో నిత్య
ఇతి * సాధ్యాభావవ్యాప్యహేతుమత్తాపరామర్శకాలీనసాధ్యవ్యాప్య
హేతుమత్తాపరామర్శవిషయత్వం సత్ప్రతిపక్షత్వం, ఏతాదృశసత్ప్ర
తిపక్షజ్ఞానస్య పక్షే సాధ్యానుమితిప్రతిబంధః ఫలమ్, విరుద్ధసత్ప్రతిపక్ష
యోర్విశేషస్తు హేతోరేకత్వేన హేతోర్ద్విత్వేన చ జ్ఞాతవ్యః - సా

(ని) వ్యాప్త ఇతి * సాధ్యస్యాభావ ఇత్యుక్త్యా ప్రతియోగిత్వం షష్ఠ్యర్థః,
తథా చ సాధ్యప్రతియోగికాభావ ఇత్యర్థః వ్యాప్తః వ్యాప్త్యాశ్రయః
వ్యాప్తివిశిష్ట ఇత్యర్థః సాధ్యాభావేన వ్యాప్త ఇత్యుక్త్యా తృతీయార్థో
నిరూపితత్వం, ఏవం చ సాధ్యప్రతియోగికాభావనిరూపిత వ్యాప్తివిశి
ష్టో హేతుస్స విరుద్ధహేత్వాభాస ఇత్యర్థః - తదుదాహరణం * య
థానిత్యశ్శబ్ద ఇతి * అత్ర శబ్దే పక్షే నిత్యత్వరూప సాధ్యస్య కృతకత్వ
రూపో హేతుర్విరుద్ధః - సాధ్యప్రతియోగికాభావ నిరూపితవ్యాప్తి వి
శిష్టత్వాత్. తథాహి - యత్ర యత్ర కృతకత్వం తత్ర తత్ర నిత్యత్వమితి
నాస్తి - తత్ర తత్ర నిత్యత్వాభావ ఏవ వర్తతే - అతః కృతకత్వం వ్యాప్యం
నిత్యత్వాభావో వ్యాపకః తథా చ కృతకత్వరూప హేతోర్నిత్యత్వరూప
సాధ్యప్రతియోగికాభావ నిరూపితవ్యాప్తి విశిష్టత్వాద్విరుద్ధమిత్యాహ.

త్వాద్ఘటవత్ । అసిద్ధస్త్రివిధః । ఆశ్రయాసిద్ధస్స్వరూపాసిద్ధో వ్యాప్యత్వాసిద్ధశ్చేతి । ఆశ్రయాసిద్ధో యథా । గగనారవిందం సురభ్యరవిందత్వాత్సరోజారవిందవత్ । అత్ర గగనారవింద

(న్యా) ధ్యాభావవ్యాప్యప్రకృతహేతుర్విరోధః - సాధ్యాభావవ్యాప్యప్రతిహేతుమత్పక్షస్సత్ప్రతిపక్ష ఇతి యావత్, విరుద్ధసాధ్యాభావసాధకో హేతుస్సాధ్యసాధకత్వేనోపన్యస్త ఇత్యసామర్థ్యసూచనమపి । అసిద్ధం విభజ్య దర్శయతి * అసిద్ధస్త్రివిధ ఇతి * ఆశ్రయాసిద్ధాద్యన్యతమత్వమసిద్ధహేతోర్లక్షణం * ఆశ్రయాసిద్ధ ఇతి * పక్షతావచ్ఛేదకవిరహవత్పక్షక ఇత్యర్థః - ఆశ్రయాసిద్ధం దర్శయతి * యథేతి *

(ని) * అత్ర కృతకత్వమితి * నిత్యత్వాభావరూపం యదనిత్యత్వం తేన వ్యాప్తం-తన్నిరూపితవ్యాప్తివిశిష్టమిత్యర్థః - సత్ప్రతిపక్షం నిరూపయతి * యస్యేతి * సః విద్యమానః ప్రతిపక్షః ప్రకృతసాధ్యస్యాభావసాధనీభూతోఽన్యో హేతుర్యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా లభ్యమేవార్థం యస్యేత్యాది లక్షణవాక్యేన స్పష్టీకృత్యోదాహరతి * యథా నిత్యశ్శబ్ద ఇతి * అత్ర ప్రథమే శబ్దః పక్షః నిత్యత్వం సాధ్యం శ్రావణత్వం హేతుః - శ్రావణత్వం చ శ్రవణేంద్రియజన్య ప్రత్యక్ష విషయత్వం ద్వితీయే శబ్దః పక్షః అనిత్యత్వం సాధ్యం కృతకత్వం హేతుః-కృతకత్వం చోత్పాదవినాశశాలిత్వం- అత్ర శ్రావణత్వరూపహేతోర్యత్సాధ్యం నిత్యత్వం తదభావః-అనిత్యత్వమ్, తత్సాధకం కృతకత్వరూపహేత్వంతరం విద్యత ఇతి కృత్వా శ్రావణత్వరూప హేతుస్సత్ప్రతిపక్షః - అసిద్ధభేదమాహ * త్రివిధ ఇతి * ఆశ్రయః పక్షః - సః అసిద్ధో యస్య హేతోః స ఆశ్రయాసిద్ధః - తదుదాహరతి * గగనారవిందమితి * గగనారవిందం పక్షః, సురభిత్వం సాధ్యం - అరవిందత్వం హేతుః, స చాశ్రయాసిద్ధః-ఆశ్రయస్య గగనారవిందస్యాసిద్ధత్వాత్, నహి గగనే కించిదరవిందమస్తీత్యాహ * అత్రేతి * స్వరూపం హేతుః-తచ్చ

మాశ్రయః । సచనాస్త్యేవ । స్వరూపాసిద్ధో యథా । శబ్దో గుణశ్చాక్షుషత్వాత్ రూపవత్ । అత్ర చాక్షుషత్వం శబ్దే నాస్తి శబ్దస్య శ్రావణత్వాత్ । సోపాధికో వ్యాప్యత్వాసిద్ధః । సాధ్యవ్యావకత్వే సతి సాధనావ్యాపకత్వముపాధిత్వమ్ । సాధ్యసమానాధికరణాత్యంతాభావాప్రతియోగిత్వం సాధ్యవ్యాప

(న్యా) అత్రారవిన్దే గగనీయత్వాభావే నిశ్చితే గగనీయత్వవిశిష్టారవిందే సౌరభ్యానుమితిప్రతిబంధః ఫలమ్. స్వరూపాసిద్ధం దర్శయతి * శబ్దో గుణ ఇతి * స్వరూపాసిద్ధిర్నామ పక్షే హేత్వభావస్తథాచ హేత్వభావవిశిష్టపక్షజ్ఞానాత్పక్షవిశేష్యక హేతుప్రకారక పరామర్శప్రతిబంధః ఫలం వ్యాప్యత్వాసిద్ధం దర్శయతి * సోపాధిక ఇతి * ఉపాధిసహిత ఇత్యర్థః ఉపాధిం దర్శయతి * సాధ్యవ్యాపకత్వే సతీతి * సాధ్యవ్యాపకత్వం దర్శయతి * సాధ్యసమానాధికరణేతి * సాధనావ్యాపకత్వం దర్శ-

---

(ని) పక్షే అసిద్ధం యత్ర హేతౌ స స్వరూపాసిద్ధః ఉదాహరణం తు * యథా శబ్దో గుణ ఇతి * అత్ర శబ్దం పక్షీకృత్య గుణత్వే సాధ్యే చక్షురింద్రియజన్య లౌకికప్రత్యక్ష విషయత్వరూప హేతుస్స్వరూపాసిద్ధః ఈదృశహేతుస్వరూపస్య పక్షే అప్రసిద్ధత్వాత్ - నహి శబ్దశ్చాక్షుషప్రత్యక్షవిషయః అపితు శ్రావణప్రత్యక్షవిషయ ఏవేత్యాహ * అత్ర చాక్షుషత్వమితి * వ్యాప్యత్వాసిద్ధం నిరూపయతి * సోపాధిక ఇతి * ఉపాధివిశిష్టో యో హేతుస్స ఏవ వ్యాప్యత్వాసిద్ధః - ఉపాధిత్వవాంశ్చోపాధిః - ఉపాధిత్వం కింతదాహ * సాధ్యవ్యాపకత్వే సతీతి * సాధ్యవ్యాపకత్వం నిర్వక్తి * సాధ్యసమానాధికరణేతి * సమానమధికరణం యస్య స సమానాధికరణః - అథ తృతీయాతత్పురుషేణ సాధ్యాధికరణవృత్తిరిత్యర్థః - తాదృశో యో ఽత్యంతాభావః. తదప్రతియోగిత్వం తదిత్యర్థః - సాధనావ్యాపకత్వం నిర్వక్తి * సాధనేతి * సాధనాధికరణవృత్తిర్యోఽత్యంతాభావస్తత్ప్రతియోగిత్వమిత్యర్థః - యాదృశహేతుస్థలే

కత్వం। సాధనవన్నిష్ఠాత్యంతాభావప్రతియోగిత్వం సాధనావ్యాపకత్వం। యథా పర్వతో ధూమవాన్వహ్నేరిత్యత్రార్ద్రేంధనసంయోగ ఉపాధిః । యత్ర ధూమ స్తత్రార్ద్రేంధనసంయోగ ఇతి సాధ్యవ్యాపకతా । యత్ర వహ్ని స్తత్రార్ద్రేంధనసంయోగ ఇతి నా

(న్యా) యతి * సాధనవన్నిష్ఠేతి * వ్యాప్యత్వాసిద్ధహేతుముదాహరతి * పర్వతో ధూమవానిత్యాదినా * ఉపాధౌ సాధ్యవ్యాపకత్వ ముపపాదయతి * యత్రేతి * సాధనావ్యాపకత్వముపపాదయతి * యత్ర వహ్నిరితి * ప్రకృతే ధూమవ్యాపకత్వ మార్ద్రేంధనసంయోగే గృహీతం చె

(ని) ఉపాధిరస్తీత్యాదృశహేతుముదాహరతి * యథేతి * అత్ర పర్వతః పక్షః ధూమవత్త్వం సాధ్యం వహ్నిమత్త్వం హేతుః సచ వ్యాప్యత్వాసిద్ధః సోపాధికత్వాత్. ఉపాధిశ్చాత్రార్ద్రేంధనసంయోగః, సాధ్యవ్యాపకత్వే సతి సాధనావ్యాపకత్వాత్ తథాచ యత్ర ధూమ స్తత్రార్ద్రేంధనసంయోగ ఇతి వ్యాప్త్యా వార్ద్రేంధనసంయోగస్య సాధ్యవ్యాపకతా సంభవతి సాధనవ్యాపకతార్ద్రేంధనసంయోగే న సంభవతి, తథాహి, ఆర్ద్రేంధనసంయోగస్సాధనస్య యది వ్యాపకస్స్యాత్ తదా సాధనం వ్యాప్యమితి వక్తవ్యమ్, సాధనం త్వత్ర వహ్నిః, తథాచ యత్ర వహ్నిస్తత్రార్ద్రేంధనసంయోగ ఇతి వాచ్యం తచ్చ న సంభవతి, వహ్నిమత్యయోగోళకే ఆర్ద్రేంధనసంయోగాభావాత్ అతస్సాధనావ్యాపకత్వం, ఏవం సాధ్యవ్యాపకత్వమప్యార్ద్రేంధనసంయోగస్య సంభవతి, తథాహి, సాధ్యో ధూమః సాధ్యాధికరణం మహానసపర్వతాది, తద్వృత్తిర్యోత్యంతాభావః న తావదార్ద్రేంధనసంయోగాత్యంతాభావః ధూమవత్యార్ద్రేంధనసంయోగస్యావశ్యకత్వాత్ - అపితు జలాత్యంతాభావః తత్ప్రతియోగిత్వం జలస్య, అప్రతియోగిత్వమార్ద్రేంధనసంయోగస్యాస్తీతి సాధ్యవ్యాపకత్వం ఏవం సాధనా వ్యాపకత్వమపి వర్తతే, తథాహి - సాధనం వహ్నిః - సాధనాధికరణం పర్వతాదికమివాయోగోళకమపి - తద్వృత్తిర్యోత్యం

స్త్వయోగోళకేఆర్ద్రేంధనసంయోగాభావాత్ । ఏవంసాధ్యవ్యాపకత్వేసతి సాధనావ్యాపకత్వాదార్ద్రేంధనసంయోగ ఉపాధిః । సోపాధికత్వాద్వహ్నిమత్త్వంవ్యాప్యత్వాసిద్ధం।యస్యసాధ్యాభావః ప్రమాణాంతరేణ నిశ్చితస్సబాధితః । యథా

(న్యా)ర్ధూమేఆర్ద్రేంధనసంయోగవ్యాప్యత్వంగృహ్యతే-ఏవంవహ్నేర్వ్యాపకత్వమార్ద్రేంధనసంయోగెగృహీతం చేద్వహ్నౌతదవ్యాప్యత్వం గృహ్యతె-తదేవవ్యభిచరితత్వం- తథాచోపాధివ్యభిచరితత్వంసాధనే గృహీతంచేదుపాధిభూతార్ద్రేంధనసంయోగవ్యాప్యధూమవ్యభిచరితత్వంగృహ్యతఏవ-అనుమానప్రకారశ్చ పూర్వానుమానే హేతుం పక్షీకృత్యవహ్నిర్ధూమవ్యభిచారీధూమవ్యాపకార్ద్రేంధనసంయోగవ్యభిచరితత్వాద్ఘటత్వాదివత్ యోయద్వ్యాపకవ్యభిచారీ సనర్వోపితద్వ్యభిచారీతిరీత్యాబోధ్యః - ఏవంప్రకారేణ ప్రకృతానుమానహేతుభూతపక్షేసాధ్యవ్యభిచారోత్థాపకతయా దూషకత్వముపాధేః ఫలం-తథాచ ధూమాభావవదవృత్తిత్వాభావరూప ధూమవ్యభిచారే గృహీతే వహ్నౌ ధూమాభావవదవృత్తిత్వరూపవ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబంధః ఫలం, న చ వ్యాప్యత్వాసిద్ధేర్వ్యభిచారాభేద ఇతివాచ్యం - ధూమాభావవద్వృత్తిత్వాభావాభావత్వేన వ్యాప్యత్వాసిద్ధిత్వం ధూమాభావవద్వృత్తిత్వత్వేన వ్యభిచారత్వమితి భేదాత్ - బాధితహేతుముదాహరతి * యస్యేతి * యస్యహేతోస్సాధ్యాభావస్సాధ్యబాధః ప్రమాణాంతరేణ

(ని) తాభావఆర్ద్రేంధనసంయోగాత్యంతాభావ ఏవతత్ప్రతియోగిత్వస్యార్ద్రేంధనసంయోగఏవవిద్యమానత్వాత్ -తథాచోక్తోపాధిలక్షణసత్త్వేనార్ద్రేంధనసంయోగస్యోపాధిత్వంసంప్రతిపన్నమిత్యాహ * ఏవమితి * దర్శితోపాధివిశిష్టత్వేన వహ్నిమత్త్వరూపహేతోర్వ్యాప్యత్వాసిద్ధత్వం సుస్థిరమిత్యాహ * సోపాధికత్వాదితి * బాధితంలక్షయతి * యస్యేతి * సాధ్యస్యాభావస్సాధ్యాభావఇత్యర్థః-షష్ఠ్యాః ప్ర

వహ్నిరనుష్ణః పదార్థత్వాత్ జలవత్ । అత్రానుష్ణత్వంసాధ్యం తదభావఉష్ణత్వంత్వాచ ప్రత్యక్షేగృహ్యతఇతి బోధ్యం వ్యాఖ్యాతమనుమానమ్ ॥ ——॥ ఇత్యనుమానపరిచ్ఛేదః ॥——

(మూః॥ఉపమితికరణముపమానమ్। సంజ్ఞాసంజ్ఞిసంబంధజ్ఞానము

(న్యా)ప్రత్యక్షప్రమాణేన పక్షేనిర్ణీతస్సబాధితఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి * యథేతి * తథాచప్రాత్యక్షికసాధ్యాభావనిశ్చయేజాతే సాధ్యానుమితిప్రతిబంధఃఫలం,బాధితసాధ్యకత్వాద్బాధితహేతురిత్యుచ్యతే ......

——॥ ఇతి న్యాయబోధిన్యామనుమానపరిచ్ఛేదః ॥——

ఉపమానంలక్షయతి * ఉపమితికరణమితి * ఉపమితింలక్షయతి- * సంజ్ఞాసంజ్ఞీతి * సంజ్ఞానామపదంసంజ్ఞీ అర్థః తయోస్సంబంధశ్శక్తిః-తథాచ పదపదార్థసంబంధజ్ఞాన ముపమితిరిత్యర్థః- ఉపమా

(ని)త్రయోగిత్వమర్థః-ఏవంచసాధ్యప్రతియోగికాభావ ఇత్యర్థః- సప్రమాణాంతరేణ ప్రత్యక్షాది ప్రమాణేన నిశ్చితోనిశ్చయవిషయీభూతః బాధితఇత్యర్థః * తముదాహరతి * యథేతి * అత్రవహ్నౌపక్షే అనుష్ణత్వేసాధ్యేద్రవ్యత్వరూపహేతుర్బాధితః- తత్సాధ్యస్యానుష్ణత్వస్యయఃఅభావః-ఉష్ణత్వం-తస్యస్పార్శనప్రత్యక్షరూపేణప్రమాణాంతరేణ నిశ్చితత్వాదిత్యాహ * అత్రేతి * స్పార్శనప్రత్యక్షేణత్వగింద్రియజన్యప్రత్యక్ష ప్రమాణేన గృహీతంనిశ్చితమ్, అతఃపదార్థత్వరూపహేతోర్బాధితత్వమిత్యర్థః.......................

——॥ ఏవంవ్యాఖ్యాతమనుమానమ్ ॥——

ఏవంప్రత్యక్షానుమానేనిరూప్యేదానీముపమానంనిరూపణీయమిత్యతస్తల్లక్షణమాచష్టే * ఉపమితికరణమితి * ఉపమితేఃకరణమిత్యుక్తౌషష్ఠ్యా నిరూపితత్వార్థత్వేనఉపమితి నిరూపితకరణత్వముపమానస్యలక్షణమిత్యర్థః, ఉపమానలక్షణఘటకీభూతాముపమితింలక్షయతి * సంజ్ఞాసంజ్ఞీతి * సంజ్ఞాపదం - సంజ్ఞ్యర్థఃతయోస్సంబంధో

వమితిః । తత్కరణంసాదృశ్యజ్ఞానమ్ ॥ అతిదేశవాక్యార్థస్మరణంవ్యాపారః ॥ తథాహికశ్చిద్గవయశబ్దార్థమజానన్ కుతశ్చిదారణ్యకపురుషాద్గోసదృశోగవయఇతిశ్రుత్వావనంగత్వా వాక్యార్థం స్మరన్ గోసదృశపిండంపశ్యతి ॥ తదనంతరమయంగవయపదవాచ్య ఇత్యుపమితిరుత్పద్యతే । వ్యాఖ్యాతముపమానమ్

ఇత్యుపమాన పరిచ్ఛేదః

(మూ)॥ ఆప్తవాక్యంశబ్దః । ఆప్తస్తుయథార్థవక్తా ।

(న్యా) నంనామాతిదేశ వాక్యార్థజ్ఞానం అతిదేశవాక్యార్థ స్మరణం వ్యాపారః-ఉపమితిః ఫలం, గోసదృశోగవయపదవాచ్య ఇత్యాకారక వాక్యాద్గోసాదృశ్యావచ్ఛిన్న విశేష్యక గవయపదవాచ్యత్వప్రకారకం యత్ జ్ఞానంజాయతే తదేవకరణం ॥ ....

ఇతి న్యాయబోధిన్యాముపమాన పరిచ్ఛేదః.

శబ్దంలక్షయతి * ఆప్తేతి * ఆప్తోచ్చరితత్వేసతి వాక్యత్వం లక్ష

(ని) వాచ్యవాచకభావః-తజ్జ్ఞానత్వస్యోపమితౌ విద్యమానత్వాల్లక్షణ సంగతిః-ఉక్తార్థంస్పష్టయితుంప్రక్రియాందర్శయతి * కశ్చిదిత్యాది * గోసదృశంపశ్యతీత్యత్ర ద్వితీయాయావిషయత్వమర్థః, దృశధాతోశ్చక్షురింద్రియజన్యప్రత్యక్షజ్ఞానమర్థః - ఆఖ్యాతస్యాశ్రయత్వమర్థః-తథాచగోసదృశ విషయక చాక్షుషజ్ఞానవాన్ భవతీత్యర్థః, చాక్షుషజ్ఞానంచాయంగోసదృశఇత్యాకారకంతద్వాన్ భవతీత్యర్థః తదనంతరం సాదృశ్యవిశిష్టపిండజ్ఞానానంతరం, అయంగవయపదవాచ్య ఇత్యుపమితి రుత్పద్యతఇతి గవయపదతదర్థయోశ్శక్తిరూపసంబంధ జ్ఞానం జాయతఇత్యర్థః, తత్కరణమితి, ఉపమితికరణమిత్యర్థః.

వ్యాఖ్యాతమేవముపమానమ్

అథ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణచతుష్టయేనిరూపితేభ్య(స్త్రి)భ్యోవశిష్టం శబ్దప్రమాణమపి నిరూపయతి * ఆప్తవాక్యమితి * ఆప్తస్యవా

వాక్యంతుపదసమూహః । యథా గామానయేతి ॥

(న్యా)ణం-ప్రమాణశబ్దత్వే లక్ష్యతావచ్ఛేదకం- వాక్యత్వమాత్రోక్తౌ
వనాప్తోచ్చరితవాక్యేతివ్యాప్తిరతఆప్తోచ్చరితత్వనివేశః - తావన్మాత్రో
క్తౌజబగడదశాదావతివ్యాప్తిరతో వాక్యత్వం - ఆప్తత్వంచ ప్రయోగ
హేతుభూతయథార్థజ్ఞానవత్త్వం - తథాచప్రయోగహేతుభూతయ
థార్థజ్ఞానజన్యశబ్దత్వమితి పర్యవసన్నార్థః - వస్తుతస్తు పదజ్ఞానం
కరణం వృత్తిజ్ఞానసహకృతపదజ్ఞానజన్యపదార్థోపస్థితిర్వ్యాపారః-వా
క్యార్థజ్ఞానం శాబ్దబోధః ఫలం-వృత్తిర్నామశక్తిలక్షణాన్యతరరూపా,
వాక్యస్యలక్షణమాహ * పదసమూహ ఇతి * పదస్యలక్షణమాహ.

(ని) క్యమిత్యుక్తౌ సంబంధిత్వం షష్ఠ్యర్థః- సంబంధశ్చోచ్చరితత్వం-
తథాచాప్తోచ్చరితత్వేసతి వాక్యత్వం శబ్దప్రమాణలక్షణం, విశేష్యమా
త్రోక్తౌవనాప్తోచ్చరితే వాక్యేతివ్యాప్తిరతఆప్తోచరితత్వముపాత్తం-
తావన్మాత్రోక్తౌనిరర్థకజబగడదశాదావతివ్యాప్తిః, అతో వాక్యత్వ
ముపాత్తమ్-నను ఆప్తేనేష్టజనేనోచ్చరితత్వేసతి వాక్యత్వరూపశబ్దప్ర
మాణలక్షణ మనుపపన్నం, ఇష్టజనోచ్చరిత బాధితార్థకవాక్యేతి
వ్యాప్తేరిత్యతఆహ * ఆప్తస్త్వితి * నను వాక్యత్వం నామతిఙంత
సుబంత సముదాయత్వం- తిఙ్సుబంతచయో వాక్యమిత్యమరోక్తేః -
తథాచయత్ర- ఘటస్త్వయా నేతవ్య ఇత్యభ్యధాయి తత్రనవ్యాప్నోతీదం
లక్షణం-యథోక్తవాక్యత్వస్య తత్రాసంభవాదిత్యతఆహ * వాక్యంతు
పదసమూహఇతి * తథాసత్యమరోక్తిరౌత్సర్గికస్థలాభిప్రాయేణేతి
భావః- నను పద్యతే గమ్యతే నేనేతి వ్యుత్పత్త్యా పదశబ్దో నిష్పన్నః
పదధాతుశ్చ గత్యర్థకత్వాజ్జ్ఞానార్థకో పి తేన జ్ఞానసాధనం పద
శబ్దార్థః, తత్ర యద్యపి ఘటాదిపదస్య ఘటాదిజ్ఞానసాధనత్వాత్సం
భవత్యేవాయమర్థః, తథాపి పదశబ్దస్య జ్ఞానసాధనార్థకత్వే జ్ఞాన
సాధనసముదాయత్వం వాక్యలక్షణంలభ్యతే - తచ్చాతివ్యాప్నోతి

శక్తంపదమ్। అస్మాత్పదాదయమర్థో బోద్ధవ్య ఇతీశ్వరసంకేతశ్శక్తిః। ఆకాంక్షాయోగ్యతాసన్నిధిశ్చవాక్యార్థజ్ఞానహేతుః। పదస్యపదాంతరవ్యతిరేక ప్రయుక్తాన్వయా ననుభావకత్వమాకాంక్షా। అర్థాబాధో యోగ్యతా। పదానామవిలమ్బేనోచ్చారణంసన్నిధిః। ఆకాంక్షాదిరహితంవాక్యం నప్రమాణం।

(న్యా)*శక్తమితి* శక్తిస్వరూపమాహ* అస్మాదితి* ఘటాదిపదజన్యబోధవిషయత్వప్రకారకేశ్వరసంకేతః-ఈశ్వరసంకేతో నామ ఈశ్వరేచ్ఛా-సైవశక్తిరిత్యర్థః-శక్తి నిరూపకత్వమేవ పదేశక్తత్వం-విషయతాసంబంధేన శక్త్యాశ్రయత్వమర్థే శక్యత్వం- శక్యసంబంధో లక్షణా సాద్వివిధా-గౌణీముఖ్యాచేతి - గౌణీనామసాదృశ్యవిశిష్టేలక్షణా-యథా సింహో మాణవక ఇత్యాదౌ సింహపదస్య సింహసాదృశ్యవిశిష్టేలక్షణా- ముఖ్యాత్రివిధా - జహల్లక్షణాఽజహల్లక్షణాజహదజహల్లక్షణా చేతి-లక్ష్యతావచ్ఛేదకరూపేణలక్ష్యమాత్రబోధప్రయోజికాలక్షణాజహల్లక్షణా, యథాగంగాయాంఘోషఇత్యత్రగంగాపదశక్యప్రవాహసంబన్ధస్య తీరేసత్త్వాత్తాదృశశక్యసంబంధరూపలక్షణాజ్ఞానాద్గంగాపదాత్తీరోపస్థితిః - లక్ష్యతావచ్ఛేదకరూపేణ లక్ష్యశక్యోభయబోధ

(ని)తథాహి,యత్రాపథిప్రవర్తమానే దేవదత్తే త్రిచతురైః కంఠధ్వనిభిర్యజ్ఞదత్తేన నివారితే సతితదా తేషాంధ్వనీనాంసముదాయేవాక్యత్వాభావవతితస్య తాదృశపథప్రవృత్తి నివర్తనజ్ఞానసాధన సముదాయత్వం వర్తతే, తత్రోక్తతల్లక్షణస్యాతివ్యాప్తిరితిచేదాహ* శక్తంపదమితి* శక్తంశక్తిమత్ - శక్తిస్సామర్థ్యంతచ్చజ్ఞానజననఇతి - తథాచజ్ఞానజనన సమర్థం పదమితిలబ్ధమ్- ఏవంచభక్షితేపిలశునే నశాంతో వ్యాధిరితివత్ - శక్తంపదమిత్యుక్తావపి పూర్వోక్త కంఠధ్వని సముదాయేఽతివ్యాప్తేరవారితత్వాదిత్యతఆహ * అస్మాదితి * ప్రసంగాచ్ఛబ్దప్రమాణేన శాబ్దబోధే జననీయే యానిసహకారీణి తాన్యుపపాదయతి

(న్యా)ప్రయోజికాలక్షణా ఽజహల్లక్షణా-యథా కాకేభ్యో దధిరక్ష్యతా
మిత్యత్ర కాకపదస్య దధ్యుపఘాతుకే లక్షణా లక్ష్యతావచ్ఛేదక దధ్యుప
ఘాతుకత్వరూపేణ దధ్యుపఘాతుకానాం కాక బిడాలకుక్కుటాదీ
నాం శక్యలక్ష్యాణాం సర్వేషాం బోధాత్-శక్యతావచ్ఛేదకపరిత్యాగే
న వ్యక్తిమాత్రబోధప్రయోజికాజహదజహల్లక్షణా - యథా తత్త్వమ
సీత్యత్ర తత్త్వజ్ఞత్వకించిజ్జ్ఞత్వపరిత్యాగేన వ్యక్తిమాత్రబోధనాజ్జహ
దజహల్లక్షణా-ఇయంచ లక్షణా జీవబ్రహ్మణోరైక్యం బ్రువతాం వేదా
న్తినాం సిద్ధాన్తరీత్యా * ఆకాంక్షేతి * ఆకాంక్షాజ్ఞానం యోగ్యతా
జ్ఞానం సాన్నిధ్యజ్ఞానంచ శాబ్దబోధే హేతురిత్యర్థః- ఆకాంక్షాం నిర్వక్తి
* పదస్యేతి * యత్పదస్యేత్యర్థః-తథాచ యత్పదస్య అవ్యవహి
తోత్తరత్వాదిసంబంధేన యత్పదప్రకారకజ్ఞాన వ్యతిరేకప్రయుక్తో హి
యాదృశశాబ్దబోధాభావస్తాదృశశాబ్దబోధే తత్పదస్య తాదృశసంబంధే
న తత్పదవత్త్వమాకాంక్షేతి భావః - యథా ఘటమిత్యాదిస్థలే ఽ
వ్యవహితోత్తరత్వాదిసంబంధేన అమ్పదం ఘటపదవదిత్యాకారకామ్ప
దవిశేష్యకఘటపద ప్రకారకజ్ఞానసత్త్వే ఘటీయం కర్మత్వమితి బో
ధో జాయతే అం ఘట ఇతి విపరీతోచ్చారణే తు తాదృశజ్ఞానాభావాత్తా
దృశశాబ్దబోధో న జాయతే ఽతస్తాదృశాకాంక్షాజ్ఞానం శాబ్దబోధే కార
ణం, యోగ్యతాం నిరూపయతి * అర్థాబాధ ఇతి * బాధాభావో యోగ్య
తేత్యర్థః-అగ్నినా సిఞ్చతీత్యత్ర సేకకరణత్వస్య జలధర్మస్య వహ్నౌ
బాధనిశ్చయసత్త్వాన్న తాదృశవాక్యాచ్ఛాబ్దబోధః- సన్నిధిం నిరూప
యతి * పదానామితి * ఆకాంక్షాదిరహితం వాక్యం శాబ్దబోధాజన

(ని)*ఆకాంక్షేతి*వాక్యస్యార్థో వాక్యార్థః ప్రతిపాద్యత్వం షష్ఠ్య
ర్థః-వాక్యప్రతిపాదితార్థ ఇత్యర్థః - వాక్యార్థస్య జ్ఞానం వా
క్యార్థజ్ఞానం షష్ఠ్యా విషయత్వార్థకత్వే వాక్యార్థవిషయకజ్ఞానమి
త్యర్థః, శాబ్దబోధ ఇతి యావత్, నన్వాకాంక్షానామేచ్ఛా, తథాచ

(ని)ఛ్ఛాయాశ్శాబ్దబోధహేతుత్వమాపతితం, తన్నయుజ్యతే, అనిచ్ఛతో౽పివాక్యాచ్ఛాబ్దబోధోత్పత్త్యాఇచ్ఛాయాశ్శాబ్దబోధకారణత్వాసంభవాదిత్యత ఆకాంక్షాంనిర్వక్తి * పదస్యేతి * యత్పదస్య యత్పదవ్యతిరేక ప్రయుక్తం యత్పదాభావప్రయోజ్యమననుభావకత్వం శాబ్దబోధాజనకత్వం తత్పదస్య తత్పదేన సహాకాంక్షేత్యర్థః, యథాగామానయదండేనేత్యత్ర గోపదస్యామ్ వ్యతిరేకప్రయుక్తమన్వయాననుభావకత్వంవర్తతే- నహ్యమ్పదవ్యతిరేకే గోపదమన్వయమనుభావయతి,గోఆనయేత్యతశ్శాబ్దబోధానుదయాత్- అతో గోపదస్య అమ్పదేనసహాకాంక్షా; నన్విదమసంగతంగామానయేతివాక్యఘటకీభూతగోపదస్యస్వసమభివ్యాహృతామ్పదేన సహాకాంక్షానుపపత్తిః నహి తాదృశవాక్యఘటకీభూతగోపదస్యఅమ్పదవ్యతిరేకో౽స్తి-నవాతత్పదవ్యతిరేకప్రయుక్తమన్వయాననుభావకత్వమత ఇదమనుపపన్నమితిచేన్న- యత్పదజాతీయస్యయత్పదజాతీయవ్యతిరేకేసత్యన్వయాననుభావకత్వం తత్పదస్యతత్పదేన సహాకాంక్షేతివివక్షణాత్, వర్తతేహి గోపదజాతీయస్యామ్పదజాతీయవ్యతిరేకేసత్యన్వయాననుభావకత్వమతో గోపదస్యామ్పదేనాకాంక్షేతి కిమనుపపన్నం- నను వాక్యస్య యోగ్యత్వం శ్రావ్యత్వం సుఖవిశేషజనకీభూత శ్రావణప్రత్యక్షవిషయత్వమితియావత్- తచ్చనశాబ్దబోధేకారణం - అశ్రావ్యవాక్యాదపి బోధోదయాదిత్యతో యోగ్యతాం నిర్వక్తి * అర్థాబాధఇతి * అబాధో౽సంబంధాభావస్సంబంధ ఇతియావత్- అర్థయోః పరస్పరసంబంధః - ఏకపదార్థే ఽపరపదార్థసంబంధో యోగ్యతేతిఫలితమ్- వర్తతేహిగామానయేత్యత్రామ్పదార్థకర్మత్వే గోపదార్థసంబంధఆధేయత్వరూపః అతస్తత్రయోగ్యతాస్త్యేవ- నను సంనిధిర్నామసామీప్యం పదపదార్థానాం వక్త్రుసమీపవృత్తిత్వమితియావత్ - తచ్చనశాబ్దబోధేకారణం భవితుంక్షమతే- దూరతరవర్తినో౽ప్యర్థస్యశాబ్దబోధోద

యథా గౌరశ్వః పురుషో హస్తీతి వాక్యం న ప్రమాణం। ఆకాంక్షావిరహాత్॥ అగ్నినాసిఞ్చతీతి వాక్యం న ప్రమాణం। యోగ్యతావిరహాత్। ప్రహరే ప్రహరే ఽసహోచ్చరితాని గామానయేత్యాదిపదాని న ప్రమాణమ్। సాన్నిధ్యాభావాత్। వాక్యం ద్వివిధమ్। వైదికం లౌకికం చేతి॥ వైదికమీశ్వరోక్తత్వాత్సర్వమపి ప్రమాణమ్॥ లౌకికం త్వాప్తవాక్యం ప్రమాణమ్। అన్యదప్రమాణమ్। వాక్యార్థజ్ఞానం శాబ్దజ్ఞానమ్। తత్కారణం శబ్దః। ఏవం యథార్థానుభవో నిరూపితః ——• ఇతి శబ్దపరిచ్ఛేదః •——

అయథార్థానుభవస్త్రివిధః। సంశయవిపర్యయతర్కభే-

(న్యా)కమిత్యుదాహరతి-*యథా గౌరశ్వ ఇతి* ఆకాంక్షావిరహాదితి* అశ్వపదే ఽవ్యవహితోత్తరత్వసంబంధేన గోపదవత్త్వరూపాకాంక్షావిరహాదిత్యర్థః-యోగ్యతావిరహవాక్యముదాహరతి* అగ్నినాసిఞ్చతీతి * సాన్నిధ్యరహితవాక్యముదాహరతి * ప్రహరే ప్రహర ఇతి *అసహోచ్చరితాని విలమ్బేనోచ్చరితాని* నప్రమాణమితి *న శాబ్దబోధజనకమిత్యర్థః-వాక్యం విభజతే* వైదికమిత్యాదినా* వైదికం వేదవాక్యమిత్యర్థః-ఇదముపలక్షణమ్, వేదమూలస్మృత్యాదీన్యపి గ్రాహ్యాణి*లౌకికమితి * వేదవాక్యభిన్నమిత్యర్థః ❋❋❋❋❋❋❋

——• శ్రీ ఇతి న్యాయబోధిన్యాం శబ్దపరిచ్ఛేదః శ్రీ •——

యథార్థానుభవం నిరూప్యాయథార్థానుభవం విభజతే * సంశ

(ని)యాత్ -ఇత్యతిస్సన్నిధిం నిర్వక్తి * పదానామితి * అవిలమ్బేనావ్యవధానేన- వైశిష్ట్యం తృతీయార్థః - పదానామిత్యత్ర కర్మత్వం షష్ఠ్యర్థః - తథాచ పరస్పర వ్యవధానాభావవిశిష్టం యత్పదకర్మకముచ్చారణం స సన్నిధిరిత్యర్థః —— ఇతి శబ్దపరిచ్ఛేదః ——

ఏవం సకరణకం యథార్థానుభవం నిరూప్య సంప్రత్యయథార్థానుభవం నిరూపయతి * అయథార్థేత్యాది * తత్ర సంశయం లక్ష

దాత్ । ఏకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధనానాధర్మవైశిష్ట్యజ్ఞానం సంశయః । యథా స్థాణుర్వా పురుషో వేతి ॥ మిథ్యాజ్ఞానం విపర్యయః । యథా శుక్తావిదం రజతమితి ॥ వ్యాప్యారోపేణ వ్యాపకారోపస్తర్కః । యథా యది వహ్నిర్న స్యాత్తర్హి ధూమోఽపి న స్యాదితి । స్మృతిరపి ద్వివిధా యథార్థాఽయథార్థా చేతి । ప్రమాజన్యా యథార్థా । అప్రమాజన్యాఽయథార్థా ।

(న్యా) యేత్యాదినా * సంశయస్య లక్షణమాహ * ఏకస్మిన్నితి * ఏకధర్మావచ్ఛిన్న విశేష్యకవిరుద్ధభావాభావప్రకారకజ్ఞానం సంశయ ఇత్యర్థః- భావద్వయకోటికసంశయాప్రసిద్ధేః, ఉదాహరతి * యథేతి * స్థాణుర్వేత్యాదేః స్థాణుత్వస్థాణుత్వాభావ పురుషత్వపురుషత్వాభావకోటికసంశయ ఏవార్థః విపర్యయస్య లక్షణమాహ * మిథ్యాజ్ఞానమితి * అయథార్థజ్ఞానమిత్యర్థః- విపర్యయో నామ భ్రమః-తర్కస్య లక్షణమాహ * వ్యాప్యారోపేణేతి * తర్కే వ్యాప్యస్య వ్యాపకస్య చ బాధనిశ్చయః కారణం- అన్యథేష్టాపత్తిదోషేణ తర్కానుత్పత్తేః- సుఖం

(ని) యమితి * ఏకస్మిన్నితి * ధర్మిపదం వస్తుపరం. సప్తమ్యర్థో విశేష్యత్వం విరుద్ధాః పరస్పరాసమానాధికరణాః యే ధర్మాస్తేషాం యద్వైశిష్ట్యం సంబంధస్తస్య జ్ఞానం, విషయత్వం షష్ఠ్యర్థః- తథా చైకధర్మివిశేష్యకవిరుద్ధనానాధర్మసంబంధవిషయకజ్ఞానత్వం సంశయలక్షణం- లక్ష్యభూతం జ్ఞానం దర్శయతి * యథా స్థాణురితి * మిథ్యాజ్ఞానం బాధితార్థనిశ్చయః * వ్యాప్యేతి * ఆరోప ఆహార్యజ్ఞానం బాధకాలీనేచ్ఛాజన్యత్వమాహార్యత్వం. వ్యాప్యారోపేణేత్యత్ర తృతీయార్థో జన్యత్వం తథా చ వ్యాప్యవిషయకాహార్యజ్ఞానజన్యవ్యాపకవిషయకాహార్యజ్ఞానత్వం తర్కలక్షణమితి పర్యవసన్నం- లక్ష్యం దర్శయతి * యదీతి * తత్ర సంశయే ఇంద్రియరూపం ప్రత్యక్షం కరణం- విపర్యయే తు ఇంద్రియాదీని చత్వారి కరణాని - తర్కే మనః కరణమితి

సర్వేషామనుకూలతయా వేదనీయం సుఖమ్ । ప్రతికూలతయా వేదనీయం దుఃఖమ్ । ఇచ్ఛా కామః । క్రోధో ద్వేషః । కృతిః ప్రయత్నః । విహితకర్మజన్యో ధర్మః ।

(న్యా) నిరూపయతి * సర్వేషామితి * ఇతరేచ్ఛానధీనేచ్ఛావిషయత్వమితి నిష్కర్షః - అన్యథా యథాశ్రుతే ఘటోऽనుకూల ఇత్యాకారకానుకూలత్వప్రకారకజ్ఞానవిశేష్యత్వస్య ఘటాదావపి సత్త్వాత్ తత్రాతివ్యాప్తిః - సుఖేచ్ఛాధీనేచ్ఛాభోజనాదావతివ్యాప్తివారణాయేతరేచ్ఛానధీనేతీచ్ఛావిశేషణం - సుఖేచ్ఛా తు సుఖత్వప్రకారకజ్ఞానజన్యైవ - దుఃఖం నిరూపయతి * ప్రతికూలతయేతి * అత్రాపీతరద్వేషానధీనద్వేషవిషయత్వమితి నిష్కర్షః - ద్వేషవిషయత్వమాత్రోక్తౌ సర్పాదావతివ్యాప్తిస్తత్రాపి ద్వేషవిషయత్వసత్త్వాదతస్తత్రాతివ్యాప్తివారణాయేతరద్వేషానధీనేతి ద్వేషవిశేషణం, సర్పజన్యదుఃఖాద్ద్వేషాత్సర్పే ద్వేష ఇతి సర్పద్వేషస్య సర్పజన్యదుఃఖద్వేషజన్యత్వాదన్యద్వేషాజన్యద్వేషవిషయత్వరూపలక్షణస్య సర్పాదౌ నాతివ్యాప్తిః - ఫలేచ్ఛా ఉపాయేచ్ఛాం ప్రతి కారణమతః ఫలేచ్ఛావశాదుపాయేచ్ఛా భవత్యేవం ఫలద్వేషాదుపాయద్వేషః - ధర్మాధర్మౌ నిరూపయతి * విహితేతి *

(ని) బోధ్యం - ప్రమాజన్యేత్యత్ర ప్రమాణజన్యేతి పాఠే భావే ల్యుడితి బోధ్యం - ఏతావతా ప్రపంచేన సప్రపంచం బుద్ధిం నిరూప్య సుఖం నిదర్శయతి * సర్వేషామితి * అనుకూలతయా ఇచ్ఛావిషయతయా - ఇత్యతస్సకలపురుషీయేచ్ఛావిషయత్వం సుఖస్య లక్షణమిత్యర్థః - దుఃఖం లక్షయతి * ప్రతికూలతయేతి * ద్వేషవిషయతయేత్యర్థః, అత్రాపి సర్వేషామిత్యనుషజ్యతే - తథా చ సకలపురుషద్వేషవిషయత్వమితి తల్లక్షణం లభ్యతే, ఇచ్ఛాయాః కామత్వం ద్వేషస్య క్రోధత్వం ప్రయత్నస్య కృతిత్వం లక్షణం బోధ్యం - ధర్మం లక్షయతి * విహితేతి * వేదవిహితాని యాని కర్మాణి యాగాదీని తజ్జన్యో ధర్మ ఇత్యర్థః

నిషిద్ధకర్మజన్యోఽధర్మః। బుద్ధ్యాదయోఽష్టావాత్మమాత్రగు
ణాః। బుద్ధీచ్ఛాప్రయత్నా నిత్యా అనిత్యాశ్చ। నిత్యా ఈశ్వర
స్య। అనిత్యా జీవస్య। సంస్కారస్త్రివిధః। వేగో భావనా స్థిత
స్థాపకశ్చేతి। వేగః పృథివ్యాదిచతుష్టయమనోవృత్తిః।

(న్యా) వేదవిహిత ఇత్యర్థః - అధర్మం నిరూపయతి * నిషిద్ధేతి * వేదనిషి
ద్ధేత్యర్థః - సంస్కారం విభజతే * వేగ ఇత్యాదినా * భావనాం లక్ష

(ని) అధర్మస్తు వేదనిషిద్ధాని యాని కర్మాణి కళంజభక్షణాగమ్యాగ
మనసురాపానాదీని తజ్జన్య ఇత్యర్థః - బుద్ధ్యాదీనామష్టానామాశ్రయ
మాహ * బుద్ధ్యాదీతి * ఆత్మనో గుణా ఇత్యుక్తా సమవేతత్వం షష్ఠ్యర్థః -
ఆత్మసమవేతగుణా ఇత్యర్థః - సంస్కారం విభజతే * త్రివిధ ఇతి * వేగం
లక్షయతి * పృథివ్యాదీతి * పృథివ్యాదిచతుష్టయమనోవృత్తిరిత్యత్ర పృథి
వ్యాదిచతుష్టయవృత్తిః మనోవృత్తిశ్చేతి పాఠే తత్రాద్యం వేగస్య స్వ
రూపకథనం - మనోవృత్తిరితి లక్షణం - మనసి వృత్తిర్యస్య సః నిరూపితత్వం
సప్తమ్యర్థః మనోనిరూపితవృత్తిత్వాశ్రయ ఇత్యర్థః. తత్త్వం వేగ
స్య లక్షణం, నను జన్యమాత్రం కాలోపాధిః, మూర్తమాత్రం దిగుపాధి
రితి న్యాయేన జన్యమాత్రం కాలికసంబంధేన సర్వత్ర వర్తతే, మూర్తమా
త్రం చ దైశికవిశేషణతాసంబంధేన సర్వత్ర వర్తతే, తథా చ మనోనిరూపి
తదైశికసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వస్య ఘటాదౌ సత్త్వాదతివ్యాప్తిరితి
చేన్న. మనోనిరూపిత సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వాశ్రయ
త్వస్య వివక్షితత్వాత్, మనోనిరూపిత సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నా
యా వృత్తితా తదాశ్రయత్వం వేగ ఏవ వర్తతే, తథా హి, యో యేన సంబం
ధేన యత్ర వర్తతే స సంబంధః తన్నిరూపితాయాః తన్నిష్ఠావృత్తితాత
స్యా అవచ్ఛేదకః యథా భూతలే సంయోగసంబంధేన ఘటో వర్తతే
చేద్భూతలనిరూపితాయాం ఘటనిష్ఠాయాం వృత్తితాయాం సంయోగసం
బంధోఽవచ్ఛేదకః - అతో భూతలనిరూపిత సంయోగసంబంధావచ్ఛిన్న

అనుభవజన్యా స్మృతిహేతుర్భావనా । ఆత్మమాత్రవృత్తిః ।

(న్యా)యతి ❋ అనుభవేతి ❋ అనుభవజన్యత్వే సతి స్మృతిహేతుత్వం భావనాయా లక్షణం - అత్రానుభవజన్యత్వే సతీతి విశేషణానుపాదానే ఆత్మమనస్సంయోగేఽతివ్యాప్తిరాత్మమనస్సంయోగస్య జ్ఞానమాత్రం ప్రతి సమవాయికారణత్వేన స్మృతిం ప్రత్యపి కారణత్వాదతస్తదుపాదానం, ఆత్మమనస్సంయోగస్యానుభవజన్యత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః, తావన్మాత్రే కృతేఽనుభవధ్వంసేఽతివ్యాప్తిః- ధ్వంసం ప్రతి స్వప్రతియోగినః కారణత్వేనానుభవధ్వంసస్యాప్యనుభవజన్యత్వాదతః స్మృతిహేతుత్వోపాదానం, అనుభవధ్వంసే స్మృతిహేతుత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః- నన్వత్ర విశిష్టబుద్ధిం ప్రతి విశేషణజ్ఞానస్య కారణతా సకలతాంత్రికమతసిద్ధా య

(ని)వృత్తిత్వాశ్రయో ఘటః, ప్రత్యక్షత్వేన వేగస్సమవాయసంబంధేన మనసి వర్తతే అతో మనోనిరూపితాయాం వేగనిష్ఠాయాం వృత్తితాయాం సమవాయసంబంధోఽవచ్ఛేదకః, అతో మనోనిరూపిత సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్న వృత్తితాశ్రయత్వస్య వేగే విద్యమానత్వా ల్లక్ష్యే లక్షణసమన్వయః, నన్వేవమపి జాతిష్వప్యస్తి సమవాయసంబంధేన మనసి మనస్త్వజాతిస్సమవాయసంబంధేన వర్తత ఇతి మనోనిరూపిత సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్న వృత్తిత్వాశ్రయత్వస్య మనస్త్వజాతౌ విద్యమానత్వాదతివ్యాప్తిః- న చ గుణత్వే సతీతి విశేషణం దీయతే మనస్త్వజాతేర్గుణత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిరితి వాచ్యం - ఏవమపి మనస్సమవేతసంఖ్యాపరిమాణాదౌ మనోనిరూపిత సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్న వృత్తిత్వాశ్రయత్వే సతి గుణత్వరూప లక్షణస్య విద్యమానత్వే నాతివ్యాప్తేర్దుర్వారత్వాదితి చేన్న - న వయం గుణత్వ విశేషణం ప్రక్షిపామః కింతు సంస్కారత్వం - తథా చ మనోనిరూపిత సమవాయ సంబంధావచ్ఛిన్న వృత్తిత్వాశ్రయత్వే సతి సంస్కారత్వం వేగలక్షణం పర్యవసన్నం ❋ భావనాం లక్షయతి ❋ అనుభవేతి ❋ అనుభవజన్యత్వే సతి స్మృతిహే

(న్యా)థాదండవిశిష్టబుద్ధింప్రతిదండజ్ఞానం కారణందండవిశిష్టబుద్ధిర్నా
మదణ్డప్రకారకజ్ఞానంతథాచదండప్రకారకబుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నంప్రతిదం
డజ్ఞానత్వేనకారణత్వమిత్యాపతితం, దణ్డప్రకారకబుద్ధిర్దండీపురుషఇ
త్యాకారకబుద్ధిస్తత్రదండజ్ఞానం కారణంనహిదండమజానానఃపురుషాః
దండీపురుషఇతిప్రత్యేతి,ఏవంచయత్రాయందండఇతిప్రత్యక్షంజాతం త
దనంతరం దండీపురుష ఇత్యాకారకప్రత్యక్ష ముత్పన్నం తత్రదండీ
పురుష ఇత్యాకారక ప్రత్యక్షేతివ్యాప్తి స్తద్ధిస్వావ్యవహిత పూర్వక్ష
ణోత్పన్న దండజ్ఞానాత్మకానుభవజన్యం జనిష్యమాణే దండీపురుష
ఇత్యాకారక స్మరణేకారణంచ స్మృతింప్రత్యనుభవస్య కారణత్వాల్-
తథాచానుభవజన్యత్వేసతి స్మృతిహేతుత్వ రూపభావనాలక్షణస్య
యథోక్తదండీపురుష ఇత్యాకారకానుభవే విద్యమానత్వాదతి వ్యా
ప్తిరితిచేత్ - అత్రబ్రూమః - అనుభవజన్యత్వం అనుభవనిష్ఠకారణతా
నిరూపితకార్యతాశ్రయత్వం తత్రకారణతాయామనుభవత్వావచ్ఛిన్న
త్వం నివేశ్యతేతథాచ అనుభవత్వావచ్ఛిన్న కారణతానిరూపిత కార్య
తాశ్రయత్వమనుభవజన్యత్వమితిఫలితమతోనాతివ్యాప్తిః,తథాహి,
దండప్రకారక బుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపితదండజ్ఞాననిష్ఠాయా
కారణతాతస్యాంన దండానుభవత్వమవచ్ఛేదకం దండానుభవాద్దండ
స్మరణాదపి దండప్రకారక బుద్ధేరుత్పత్తేరతోదండప్రకారకబుద్ధిత్వా
వచ్ఛిన్నంప్రత్యనుభవ స్మరణసాధారణ దండజ్ఞానత్వేనైవ దండజ్ఞానస్య
కారణతాయాస్స్వీకరణీయత్వేన దండజ్ఞానత్వస్యైవ తదవచ్ఛేదకత్వా
త్తథాచానుభవత్వావచ్ఛిన్న కారణతానిరూపిత కార్యతాశ్రయత్వస్య
యథోక్త ప్రత్యక్షానుభవేఽభావాన్నాతివ్యాప్తిః-భావనాయాంతు ల
క్షణమిదం వర్తతే,తథాహి-అనుభవేనైవభావనాఖ్య సంస్కారోత్ప
త్త్యాభావనాత్వావచ్ఛిన్నం ప్రత్యనుభవస్యానుభవత్వేనైవ కారణత
యాభావనాత్వావచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపితానుభవనిష్ఠాయా కారణ

(న్యా)తా తస్యామనుభవత్వమవచ్ఛేదకమతో ఽనుభవత్వావచ్ఛిన్నకారణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వం భావనాయాం వర్తత ఇతి నాసంభవః, నన్వేవం స్మృతిహేతుత్వవిశేషణవైయర్థ్యమాపద్యతే, తద్ధ్వంసానుభవధ్వంసేతి వ్యాప్తివారణాయ ప్రాగుపాత్తం; నహి యథోక్తానుభవజన్యత్వవివక్షాయామనుభవధ్వంసేతి వ్యాప్తిః ప్రసజ్యతే, తథాహి, ధ్వంసత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి ప్రతియోగినః కారణత్వం ప్రతియోగిత్వేన రూపేణ, తత్తద్ధ్వంసత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి తత్తత్ప్రతియోగివ్యక్తేస్తత్తద్వ్యక్తిత్వేన చ కారణత్వమిత్యేవ ధ్వంసప్రతియోగినోః కార్యకారణభావః - తథాచ ధ్వంసనిష్ఠకార్యతా నిరూతాయా ఽనుభవనిష్ఠా కారణతా తస్యాం ప్రతియోగిత్వమవచ్ఛేదకం తత్తద్వ్యక్తిత్వం చ, నత్వనుభవత్వమపీతి సిద్ధాన్తాదన్యత్ర దూషితత్వాత్, తథాచానుభవత్వావచ్ఛిన్నకారణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వరూపానుభవజన్యత్వవిరహాన్నైవాతివ్యాప్తివారణసంభవాత్కృతం స్మృతిహేతుత్వవిశేషణేనేతి చేన్న, స్మృతావతివ్యాప్తివారణాయైవ తద్విశేషణప్రవేశాత్, తథాహి; స్మృతిం ప్రత్యనుభవ ఏవ కారణం న తు స్మృతిరపి, అతో ఘటస్మృతిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి ఘటానుభవస్య ఘటానుభవత్వేనైవ కారణత్వం న తు ఘటజ్ఞానత్వేన తథాచ ఘటస్మృతినిష్ఠకార్యతానిరూపితాయా ఘటానుభవనిష్ఠాకారణతా తస్యాం ఘటానుభవత్వమవచ్ఛేదకం తేనానుభవత్వావచ్ఛిన్న కారణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వస్య స్మృతౌ విద్యమానత్వాదతివ్యాప్తివారణాయ స్మృతిహేతుత్వముక్తం- నహి స్మృతిః స్మృతిహేతుః- అతో న తత్రాతివ్యాప్తి

---

(౨) తుత్వం భావనాలక్షణం-భావనా హి అనుభవేనోద్బుధ్య స్మృతిం జనయతి - అతస్తల్లక్షణం సంగచ్ఛతే - అత్రానుభవజన్యత్వ విశేషణానుపాదానే ఆత్మమనస్సంయోగేతివ్యాప్తిః ఆత్మమనస్సంయోగస్య జ్ఞానసామాన్యం ప్రత్యసమవాయికారణత్వేన స్మృతిం ప్రత్యపి కారణత్వాత్ -అతస్తదుపాదానం - ఏవం చేదాత్మమనస్సంయోగస్యానుభవ

(౨)జన్యత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః-తావన్మాత్రోపాదానేనుభవధ్వంసే తివ్యాప్తిః-ధ్వంసంప్రతిప్రతియోగినః కారణత్వేనానుభవధ్వంసస్యాను భవజన్యత్వాత్ - అతః స్మృతిహేతుత్వమితి-అనుభవధ్వంసే త్వనుభవజ న్యత్వమాత్రస్య సత్త్వేపి స్మృతిహేతుత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః - న న్వత్రవిశిష్టబుద్ధింప్రతి విశేషణజ్ఞానస్య కారణతా సకలతాంత్రికమత సిద్ధా- యథాదండవిశిష్టబుద్ధింప్రతిదండజ్ఞానం కారణం-దండవిశిష్టబుద్ధి ర్నామ దండప్రకారకజ్ఞాన మిత్యర్థః - తథాచ దండప్రకారకబు ద్ధిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతిదండజ్ఞానత్వేన కారణత్వమిత్యాపతితం - దండ ప్రకారకబుద్ధిస్తు దండీపురుషఇత్యాకారికాబుద్ధిః - తత్ర దండజ్ఞానం కారణం - నహిదండమజానానః పుమాన్ దండీపురుషఇతిప్రత్యేతి- ఏ వంచప్రథమమయందండఇతిప్రత్యక్షానుభవో జాతః - తదనంతరం తా దృశదండవానయం పురుషఇత్యాకారక ప్రత్యక్షజ్ఞానముత్పద్యతే-అత స్తత్రదండీపురుషఇత్యాకారక ప్రత్యక్షేతివ్యాప్తిః - తద్ధిస్వావ్యవహి త పూర్వక్షణోత్పన్న దండజ్ఞానాత్మకానుభవాజ్జన్యతే - కించజనిష్య మాణే దండీపురుషఇత్యాకారక స్మరణేపి కారణంభవతి తథాచాను భవజన్యత్వేనతి స్మృతిహేతుత్వ రూపలక్షణం యథోక్త దండీపురుష ఇత్యాకారక ప్రత్యక్షానుభవేతివ్యాప్నోతీతి చేత్ - అత్రబ్రూమః - అనుభవజన్యత్వం చానుభవనిష్ఠకారణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వం తత్ర కారణతాయా మనుభవత్వావచ్ఛిన్నత్వం నివేశ్యతే- తథాసత్య నుభవత్వావచ్ఛిన్న కారణతానిరూపిత కార్యతాశ్రయత్వ మనుభవ జన్యత్వమితిఫలతి - అతోనోక్తాతివ్యాప్తిః-తథాహి - దండప్రకారక బుద్ధిత్వావచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపితాదండజ్ఞాననిష్ఠాయాఃకారణతాత స్యాంనదండానుభవత్వ మవచ్ఛేదకం కుతః - దండానుభవాదివదం డస్మరణాదపి దండప్రకారక జ్ఞానస్యజాయమానతాయాస్స్వీకరణీయ త్వేన దండజ్ఞానత్వస్యైవ తదవచ్ఛేదకత్వాత్ - ఏవంచానుభవత్వావ

(వ)చ్ఛిన్నకారణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వస్య యథోక్తప్రత్యక్షానుభవే అవిద్యమానత్వాన్నాతివ్యాప్తిః - భావనాయాంత్విదం లక్షణంవర్తతే-తథాహి - అనుభవేనైవభావనాఖ్యసంస్కారోత్పత్త్యాభావనాత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతిఅనుభవస్యానుభవత్వేనైవకారణతయాభావనాత్వావచ్ఛిన్న కార్యతా నిరూపితానుభవనిష్ఠాయా కారణతాతస్యామనుభవత్వమేవావచ్ఛేదకం అతోऽనుభవత్వావచ్ఛిన్నకారణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వం భావనాయాం వర్తతఏవ-నన్వేవంసతి స్మృతిహేతుత్వనివేశనం వ్యర్థమాపద్యతే - తద్ధిఅనుభవధ్వంసేతివ్యాప్తివారణాయేతి ప్రాగుపాత్తం - నయథోక్తానుభవజన్యత్వ వివక్షాయామనుభవధ్వంసేఽతివ్యాప్తిఃప్రసజ్యతే - తథాహి - ధ్వంసత్వావచ్ఛిన్నంప్రతిప్రతియోగినః కారణత్వం ప్రతియోగిత్వేనరూపేణ,అథవాతత్తద్ధ్వంసవ్యక్తిత్వావచ్ఛిన్నంప్రతితత్తత్ప్రతియోగివ్యక్తేస్తత్తద్వ్యక్తిత్వేన కారణత్వమిత్యేవ ధ్వంసప్రతియోగినోః కార్యకారణభావః - తథాచధ్వంసనిష్ఠకార్యతా నిరూపితానుభవనిష్ఠాయా కారణతాతస్యాం ప్రతియోగిత్వమవచ్ఛేదకం- అథవాతత్తద్వ్యక్తిత్వం - నత్వనుభవత్వం అపసిద్ధాంతాదన్యత్రదూషితత్వాచ్చ- తథాచానుభవత్వావచ్ఛిన్నకారణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వరూపానుభవజన్యత్వవిశేషణవిరహాన్నైవానుభవధ్వంసేతివ్యాప్తివారణసంభవాత్కృతం స్మృతిహేతుత్వప్రవేశనేనేతిచేన్న - స్మృతావతివ్యాప్తివారణాయైవ తద్విశేషణప్రవేశనాత్- తథాహి- స్మృతింప్రత్యనుభవఏవకారణం - నతు స్మృతిరపి-అతోఘటస్మృతిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతిఘటానుభవస్య ఘటానుభవత్వేనైవకారణత్వం-నతుఘటజ్ఞానత్వేన-తథాచఘటస్మృతి నిష్ఠకార్యతానిరూపితాయాఘటానుభవ నిష్ఠాకారణతా తస్యాఘటానుభవత్వ మవచ్ఛేదకం- తేనానుభవత్వావచ్ఛిన్న కారణతానిరూపిత కార్యతాశ్రయత్వస్య స్మృతావిద్యమానత్వాదతివ్యాప్తిః - అతస్తద్వారణాయ స్మృతి

అన్యథాకృతస్య పునస్తదవస్థాపాదకః స్థితస్థాపకః। కటాదిపృథి
వీమాత్రవృత్తిః। చలనాత్మకం కర్మ। ఊర్ధ్వదేశసంయోగహే
తురుత్క్షేపణమ్। అధోదేశసంయోగహేతురవక్షేపణమ్। శరీరసన్ని
కృష్టసంయోగహేతురాకుంచనమ్। విప్రకృష్టసంయోగహేతుః
ప్రసారణమ్। అన్యత్సర్వం గమనమ్। నిత్యమేకమనేకానుగతం సా

(న్యా) రిత్యలంపల్లవతల్లజకల్పానల్పజల్పనేన, సామాన్యం నిరూపయతి *
నిత్యమేకమితి * నిత్యత్వే సత్యనేకసమవేతత్వం సామాన్యస్య లక్షణం, ని

(ని) హేతుత్వముక్తం-నహి స్మృతిః స్మృతిహేతురతో నతత్రాతివ్యాప్తిరిత్య
లంపల్లవతల్లజకల్పానల్పజల్పనేన ॥ స్థితస్థాపకం లక్షయతి * అన్యథేతి *
అన్యథాప్రకారాంతరేణ పూర్వావస్థానభిన్నత్వేనేతి యావత్ వై
శిష్ట్యం తృతీయార్థః స్థితిస్యేత్యత్ర స్థాధాత్వర్థావస్థానేన్వేతి - క్తప్ర
త్యయార్థ ఆశ్రయః వృత్తిత్వం షష్ఠ్యర్థః-సా అవస్థా-అవస్థానం యస్య
తస్య భావస్తదవస్థ్యమ్- తదవస్థానవత్త్వం తదవస్థానమితి యావత్ - తథా
చ పూర్వావస్థానభిన్నావస్థానాశ్రయీభూతవ్యక్తినిష్ఠపూర్వావస్థా
నసంపాదకత్వం స్థితస్థాపకత్వమితి యావల్లక్షణం పర్యవసన్నం - అన్య
థాకృతస్యేతి పాఠేతు అన్యథాప్రకారాంతరేణ పూర్వావస్థానభిన్నా
వస్థానత్వేనేత్యర్థః-ప్రకారత్వం తృతీయార్థః - కృఞ్ ధాత్వర్థః
కృతిః- ప్రత్యయార్థో విషయః-శేషం పూర్వవత్ - తథా చ పూర్వావ
స్థాన భిన్నావస్థానత్వప్రకారక కృతివిషయీభూత వ్యక్తినిష్ఠపూ
ర్వదేశావస్థాన సంపాదకత్వం స్థితస్థాపకస్య లక్షణం పర్యవస్యతీతి.
బోధ్యం * ఊర్ధ్వదేశేతి * క్రియయా విభాగః- తతః పూర్వదేశసం
యోగనాశః-తత ఉత్తరదేశసంయోగోత్పత్తిరితి క్రమః స చోత్తరదేశ
సంయోగో యద్యూర్ధ్వదేశసంయోగస్స్యాత్తదా తాదృశసంయోగ
జనకీభూతముత్క్షేపణమిత్యుచ్యతే - ఏవముత్తరత్రాపి బోధ్యం - సా
మాన్యం లక్షయతి * నిత్యమితి * అనేకానుగతత్వమనేకసమవేతత్వం

మాన్యమ్ । ద్రవ్యగుణకర్మవృత్తి । పరంసత్తా । అప
రంద్రవ్యత్వాది । నిత్యద్రవ్యవృత్తయో వ్యావర్తకావిశే
షాః । నిత్యసంబంధస్సమవాయః । అయుతసిద్ధవృత్తిః ।

(న్యా)త్యత్వానుపాదానే సంయోగాదావతివ్యాప్తిస్తత్రాప్యనేక సమ
వేతత్వసత్త్వాత్తద్వారణాయ నిత్యత్వవిశేషణం, అనేకసమవేతత్వాను
పాదానే ఆకాశాదావతివ్యాప్తిస్తద్వారణాయానేక సమవేతత్వవిశే
షణం-అనేకత్వానుపాదానే జలపరమాణురూపాదావతివ్యాప్తిరతోఽనే
కేతి-* నిత్యద్రవ్యవృత్తయ ఇతి * నిత్యద్రవ్యేషు పరమాణ్వాదిషు వర్త
మానాః అత ఏవ వ్యావర్తకా ఇతరభేదానుమితి హేతవః నిత్యద్రవ్య
వృత్తిత్వరూపపక్షధర్మతా ప్రయోజ్యేతరభేదానుమాపకతాశాలిన ఇ
త్యర్థః నిత్యద్రవ్యనిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితైక మాత్రవృత్తిభేదానుమితి
జనకతావచ్ఛేదక ప్రకారతాశ్రయత్వం విశేషాణాం లక్షణమితి భావః,
పార్థివపరమాణౌ జలాదిభేదానుమాపకే గంధే తివ్యాప్తివారణాయ
ఏకమాత్రవృత్తిత్వం భేదవిశేషణం, ఘటాదౌ తదితరభేదానుమాప
కే తద్రూపాదావతివ్యాప్తి వారణాయ నిరూపితాంతం. ప్రకారతావిశే
షణం, ఏతేన వ్యావర్తకా ఇత్యస్య నిత్యద్రవ్య విశేష్యకేతరభేదాను
మితి ప్రయోజకా ఇత్యర్థకతయా లక్షణపరత్వేన సాఫల్యేపి నిత్యద్ర
వ్యవృత్తయ ఇతి విఫలమేవ స్వరూపాఖ్యానస్యాపి కృతత్వాదితి ప్ర

(ని)అనేకనిరూపితసమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వమితి యావత్
నిత్యద్రవ్యవృత్తయ ఇత్యత ఉపరిష్టాద్విశేషా ఇత్యతోఽధస్తాత్ క్వచిత్పు
స్తకే వ్యావర్తకా ఇత్యస్తి- తత్ర-వి-ఆఙ్ పూర్వక వృతు ధాతోరితరభే
దానుమితిరర్థః అక ప్రత్యయస్య జనకత్వమర్థః తథాచేతరభేదా
నుమితి జనకా ఇతి ఫలితం-విశేషా హి పరమాణుషు పరభేదానుమితిం,
జనయంతి-అయం పరమాణురితరపరమాణుభ్యో భిద్యతే ఏతద్విశేషాది
తి తత్ప్రకారః, సమవాయం లక్షయతి * నిత్యసంబంధ ఇతి * నిత

యయోర్మధ్యే ఏకమవినశ్యదవస్థమపరాశ్రితమేవావతిష్ఠతే తావయుతసిద్ధౌ । యథా । అవయవావయవినౌ । గుణగుణినౌ । క్రియాక్రియావంతౌ । జాతివ్యక్తీ । విశేషనిత్యద్రవ్యే చేతి । అనాదిస్సాంతః ప్రాగభావః । ఉత్పత్తేః పూర్వం కార్యస్య । సాదిరనంతః ప్రధ్వంసాభావః । ఉత్పత్తేరనంతరం కార్యస్య । త్రైకాలికసంసర్గాభావోత్యంతాభావః । యథా భూతలే ఘ

(న్యా) త్యుక్తమ్ * యయోర్మధ్య ఇతి * యన్నిష్ఠకాలనిరూపితాధేయతా సామాన్యం యదవచ్ఛిన్నం తదుభయాన్యతరత్వమయుతసిద్ధత్వ మిత్యర్థః * త్రైకాలికేతి * ప్రాగభావాప్రతియోగిత్వే సతి ధ్వంసాప్రతియోగిత్వే సత్యన్యోన్యాభావభిన్నత్వే సత్యభావత్వ మత్యంతాభావస్యలక్షణం, ధ్వంసప్రాగభావాన్యోన్యాభావాకాశాదీనాం వారణాయ యథాక్రమం విశేషణోపాదానం, వస్తుతస్తు, సంసర్గాభావత్వం తాదాత్మ్యభిన్న సంబంధావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాభావత్వం ధ్వంసప్రాగభావయోశ్చ నసంసర్గావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకత్వమితి తేనైవ తద్వారణే త్రైకాలికేతి స్వరూపాఖ్యానమేవేతి బోధ్యం

(ని) త్వేసతిసంబంధత్వంసమవాయస్యలక్షణం-సంయోగేతివ్యాప్తివారణాయసత్యంతం-ఆకాశాదావతివ్యాప్తివారణాయ విశేష్యాంశః, కాతావయుతసిద్ధౌతదాహ * యయోరితి * తంతుపటయోర్మధ్యేపటస్తంత్వాశ్రితఏవావతిష్ఠతే, అతస్తావయుత సిద్ధావిత్యర్థః, తత్రాధేయాస్సమవాయప్రతియోగినః - ఆధారాస్సమవాయానుయోగినఇతి బోధ్యం * అనాదిరితి * ఆదిరుత్పత్తిస్తచ్ఛూన్యత్వమనాదిత్వం సాంతత్వంచ వినాశప్రతియోగిత్వం, సాదిత్వముత్పత్తిమత్త్వం, అనంతత్వంనాశాప్రతియోగిత్వం త్రైకాలికత్వేసతి సంసర్గాభావత్వమత్యంతాభావస్య లక్షణం, సోపిసంసర్గాభావస్త్రివిధః, ప్రాగభావః ప్రధ్వంసాభావోత్యంతాభావశ్చేతి - తత్ర త్రైకాలికసంస

టో నాస్తీతి । తాదాత్మ్యావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాభా
వోఽన్యోన్యాభావః । యథా ఘటః పటో న భవతీతి ॥ సర్వే
షామపి పదార్థానాముక్తేష్వేవాంతర్భావాత్సప్తైవ పదా

(న్యో *తాదాత్మ్యేతి* అభావత్రయవారణాయ విశేషణం, ఘటాభావవా
న్నేతి ప్రతీతివిషయఘటాదివారణాయ విశేష్యం, నను సాదృశ్యాదీనామ
తిరిక్తపదార్థానామనిరూపణేన న్యూనతేత్యత ఆహ *సర్వేషామితి*
తద్భిన్నత్వవిశిష్ట తద్గతభూయోధర్మరూపసాదృశ్యస్యాపి ఘటపటా

(ని)ర్గాభావోఽత్యంతాభావ ఏవ, న ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావావితి నా
నుపపత్తిః, భూతలే ఘటో నాస్తీతి ప్రతీతివిషయీభూతో యోఽభావస్సా
త్యంతాభావ ఇత్యర్థః, అన్యోన్యాభావం లక్షయతి * తాదాత్మ్యేతి *
తాదాత్మ్యమవచ్ఛేదక సంబంధః, తదవచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకో యో
భావస్సోఽన్యోన్యాభావ ఇత్యర్థః, ఘటే హి పటతాదాత్మ్యం నాస్తి, కిం
తు తాదాత్మ్య సంబంధావచ్ఛిన్న పటనిష్ఠప్రతియోగితా నిరూపకా
భావ ఏవ వర్తతే, స ఏవాన్యోన్యాభావః, యేన సంబంధేన యన్నా
స్తీత్యుచ్యతే, తన్నిష్ఠప్రతియోగితాయాం స సంబంధోఽవచ్ఛేదకః, య
థా భూతలే సంయోగసంబంధేన ఘటో నాస్తీత్యుచ్యమానే సంయోగ
సంబంధావచ్ఛిన్న ఘటనిష్ఠప్రతియోగితానిరూపకాభావోఽస్తీత్యర్థః
తాదృశాభావీయఘటనిష్ఠ ప్రతియోగితాయామవచ్ఛేదకత్వాత్, ప్రకృ
తే ఘటే తాదాత్మ్యేన పటో నాస్తీత్యుచ్యమానే తాదాత్మ్యసంబంధా
వచ్ఛిన్న పటనిష్ఠప్రతియోగితానిరూపకాభావోఽస్తీత్యర్థః, తాదృశా
భావీయ ప్రతియోగితాయాం తు తాదాత్మ్యసంబంధస్యావచ్ఛేదక
త్వాదితి లక్షణసమన్వయః, ఘటః పటో న భవతీతి ప్రతీతివిషయీభూతా
భావ ఏవాన్యోన్యాభావ ఇత్యర్థః ప్రమాణప్రమేయేతి సూత్రోక్తసర్వ
పదార్థాశ్చ ఇహైవ యథాయోగమంతర్భూతా ఇతి సర్వేషామిత్య

ర్థా ఇతిసిద్ధః॥ కాణాదన్యాయమతయోర్బాలవ్యుత్పత్తిసిద్ధయే।
అన్నంభట్టేన విదుషా రచితస్తర్కసంగ్రహః।...........

ఇతి శ్రీమదన్నంభట్టవిరచితః తర్కసంగ్రహః

శ్రీ సమాప్తః శ్రీ

(న్యా)దిరూపత్వేనానతిరిక్తత్వం, ఏవమన్యేషామప్యూహ్యం * కాణాదేతి * కణాదస్యేదం కాణాదం కాణాదన్యాయమతే ఇతిద్వంద్వగర్భకర్మధారయః, కణాదప్రోక్త గౌతమప్రోక్త మతయోరితియావత్, కాణాదన్యాయాభిన్న మతద్వయవిషయక బాలసమవేతాభిన్న వ్యుత్పత్తిసిద్ధిప్రయోజకాన్నంభట్టాభిన్న విద్వన్నిష్ఠభూతకాలీన కృతివిషయాభిన్నస్తర్కసంగ్రహాఖ్య గ్రంథఇత్యన్వయబోధః ॥.....

కృష్ణావలంబితోగాః పుపోషగోవర్ధనస్తమభ్యర్చ్య॥
విపులాభీరసభాజనజనితబుధేంద్రస్తవాభిరచనాభిః॥

ఇతిశ్రీపణ్డితగోవర్ధనవిరచితాయాం తర్కసంగ్రహ
వ్యాఖ్యాయాం న్యాయబోధిన్యాఖ్యాయాం
అయథార్థానుభవాది నిరూపణమ్

సమాప్తశ్చాయం గ్రన్థః

(ని)నేనసూచితం, తత్ప్రకారస్త్విహవిస్తరభియానలిఖితః ॥ ఇతిసర్వం సమఞ్జసమ్ ॥ ....

అయుక్తమపిశాస్త్రజ్ఞా యదుక్తంపునరుక్తిమత్ ।
బాలబోధనిమిత్తార్థం క్షమ్యతాం తదశేషతః ॥

శ్రీ ఇతి నిరుక్తిస్సమాప్తా. శ్రీ

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయవదన పరబ్రహ్మణే నమః.

నీలకంఠప్రకాశసహిత తర్కసంగ్రహదీపికా ప్రారమ్భః.

శ్రీః॥ విశ్వేశ్వరం సాంబమూర్తిం ప్రణిపత్య గిరాంగురుమ్। టీకాం శిశుహితాం కుర్వే తర్కసంగ్రహదీపికామ్ ॥ ౧ ॥ చికీర్షితస్య గ్రంథస్య నిర్విఘ్నపరిసమాప్త్యర్థం శిష్టాచారానుమితశ్రుతిబోధితకర్తవ్యతాకమిష్టదేవతానమస్కారాత్మకం మంగళం శిష్యశిక్షాయై గ్రంథతో నిబధ్నంశ్చికీర్షితం ప్రతిజానీతే * విధాయేతి * నను మంగళస్య సమాప్తిసాధనత్వం నాస్తి మంగళే కృతేఽపి కిరణావళ్యాదౌ సమాప్త్యదర్శనాన్మంగలాభావేఽపి కాదంబర్యాదౌ సమాప్తిదర్శనా

వందే గురుం శివం సాంబం దక్షిణామూర్తిమవ్యయమ్। యద్వందనేన మందోఽపి విందేద్గురుసమానతామ్॥ ప్రారిప్సితగ్రంథస్య నిర్విఘ్నపరిసమాప్తయే సమాచరితం మంగలమీశ్వరనత్యాత్మకం శిష్యశిక్షాయై నిబధ్నన్ చికీర్షితం ప్రతిజానీతే * విశ్వేశ్వరమితి * గిరాంగురుం నిఖిలవిద్యానాముపదేష్టారం- ఇదమపీశ్వరవిశేషణమ్-గిరంగురుమితి పాఠే తు సరస్వతీం విద్యాగురుంచ ప్రణిపత్యేత్యర్థో బోధ్యః - స్వగ్రంథస్యేతరగ్రంథేనాగతార్థతాం దర్శయతి * శిశుహితామితి * తర్కసంగ్రహదీపికాం తర్కసంగ్రహార్థప్రకాశికాం, ఆచరితస్య మంగళస్య తన్నిబంధనస్య చ ఫలం దర్శయతి * చికీర్షితస్యేత్యాదినా * * శిష్యేతి * శిక్షా నామానుమితిరూపం జ్ఞానం, అనుమానప్రకారస్తు గ్రంథాః, మంగళోత్తరకాలావచ్ఛిన్నారంభవిషయాః, కృతమంగళగురుకర్తృకత్వాత్, తర్కసంగ్రహవదితి * ప్రతిజానీత ఇతి * శిష్యావధానాయేతి శేషః। అవధానం చ జాగరూకతా, విషయాంతరసంచార రహిత

చ్చాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వ్యభిచారాదితి చేన్న । కిరణావళ్యాదౌ విఘ్నబాహుళ్యాత్సమాప్త్యభావః కాదంబర్యాదౌ గ్రంథాద్బహిరేవ మంగళంకృతమతో నవ్యభిచారః । ననుమంగళస్యకర్తవ్యత్వేకిం ప్రమాణమితి చేన్న । శిష్టాచారానుమితశ్రుతేరేవ ప్రమా

మనస్కత్వమితియావత్, ననుసమాప్తింప్రతిమంగళస్య కారణతా స్యాచ్చేత్తదాతదాచరణం యుజ్యతే। నైవనసంభవతీత్యాశంకతే * నన్వితి * * వ్యభిచారాదితి * అన్వయవ్యతిరేక వ్యభిచారజ్ఞానరూపప్రతిబంధకసత్త్వాన్నియతాన్వయ వ్యతిరేక సహచార నిశ్చయరూప కారణాసంభవేన నకారణత్వనిశ్చయ ఇత్యభిసంధిః * నసమాప్త్యభావఇతి * అతోऽనవ్యభిచారఇత్యనేనాన్వయః - విఘ్నాన్యూనసంఖ్యాకస్య బలవత్తరస్యవా మంగళస్య విఘ్న నిరసనద్వారాసమాప్తిసాధనత్వేన తాదృశమంగళాభావాన్నాన్వయవ్యభిచారఇతిభావః * బహిరేవేతి * జన్మాంతరఏవేత్యర్థః - అతఃకుతశ్చిద్గ్రంథకర్తుర్నాస్తికత్వేపి నక్షతిః * అతఇతి * తాదృశమంగళస్య విఘ్నధ్వంసద్వారాసత్త్వాన్నవ్యతిరేకవ్యభిచార ఇత్యర్థః ఏవంచకారణత్వం సిధ్యతీతిభావః- పరే తు,అతఃఉక్తహేతుద్వయాన్నవ్యభిచారో నాన్వయవ్యతిరేకవ్యభిచార ఇత్యాహుః-మణికృతస్తు, మంగళస్యవిఘ్నధ్వంసఏవ ఫలంసమాప్తిస్తు స్వసామగ్రీవశాదేవేత్యాహుః- ఏతత్తత్త్వమస్మదీయ చింతామణివ్యాఖ్యాయామనుసంధేయం - మంగళస్యశ్రుతిబోధితకర్తవ్యతాకత్వం వ్యవస్థాపయితుం శంకతే * నన్వితి * అనుమితశ్రుతేరేవేతి * అత్రాయమాశయః- శ్రుతేర్వేదబోధితకర్తవ్యతాకత్వరూపవక్ష్యమాణవిధేయకోటిప్రవిష్టత్వేపి తదంతర్భావేణ విధేయత్వమభ్యుపగమ్యతే తచ్ఛ్రుతేరనుమితేః పూర్వమసిద్ధత్వాత్ . ఏతేనవహ్న్యాదిసాధ్యకానుమితి విషయతామాదాయ వహ్నిత్వాదికమనుమితమితి వ్యవహారాభావేన శ్రుతావనుమితత్వ వ్యవహారఃకథమితిశంకానిరస్తా, శ్రుతా

ణత్వాత్। తథాహి। మంగళం వేదబోధితకర్తవ్యతాకం। అలౌకికాఽ
విగీతశిష్టాచారవిషయత్వాత్ । దర్శాదివత్ । భోజనాదౌ వ్యభిచార
వారణాయాలౌకికేతి। రాత్రిశ్రాద్ధాదౌ వ్యభిచార వారణాయావిగీ
తేతి । శిష్టపదం స్పష్టార్థమ్ । నకు ర్యాన్నిష్ఫలం కర్మేతి జలతాడ
నాదేరపినిషిద్ధత్వాత్ । తర్క్యంతే ప్రతిపాద్యంత ఇతి తర్క్యాః। ద్రవ్యా

విధేయత్వాభ్యుపగమేన తాదృశ వ్యవహారే బాధకాభావాత్ - వహ్ని
త్వస్యానుమితేః పూర్వం సిద్ధత్వాత్ ఏవకారోఽప్యర్థకః తేన మంగ
ళం కర్తవ్యం సమాప్తిఫలకత్వాదిత్యనుమానరూప ప్రమాణాంతరసత్త్వే
పి న క్షతిః- అన్యే తు స్వబోధితకర్తవ్యతాకత్వసంబంధేన శ్రుతేరేవ
సాధ్యతా। అగ్రిమగ్రంథస్యాత్రైవ తాత్పర్యం ఏవంచ శ్రుతేరనుమిత
త్వోపపత్తిరిత్యాహుః * అలౌకికేతి * విధిమంతరా రాగాదిప్రాప్త
భిన్నేత్యర్థః *అవిగీతేతి* ధర్మశాస్త్రావిరుద్ధేత్యర్థః *శిష్టేతి *
వేదోక్తత్వజ్ఞానేన వేదవిహితకర్మకారీత్యర్థః-వేదోక్తాహింసాకర్త
రిబౌద్ధేఽతివ్యాప్తివారణాయ తృతీయాంతం * ఆచారవిషయత్వాదితి *
ఆచారః కృతిః తస్యాః వృత్త్య నియామక విషయతా సంబంధేన హేతు
తా వివాదగ్రస్తేతి తద్విషయత్వస్య హేతుత్వానుధావనం - యథాశ్రు
తం హేతు విశేషణప్రయోజనమాహ * భోజనాదావిత్యాదినా *
నన్వలౌకికాఽవిగీతాచార విషయత్వస్త్యైవ హేతుతాస్తు అశిష్టాచార
విషయే తాదృశహేతోరసత్త్వేన వ్యభిచారాసంభవాదిత్యాశఙ్కా-
మిష్టాపత్త్యా పరిహరతి * శిష్టపదమితి * జలతాడనాదావశిష్టాచార
విషయే తాదృశహేతోరసత్త్వం స్ఫుటమితి *నకుర్యాదితి * స్వర్గా
దిఫలే వ్యభిచారవారణాయ ఆచారవిషయత్వేతి విధేయతాఖ్యాచార
విషయత్వార్థకమితి సంక్షేపః - తర్క్యపదస్యారోపార్థకత్వభ్రమం
వారయితుం ద్రవ్యాదిసాధారణ తర్క్యత్వం నిర్వక్తి * తర్క్యంత ఇతి *

దిపదార్థాస్తేషాం సంగ్రహస్సంక్షేపేణస్వరూపకథనం క్రియతఇత్య
ర్థః కస్మైప్రయోజనాయేత్యతఆహ * సుఖబోధాయేతి * సుఖేనానా
యాసేనబోధః పదార్థజ్ఞానంతస్మా ఇత్యర్థః । నను బహుషుతర్కగ్రంథే
షుసత్సుకిమర్థమపూర్వోయం గ్రంథః క్రియతఇత్యతఆహ * బాలా
నామితి * తేషామతివిస్తృతత్వాద్బాలానాంబోధోనజాయత ఇత్య
ర్థః । గ్రహణధారణపటుర్బాలః నతు స్తనంధయః । కింకృత్వాక్రియ
తఇత్యతఆహ * నిధాయేతి * విశ్వేశంజగన్నియంతారంహృది నిధా
యనితరాంస్థాపయిత్వాసదాతద్ధ్యానపరోభూత్వేత్యర్థః । గురూ
ణాంవిద్యాగురూణాం । వందనంనమస్కారం । విధాయకృత్వేత్య
ర్థః । పదార్థాన్విభజతే * ద్రవ్యేతి * పదస్యార్థః పదార్థ ఇ

ఉపాదానరూప సంగ్రహస్యాసంభవాదాహ * సంక్షేపేణేతి * స్వ
రూపకథనం- స్వరూపజ్ఞానానుకూలశబ్దః - ఏతావతాద్రవ్యాదిపదా
ర్థావిషయాః, పదార్థతత్త్వావధారణం ప్రయోజనం, సంబంధశ్చ ప్ర
తిపాద్యప్రతిపాదకభావః, పదార్థతత్త్వావధారణకామోధికారీత్యను
బంధచతుష్టయం ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యంగంసూచితం - షష్ఠీతత్పురుష
భ్రమవారణాయాహ * సుఖేనేతి * సుఖబోధరూపప్రయోజనస్యా
వగమేపితస్యాన్యతస్సిద్ధత్వేనైతద్గ్రంథకరణ ప్రయోజనాకాంక్షాన
శామ్యతీత్యాశయేనావతారయతి * నన్వితి * తేషాంభాష్యాదిగ్రం
థానాం, మూలే * సప్తపదార్థా ఇతి * ద్రవ్యత్వాదిరూపాయేసప్తో
పాధయస్తదన్యతమవంతః పదార్థా ఇత్యర్థః-తత్రసప్తత్వమపేక్షా
బుద్ధివిశేషవిషయత్వం ఏవమగ్రిమగ్రంథస్యాపిపర్యవసానమవసేయం
నను సామాన్యధర్మజ్ఞానస్య విశేషజిజ్ఞాసాంప్రతిహేతుత్వాత్సామా
న్యలక్షణకథనానంతరమేవ విభాగోయుక్తః మూలేకథమాదౌవిభాగ
ఇతిన్యూనతాంపరిహరతిదీపికాయాం * పదస్యేతి * పదస్యార్థోభిధే
య ఇతివ్యుత్పత్త్యాపదసంబంధ్యభిధావిషయత్వస్య లాభేపి పదసంబం

తి వ్యుత్పత్త్యాఽభిధేయత్వం పదార్థసామాన్యలక్షణం లభ్యతే। నను విభాగాదేవ సప్తత్వసిద్ధౌ సప్తగ్రహణం వ్యర్థమితి చేన్న। అధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థకత్వాత్। నన్వతిరిక్తః పదార్థః ప్రమితో వా న వా। నాద్యః ప్రమితస్య నిషేధాయోగాత్। న ద్వితీయః। ప్రతియోగిప్రమితిం వినా నిషేధానుపపత్తేరితి చేన్న। పదార్థత్వం ద్రవ్యాదిసప్తాన్యతమత్వవ్యాప్యమితి వ్యవచ్ఛేదార్థకత్వాత్। నను సప్తాన్యతమత్వం సప్తభిన్నభిన్నత్వమితి వక్తవ్యం సప్తభిన్నస్యాప్రసిద్ధ్యా కథం సప్తాన్యతమత్వవ్యాప్తినిశ్చయ ఇతి చేన్న। ద్రవ్యాది సప్తాన్యతమత్వం నామ ద్రవ్యాదిభేదసప్తకాభావవత్త్వమతో దోషవిరహాత్

ధిత్వాంశస్యావ్యావర్తకత్వాదాహ * అభిధేయత్వమితి * లక్షణం లభ్యత ఇతి శేషః తథా చ నన్యూనతేతి భావః * విభాగాదేవేతి * పదార్థత్వావాంతరధర్మపురస్కారేణ ధర్మిప్రతిపాదనాదేవేత్యర్థః- * అధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థకత్వాదితి * తాదృశసంఖ్యానిషేధసిద్ధిఫలకత్వాదిత్యర్థః - ఉద్దేశ్యవిధేయభావస్థలే ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకే విధేయవ్యాప్యత్వభానమౌత్సర్గికమిత్యాశయేనాహ * పదార్థత్వమితి * వ్యవచ్ఛేదార్థకత్వాదితి * ఏతదభిప్రాయో వ్యవచ్ఛేదో నిర్ణయస్తదర్థకత్వాదిత్యర్థః * సప్తభిన్నభిన్నత్వమితి * ద్రవ్యాదయో యే సప్తపదార్థాస్తద్భేదకూటవిశిష్టభిన్నత్వం వక్తవ్యమిత్యర్థః * ద్రవ్యాదిభేదసప్తకాభావవత్త్వమితి * ద్రవ్యాదిభేదానాం ప్రత్యేకం ప్రసిద్ధానాం సప్తానాం కుత్రాప్యసత్త్వేన తాదృశభేదసప్తకత్వావచ్ఛిన్నాభావస్య సర్వత్ర సత్త్వాన్న దోష ఇతి భావః- వస్తుతస్తు-పదార్థత్వం ద్రవ్యాదిసప్తాన్యతమత్వవ్యాప్యమిత్యస్య పదార్థత్వం ద్రవ్యత్వాది సప్తోపాధ్యన్యతమవత్త్వవ్యాప్యమిత్యర్థః తేన బహుషు పుస్తకేషు సప్తాన్యతమత్వాప్రసిద్ధిశంకాతత్సమాధానపరస్య నను సప్తాన్యతమత్వమిత్యాదిగ్రంథస్యాసత్త్వేపి న క్షతిరితి ధ్యేయం

ఏవమగ్రేపి ద్రష్టవ్యం । ద్రవ్యం విభజతే * తత్రేతి * తత్ర ద్రవ్యాదిమధ్యే । ద్రవ్యాణి నవైవేత్యన్వయః । కాని తానీత్యత ఆహ * పృథివీతి * నను తమసో దశమద్రవ్యస్య విద్యమానత్వాత్కథం నవ ద్రవ్యాణీతి । తథాహి । నీలం తమశ్చలతీత్యబాధితప్రతీతిబలాన్నీలరూపాధారతయా క్రియాధారతయా చ తమసో ద్రవ్యత్వం తావత్సిద్ధం । తత్ర తమసో నాకాశాదిపంచకేంతర్భావః । రూపవత్త్వాత్ । అత ఏవ న వాయౌ । స్పర్శాభావాత్సదాగతిమత్త్వాభావాచ్చ । నాపి తేజసి । భాస్వరరూపాభావాదుష్ణస్పర్శాభావాచ్చ । నాపి జలే । శీతస్పర్శాభావాన్నీలరూపవత్త్వాచ్చ । నాపి పృథివ్యాం । గంధాభావాత్స్పర్శరహితత్వాచ్చ ।

---

* ఏవమగ్రేపీతి * ఏవం రీత్యా ద్రవ్యాణీత్యాదావపీత్యర్థః । ద్రవ్యమితి జాత్యేకవచనం - మీమాంసకమతం దూషయితుముపన్యస్యతి * నన్విత్యాదినా * ప్రతీతిబలాత్ప్రత్యక్షకప్రతీతిబలాత్ - తస్య ద్రవ్యత్వేనుమానం ప్రమాణయతి * నీలరూపాధారతయేతి * సమవాయేన నీలరూపవత్తయేత్యర్థః - తేన కాలికాది సంబంధేన తస్యాతిప్రసక్తత్వేపి న క్షతిః - ఏవమగ్రేపి బోధ్యం - తత్ర ద్రవ్యత్వే సిద్ధే సత్యతిరిక్తత్వం వ్యవస్థాపయితుం క్లప్తద్రవ్యేష్వంతర్భావం నిరాచష్టే * తమస ఇత్యాదినా, అత ఏవ * రూపవత్త్వాదేవ * నవాయావితి * అంతర్భావ ఇత్యనుషజ్యతే - సంబంధభేదాభిప్రాయేణాహ * స్పర్శాభావాదితి * ఇదం ధ్వంసప్రాగభావాధికరణే ఽత్యంతాభావో నాంగీక్రియత ఇతి ప్రాచీనమతాభిప్రాయేణ, అన్యథా సమవాయావచ్ఛిన్న స్పర్శసామాన్యాభావస్య దైశికవిశేషణతయోత్పత్తికాలావచ్ఛేదేన వాయావపి సత్త్వాద్వ్యభిచరితత్వాపత్తేః - వస్తుతస్తు - నిరవచ్ఛిన్నదైశికవిశేషణతయా తస్య హేతుత్వమితి ధ్యేయం - విషమహేతుమభిప్రాయేణ సమవ్యాప్తం తమాహ * న సదాగతీతి * సదాగతిర్విజాతీయక్రియా, ఉపసం

తస్మాత్తమోదశమద్రవ్యమితిచేన్న। తమసస్తేజోభావరూపత్వాత్। తథా
హి। తమోనరూపిద్రవ్యం। ఆలోకాసహకృతచక్షుర్గ్రాహ్యత్వాత్।
ఆలోకాభావవత్। రూపిద్రవ్యచాక్షుషప్రమాయామాలోకస్యకా
రణత్వాత్। తస్మాత్ప్రౌఢప్రకాశకతేజస్సామాన్యాభావస్తమః। తత్ర
నీలంతమశ్చలతీతిప్రత్యయోభ్రమః। అతోనవద్రవ్యాణీతిసిద్ధమ్। ద్ర
వ్యత్వజాతిమత్త్వం గుణవత్త్వంవా ద్రవ్యసామాన్యలక్షణం।

హారతి * తస్మాదితి * క్లృప్తద్రవ్యేష్వనంతర్భావాదిత్యర్థః- * తేజో
భావరూపత్వాదితి * ప్రౌఢప్రకాశకతేజోభావరూపత్వాంగీకా
రాదిత్యర్థః, అతస్తమోవత్యపి దేశే తేజః పరమాణ్వాదిసత్త్వేనతేజ
స్సామాన్యాభావాభావేపి నక్షతిః, త్ర్యణుకాదివారణాయ ప్రౌఢేతీతి
దిక్, ఘటాదౌవ్యభిచారవారణాయాలోకాసహకృతేతి, చక్షుర్గ్రా
హ్యత్వంచక్షుర్జన్యలౌకికప్రత్యక్షవిషయత్వం, తేనతమశ్చాక్షుషే
తమోవాన్ఘట ఇతిఘటాదీనాముపనయమర్యాదయాభానేపి నక్షతిః
విశేషాభావందృష్టాంతయతి * ఆలోకాభావవదితి ఆలోకంవినారూప
వత్త్వేన తమోవిషయకచాక్షుషభ్రమోదయాదాహ * ప్రమాయా
మితి * కారణత్వాదితి * అన్యథాంధకారస్థ ఘటాదేశ్చాక్షుషత్వా
పత్తేరితిదిక్ - నను తమసోఽభావరూపత్వేతమసి రూపవత్త్వాప్రతీతిః
కర్మవత్త్వాప్రతీతిశ్చ కథమభావేరూపకర్మణోరభావాదిత్యతఆహ *
తత్రేతి * తమసోతిరక్తత్వేనంతావయవతత్ప్రాగభావాది కల్పనాగౌర
వమతఆవశ్యకతేజోభావరూపత్వం సిద్ధ్యతీత్యపిబోధ్యం- ముక్తిసాధనీ
భూతపదార్థతత్త్వజ్ఞానం లక్షణంవినానోపపద్యత ఇత్యతఆహ * ద్ర
వ్యత్వేతి * సంయోగజనకతావచ్ఛేదకతయాద్రవ్యత్వజాతిసిద్ధిరితిభావః
నను లక్షణలక్ష్యతావచ్ఛేదకయోరభేద ఇత్యతఆహ * గుణవత్త్వమితి *
* ద్రవ్యసామాన్యలక్షణమితి * ఏవంచసామాన్యధర్మకథనేననన్యూ
నతేతిభావః-దూషణత్రయరహితధర్మస్యైవలక్షణత్వస్య వక్ష్యమాణ

లక్ష్యైకదేశావృత్తిత్వమవ్యాప్తిః। యథాగోః కపిలత్వం। అలక్ష్యలక్షణ స్యవర్తనమతివ్యాప్తిః। యథాగోశ్శృంగిత్వం। లక్ష్యమాత్రావృత్తి త్వమసంభవః। యథాగోరేకశఫవత్త్వమ్। ఏతద్దూషణత్రయరహి తధర్మో లక్షణం। యథాగోస్సాస్నాదిమత్త్వం। స ఏవాసాధారణధర్మ ఇత్యుచ్యతే। లక్ష్యతావచ్ఛేదక సమనియతత్వమసాధారణత్వం।

తథా తజ్జ్ఞానం విశేషణీభూత దూషణత్రయ రహితత్వజ్ఞానం వినాన సంభవతి దూషణత్రయ రహితత్వజ్ఞానంతు విశిష్య దూషణత్రయజ్ఞా నాధీనం అభావబుద్ధిం ప్రతిప్రతియోగితావచ్ఛేదక విశిష్టప్రతియోగి జ్ఞానస్య తంత్రత్వాదిత్యాశయేన దూషణత్రయం దర్శయతి * లక్ష్యైక దేశావృత్తిత్వమితి * లక్షణతావచ్ఛేదకత్వాభిమత సంబంధేన కించిల్ల క్ష్యావృత్తిత్వమిత్యర్థః * లక్ష్యమాత్రేతి * మాత్రపదం కృత్స్నార్థ కం సంబంధవిశేషావచ్ఛిన్న లక్ష్యవృత్తిత్వ సామాన్యాభావస్ఫోరకం- * ఏకశఫవత్త్వమితి * నచాత్రలక్ష్యవృత్తిత్వరూపాతివ్యాప్తేరపిస త్త్వాత్సంకరఇతివాచ్యం, దుష్టసంకరేపి దోషాసంకరఇతి న్యాయాత్- * ఏతద్దూషణత్రయరహిత ఇతి * ఉక్తదూషణాభావత్రయవిశిష్ట ఇత్యర్థః నన్వసాధారణ ధర్మో లక్షణమితి సిద్ధాంతః తస్మాత్కారణాత్కథం దూ షణత్రయరహితో ధర్మో లక్షణమిత్యత ఆహ * స ఏవేతి * ఉచ్యత ఇతి * అభియుక్తైరితి శేషః, నను సాధారణ్యస్య లక్ష్యాలక్ష్యవృత్తితయా తత్ దభావరూపాసాధారణ్యస్య వ్యాప్త్యాదిదోషగ్రస్త ధర్మేపి సత్త్వా త్కథం దోషత్రయరహిత ఏవాసాధారణ ఇత్యాశంకాం పరిజిహీర్షు ర సాధారణత్వమన్యాదృశం నిర్వక్తి * లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమనియతత్వమి తి * లక్ష్యతావచ్ఛేదక వ్యాపకత్వే సతి లక్ష్యతావచ్ఛేదక వ్యాప్య త్వమిత్యర్థః, అవ్యాప్త్యసంభవగ్రస్తయోర్వారణాయ సత్యంతం-అ తివ్యాప్తస్య వారణాయవిశేష్యం - ధర్మపదం లక్షణతాఘటకసంబం ధేన వ్యాపకత్వాదితాత్పర్యగ్రాహకమితి భావః; అత్రేదం బోధ్యం, ఏత

వ్యావర్తకస్యైవ లక్షణత్వే వ్యావృత్తావభిధేయత్వాదౌ చాతివ్యాప్తిర
తస్తద్వారణాయ తద్భిన్నత్వం ధర్మవిశేషణం దేయమ్ ।

ద్దోషా అసాధారణత్వస్య విఘటకాః అతివ్యాప్తౌ వ్యాప్యత్వస్యేతర
యోశ్చ వ్యాపకత్వస్య చ భంగాత్ - ఏతేషాం దూషకతా బీజం లక్షణేనేత
రభేదసాధనే అతివ్యాప్తౌ వ్యభిచారః ఇతరయోశ్చ భాగాసిద్ధిస్స్వరూపాసి
ద్ధిరితి - లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమనియతత్వస్య లక్షణలక్షణత్వే లక్షణస్య
వ్యావృత్తిరేవ ప్రయోజనమితి మతే వ్యావర్తకస్యైవ లక్షణలక్షణలక్ష్య
తయా వ్యావృత్త్యాదావతివ్యాప్తిరిత్యాశఙ్కాం తన్మతానుసారేణ ని
రాకరోతి * వ్యావర్తకస్యైవేతి * ఇతరభేదానుమితిజనకస్యైవే
త్యర్థః - ఇతరభేదవిధేయకానుమితిజనకతావచ్ఛేదకవిషయతావిశే
షాశ్రయస్యేతి యావత్, ఏతేన వ్యావహారికవ్యవచ్ఛేదః, లక్షణత్వే, గవా
దిలక్షణత్వే - ఉక్తలక్షణలక్షణలక్ష్యత్వ ఇతి యావత్, లక్ష్యత్వ ఇతి పాఠే
త్వయమేవార్థో బోధ్యః * వ్యావృత్తావితి * గవాదీతరభేదే గో
త్వాదిరూపలక్ష్యతావచ్ఛేదకసమనియతత్వస్య అభిధేయత్వప్రమేయ
త్వాదౌ పదార్థత్వసమనియతత్వస్య చ సత్త్వేనాతివ్యాప్తివారణా
య వ్యావృత్తిభిన్నత్వమభిధేయత్వాదిభిన్నత్వం చ లక్షణే నివేశనీయ
మిత్యర్థః - యద్యపి వ్యావృత్తేరపి వ్యావహారికత్వస్య వక్ష్యమాణత
యా తేనైవరూపేణ వ్యావహారికత్వేన సంగ్రహసంభవాత్పృథగభి
ధానమనుచితం తథాపి హేతుసాధ్యయోరైక్యే హేతుమత్తానిశ్చయ
కాలే సాధ్యసంశయరూపపక్షతాయా అసత్త్వేనానుమితిరితి ప్రాచీన
మతే ఇతరభేదస్య వ్యావర్తకత్వాభావేన తత్రాతివ్యాప్తిః, సిషాధ
యిషావిరహవిశిష్టసిద్ధ్యభావః పక్షతేతి సిద్ధాన్తిమతే తు వ్యావృత్తేర
పి వ్యావర్తకత్వేన లక్ష్యతయా తత్ర లక్షణసంగమనస్యేష్టత్వేన నాతి
వ్యాప్తిరిత్యావేదయితుం పృథక్కథనమితి ధ్యేయమ్ - నను కిమిదం నా
మ లక్షణలక్షణలక్ష్యతావచ్ఛేదకం వ్యావర్తకత్వం - న తావత్సామాన్య

వ్యవహారస్యాపి లక్షణప్రయోజనత్వేతన్న దేయం

తాభేదానుమాపకత్వం వ్యావృత్త్యభిధేయత్వాదేరపి యత్కించిదు
ధేయత్వావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకభేదానుమాపకతయా తత్రాతివ్యా
ప్తికథనాసంగతేఃసర్వేషామపివ్యతిరేకిధర్మాణాంయత్కించిద్వ్యా
వర్తకతయాఽసాధారణ్యాది ఘటకవ్యాపకత్వాది వైయర్థ్యాపాతా
చ్చ- నాపివిశిష్యతత్తద్ధర్మావచ్ఛిన్నేతరభేదానుమాపకత్వం- తథా
సతి గోత్వావచ్ఛిన్నేతర భేదానుమాపకస్య సాస్నాదిమత్త్వస్య
గోత్వసమనియతత్వం లక్షణమిత్యేవంరీత్యావిశిష్యతత్తల్లక్షణస్యవక్త
వ్యతయాగోత్వాదిరూప లక్ష్యతావచ్ఛేదక సమనియతత్వస్యగోత్వా
వచ్ఛిన్నేతరభేదాది రూపవ్యావృత్తావతివ్యాప్తేస్సంభవేప్యభిధేయ
త్వాదావతివ్యాప్త్యలగ్నకతాపత్తేర్గోత్వాదిసమనియతత్వస్యతత్ర
సత్త్వాదితిచేత్ - మైవం-యతఃసాస్నాదిమత్త్వంపక్షీకృత్యగోత్వావచ్ఛి
న్నేతరభేదానుమాపకత్వేసాధ్యే విశేషవ్యాప్త్యావన్వయ దృష్టాంతాలా
భేనయద్యద్ధర్మసమనియతంతత్తదవచ్ఛిన్నవ్యావర్తకమితిరీత్యాసా
మాన్యముఖేన వ్యాప్తేరభ్యుపగంతవ్యతయాతత్రసిద్ధసాధనాప్రసిద్ధిభ్యా
మవ్యావర్తకయోర్వ్యావృత్త్యభిధేయత్వయో స్తత్తద్ధర్మసమనై
యత్యరూపప్రకృతహేతో స్తత్తుల్యస్యవాహేతోస్సత్త్వేన ప్రకృతసా
ధ్యస్య తత్తుల్యస్యవాసాధ్యస్యాసత్త్వేన వ్యభిచారస్స్యాదతస్తద్దోష
వారణాయతత్తద్ధర్మావచ్ఛిన్నే తదభేదరూపవ్యావృత్తిభిన్నత్వమ
భిధేయత్వాదిభిన్నత్వంచ తాదృశలక్షణే నివేశనీయమిత్యభిప్రాయ
కోయంగ్రంథ ఇతి నపూర్వోక్తదోషావసరః - అధికవిచారస్త్వన్య
త్రానుసంధేయః- ననులక్షణస్య వ్యవహారోపి ప్రయోజనం తేనరూపే
ణవ్యవహర్తవ్యజ్ఞానం వినాతద్రూపావచ్ఛిన్నబోధకశబ్దరూప వ్యవ
హారాసంభవాత్, ఏవంచవ్యావహారికలక్షణస్యాపి లక్ష్యత్వాత్తద్భిన్న
త్వం నదేయమిత్యాహ * వ్యవహారస్యాపీతి * నను వ్యావృత్తావతి

వ్యావృత్తేరపివ్యవహారసాధనత్వాత్ । నను గుణవత్త్వం నద్రవ్యలక్షణ
మాద్యక్షణావచ్ఛిన్నఘటే ఉత్పన్నవినష్టఘటేచా వ్యాప్తేరితి చేన్న
గుణసమానాధికరణసత్తాభిన్న జాతిమత్త్వస్యవివక్షితత్వాత్ । నన్వే
వమప్యేకం రూపం రసాత్పృథగితివ్యవహారాద్గుణాదావతివ్యాప్తిరి
తిచేన్న । ఏకార్థసమవాయాదేవ తాదృశవ్యవహారోపపత్తౌ గుణేగు
ణానంగీకారాత్ । గుణాన్విభజతే * రూపేతి * ద్రవ్యకర్మభిన్న
త్వేసతి సామాన్యవాన్ గుణః గుణత్వజాతిమాన్వా । నను లఘుత్వేఽతిన

వ్యాప్తివారణాయ తద్భిన్నత్వమావశ్యకం వ్యావృత్తేర్వ్యావహారికత్వా
భావాదితి భ్రమంవారయతి * వ్యావృత్తేరపీతి * అపినాభిధేయత్వా
ది పరిగ్రహః దృష్టాంతలాభాయ- నన్వాద్యక్షణావచ్ఛిన్నద్రవ్యేగుణవ
త్త్వస్యాసత్త్వేఽపి కాలాంతరావచ్ఛిన్నే తత్ర తత్సత్త్వమక్షతంఏవంచ
గుణాశ్రయత్వలక్షణం సాధ్విత్యతఆహ * ఉత్పన్నవినష్టేతి * యా
దృశద్రవ్యారంభకసంయోగజనకక్రియోత్పత్తితృతీయక్షణేఽవయవాం
తరే తాదృశసంయోగనాశికాక్రియా జాతాతాదృశద్రవ్యఇత్యర్థః-న
వీనాః పునరసమవాయికారణస్య కార్యసహభావేనకారణతామవలం
బోత్పన్నవినష్టం నాంగీకుర్వంతి-గుణాదావతివ్యాప్తివారణాయ గు
ణసమానాధికరణేతిజాతివిశేషణం- సత్తామాదాయాతివ్యాప్తివారణా
యసత్తాభిన్నేతి - ద్రవ్యగుణాన్యతరత్వమాదాయాతివ్యాప్తివారణా
యజాతీతి సమవాయేన తాదృశధర్మవత్త్వ తాత్పర్యగ్రాహకం- అ
తః కాలికాది సంబంధేన తద్వత్త్వమాదాయ నాతివ్యాప్తిరితిభావః
* ఏవమపీతి * ఉక్తవివక్షయాఽవ్యాప్తివారణేఽపి * ఏకార్థస
మవాయాదేవేతి * ఏకస్మిన్నర్థే సమవాయేనసత్త్వాదేవేత్యర్థః-
* గుణానంగీకారాదితి * తథాచక్లృప్తేనసమవాయ ఘటితసామానా
ధికరణ్యేనైవ గుణేగుణవత్తా వ్యవహారోపపత్తౌతత్రాక్లృప్తగుణవత్త్వక
ల్పనం నసంభవతి గౌరవాదితిభావః * సామాన్యవానితి * సమవా

త్వమృదుత్వాదీనాంవిద్యమానత్వాత్కథంచతుర్వింశతిగుణా ఇతిచేన్న లఘుత్వస్యగురుత్వాభావరూపత్వాన్మృదుత్వకఠినత్వయో రవయవసం

యోన సామాన్యవత్త్వం బోధ్యం - తేన కాలికాదిసంబంధేన తద్వతి ధ్వంసేనాతివ్యాప్తిః-గుణఇతిలక్ష్యనిర్దేశః, లాఘవాదాహ *గుణత్వ జాతిమానిత్యేతి* యద్యపిలక్షణలక్ష్యతావచ్ఛేదకయోరభేదఃతథాపిలక్షణేనేతరభేదేసాధ్యేహేతౌ సాధ్యసామానాధికరణ్య నిశ్చయేపి హేతుధర్మితావచ్ఛేదకసాధ్యనిశ్చయస్యానియతత్వాభిప్రాయేణేదంలక్షణమితి సంక్షేపః- ఏవమగ్రేపిబోధ్యం -గుణత్వజాతిసిద్ధిస్తుగుణపదశక్యతావచ్ఛేదకతయేతి గుణదీధితౌ భట్టాచార్యాః, నచైవం విభుపదశక్యతావచ్ఛేదకతయా విభుత్వజాతిస్సిద్ధ్యేదితివాచ్యమ్,భూతత్వసంకరస్యబాధకస్యసత్త్వేనతస్యజాతిత్వాసంభవాత్ - జాతిత్వేనాభిమతసంకరస్యైవజాతిత్వబాధకత్వాత్, తథాచోక్తంద్రవ్యకిరణావళ్యాముదయనాచార్యైః "వ్యక్తేరభేదస్తుల్యత్వం సంకరోథానవస్థితిః । రూపహానిరసంబంధోజాతిబాధకసంగ్రహః" ఇతి, వ్యక్తేరభేదస్స్వాశ్రయవ్యక్తైరైక్యమాకాశత్వాదేర్జాతిత్వబాధకం, వ్యక్తేస్తుల్యత్వమన్యూనానతిరిక్తవ్యక్తికత్వం ఘటత్వకలశత్వాదేర్భిన్నజాతిత్వే, సంకరః పరస్పరాత్యంతాభావ సమానాధికరణయోర్ధర్మయో రేకత్రసమావేశః భూతత్వమూర్తత్వాదేర్జాతిత్వే, అనవస్థితిరనవస్థాజాతేర్జాతిమత్త్వే,రూపహానిస్స్వతోవ్యావర్తకత్వాత్మకరూపహానిర్విశేషస్య జాతిమత్త్వే, అసంబంధః సమవేతత్వమభావాదేర్జాతిమత్త్వ ఇతి సంక్షేపః, లఘుత్వాదీనాంప్రామాణికత్వేపి క్లృప్తేష్వంతర్భావో న్యాయ్య ఇతిసమాధత్తే *లఘుత్వస్యేతి* సంయోగాసమవాయికారణేసంయోగేఽతివ్యాప్తివారణాయసంయోగభిన్నత్వేసతీతి, సంయోగాసమవాయికారణద్రవ్యేఽతివ్యాప్తివారణాయాసమవాయీతి, భ్రమణాదీనామిత్యాదినా రేచ నస్యందనోర్ధ్వజ్వలనతిర్యగ్గమనానాం సంగ్ర

యోగవిశేషత్వాత్ * కర్మ విభజతే * ఉత్క్షేపణేతి * సంయోగభిన్న త్వే సతి సంయోగాసమవాయికారణం కర్మ, కర్మత్వజాతిమద్వా। భ్రమణాదీనామపి గమనేఽన్తర్భావాన్న పంచత్వవిరోధః । సామాన్యం విభజతే * పరమితి * నిత్యత్వే సత్యనేకసమవేతత్వం సామాన్యలక్షణమ్ । పరమధికదేశవృత్తి । అపరం న్యూనదేశవృత్తి । సామాన్యాదిచతుష్టయే జాతిర్నాస్తి । విశేషం విభజతే * నిత్యేతి * పృథివ్యాదిచతుష్టయపరమాణవః ఆకాశాదిపంచకం చ నిత్యద్రవ్యాణి । సమవాయస్య భేదో నాస్తీత్యాహ * సమవాయస్త్వితి * అభావం విభజతే ॥ * ప్రాగభావేతి * తత్రోద్దేశక్రమానుసారాత్ప్రథమం పృథివ్యా లక్షణమాహ * తత్రేతి * నామ్నా పదార్థసంకీర్తనముద్దేశః । ఉద్దేశక్రమేణ సర్వత్రైవ నియామకః । నను సురభ్యసురభ్యవయవారబ్ధే

హః * గమనేఽన్తర్భావాదితి * నచోత్క్షేపణాదీనామపి గమనేఽన్తర్భావోఽస్త్వితి శంక్యం, స్వతంత్రేచ్ఛస్య నియోగపర్యనుయోగానర్హత్వమునేస్స్మృతత్వాదితి భావః * పరమిత్యాది * సామాన్యలక్షణం తు మూలకృతైవ వక్ష్యత ఇతి నన్యూనతేతి ధ్యేయం, సత్తాయాః, ద్రవ్యత్వాపేక్షయాధికదేశవృత్తిత్వేన పరత్వమేవ ఘటత్వాదీనాం న్యూనదేశవృత్తిత్వేనాపరత్వమేవ ద్రవ్యత్వాదీనాం సత్తాతోఽపరత్వం ఘటత్వాదితః పరత్వమితి వివేకః * సమవాయస్య భేదో నాస్తీతి * నచ సమవాయస్యాభేదే స్పర్శసమవాయవతి వాయౌ రూపవత్తాప్రతీతిస్స్యాదితి శంక్యం రూపసమవాయసత్త్వేఽపి రూపాభావేన తథాప్రతీతేరభావాదితి దిక్, పృథివీలక్షణస్య ప్రథమమ్యేబీజమాహ * తత్రేతి * పృథివ్యాదిమధ్య ఇత్యర్థః, గన్ధసమవాయికారణతావచ్ఛేదకతయా పృథివీత్వజాతిసిద్ధిరితి బోధ్యమ్ * నామ్నేతి * తృతీయార్థోఽభేదస్సంకీర్తనే ప్రతిపాదకశబ్దేనేతి, తథా చ వస్తుప్రతిపాదకనామమాత్రేముద్దేశ ఇతి లక్షణం పర్యవస్యతి, అతో ఘట ఇతి పదేఽతివ్యాప్తివారణాయ

ద్రవ్యే పరస్పరవిరోధేన గంధానుత్పాదాదవ్యాప్తిః । న చ తత్ర గంధప్రతీత్యనుపపత్తిరితి వాచ్యం । అవయవగంధస్యైవ తత్ర ప్రతీతిసంభవేన చిత్రగంధానంగీకారాత్, కించోత్పన్నవినష్టఘటాదావవ్యాప్తిరితి చేన్న, గంధసమానాధికరణద్రవ్యత్వాపరజాతిమత్త్వస్య వివక్షితత్వాత్ । నను జలాదావపి గంధప్రతీతేరతివ్యాప్తిరితి చేన్న, అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం పృథివీగంధస్యైవ తత్ర భానాంగీకారాత్ । నను కాలస్య సర్వాధారతయా సర్వేషాం లక్షణానాం కాలేఽతివ్యాప్తిరితి చేన్న। సర్వాధారతాప్రయోజకభిన్నసంబంధేన లక్షణసత్త్వస్య వివక్షితత్వాత్ । పృథివీం విభజతే * సా ద్వివిధేతి * నిత్యత్వం ధ్వంసాప్రతియోగిత్వం అని

వస్తుపదం లక్షణీయవస్తుపరం, లక్షణీయస్య పృథివ్యాదేస్సామాన్యతః ప్రతిపాదకప్రమేయపదేఽతివ్యాప్తివారణాయ నామపదం లక్ష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నపరం-లక్షణవాక్యే నామ సత్త్వాదతివ్యాప్తివారణాయ మాత్రపదమితి ధ్యేయం, ఆరబ్ధే, జన్యే * పరస్పరవిరోధేనేతి * సురభిగంధం ప్రత్యసురభిగంధస్యాసురభిగంధం ప్రతి సురభిగంధస్య ప్రతిబంధకత్వేనేత్యర్థః- * ప్రతీత్యనుపపత్తిరితి * అతశ్చిత్రగంధవిషయప్రతీతిబలాచ్చిత్రస్స్వీకార్య ఇతి భావః * అవయవగంధస్యేతి * స్వాశ్రయసమవేతత్వసంబంధేనేత్యర్థః తుష్యతు దుర్జన ఇతి న్యాయేనాంగీకృత్యాహ * కించేతి * జలత్వాదికమాదాయాతివ్యాప్తివారణాయ గంధసమానాధికరణేతి - సత్తావారణాయ ద్రవ్యత్వాపరేతి ద్రవ్యత్వన్యూనవృత్త్యర్థకం - తేన ద్రవ్యత్వవ్యుదాసః * గంధప్రతీతేరితి * సురభిజలమిత్యాదిప్రతీతేరిత్యర్థః * పృథివీగంధస్యైవేతి * స్వాశ్రయసంయుక్తసంబంధేనేత్యర్థః-తత్ర-జలాదౌ-యథాశుభ్రతగ్రాహిహాశంకతే * నన్వితి * అనుగతరూపేణ లక్షణఘటకసంబంధం నివేశ్య కాలాదావతివ్యాప్తిం వారయతి * సర్వాధారేతి * వస్తుతస్తు సమవాయాదీనాం సమవాయత్వాదినైవ సంసర్గతయా తేనైవ రూపేణ త

త్యత్వం ధ్వంసప్రతియోగిత్వం । ప్రకారాంతరేణ విభజతె *పునరితి*
ఆత్మనో భోగాయతనం శరీరం యదవచ్ఛిన్నాత్మని భోగో జాయతే త
ద్భోగాయతనం । సుఖదుఃఖసాక్షాత్కారో భోగః । శబ్దేతరోద్భూ
తవిశేషగుణానాశ్రయత్వే సతి జ్ఞానకారణమనస్సంయోగాశ్రయత్వ

త్తత్సంబంధస్య తత్తల్లక్షణఘటకత్వం బోధ్యం- నిత్యపృథివీత్వాదిరూప
లక్షణగతం నిత్యత్వాదికం దర్శయతి *నిత్యత్వమితి * ప్రకారాంతరే
ణేతి * పృథివీమిత్యనుషజ్యతె- అత్ర నిత్యపృథివ్యాః శరీరేంద్రియభిన్న
త్వరూపవిషయలక్షణాక్రాంతత్వేన విషయాంతర్గతత్వమితి పృథివ్యా
స్త్రివిధత్వం అత ఏవ మూలే పునస్త్రివిధ్యోక్తిస్సంగచ్ఛత ఇతి ధ్యేయం-
కేచిత్తు నిత్యపృథివ్యా ఏవ త్రైవిధ్యం దర్శయంతి, ఉద్దేశక్రమానుసారేణ
ప్రథమం శరీరలక్షణమాహ * ఆత్మన ఇతి * ఆయతనమవచ్ఛేదకం, త
థా చ మిళితం యాదృశం లక్షణం సంపన్నం తాదృశమాహ * యదవచ్ఛి
న్నేతి * సుఖదుఃఖసాక్షాత్కారావచ్ఛేదకమితి యావత్, అత్ర
త్యావయవిత్వే సతీతి విశేషణం దేయం- తేన హస్తాదీనామవచ్ఛేదకత్వే
పి తత్ర నాతివ్యాప్తిః- శరీరత్వం న జాతిః పృథివీత్వాదినా సంకరాత్ త
థేంద్రియత్వం న జాతిరిత్యాశయేనాహ *శబ్దేతరోద్భూతేతి * ఆత్మాదా
వతివ్యాప్తివారణాయ సత్యంతం- శ్రోత్రే అతివ్యాప్తివారణాయ శబ్దేతరేతి
చక్షురాదౌ విశేషగుణస్యానుద్భూతరూపాదేస్సత్త్వేనావ్యాప్తివార
ణాయోద్భూతేతి - ఉద్భూతత్వం న జాతిశ్శుక్లత్వాదినా సాంకర్యాత్
న చ శుక్లత్వాదివ్యాప్యం నానైవోద్భూతత్వమితి వాచ్యం, చాక్షుషా
దావుద్భూతరూపత్వాదినా కారణత్వానుపపత్తేః, కింతు శుక్లత్వాదివ్యా
ప్యమనుద్భూతత్వం నానా తదభావకూటవత్త్వముద్భూతత్వం తచ్చ సం
యోగాదావపి, తథా చ శబ్దేతరోద్భూతగుణం సంయోగమాదాయాసం
భవ వారణాయ విశేషేతి, కాలాదావతివ్యాప్తి వారణాయ విశేష్యద
ళం, తత్రైవాతివ్యాప్తివారణాయ జ్ఞానకారణేతి - ప్రాచీనమతే విష

ఘ్రాణేంద్రియత్వం । శరీరేంద్రియభిన్నో విషయః । ఏవంచ గంధవచ్ఛరీ
రం పార్థివశరీరం గంధవదింద్రియం పార్థివేంద్రియం గంధవాన్ విష
యః పార్థివ విషయ ఇతి తత్తల్లక్షణం బోధ్యం ॥ పార్థివశరీరం దర్శ
యతి * శరీరమితి * ఇంద్రియం దర్శయతి * ఇంద్రియమితి * గంధ
గ్రాహకమితి ప్రయోజనం । ఘ్రాణమితి సంజ్ఞా । నాసాగ్రేత్యాశ్రయో
క్తిః । ఏవముత్తరత్ర జ్ఞేయం । పార్థివవిషయం దర్శయతి * మృత్పా
షాణాదీతి * అపాంలక్షణమాహ * శీతేతి * ఉత్పన్నవినష్టజలే అ
వ్యాప్తివారణాయ శీతస్పర్శసమానాధికరణద్రవ్యత్వాపరజాతిమత్త్వం
వివక్షితం । శీతం శిలాతలమిత్యాదౌ జలసంబంధాదేవ శీతస్పర్శభాన
మితి నాతివ్యాప్తిః । అన్యత్సర్వం పూర్వరీత్యా వ్యాఖ్యేయం । తేజసోల

యేంద్రియావయవసంయోగస్య ప్రత్యక్షకారణతయా తదాశ్రయ
స్యేంద్రియావయవస్య నవీనమతే కాలాదేరూపాభావప్రత్యక్షే సన్ని
కర్షఘటకతయా కారణీభూతచక్షుస్సంయోగాశ్రయస్య కాలాదేశ్చ
వారణాయ మనఃపదం, నచాత్మాన్యత్వే సతీత్యనేనైవాత్మనివ్యభిచారవా
రణసంభవే కింగురుతరశబ్దేతరోద్భూత విశేషగుణత్వాది విశేషణేనేతి
వాచ్యం-తథాసతి చర్మమనస్సంయోగస్య జ్ఞానమాత్రం ప్రతి హేతు
త్వాత్తత్రాతివ్యాప్తేరిత్యలం విస్తరేణ * ఏవంచేతి * తత్తదర్థస్యశ
రీరాదిసామాన్యలక్షణత్వేనేత్యర్థః, నను గంధవత్త్వవిశేషేణైవ తల్ల
క్షణ సామంజస్యే గంధ గ్రాహకత్వవిశేషణమనుచితం ఏవంచేంద్రి
యం గంధగ్రాహకమితి మూలమనుచిత మిత్యాశంకాం పరిజిహీర్షు
స్తన్మూలం తత్ప్రయోజన కథనపురస్సరతయా వ్యాచష్టే * గంధగ్రాహక
మితి * ఉత్తరత్ర ఇంద్రియం రసగ్రాహకమిత్యాదౌ * శీతస్పర్శస
మానాధికరణేతి * తత్ర విశేషణప్రయోజనం పూర్వోక్తరీత్యా ఊ
హ్యం - జలత్వజాతి సిద్ధిస్తు స్నేహజనకతావచ్ఛేదకతయేతి ధ్యేయం-
* అన్యత్సర్వం పూర్వరీత్యేతి * నిత్యత్వాదికం జలశరీరాదిలక్షణంచ

క్షణమాహ * ఉష్ణస్పర్శవదితి*ఉష్ణంజలమితిప్రతీతేస్తైజస్సంయోగా
నువిధాయిత్వాన్నాతివ్యాప్తిః। విషయంవిభజతే * భౌమేతి * నను
సువర్ణంపార్థివంపీతత్వాద్గురుత్వాత్ హరిద్రావదితిచేన్న। అత్య
న్తానలసంయోగేసతిఘృతాదౌ ద్రవత్వనాశదర్శనేన జలమధ్యస్థఘృ
తాదౌ తన్నాశాదర్శనేనచాసతిప్రతిబంధకే పార్థివద్రవత్వ నాశా
గ్నిసంయోగయోః కార్యకారణభావావధారణాత్సువర్ణస్యాత్యంతాన
లసంయోగేసత్యనుచ్ఛిద్యమానద్రవత్వాధికరణత్వేనపార్థివత్వానుపప

గంధవత్త్వస్థానే శీతస్పర్శవత్త్వం నివేశ్యపృథివీ నిరూపణోక్తరీత్యే
త్యర్థః-ఏవమగ్రేప్యూహ్యం-మూలే* అబింధనమితి*అద్భిరింధనందీ
పనంయస్యేత్యర్థః*భుక్తస్యేతి* భుక్తస్యౌదనాదేః పరిణామః పరిపాక
స్తత్రహేతురిత్యర్థః*ఆకరజమితి * ఆకరః ఖనిః తత్రజాతమిత్యర్థః
సువర్ణస్యతైజసత్వం వ్యవస్థాపయితుం శంకతేదీపికాయాం * నన్వి
తి * పార్థివత్వసాధకం పీతత్వహేతుముక్త్వా తేజస్త్వాభావ సాధకం
హేతుమాహ * గురుత్వాదితి * ఏతేన సువర్ణస్య తైజసేవిజాతీ
య పీతరూపంస్వీక్రియతే పీతంసువర్ణమిత్యాద్య బాధిత ప్రతీతిబ
లాత్ ఏవంచ తైజసత్వస్యనిర్బాధతయా పృథివీత్వంనసిధ్యతీతికస్యచి
ద్భ్రాంతిర్నిరస్తా। గురుత్వస్యాప్రత్యక్షత్వేనతథావక్తుమశక్యత్వాదితి
దిక్-సువర్ణస్యపీతిమగురుత్వాశ్రయతోఽతిరిక్తత్వంవ్యవస్థాపయితుమ
నుమానే అప్రయోజకశంకావారణాయకార్యకారణభావ మనుకూలత
ర్కంవ్యవస్థాపయతి * అత్యంతానలేతి * సువర్ణస్యేత్యాదిః - అను
మానప్రయోగస్త్విత్థమవసేయః-సువర్ణమపార్థివమసతిప్రతిబంధకే
అత్యంతానలసంయోగేసత్యనుచ్ఛిద్యమాన ద్రవత్వాధికరణత్వాత్ య
న్నైవంతన్నైవంయథా పృథివీ।జలమధ్యస్థ ఘృతాదౌ వ్యభిచారవార
ణాయాసతిప్రతిబంధకఇతి-అగ్నిసంయోగాసమానాధికరణ ద్రవత్వవ
తిఘృతాదౌ వ్యభిచారవారణాయాత్యంతానలసంయోగేసతీతి* ద్రవ

త్తేః । పీతద్రవ్యద్రవత్వనాశప్రతిబంధకతయా ద్రవద్రవ్యాంతరసిద్ధౌ నైమిత్తికద్రవత్వాధికరణతయా జలత్వానుపపత్తేః । రూపవత్తయా వాయ్వాదిష్వనంతర్భావాత్ తేజస్త్వసిద్ధిః । అస్యోష్ణస్పర్శభాస్వరరూపయోరుపష్టంభకపార్థివరూపస్పర్శాభ్యాం ప్రతిబంధాదనుపలబ్ధిస్తస్మాత్సువర్ణం తైజసమితి సిద్ధమ్ । వాయుం లక్షయతి * రూపరహితేతి * ఆకాశాదావతివ్యాప్తివారణాయ స్పర్శవానితి । పృథివ్యాదావతివ్యాప్తివారణాయ రూపరహితేతి । నను ప్రాణస్య కుత్రాంతర్భావ ఇత్యత ఆహ * శరీరేతి * స చేతి * ఏక ఏవ ప్రాణః స్థానభేదాత్ ప్రాణాపానాదిశబ్దైర్వ్యవహ్రియత ఇత్యర్థః । స్పర్శానుమేయో వాయుస్తథా హి । యో౽యం వాయౌ వాతి సత్యనుష్ణాశీతస్పర్శః ఉపలభ్యతే స క్వచిదాశ్రితః గుణత్వాద్రూపవత్ । న చాస్యాశ్రయః పృథివీ । ఉద్భూతస్పర్శవత్పార్థివస్యోద్భూతరూపవత్త్వనియమాత్ । న జలతేజసీ । అనుష్ణాశీతస్పర్శవత్త్వాత్ । న విభుచతుష్టయం । సర్వత్రోపలబ్ధిప్రసంగాత్ । న మనః । పరమాణుస్పర్శస్యాతీంద్రియత్వాత్ । తస్మాద్యః ప్రతీయమానస్ప

ద్రవ్యాంతరసిద్ధావితి * అత్యంతానలసంయోగేపీతి ఘూస్రియః ద్రవత్వనాశప్రతిబంధకద్రవద్రవ్యాంతరసంయుక్తః అత్యంతానలసంయోగేప్యనుచ్ఛిద్యమాన ద్రవత్వాధికరణత్వే సతి గురుత్వాజ్జలమధ్యస్థఘృతాదివదిత్యనుమానేన తత్సిద్ధిర్ద్రష్టవ్యా, జలాదికమాదాయార్థాంతరపర్యవసానం వారయతి * నైమిత్తికేతి * నన్వూష్ణస్పర్శభాస్వరరూపయోరుపలబ్ధ్యభావేన సువర్ణస్య తైజసత్వమనుపపన్నమిత్యత ఆహ- * తస్యేతి * ప్రతిబంధాదితి * దోషవిధయేత్యాదిః * శరీరేతీతి * తథా చ ప్రాణస్య విషయేంతర్భావ ఇతి భావః * స్థానభేదాదితి * హృది ప్రాణ ఇత్యాదికోశోక్తస్థానభేదాదిత్యర్థః - స్వమతం దర్శయతి * స్పర్శానుమేయ ఇతి * అస్యోపలభ్యమానస్పర్శస్యాశ్రయః పృథివీ న చేత్యన్వయః * చతుష్టయమితి * ఇదమాకాశాది ప్రత్యేకభేదస్తా

ర్స్పర్శాశ్రయస్స వాయుః । ననువాయుః ప్రత్యక్షః ప్రత్యక్ష స్పర్శాశ్రయ త్వాద్ఘటవదితి చేన్న। ఉద్భూతరూపస్యోపాధిత్వాద్యత్ర ద్రవ్యత్వే సతి బహిరింద్రియజన్య ప్రత్యక్షత్వం తత్రోద్భూతరూపవత్త్వమితి సాధ్య వ్యాపకత్వం పక్షే సాధనావ్యాపకత్వం। న చైవం తప్తవారిస్థతేజసోఽప్యప్రత్యక్షత్వాపత్తిః ఇష్టత్వాత్ తస్మాద్రూపరహితత్వాద్వాయురప్రత్యక్షః। ఇదానీం కార్యరూపపృథివ్యాది చతుష్టయస్యోత్పత్తివినాశక్రమః కథ్యతే। ఈశ్వరస్య చికీర్షావశాత్పరమాణుషు క్రియా జాయతే। తతః పరమాణుద్వయసంయోగే ద్వ్యణుకముత్పద్యతే। త్రిభిర్ద్వ్యణుకైస్త్ర్యణుకముత్పద్యతే। ఏవం చతురణుకాదిక్రమేణ మహతీ పృథివీ మహత్య ఆపో మహత్తేజో మహాన్వాయురుత్పద్యతే। ఏవముత్పన్నస్య కార్యస్య సంజిహీర్షావశాత్క్రియయా పరమాణుద్వయవిభాగే ద్వ్యణుక నాశ ఇత్యేవం పృథివ్యాదినాశః । అసమవాయికారణనాశాద్ద్వ్యణుక నాశః

ధనాభిప్రాయేణ * సర్వతోపలబ్ధిప్రసంగాదితి * స్పర్శస్యేత్యాదిః - ఆకాశాదీనాం విభుత్వాదితి భావః - ప్రత్యక్షః బహిరింద్రియజన్య ప్రత్యక్షవిషయః - అనుద్భూతస్పర్శాశ్రయే త్వగింద్రియే వ్యభిచారవారణాయ ప్రత్యక్షేతి * ఉపాధిత్వాదితి * తథా చ - హేతావుపాధేర్వ్యభిచారేణ సాధ్యవ్యభిచారోన్నయన సంభవాన్న ప్రత్యక్షత్వ సిద్ధిరితి భావః - నను తాదృశప్రత్యక్షత్వస్య గుణాదావపి సత్త్వేన తత్రోద్భూత రూపాభావేన సాధ్యావ్యాపకత్వాత్కథం తస్యోపాధిత్వమిత్యత ఆహ * యత్రేతి * తథా చ పక్షధర్మావచ్ఛిన్న సాధ్యవ్యాపకోఽయముపాధిరితి భావః - ఏవం, ప్రత్యక్షస్పర్శాశ్రయస్యాప్యుద్భూతరూపాభావేన ప్రత్యక్షత్వానంగీకారే * అప్రత్యక్షత్వాపత్తిరితి * ఉద్భూతరూపాభావాదితి భావః - నను పరమాణుపుంజస్యైవ ఘటాదిరూపత్వేనాతిరిక్తావయవినోఽసత్త్వాత్పృథివ్యాదిచతుష్టయస్యానిత్యత్వానిత్యత్వాభ్యాం విభాగకథన మనుపపన్నమిత్యాశంకాం వారయతి * ఇదానీమితి *

సమవాయికారణనాశాత్ త్ర్యణుకనాశ ఇతి సంప్రదాయః । సర్వత్రా సమవాయికారణ నాశాద్ద్రవ్యనాశ ఇతి నవీనాః । కింపునః పరమాణుసద్భావే ప్రమాణం । ఉచ్యతే । జాలసూర్యమరీచిస్థం సర్వతః సూక్ష్మతమం యద్ద్రవ్యముపలభ్యతే తత్సావయవం చాక్షుషద్రవ్యత్వాద్ఘటవత్ త్ర్యణుకావయవోఽపి సావయవః మహదారంభకత్వాత్ తంతువత్ యో ద్వ్యణుకావయవస్స పరమాణుస్స చ నిత్యః కార్యత్వేఽనవస్థాప్రసంగాత్ । నను సృష్టిప్రళయసద్భావే కిం ప్రమాణం । ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదితి శ్రుతిరేవ ప్రమాణం । సర్వకార్యద్రవ్యధ్వంసోఽవాంతరప్రళయః । సర్వభావకార్యధ్వంసో మహాప్రళయ ఇతి వివేకః । ఆకాశం లక్షయతి * శబ్దగుణకమితి * నన్వాకాశమపి పృథివ్యాదివన్నానా కిం నేత్యాహ * తచ్చైకమితి * భేదే ప్రమాణాభావాదిత్యర్థః । ఏకత్వాదేవ

పృథివ్యాదిచతుష్టయ నిరూపణానంతరమిత్యర్థః ॥-ద్వ్యణుకనాశ ఇత్యస్య పరమాణుద్వయసంయోగనాశ ఇత్యాదిః * సర్వత్రేతి * జన్యద్రవ్య సామాన్య ఇత్యర్థః-ఏకరీతిరేవోచితేతి భావః * చాక్షుషద్రవ్యత్వాదితి * చాక్షుషత్వే సతి ద్రవ్యత్వాదిత్యర్థః, రూపాదావాత్మని చ వ్యభిచారవారణాయ విశేష్యవిశేషణే-న చేదమప్రయోజకమితి శంక్యం చాక్షుషం ప్రతి కారణస్య మహత్త్వస్యోత్కృష్టావపేక్షితతయా సావయవత్వం వినావయవసంఖ్యాజన్యస్య తస్య స్వీకర్తుమశక్యత్వాదితి సంక్షేపః-యత్కించిజ్జన్యధ్వంసస్యేదానీమపి సత్త్వాత్సర్వేతి-నిత్యద్రవ్యాణాం ధ్వంసాసంభవాత్కార్యేతి- పరమాణునిష్ఠరూపాదీనాం తదానీమపి సత్త్వాద్ద్రవ్యేతి-ధ్వంసానాం ధ్వంసాసంభవేన మహాప్రళయేఽపి సత్త్వాత్ భావేతీతి దిక్-శబ్దగుణకమిత్యత్ర శబ్దవదితి వక్తవ్యే తథాకథనమాకాశే శబ్ద ఏవ విశేషగుణ ఇతి ద్యోతనాయ. ఘటాకాశో మఠాకాశ ఇత్యాదివ్యవహారస్యోపాధికృతత్వేనాసాధకత్వాదాకాశస్యానేకత్వే ప్రమాణం నేత్యాహ * భేద ఇతి * ఏకత్వాదితి * ఆకాశస్యేతా

సర్వత్రశబ్దోపలబ్ధేః విభుత్వమంగీకర్తవ్యమిత్యాహ * విభ్వితి *
సర్వమూర్తద్రవ్యసంయోగిత్వం విభుత్వం। మూర్తత్వం పరిచ్ఛిన్నప
రిమాణవత్త్వం క్రియావత్త్వం వా । విభుత్వాదేవాత్మవన్నిత్య మిత్యా
హ * నిత్యం చేతి * కాలం లక్షయతి * అతీతేతి * సర్వాధారః కా
లస్సర్వకార్యనిమిత్తకారణం । దిశో లక్షణమాహ * ప్రాచ్యాదీతి *
దిగపి కార్యమాత్రనిమిత్తకారణం । ఆత్మనో లక్షణమాహ * జ్ఞానేతి *
ఆత్మానం విభజతే * స ద్వివిధ ఇతి * పరమాత్మనో లక్షణమాహ * తత్రేతి *

దిః- నన్వేకత్వేప్యవిభుత్వమస్త్విత్యత ఆహ * సర్వత్రేతి * సర్వ
దిగవచ్ఛేదేనేత్యర్థః * పరిచ్ఛిన్నపరిమాణవత్త్వమితి * యది పరిచ్ఛి
న్నత్వస్యాపకర్షాశ్రయత్వాత్మకతయా పరమాణోరణుతరత్వేన ద్వ్య
ణుకపరిమాణాపేక్షయా పరమాణుపరిమాణస్యాపకృష్టత్వాభావాత్ ప
రమాణుష్వవ్యాప్తమిదం లక్షణమిత్యుచ్యతే తదాహ * క్రియావత్త్వ
మితి * వస్తుతస్తు లాఘవమేవోత్తరకల్పానుసరణబీజమితి ధ్యేయం -
అతీతాదివ్యవహారహేతుః కాల ఇతి మూలే ఆదినానాగతాదిపరిగ్రహః
అతీతత్వం చ వర్తమానధ్వంసప్రతియోగిత్వం- వర్తమానత్వమిహ శబ్ద
ప్రయోగాధికరణకాలవృత్తిత్వం భవిష్యత్త్వం చ వర్తమానప్రాగభా
వప్రతియోగిత్వం - అత్ర సర్వత్ర కాలస్య ఘటకతయాఽతీతాదివ్యవ
హారహేతుత్వం తస్యేతి ధ్యేయం, న చ తాదృశవ్యవహారస్సూర్యపరిస్పం
దోపాధినాపి సంభవతీతి వాచ్యం, అనుగతస్య వ్యవహారస్యానుగ
తవిషయం వినాఽసంభవేనాతిరిక్తకాలస్వీకారాదితి దిక్ * సర్వాధా
ర ఇతి * కాలికసంబంధేనేత్యాదిః - అత్ర విభిన్నకాలికయోరాధారా
ధేయభావవిరహాత్ క్రియాదేస్సర్వాధారత్వశంకైవ నావతరతీతి భావః
ప్రాచ్యాది వ్యవహారహేతురితి మూలే ఆదినా ప్రతీచ్యాది పరిగ్రహః- ఉ
దయాచలసన్నిహితమూర్తావచ్ఛిన్నా దిక్ప్రాచీ- అస్తాచలసన్నిహిత
మూర్తావచ్ఛిన్నా దిక్ప్రతీచీ - మేరోస్సన్నిహితమూర్తావచ్ఛిన్నా

నిత్యజ్ఞానాధికరణత్వమీశ్వరత్వం । నన్వీశ్వరసద్భావే కింప్రమాణం । న తావత్ప్రత్యక్షం । తద్ధి బాహ్యమాన్తరం వా । నాద్యః । అరూపిద్రవ్యత్వాత్ । న ద్వితీయః । ఆత్మసుఖదుఃఖాదివ్యతిరిక్తత్వాత్ । నాప్యనుమానం లిఙ్గాభావాదితి చేన్న । అఙ్కురాదికం సకర్తృకం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యనుమానస్యైవ ప్రమాణత్వాత్ । ఉపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానచికీర్షాకృతిమత్త్వం కర్తృత్వం । ఉపాదానం సమవాయికారణం । సకలపరమాణ్వాదిసూక్ష్మవస్తుదర్శిత్వాత్సర్వజ్ఞత్వం । యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాగమోఽపి తత్ర ప్రమాణం ॥ జీవస్య లక్షణమాహ *జీ

దిగుదీ౦ - తద్వ్యవహితమూర్తావచ్ఛిన్నా తు దక్షిణా * మూలే జ్ఞానాధికరణమితి * సమవాయేన జ్ఞానవానిత్యర్థః - తత్ర ద్వయోర్మధ్యే - దీపికాయాం * నిత్యజ్ఞానాధికరణత్వమితి * న చ నిత్యం విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేతి శ్రుత్యా విరోధ ఇతి వాచ్యం ఆనన్దపదస్యానన్దవదర్థకతాయా ఇవ విజ్ఞానపదస్యాపి విజ్ఞానవదర్థకతాస్వీకారేణావిరోధాత్ - న చానన్దపదస్యైవ తాదృశార్థకత్వమసిద్ధమితి వాచ్యం - అర్శఆద్యజన్తత్వాఙ్గీకారేణ తాదృశార్థసిద్ధేః అన్యథా నపుంసకత్వానుపపత్తేః - ఆత్మా నన్దో భారాపగమే సుఖీ సంవృత్తోఽహమితివద్దుఃఖాభావే ఉపచర్యతే - నవీనాస్తు నిత్యసుఖమీశ్వరస్యాఙ్గీకుర్వన్తీత్యలమధికజల్పనేన * అరూపిద్రవ్యత్వాదితి * బాహ్యప్రత్యక్షం ప్రత్యుద్భూతరూపస్య హేతుత్వాదితి భావః - * ఆత్మసుఖదుఃఖాదీతి * విజాతీయాత్మమనస్సంయోగస్య మానసప్రత్యక్షహేతోరీశ్వరేఽభావాదితి భావః * ప్రమాణత్వాదితి * న చేదమప్రయోజకమితి శఙ్క్యం, కార్యత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి కృతిత్వావచ్ఛిన్నస్య హేతుత్వేనాప్రయోజకత్వాభావాదితి దిక్ * ఉపాదానేతి * యద్యపి కర్తృత్వం కృతిమత్త్వమేవ సంభవతి తథాప్యపరోక్షజ్ఞానాదేశ్చికీర్షాదికం ప్రతి కారణత్వప్రదర్శనాయ తథోక్తిరితి ధ్యేయం * సర్వవిదితి * విదధాత్వర్థోఽపి విశేషరూపేణ జ్ఞానం * లక్షణమాహేతి * స్వరూపమాహేత్యర్థః - మూలే * ప్రతిశరీరం భిన్న ఇతి *

వక్ష్యతి * సుఖాద్యధికరణత్వం జీవలక్షణం । నను మనుష్యోఽహం బ్రా
హ్మణోఽహమిత్యాదౌ సర్వత్రాహం ప్రత్యయే శరీరస్యైవ విషయత్వా
చ్ఛరీరమేవాత్మేతి చేన్న । శరీరస్యాత్మత్వే కరపాదాదినాశే శరీరనా
శే వాత్మనోఽపి నాశప్రసంగాత్ । నాపీంద్రియాణామాత్మత్వం । యో
ఽహం ఘటమద్రాక్షం సోఽహమిదానీం స్పృశామీత్యనుసంధానాభావ
ప్రసంగాదన్యానుభూతేఽర్థేఽన్యస్యానుసంధానాయోగాత్ । తస్మాద్దే
హేంద్రియవ్యతిరిక్తో జీవ స్సుఖదుఃఖాదివైచిత్ర్యాత్ప్రతిశరీరం భిన్నః
స చ న పరమాణుః సర్వశరీరవ్యాపిసుఖాద్యనుపలబ్ధిప్రసంగాత్ । న మ
ధ్యమపరిమాణః తథా సత్యనిత్యత్వప్రసంగేన

న చావయవోపచయాపచయాభ్యాం తత్తచ్చైత్రాది శరీరాణాం విభిన్న
త్వేఽపి జీవభేదాభావాదిదమసంగతం ఏవం కాయవ్యూహస్థలే పీతి వా
చ్యం, సమానకాలికయోగజధర్మాజన్యశరీరభేదేన జీవభేదస్యైవ వివ
క్షితతయాఽదోషాత్ ఏవం చైతచ్ఛరీరావచ్ఛిన్నభోగవాన్ సమానకా
లికయోగజధర్మాజన్యతచ్ఛరీరావచ్ఛిన్నభోగవద్భిన్న ఇతి రీత్యా ప్ర
తిశరీరం జీవభేదస్సాధ్య ఇత్యలం-దీపికాయాం * శరీరస్యైవేతి * అ
న్యథా మనుష్యత్వాదీనాం శరీరధర్మత్వేన తథాప్రత్యయస్యైవాసం
గతిరిత్యభిమానః - * నాశప్రసంగాదితి * సమవాయికారణనాశ
స్య ద్రవ్యనాశకత్వాదితి భావః * యోఽహమితి * భూతకాలికదర్శన
వతి వర్తమానకాలికస్పార్శనవత్త్వం ప్రత్యాయ్యతే తచ్చ భవతాం మ
తేన సంభవతి చాక్షుషస్పార్శనవతోర్భేదాదితి భావః * అనుసంధా
నాయోగాదితి * అన్యథా చైత్రేణానుభూతస్య వస్తునో మైత్రేణ స్మర
ణాపత్తేరితి భావః - నను సర్వశరీరావచ్ఛేదేనాత్మని సుఖాది సాక్షా
త్కారోపపత్తయే సర్వశరీరవ్యాపిత్వమాత్మనోఽస్తు తథాపి విభుత్వాం
గీకారే ప్రయోజనాభావ ఇత్యత ఆహ * న మధ్యమేతి * అనిత్యత్వ
ప్రసంగేనేతి * యన్మధ్యమపరిమాణం తదనిత్యమితి వ్యాప్తేరితి భావః-

కృతహానాకృతాభ్యాగమప్రసంగాత్ తస్మాన్నిత్యో విభుర్జీవః । మన
సో లక్షణమాహ * సుఖేతి * స్పర్శరహితత్వే సతి క్రియావత్త్వం మన
సో లక్షణం । తద్విభజతే * తచ్చేతి * ఏకైకస్యాత్మన ఏకైకం మన ఇ
త్యాత్మనామనేకత్వాన్మనసోప్యనేకత్వమిత్యర్థః * పరమాణురూ
పమితి * మధ్యమపరిమాణత్వే అనిత్యత్వప్రసంగాదిత్యర్థః । నను
మనో విభు, స్పర్శరహితత్వే సతి ద్రవ్యత్వాదాకాశాదివదితి చేన్న । మన
సో విభుత్వే ఆత్మమనస్సంయోగస్యాసమవాయికారణస్యాభావాత్ జ్ఞా
నానుత్పత్తిప్రసంగః । నచ విభుద్వయసంయోగోస్త్వితి వాచ్యం । త
త్సంయోగస్య నిత్యత్వేన సుషుప్త్యభావప్రసంగాత్ । పురీతద్వ్యతిరిక్తస్థ
లే ఆత్మమనస్సంయోగస్య సర్వదా విద్యమానత్వాత్ అణుత్వే తు య

---

* కృతేతి * కృతస్య యాగాదినా సంపాదితస్య ధర్మాదేర్నాశః అకృతస్యాభ్యాగమః ప్రాప్తిః తత్ప్రసంగాదిత్యర్థః - కర్తురాత్మనః ఉత్తరజన్మన్యసత్త్వాదకర్తుశ్చ సత్త్వాదితి భావః - నను జీవస్యాణుత్వమేవాస్తాం తావతా నోక్తదోషః సూక్ష్మదీపస్య సర్వగృహావచ్ఛేదేనేవాణురూపస్యాపి జీవస్య సర్వశరీరావచ్ఛేదేన ప్రభాప్రసరణాంగీకారాదితి చేన్న - తథా సతి కాయవ్యూహస్థలే సుఖాదిసాక్షాత్కారానుపపత్తేరితి దిక్ - మనస్సంయోగాద్యతివ్యాప్తివారకేంద్రియత్వఘటితమూలోక్తలక్షణాపేక్షయా లఘులక్షణమాహ * స్పర్శరహితత్వే సతీతి * ఏకైకం మన ఇతి * సర్వాత్మనామేకస్య మనసః స్వీకారే ఏకస్య జ్ఞానదశాయామపరస్య తదనుపపత్తిః తస్యాణుత్వేన సకలేంద్రియైరేకదా సంయోగాభావాదితి భావః * విభ్వితి * తథా చ తస్య పరమమహత్పరిమాణవత్త్వే పూర్వోక్తదోషానవకాశ ఇతి భావః * అభావాదితి * విభుద్వయసంయోగానభ్యుపగమాదితి భావః - * జ్ఞానానుత్పత్తీతి * భావకార్యస్యాసమవాయికారణజన్యత్వనియమాదితి భావః * విభుద్వయసంయోగోస్త్వితి * తస్య నిత్యత్వేనాసమవాయికారణక్రి

దామనః పురీతత్ప్రవిశతి తదా సుషుప్తిః యదా నిస్సరతి తదా జ్ఞానోత్పత్తిరిత్యణుత్వసిద్ధిః । రూపం లక్షయతి * చక్షురితి * సంఖ్యాదావతివ్యాప్తివారణాయ మాత్రపదం-రూపత్వేఽతివ్యాప్తివారణాయ గుణపదం । నన్వవ్యాప్యవృత్తినీలాదిసముదాయ ఏవ చిత్రరూపమితి చేన్న। రూపస్యావ్యాప్యవృత్తిత్వనియమాత్ । నను చిత్రపటేఽవయవరూపస్యైవ ప్రతీతిరస్త్వితి చేన్న । రూపరహితత్వే పటస్య ప్రత్యక్షత్వప్రసంగాత్ । న చ రూపవత్సమవేతత్వం ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకమ్।గౌర

యాద్యసత్త్వేపి న క్షతిరితి భావః * మాత్రపదమితి * యద్యపి చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వం చక్షురితరాగ్రాహ్యత్వే సతి చక్షుర్గ్రాహ్యత్వం తచ్చ న రూపే సంభవతి, తథాపి త్వగింద్రియాగ్రాహ్యత్వే సతి చక్షుర్గ్రాహ్యత్వం తదితి ధ్యేయం * గుణపదమితి * న చైవమపి ప్రభాభిత్తిసంయోగేఽతివ్యాప్తిరితి వాచ్యం త్వగగ్రాహ్యచక్షుర్గ్రాహ్యగుణ విభాజకధర్మవత్త్వపర్యవసానేనాదోషాత్, అత ఏవ పరమాణురూపాదౌ నావ్యాప్తిరితి బోధ్యం * సముదాయ ఏవేతి * ఏవకారేణాతిరిక్తచిత్రరూపవ్యవచ్ఛేదః * వ్యాప్యవృత్తిత్వేతి * దైశికవ్యాప్యవృత్తిత్వేత్యర్థః-ఇదముపలక్షణం, ఏకైకచిత్రరూపస్థలేఽనేకరూపాణామేకైకత్వప్రాగభావాదిస్థలే చానేక ప్రాగభావాదీనాం కల్పనేనానేకరూపేషు చిత్రమిత్యాకారక ప్రతీతి విషయత్వకల్పనే న చ గౌరవమితి * రూపరహితత్వేనేతి * సమవాయేనేత్యాదిః - * ప్రసంగాదితి * ద్రవ్యచాక్షుషం ప్రతి సమవాయేన రూపస్య కారణత్వాదితి భావః * రూపవత్సమవేతత్వమితి * స్వాశ్రయసమవేతత్వసంబంధేన రూపం * ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకమితి * ప్రత్యక్ష విషయత్వ ప్రయోజకమస్త్విత్యర్థః * గౌరవాదితి * సాక్షాత్సంబంధేన కారణత్వాపేక్షయా గౌరవాదిత్యర్థః-చిత్రావయవకావయవ

వాత్ ॥ తస్మాత్ఘటస్య ప్రత్యక్షత్వాన్యథానుపపత్త్యాతిరిక్త చిత్రరూపసిద్ధిః । రూపస్యాశ్రయమాహ * పృథివీతి * ఆశ్రయంవిభజ్యదర్శయతి * తత్రేతి * రసంలక్షయతి * రసనేతి * రసత్వేఽతివ్యాప్తివారణాయగుణపదం । రసస్యాశ్రయమాహ * పృథివీతి * ఆశ్రయం విభజ్యదర్శయతి * తత్రేతి * గంధంలక్షయతి * ఘ్రాణేతి * గంధత్వేతివ్యాప్తివారణాయగుణపదం । స్పర్శంలక్షయతి * త్వగితి * స్పర్శత్వేఽతివ్యాప్తివారణాయగుణపదం । సంయోగాదావతివ్యాప్తివారణాయమాత్రపదం * పాకజమితి * పాకస్తేజస్సంయోగస్తేన పూర్వరూపం నశ్యతి రూపాంతరముత్పద్యతఇత్యర్థః । తత్రపరమాణుష్వేవపాకోనద్వ్యణుకాదౌ । ఆమనిక్షిప్తేఘటేపరమాణుషురూపాంతరోత్పత్త్యాశ్యామఘటనాశే పునర్ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ రక్తఘటోత్పత్తిఃతత్రపరమాణవస్సమవాయికారణం । తేజస్సంయోగోఽసమవా

కకపాలైరారబ్ధఘటస్య చాక్షుషత్వానురోధేన స్వసమవాయి సమవేత సమవేతత్వసంబంధేన రూపస్య తత్ప్రయోజకత్వ మంగీకర్తవ్యం, ఏవంచఘటేశ్చాక్షుషత్వానుపపత్తిరపి ద్రష్టవ్యా * ప్రత్యక్షత్వాన్యథానుపపత్త్యేతి * ఏతేనచిత్రరూపవచ్చిత్ర రసోఽపిసిద్ధ్యేదితిశంకానిరస్తా, ద్రవ్యలౌకిక రాసనస్యాప్రసిద్ధ్యాతదనుపపత్త్యభావేన నచిత్రరసాంగీకార ఇతిసంక్షేపః * రసత్వఇతి * రసనగ్రాహ్య గుణవిభాజకోపాధిమత్త్వతాత్పర్యం - ఏవంగంధలక్షణేపి * మాత్రపదమితి * చక్షురగ్రాహ్య త్వగింద్రియగ్రాహ్యగుణ విభాజకోపాధిమత్త్వమితిఫలితోఽర్థః * పరమాణుష్వేవపాక ఇతి * పరమాణుష్వేవ పూర్వరూపపరావృత్త్యాదిజనక తేజస్సంయోగ ఇత్యర్థః- ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యం స్పష్టయతి * నద్వ్యణుకాదావితి * ఆమనిక్షిప్తేఘటఇతి * ఘటేఆమనిక్షిప్తేసతి శ్యామఘటనాశే పరమాణుషు రూపాంతరోత్పత్తావిత్యన్వయః- తత్ర పరమాణురూపె- అవయవినిపాకానంగీకారా

యికారణ మదృష్టాదికం నిమిత్తకారణం ద్వ్యణుకాదిరూపేద్వ్యణుకంసమవాయికారణం కారణరూపమసమవాయికారణమితి పీలుపాకవాదినో వైశేషికాః । పూర్వఘటస్య నాశం వినైవావయవిన్యవయవేషు చ పరమాణుపర్యంతేషు యుగపద్రూపాంతరోత్పత్తిరితి పిఠరపాకవాదినో నైయాయికాః । అత ఏవ పార్థివ పరమాణురూపాదికమనిత్యమిత్యర్థః । అన్యత్ర । జలాదావిత్యర్థః * నిత్యగతమితి * పరమాణుగతమిత్యర్థః * అనిత్యగతమితి * ద్వ్యణుకాదిగతమిత్యర్థః । రూపాదిచతుష్టయ ముద్భూతం ప్రత్యక్షమనుద్భూతమప్రత్యక్షం ఉద్భూతత్వం ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకో ధర్మః । తదభావో నుద్భూతత్వం ।

దాహః * కారణరూపమితి * పరమాణుష్వేవ పాకం వదతాం వైశేషికాణామయమాశయః - వేగాతిశయవతా తేజసా పరమాణూనామభిఘాతసంయోగే సత్యవశ్యం తేషు క్రియాజాయతే తతో విభాగస్తతః ఆరంభకసంయోగనాశే సత్యవశ్యం యావదవయవినాశస్తతస్స్వతంత్రేషు పరమాణుషు రూపాంతరోత్పత్తౌ పునరదృష్టాదిఘటితసామగ్రీవశాత్పరమాణుషు క్రియావిభాగాది క్రమేణ యథాస్థితమహావయవిపర్యంత ముత్పత్తిరితి - అవయవిన్యపి పాకం వదతాం నైయాయికానాం త్వయమాశయః- తేజసా పరమాణూనామభిఘాతసంయోగే పి తస్య నియమతః ఆరంభక సంయోగ ప్రతిద్వంద్విభాగజనకక్రియాజనకత్వే మానాభావేనాఽవయవిన్యపి పాకస్స్వీకార ఉచితః అత ఏవ సోఽయం ఘట ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాపి సంగచ్ఛతే, అనంతావయవినాశాద్యకల్పనేన లాఘవం చేతి - న చావయవిరూపం ప్రత్యవయవరూపస్యతన్నాశం ప్రత్యాశ్రయనాశస్య చ హేతుతాయాం వ్యభిచార ఇతి వాచ్యం కార్యతావచ్ఛేదకకోటౌ వైజాత్యనివేశేనైవ వ్యభిచారవారణసంభవాత్ * అన్యత్ర జలాదావిత్యర్థ ఇతి * యద్యపి రూపాదిచతుష్టయం జలాదౌ బాధితం తథాపి యథాయోగమన్వయో తాత్పర్యం * ఉద్భూతత్వమితి *

సంఖ్యాంలక్షయతి * ఏకేతి * పరిమాణంలక్షయతి * మానేతి * పరి
మాణంవిభజతే * తచ్చేతి భావప్రధానోనిర్దేశః । అణుత్వంమ
హత్త్వందీర్ఘత్వంహ్రస్వత్వంచేత్యర్థః।పృథక్త్వంలక్షయతి*పృథగి
తి * ఇదమస్మాత్పృథగితి వ్యవహారకారణం పృథక్త్వమిత్యర్థః । సం
యోగంలక్షయతి * సంయుక్తేతి * ఇమౌసంయుక్తావితివ్యవహారహే
తురిత్యర్థః । సంఖ్యాదిలక్షణే సర్వత్రదిక్కాలాదావతివ్యాప్తి వార
ణాయాసాధారణేతివిశేషణీయం । సంయోగోద్వివిధః । కర్మజస్సం
యోగజశ్చేతి । ఆద్యోహస్తక్రియయాహస్తపుస్తకసంయోగః । ద్వి
తీయోహస్తపుస్తకసంయోగాత్కాయపుస్తకసంయోగః । అవ్యాప్యవృ
త్తిస్సంయోగః । స్వాత్యంతాభావసమానాధికరణత్వ మవ్యాప్యవృ
త్తిత్వం । విభాగంలక్షయతి * సంయోగేతి * కాలాదావతివ్యాప్తి
వారణాయగుణఇతి । రూపాదావతివ్యాప్తివారణాయసంయోగనాశక

ఉద్భూతత్వం జాతిః,నచశుక్లత్వాదినాసాంకర్యం, గుణగతసాంకర్యం
నదోషఇతినవీనమతాభిప్రాయకోయంగ్రంథ ఇతి నదోషః, కేచిత్తు,
శుక్లత్వాదివ్యాప్య మనుద్భూతత్వం నానాభేదభావకూటవత్త్వ మేవో
ద్భూతత్వమిత్యాహుః-మూలే*ద్విత్వాదికంతుసర్వత్రానిత్య మేవేతి
* హేతుభూతాపేక్షాబుద్ధినాశేన ద్విత్వాదినాశాదితిభావః-పరిమాణ
స్య గుణిబోధకశబ్దై ర్విభజనమసంగతమతో దీపికాయాం * భావ
ప్రధానఇతి * అసాధారణేతీతి * కాలాదేస్సాధారణకారణత్వేనతత్ర
నాతివ్యాప్తిరితిభావః * స్వాత్యంతాభావేతి * స్వప్రతియోగిత్వ
స్వసామానాధికరణ్యోభయ సంబంధేనాభావవత్త్వమితి నిష్కర్షః-
*సంయోగనాశక ఇతీతి * నచతథాపి సంయోగేఽతివ్యాప్తిఃతస్యప్రతి
యోగివిధయానాశంప్రతి కారణత్వాదితివాచ్యం ప్రతియోగితాసంబం
ధావచ్ఛిన్ననాశనిష్ఠజన్యతా నిరూపితజనకత్వ వివక్షణేనాదోషఇతి
కేచిత్ - పరేతు, సంయోగనాశత్వావచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపితసమవా

ఇతి । విభాగోఽపి ద్వివిధః । కర్మజో విభాగజశ్చేతి । ఆద్యో హస్తపు
స్తకవిభాగః । ద్వితీయో హస్తపుస్తకవిభాగాత్కాయపుస్తకవిభాగః ।
పరత్వాపరత్వయోర్లక్షణమాహ * పరాపరేతి * పరవ్యవహారాసా
ధారణకారణం పరత్వం అపరవ్యవహారాసాధారణకారణ మపరత్వమి
త్యర్థః । తే విభజతే * తే ద్వివిధే ఇతి * దిక్కృతయోరుదాహరణ
మాహ * దూరస్థ ఇతి * కాలకృతే ఉదాహరతి * జ్యేష్ఠ ఇతి * గురు
త్వం లక్షయతి * ఆద్యేతి * ద్వితీయాదిపతనస్య వేగాసమవాయికా
రణకత్వాద్వేగేఽతివ్యాప్తివారణాయాద్యేతి । ద్రవత్వం లక్షయతి * ఆ
ద్యేతి * స్యందనం స్రవణం । తేజస్సంయోగజం నైమిత్తికం । తద్భిన్నం
సాంసిద్ధికం । పృథివ్యాం నైమిత్తిక ముదాహరతి * ఘృతాదావితి *
తేజసి తదాహ * సువర్ణాదావితి * స్నేహం లక్షయతి * చూర్ణే
తి * కాలాదావతివ్యాప్తివారణాయ గుణపదం । రూపాదావతివ్యాప్తి
వారణాయ పిండీభావేతి । శబ్దం లక్షయతి * శ్రోత్రేతి * శబ్దత్వేఽతి
వ్యాప్తివారణాయ గుణపదం । రూపాదావతివ్యాప్తివారణాయ శ్రో
త్రేతి । శబ్దస్త్రివిధః సంయోగజో విభాగజశ్శబ్దజశ్చేతి । తత్రాద్యో
భేరీదండసంయోగజన్యః ద్వితీయో వంశే పాట్యమానే దళద్వయవిభాగ

యసంబంధావచ్ఛిన్నకారణత్వమితి నిష్కర్షః- ఏతత్తాత్పర్యగ్రాహ
కం గుణపదమిత్యాహుః * విభాగ ఇతి * అయమప్యవ్యాప్యవృత్తిరితి
బోధ్యం * ఆద్యేతి * ఆద్యత్వమిహ స్వసమానాధికరణపతనప్రతి
యోగికధ్వంసాసమానకాలికత్వం - ద్వితీయపతనాదీనాం ప్రాథమికప
తనధ్వంససమానకాలికత్వాన్నిరాస ఇతి భావః * తదాహేతి * నైమి
త్తికమాహేత్యర్థః * పిండీభావేతి * పిండీభావస్సంయోగవిశేషః
* భేరీదండసంయోగజన్య ఇతి * ఆద్యే అసమవాయికారణం భేర్యా
కాశసంయోగః, నిమిత్తకారణం భేరీదండసంయోగః, ద్వితీయే వంశద
ళాకాశవిభాగోఽసమవాయికారణం దళద్వయవిభాగో నిమిత్తకార

జన్యశ్చటచటాశబ్దః। భేర్యాదిదేశమారభ్య శ్రోత్రదేశపర్యంతం ద్వితీయాదిశబ్దాశ్శబ్దజాః। బుద్ధేర్లక్షణమాహ * సర్వవ్యవహారేతి * జానామీత్యనువ్యవసాయగమ్యంజ్ఞానత్వమేవ లక్షణమితిభావః। బుద్ధిం విభజతే * సేతి * స్మృతేర్లక్షణమాహ * సంస్కారేతి * భావనాఖ్యస్సంస్కారః। సంస్కారధ్వంసేఽతివ్యాప్తివారణాయ జ్ఞానమితి, అనుభవేఽతివ్యాప్తివారణాయ సంస్కారజన్యమితి। ప్రత్యభిజ్ఞాయామతివ్యాప్తివారణాయ మాత్రపదం। అనుభవంలక్షయతి * తద్భిన్నమితి * స్మృతిభిన్నంజ్ఞానమనుభవఇత్యర్థః। అనుభవం విభజతే। * సద్వివిధఇతి * యథార్థానుభవస్య లక్షణమాహ * తద్వతీతి *

ణం, తృతీయేతు పూర్వపూర్వశబ్దాస్సమవాయికారణం పవనాదిర్నిమిత్తకారణమితి వివేకః * జానామీతీతి * జ్ఞానత్వమాత్రంలక్షణం-జానామీత్యను వ్యవసాయగమ్యత్వంతు జ్ఞానత్వస్య ప్రమాసిద్ధత్వసూచనాయ-తథాహి, ఘటంజానామీత్యనుగతానువ్యవసాయస్యానుగత ధర్మమంతరానుపపన్నత్వేనతస్య స్వీకర్తవ్యత్వేన లాఘవాజ్జాతిత్వసిద్ధిః, ఇత్థంచమూలే సర్వవ్యవహారహేతుర్గితిబుద్ధేస్స్వరూపకథనమితిభావః-సంస్కారస్యత్రివిధత్వాదాహ- * భావనాఖ్యఇతి * ప్రత్యభిజ్ఞాయామతివ్యాప్తిరితి * సోయందేవదత్తఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాయాం తద్దేశకాలవృత్తిత్వరూపతత్తా సంస్కార జన్యత్వస్య సత్త్వేనతత్రాతివ్యాప్తిరితిభావః * మాత్రేతి * యద్యపిసంస్కారమాత్రజన్యత్వంసంస్కారేతరాజన్యత్వేసతి సంస్కారజన్యత్వం తచ్చ స్మృతావసంభవి తత్రసంస్కారేతరాత్మాదిజన్యత్వస్యసత్త్వాత్, తథాపిచక్షురాద్యజన్యత్వేసతి సంస్కారజన్యత్వే తాత్పర్యమవసేయం - మూలే * తద్వతితత్ప్రకారకఇతి * సప్తమ్యర్థోవిశేష్యత్వమాశ్రయతాసంబంధేనానుభవాన్వయి, తథాచ తద్వద్విశేష్యకతత్ప్రకారకానుభవత్వం యథార్థానుభవస్యలక్షణం-తత్పదార్థః ప్రకారస్తద్వత్త్వం ప్రకార

ననుఘటే ఘటత్వమితి ప్రమాయామవ్యాప్తిః ఘటత్వే ఘటాభావాదితి చేన్న । యత్ర యత్సంబంధోఽస్తి తత్ర తత్సంబంధానుభవ ఇత్యర్థాద్ఘటత్వే ఘటసంబంధోఽస్తీతి నావ్యాప్తిః * సైవేతి * యథార్థానుభవ ఏవశాస్త్రే ప్రమేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః । అయథార్థానుభవం లక్షయతి * తదభావవతీతి * నన్విదం సంయోగీతి ప్రమాయా

తావచ్ఛేదకసంబంధేన గ్రాహ్యం తేన కాలికసంబంధేన శుక్త్యాదౌ రజతత్వసత్త్వేపీదం రజతమితి భ్రమే నాతివ్యాప్తిః, నచ తథాపి రంగత్వేన రజతావగాహిని రజతత్వేన రంగావగాహిని ఇమే రంగరజతే ఇత్యాకారకసమూహాలంబనభ్రమేఽతివ్యాప్తిః తత్ర రంగవిశేష్యకత్వ రంగత్వప్రకారకత్వయోః రజతవిశేష్యకత్వ రజతత్వప్రకారకత్వయోశ్చ సత్త్వాదితి వాచ్యం, తద్వద్విశేష్యకత్వావచ్ఛిన్న తత్ప్రకారకత్వరూపార్థవివక్షణేనాదోషాత్, తథాహి, యయోర్విషయతయోర్నిరూప్యనిరూపకభావస్తన్నిరూపిత విషయితయోరవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావ ఇతి సిద్ధాంతః, దర్శితభ్రమే రంగత్వప్రకారతాయాం రంగవిశేష్యతానిరూపితత్వస్య రజతత్వప్రకారతాయాం రజతవిశేష్యతానిరూపితత్వస్య చాభావేన రంగవిశేష్యకత్వావచ్ఛిన్న రంగత్వప్రకారకత్వ రజతవిశేష్యకత్వావచ్ఛిన్న రజతత్వప్రకారకత్వయోశ్చాసత్త్వాన్నాతివ్యాప్తిః, స్మృతివ్యావృత్తయే అనుభవత్వనివేశః, ఏతత్ఫలమనువదం స్ఫుటీభవిష్యతి, నను తద్వతీత్యస్యాధికరణ ఇత్యర్థకతయా ఘటే ఘటత్వమితి ప్రమాయామవ్యాప్తిః ఆధేయతాయా వృత్త్యనియామకతయా తేనసంబంధేన ఘటరూపప్రకారాధికరణాప్రసిద్ధేరిత్యాశయేన శంకతే * నను ఘటే ఘటత్వమితీతి * తద్వతీత్యస్య తత్సంబంధినీత్యర్థః ఏవంచ ఘటత్వస్యాపి ఘటసంబంధితయా తాదృశప్రమాయామాధేయతయా ఘటసంబంధిఘటత్వవిశేష్యకత్వావచ్ఛిన్న ఘటప్రకారకత్వస్య సత్త్వాన్నావ్యాప్తిరితి సమాధత్తే * యత్రేతి * యథార్థానుభవ ఏవేతి *

మతివ్యాప్తిరితి చేన్న। యదవచ్ఛేదేనయత్సంబంధాభావస్తదవచ్ఛేదేన
తత్సంబంధజ్ఞానస్యవివక్షితత్వాత్। సంయోగాభావావచ్ఛేదేనసంయోగ
జ్ఞానస్యభ్రమత్వాత్సంయోగావచ్ఛేదేనసంయోగ సంబంధస్య సత్త్వా
న్నాతివ్యాప్తిః। యథార్థానుభవంవిభజతే * యథార్థేతి * ప్రసంగా
త్ప్రమాకరణంవిభజతే * తత్కరణమపీతి * ప్రమాకరణమిత్యర్థః

ఏవకారేణ యథార్థస్మృతివ్యవచ్ఛేదః, యథార్థజ్ఞానమాత్రస్య
ప్రమాత్వే స్మృతి కరణస్య ప్రమాణాంతరతాపత్తేరితిభావః * అతివ్యా
ప్తిరితి * సంయోగాభావవతిసంయోగప్రకారకత్వస్యసత్త్వాదితిభావః
* యదవచ్ఛేదేనేతి * యదవచ్ఛేదేనయత్సంబంధావచ్ఛిన్న ప్రతి
యోగితాక యదభావస్తదవచ్ఛేదేన తత్సంబంధేన తత్ప్రకారకానుభ
వస్య వివక్షితత్వాదిత్యర్థః * సంయోగాభావావచ్ఛేదేనేతి * సం
యోగాభావావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేనేత్యర్థః * సంయోగావచ్ఛేదేనేతి
* సంయోగావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేనేత్యర్థః * సంయోగసంబంధస్యేతి *
సమవాయసంబంధేనసంయోగస్యేత్యర్థః, అత్రేదమవధేయం, ఇదమ
వ్యాప్యవృత్తిసంయోగాది ప్రకారక భ్రమానురోధేన, వ్యాప్యవృత్తి
రజతత్వాదిప్రకారకభ్రమలక్షణంతు, తత్సంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగి
తాకతదభావవాన్ యస్తద్విశేష్యకత్వావచ్ఛిన్న తత్ప్రకారకత్వవి
శిష్టానుభవత్వం, ప్రతియోగితాయాం ప్రకారతావచ్ఛేదక సంబంధా
వచ్ఛిన్నత్వ నివేశాత్పర్వతో వహ్నిమానితిప్రమాయాం సమవాయావ
చ్ఛిన్నవహ్న్యభావవత్పర్వత విశేష్యకత్వస్య సత్త్వేఽపినాతివ్యాప్తిః
విశేష్యత్వప్రకారిత్వయోరవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావ వివక్షణేనేమేరం
గరజతే ఇత్యాద్యాకారకప్రమాయాంరంగత్వాద్యభావవద్రజతాదివిశే
ష్యకత్వరంగత్వాదిప్రకారకత్వయోస్సత్త్వేఽపి నాతివ్యాప్తిరిత్యలమతివి
స్తరేణ * ప్రసంగాదితి * స్మృతస్యోపేక్షానర్హత్వం ప్రసంగస్తస్మాది
త్యర్థః, సామాన్యతోఽవగతస్యైవ విశేషరూపేణ ప్రతిపాదనం సంభ

ప్రమాకరణం ప్రమాణమితి ప్రమాణసామాన్యలక్షణం । కరణలక్షణమాహ * అసాధారణమితి * దిక్కాలాదావతివ్యాప్తివారణాయాసాధారణమితి । కారణలక్షణమాహ * కార్యేతి * పూర్వవృత్తికారణమిత్యుక్తే రాసభాదావతివ్యాప్తిస్స్యాదతో నియతేతి । తావన్మాత్రే కృతే కార్యేఽతివ్యాప్తిరతః పూర్వవృత్తీతి । నను తంతురూపమపి పటం ప్రతి కారణం స్యాదితి చేన్న । అనన్యథాసిద్ధత్వే సతీతి విశేషణాత్ ॥ అ

వతీతి సామాన్యలక్షణం స్ఫుటయతి * ప్రమాకరణం ప్రమాణమితీతి * అసాధారణేతీతి * దిక్కాలాదృష్టాదేః కార్యత్వావచ్ఛిన్నం ప్రత్యేవ కారణత్వాదనుభవత్వవ్యాప్యధర్మావచ్ఛిన్న ప్రమావృత్తి కార్యతా నిరూపిత కారణత్వస్యాసత్త్వాన్నాతివ్యాప్తిః - వ్యాపారవత్త్వే సతీత్యపి వక్తవ్యం, అతశ్చక్షుస్సంయోగాదౌ నాతివ్యాప్తిః - శ్రోత్రమనస్సంయోగశ్శబ్దే వా వ్యాపారస్సంభవతి తేన నశ్రోత్రేంద్రియే కరణలక్షణానాక్రాంతిరితి వదంతి - యద్విలంబాత్ప్రకృతకార్యానుత్పాదస్తత్కారణత్వస్యైవాసాధారణకారణత్వాత్మకతయా కాలాదిషు తాదృశకారణత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః, వ్యాపారత్వేనాభిమతేంద్రియసంయోగాదికమేవ కరణమేతచ్చ లింగపరామర్శ ఏవానుమానమితి మూల ఏవ స్ఫుటీభవిష్యతి, అత ఏవ మణికృద్భిరుక్తం తచ్చ లింగపరామర్శ ఇతి గ్రంథేనేతి తు నవ్యాః- అధికమస్మదీయ చింతామణిప్రభాయామనుసంధేయం * నియతేతీతి * నియతత్వం హి వ్యాపకత్వం తచ్చ రాసభాదేర్న సంభవతీతి తత్ర న ఘటకారణత్వాతిప్రసక్తిరితి భావః * పూర్వవృత్తీతి * స్వవ్యాపకత్వస్య స్వస్మిన్ సత్త్వేపి స్వపూర్వకాలవృత్తిత్వస్యాసత్త్వేన నాతిప్రసంగ ఇతి భావః - కార్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన కార్యాధికరణ కార్యావ్యవహితప్రాక్ క్షణావచ్ఛేదేన విద్యమానాత్యంతాభావ ప్రతియోగితానవచ్ఛేదకతద్ధర్మవత్త్వం తేనరూపేణ కారణత్వమితి సముదితోఽర్థో బోధ్యః * కారణం స్యాదితి *

నన్యథాసిద్ధత్వ మన్యథాసిద్ధిరహితత్వం । అన్యథాసిద్ధిస్త్రివిధా । యే
న సహైవ యస్య యం ప్రతి పూర్వవృత్తిత్వమవగమ్యతే తం ప్రతి తత్తేనాన్య
థాసిద్ధం । యథా తంతునా తంతురూపం తంతుత్వం చ పటం ప్రతి । అన్యం
ప్రతి పూర్వవృత్తిత్వే జ్ఞాత ఏవ యస్య యం ప్రతి పూర్వవృత్తిత్వ మవగ
మ్యతే తం ప్రతి తదన్యథాసిద్ధం । యథా శబ్దం ప్రతి పూర్వవృత్తిత్వే జ్ఞాత
ఏవ పటం ప్రత్యాకాశస్య । అన్యత్ర క్లృప్తనియతపూర్వవర్తిన ఏవ కార్య
సంభవే తత్సహభూతమన్యథాసిద్ధం । యథా పాకజస్థలే గంధం ప్రతి రూ
పప్రాగభావః । ఏవమనన్యథా సిద్ధనియతపూర్వ వృత్తిత్వం కారణ
త్వం । కార్యలక్షణమాహ * కార్యమితి * కారణం విభజతే * కార

తస్య నియతపూర్వవృత్తిత్వాదితి భావః - నిబంధాంతరేష్వన్యథాసిద్ధేః
పంచవిధత్వేపి మణికారమతాభిప్రాయేణాహ * త్రివిధేతి * యేనస
హైవేత్యాది * యేన, తంతునా, సహైవ, యస్య, తంతురూపస్య, యం, ప
టం ప్రతి, పూర్వవృత్తిత్వమవగమ్యతే, తం, పటం ప్రతి, తత్, తంతురూపం
తేన, తంతునా, అన్యథాసిద్ధమిత్యర్థః - సహితత్వమేకజ్ఞానవిషయత్వం
బోధ్యం - తంతురూపస్య పటపూర్వవృత్తిత్వ జ్ఞానేఽనతిప్రసక్తతంతు
రూపత్వేనైవ విషయతా వాచ్యా, తథా చ తంతురూపమన్యథాసిద్ధమితి
ఏవం తంతుత్వస్య పూర్వవృత్తిత్వజ్ఞానమపి తంతు విషయకమేవేతి తద
న్యథాసిద్ధమితి భావః - అత్ర యేనేత్యస్య స్వతంత్రాన్వయ వ్యతిరేకశా
లినేతి యస్యేత్యస్య చ స్వతంత్రాన్వయవ్యతిరేకశూన్యస్యేతి విశేష
ణం బోధ్యం - తేనాతథాభూతేన తంతుత్వేన తంతోరనన్యథాసిద్ధిర్న
వా తంతుసంయోగస్య తంతునాన్యథాసిద్ధిరితి సంక్షేపః - ఇతరాన్వయ
వ్యతిరేక ప్రయుక్తాన్వయవ్యతిరేకశాలియత్తదన్యథా సిద్ధమితి తు పరే
* శబ్దం ప్రతీతి * ఆకాశత్వం హి శబ్దసమవాయికారణత్వం తథా చ శ
బ్దకారణత్వమగృహీత్వాఽఽకాశత్వేన ఘటపూర్వవృత్తిత్వం గ్రహీతు
మశక్య మిత్యాకాశోఽన్యథాసిద్ధ ఇత్యర్థః * అన్యత్ర క్లృప్తేతి * అవ్య

ణమితి * సమవాయికారణలక్షణమాహ * యత్సమవేతమితి * యస్మిన్ సమవేతమిత్యర్థః । అసమవాయికారణంలక్షయతి * కార్యేణేతి* కార్యేణేత్యేతదుదాహరతి * తంతుసంయోగ ఇతి* కార్యేణపటేనసహ ఏకస్మిం స్తంతౌ సమవేతత్వాత్తంతు సంయోగః పటస్యాసమవా

కజస్థలే గంధం ప్రతిక్లృప్తనియత పూర్వవృత్తినా గంధప్రాగభావేనైవ పాకజస్థలేపి తత్సంభవే రూపప్రాగభావోన్యథాసిద్ధ ఇత్యర్థః- అత్రైవంనియతపదంవ్యర్థమనియతరాసభాదేస్తృతీయాన్యథా సిద్ధత్వేన సత్త్వం తేనైవవారణసంభవాదితి చెన్న, ఘటసామాన్యం ప్రత్యన్యథా సిద్ధ్యసంభవాదన్యత్ర ఘటభిన్నే పటాదౌ క్లృప్తపూర్వవర్తిన స్తంత్వాదితో ఘటోత్పత్త్యసంభవాదితి, నవీనాః పునరేవమాహుః, లఘునియతపూర్వవర్తిన ఏవ కార్యసంభవే తద్భిన్నత్వ మన్యథాసిద్ధత్వం, లఘుత్వంచ, శరీరకృతముపస్థితికృతంసంబంధకృతంచ, తత్రప్రథమమనేకద్రవ్యసమవేతత్వాపేక్షయామహత్త్వే, ద్వితీయంగంధంప్రతిరూపప్రాగభావాపేక్షయాగంధప్రాగభావే, గంధస్యప్రతియోగినఃఉపస్థితత్వేన శీఘ్రంతదుపస్థితేః, తృతీయందండత్వే దండరూపాద్యపేక్షయాదండాద్యో, స్వాశ్రయదండసంయోగాదిరూపపరంపరాయాగురుత్వాత్, ఏవంచైతావతైవనిర్వాహేఽన్యథా సిద్ధిస్త్రివిధాపంచవిధాచేతి ప్రపంచో వ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యాయ - నచానియతరాసభాదే స్తృతీయాన్యథాసిద్ధత్వేనైవవారణాన్నియతపదం వ్యర్థమితివాచ్యం, యతోన్యథాసిద్ధత్వస్యానుగతస్యదుర్వచతయా యత్రప్రామాణికానా మన్యథాసిద్ధత్వవ్యవహార స్తత్తద్భేద కూటం నివేశనీయం లఘునియతేత్యాదికం తత్తద్భేదప్రతియోగితత్తద్వ్యక్తిపరిచాయకం ఇత్థంచానియతానంతరాసభాదీనామేకేన నియతత్వవిశేషణేనైవ వారణాద్భేదకూటనివేశగౌరవం నియతానాం దండత్వాదీనాంతు తత్తద్భేదకూటవత్త్వం నివేశనీయమిత్యభిసంధిః - * యస్మిన్ సమవేతమిత్యర్థ ఇతి * యద్ధర్మావచ్ఛిన్నం

యికారణమిత్యర్థః । కారణేనేత్యేతదుదాహరతి * తంతురూపమితి * కారణేనపటేనసహ । ఏకస్మిం స్తంతౌసమవేతత్వాత్తంతురూపం పటరూపస్యాసమవాయికారణమిత్యర్థః । నిమిత్తకారణంలక్షయతి * తదుభయేతి * సమవాయ్యసమవాయిభిన్నంకారణం నిమిత్తకారణమిత్యర్థః । కరణలక్షణముపసంహరతి * తదేతదితి * ప్రత్యక్షలక్షణమాహ * తత్రేతి * ప్రమాణ చతుష్టయ మధ్యఇత్యర్థః । ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య లక్షణమాహ * ఇంద్రియేతి * ఇంద్రియం చక్షురాదికం । అర్థో ఘటాదిః । తయోస్సన్నికర్షస్సంయోగాదిః । తజ్జన్యం జ్ఞానమిత్యర్థః । తద్విభజతే * తద్ద్వివిధేతి * నిర్వికల్పకస్య లక్షణమాహ * నిష్ప్రకారకమితి * విశేష్యవిశేషణసంబంధానవగాహిజ్ఞానమిత్యర్థః । నను నిర్వికల్పకే కింప్రమాణమితిచేన్న ।

యద్ధర్మావచ్ఛిన్నే సమవాయేనోత్పద్యతే తద్ధర్మావచ్ఛిన్నం ప్రతి తద్ధర్మావచ్ఛిన్నం సమవాయికారణమితి పరమార్థః * కారణేనపటేనేతి* స్వకార్యకారణేనపటేనేత్యర్థః, స్వం, తంతురూపం, పటాదికంప్రతి, తురీతంతు సంయోగాదీనా మసమవాయికారణత్వవారణాయతత్తదసమవాయికారణ లక్షణేతత్తద్భిన్నత్వం దేయమితిదిక్-నను తురీయవిషయతానిరూపకస్య నిర్వికల్పకజ్ఞానస్య నిరూపకతాసంబంధేన ప్రకారతాశూన్యత్వమివ విశేష్యతాశూన్యత్వం సంసర్గతాశూన్యత్వమపి లక్షణంభవతి వినిగమనావిరహాదిత్యతో లక్షణత్రయందర్శయతి * విశేష్యవిశేషణేతి * విశేష్యాదివిధయా విశేష్యాద్యనవగాహిజ్ఞానమిత్యర్థః - తథాచజ్ఞానత్వఘటిత విశేష్యతాశూన్యత్వం విశేషణతాశూన్యత్వం సంసర్గతాశూన్యత్వంచ లక్షణంపర్యవసితమితిభావః - కేచిత్తునిష్ప్రకారకత్వం ప్రకారతాశూన్యత్వం, ప్రకారతాచభాసమానవైశిష్ట్యప్రతియోగిత్వం; సంసర్గావచ్ఛిన్న విష

గౌరితి విశిష్టజ్ఞానం విశేషణజ్ఞానజన్యం । విశిష్టజ్ఞానత్వాద్దండీతిజ్ఞానవది
త్యనుమానస్య ప్రమాణత్వాత్ । విశేషణజ్ఞానస్యాపి సవికల్పకత్వేఽ
నవస్థాప్రసంగాన్నిర్వికల్పకత్వసిద్ధిః । సవికల్పకం లక్షయతి * సప్ర
కారకమితి * నామజాత్యాదివిశేష్యవిశేషణసంబంధావగాహి జ్ఞాన
మిత్యర్థః । సవికల్పకముదాహరతి * యథేతి * ఇంద్రియార్థస
న్నికర్షం విభజతే * ప్రత్యక్షేతి * సంయోగసన్నికర్షముదాహరతి
* చక్షుషేతి * ద్రవ్యప్రత్యక్షే సర్వత్ర సంయోగ స్సన్నికర్షః ।
ఇంద్రియాణాం ప్రాప్యప్రకాశకారిత్వనియమాత్ । ఆత్మా మనసా సం
యుజ్యతే । మన ఇంద్రియేణ । ఇంద్రియమర్థేన । తతః ప్రత్యక్షజ్ఞాన
ముత్పద్యత ఇత్యర్థః । సంయుక్తసమవాయముదాహరతి * ఘట
రూపేతి * తత్ర యుక్తిమాహ * చక్షుస్సంయుక్త ఇతి * సంయుక్త
సమవేత సమవాయముదాహరతి * రూపత్వేతి * సమవాయము
దాహరతి * శ్రోత్రేణేతి * తదుపపాదయతి * కర్ణేతి * నను

యతేతి యావత్, తథాచ సంసర్గానవగాహిజ్ఞానత్వమేవ సంసర్గ
తాశూన్యజ్ఞానత్వమేవవా లక్షణమస్తాం లాఘవాదిత్యత స్తథైవ మూ
లార్థమాహ- విశేష్యవిశేషణేతీత్యాహుః-తచ్చింత్యం, సిద్ధాంతే సం
సర్గతాయా ఇవ ప్రకారతాయా అపి విలక్షణ విషయతాత్మకత్వేన ని
ష్ప్రకారకత్వరూపలక్షణే గౌరవానవకాశాదితి దిక్ - నిర్వికల్పకజ్ఞాన
స్యాతీంద్రియతయా తత్ర ప్రత్యక్షప్రమాణా సంభవాదనుమానం ప్ర
మాణయతి * గౌరితీతి * విశిష్టజ్ఞానత్వాదితి * విశిష్టబుద్ధిం ప్రతి వి
శేషణజ్ఞానస్య కారణత్వాన్నాప్రయోజకతాశంకేతి భావః * అనవస్థా
ప్రసంగాదితి * సవికల్పకస్య విశిష్టబుద్ధిత్వేన విశేషణ జ్ఞానజన్యత్వని
యమాదితి భావః * విశేష్యవిశేషణసంబంధావగాహీతి * అత్ర
వ్యుత్పత్తిరీత్యా లక్షణత్రయం బోధ్యం * మన ఇంద్రియేణేతి * సంయుజ్య
త ఇత్యనేనాన్వయః- ఏవమగ్రేఽపి, అత్ర ప్రత్యక్షసంగ్రహస్తు, ఆత్మా మన

దూరస్థశబ్దస్య కథంశ్రోత్రసంబంధఇతి చేన్న । వీచీతరంగన్యాయేనకదంబముకుళన్యాయేనవాశబ్దాచ్ఛబ్దాంతరోత్పత్తిక్రమేణ శ్రోత్రదేశే జాతస్యశ్రోత్రేణ సంబంధాత్ప్రత్యక్షసంభవః । సమవేతసమవాయముదాహరతి * శబ్దత్వేతి *విశేషణవిశేష్యభావముదాహరతి* అభావేతి* తదుపపాదయతి * ఘటాభావవదితి * భూతలే ఘటోనాస్తీత్యత్రాభావస్య విశేష్యత్వం ద్రష్టవ్యం । ఏతేనానుపలబ్ధేః ప్రమాణాంతరత్వంనిరస్తం ।

సా సంయుజ్యతేతితః ప్రత్యక్షజ్ఞానముత్పద్యతఇతి యోజనాంతరేణ - * కథంశ్రోత్రసంబంధఇతి * నచశ్రోత్రస్యనభోరూపత్వేన తత్సమవాయోర్దూరస్థశబ్ద ప్రత్యక్షజనక ఇతివాచ్యం, అతిప్రసంగ భంగాయ కర్ణవివరావచ్ఛిన్న నభస్సంయోగిత్వ విశిష్టసమవాయస్యైవ ప్రత్యక్షహేతుత్వాంగీకారేణ తాదృశసంబంధస్య దూరస్థశబ్దేఽభావాదితి భావః - ప్రథమతో భేరీదండసంయోగేన నభసిశబ్దఉత్పద్యతే తేనశబ్దాస్తైశ్చపునశ్శబ్దాఇత్యేవం క్రమేణనిఖిలదిగవచ్ఛేదేన శబ్దోత్పత్తేరంగీకరణపరతయాతదంశేపి సామ్యనిర్వాహాయాహ * కదంబేతి * * ద్రష్టవ్యమితి * అత్రేదమవధేయం, విశేషణతానాం సంయుక్తవిశేషణతాదిరూపేణ బహువిధత్వేపి విశేషణతాత్వేనైవ పరిగణనాన్నషడ్విధత్వహానిః । నచైవం సమవాయత్వేనైవ సంయుక్తసమవాయాదీనామనుగమః కుతోనకృతఇతివాచ్యం, స్వతంత్రేచ్ఛస్యేత్యాదిన్యాయానుసారేణాదోషాదితి, ఏతేన,అభావప్రమాయావిశేషణ విశేష్యభావసన్నికర్షజన్యత్వప్రదర్శనేన - ప్రమాణాంతరత్వం, ప్రత్యక్షాద్యతిరిక్తప్రమాణత్వం, యన్ననుపలబ్ధేఃప్రమాణాంతరత్వానంగీకారే ఘటోపలబ్ధిదశాయాంతదభావప్రత్యక్షాపత్తిః,మమమతేత్వనుపలబ్ధ్యాత్మక ప్రమాణాంతరాభావాన్నాపత్తిరితిభాట్టశంకాం పరిజిహీర్షుర్యోగ్యానుపలబ్ధేరింద్రియ సహకారిత్వమాత్రేణైవ నిర్వాహేతిరిక్త

యద్యత్రఘటోఽభవిష్య త్తర్హి భూతలమివ దృక్ష్యేతతద్దర్శనాభావా న్నాస్తీతితర్కిత ప్రతియోగిస త్త్వ విరోధ్యనుపలబ్ధిసహ కృతేంద్రియే ణైవాభావజ్ఞానోత్పత్తౌ నానుపలబ్ధేః ప్రమాణాంతరత్వసంభవాత్ ।

ప్రమాణత్వంనసంభవతీత్యాహ * యద్యత్రేత్యాదినా * అత్రచక్షు స్సంయోగాది మద్భూతలే, తర్కస్యాపాద కాభావసాధక విపర్యయప్రతి యోగ్యాపాద్యక త్వరూపంవిపర్యయః తత్కోటిపర్యవసాయిత్వం దర్శ యతి *దర్శనాభావాన్నాస్తీతి* తద్దర్శనాభావాన్నాస్తీత్యర్థః, తర్కి తా, ఆపాదితా, ప్రతియోగినః, ఘటాదేః, స త్త్వస్యస త్త్వప్రస క్తేః వి రోధినీయా ఉపలబ్ధి స్తత్ప్రతియోగికోఽభావో నుపలబ్ధిస్తత్సహకృతేనే త్యర్థః, విరోధిత్వవిశేషణముపలబ్ధేరనాహార్యత్వసూచనాయ - ప్రతి యోగిసత్త్వాపాదనాపాదితోపలంభ ప్రతియోగికత్వరూప యోగ్యతా విశిష్టానుపలబ్ధిసహకృతేనేతితుపరమార్థః, ఆలోకసంయోగాద్య స త్త్వదశాయాం యద్యత్రఘటస్స్యాత్తర్హ్యుపలభ్యే తేత్యాపాదనాసం భవేనయోగ్యానుపలబ్ధ్యభావాన్నతత్ర ఘటాభావప్రత్యక్షమితి సంక్షే పః - కేచిత్తుతర్కితేత్యాది - తర్కితమారోపితం యత్ప్రతియోగి స త్త్వంతద్విరోధినీయానుపలబ్ధి స్తత్సహకృతే నేత్యర్థః - ఏతావతా, ప్రతియోగిస త్త్వరూపకారణాభావ ప్రయోజ్యోపలబ్ధ్యభావోఽభావ ప్రత్యక్షేకారణం నత్వితరకారణవిరహ ప్రయోజ్యోపలబ్ధ్యభావ ఇతి సూచితమతఏవాంధకారే ఉపలంభాభావస త్త్వేపి నఘటాభావ ప్రత్య క్షమిత్యాహుః-నన్వభావప్రమాయా మింద్రియస్యకరణత్వమనుపలబ్ధే స్సహకారిత్వంచ త్వయాకల్పనీయం తదపేక్షయానుపలబ్ధేరేవ కర ణత్వకల్పనంవరమిత్యాశఙ్క్యాభావాధికరణ భూతలప్రత్యక్షే ఇంద్రి యస్యావశ్యమపేక్షణీయతయాక్లృప్తేనైవేంద్రియకరణత్వేనాభావ ప్ర త్యక్షోత్పత్తావనుపలబ్ధేర్విజాతీయ ప్రమితికరణత్వ కల్పనమయుక్త

అధికరణజ్ఞానార్థ మపేక్షణీయేంద్రియస్యైవ కరణత్వోపపత్తావనుప లబ్ధేఃకరణత్వాయోగాల్ । విశేషణవిశేష్యభావో విశేషణవిశేష్యస్వ రూపమేవ । నాతిరిక్తస్సంబంధః । ప్రత్యక్షజ్ఞానముపసంహరన్ తస్య కరణమాహ * ఏవమితి * అసాధారణకారణత్వాదింద్రియం ప్రత్య క్షజ్ఞానకరణమిత్యర్థః । ప్రత్యక్షప్రమాణముపసంహరతి । * తస్మా దితి *

శ్రీ ఇతి ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః శ్రీ

అనుమానంలక్షయతి * అనుమితికరణమితి*అనుమితింలక్షయతి

మిత్యాహ * అధికరణేతి * నను విశేషణ విశేష్యభావాఖ్యాతిరిక్త స్సంబంధఃకల్పనీయ స్త్వయేత్యతఆహ * విశేషణవిశేష్యభావేతి * అత్రేదంబోధ్యం-ప్రత్యక్షంద్వివిధం,లౌకిక మలౌకికంచేతి, లౌకికత్వం చ విషయతావిశేషః - లౌకికేషాం ధాసన్నికర్షాః కారణం-అలౌకికే తు సామాన్యలక్షణా, జ్ఞానలక్షణా,యోగజధర్మ శ్చేతిత్రివిధాప్రత్యా సత్తిః,తత్రసామాన్యలక్షణా ధూమత్వాది రూపాతజ్జ్ఞానరూపావా, సామాన్యంజాతి సజ్జ్ఞానం వాలక్షణంస్వరూపంవిషయోవాయస్యాఇతి వ్యుత్పత్తేః,సాచాశ్రయాణాం నిఖిలధూమాదీనా మలౌకికప్రత్యక్షేఉప యుజ్యతే,అతీతానాగతధూమాదిషుచక్షుస్సంయోగాదేరభావాదింద్రి యాణామసన్నికృష్టానాం ప్రత్యక్షాజనకత్వాల్ - జ్ఞానలక్షణాతుసుర భిచందనమితిచాక్షుషేఽపనీతధానే, సౌరభేణచక్షుషోయోగ్యసన్నిక ర్షాభావాల్,ఏవంయోగినాం దేశకాలవిప్రకృష్ట పదార్థప్రత్యక్షే యోగజధర్మః ప్రత్యాసత్తిరితి సంక్షేపః,.....................

ఇతి తర్కసంగ్రహదీపికాప్రకాశే భగవదర్పితే

శ్రీ ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదస్సమాప్తః శ్రీ

త్రుః॥* అనుమానంలక్షయతీతి * ప్రత్యక్షోపజీవకత్వ సంగత్యాను మానం నిరూపయతీత్యర్థః * పరామర్శేతి * తథాచప్రత్యక్షప్ర

* పరామర్శేతి * నను సంశయోత్తరప్రత్యక్షేఽతివ్యాప్తిః స్థాణుపురుషసంశయానంతరం పురుషత్వవ్యాప్యకరాదిమానయమితి పరామర్శే సతి పురుష ఏవేతి ప్రత్యక్షజననాత్ । నచ తత్రానుమితిరేవేతి వాచ్యం పురుషం సాక్షాత్కరోమీత్యనువ్యవసాయవిరోధాదితి చేన్న । పక్షతాసహకృతపరామర్శజన్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్ । సిషాధయిషావిరహవిశిష్టసిద్ధ్యభావః పక్షతా । సాధ్యసిద్ధిరనుమితిప్రతిబంధికా । సిద్ధిసత్త్వేప్యనుమినుయామితీచ్ఛాయామనుమితిదర్శనాత్సిషాధయిషాఉత్తే

మిత్యపేక్షయాఽనుమితేర్విలక్షణప్రమాత్వాదనుమానస్య ప్రమాణాంతరత్వం సిద్ధ్యతీతి భావః, విపరీతజ్ఞానోత్తరప్రత్యక్షం ప్రతి విశేషదర్శనస్య హేతుత్వమంగీకుర్వతాం మతమవలంబ్య శంకతే * నన్వితి * స్థాణుపురుషసంశయేతి * ఇదం విరుద్ధభావద్వయకోటికసంశయాంగాకారేణాపరేతు స్థాణుపురుషేతి - స్థాణుత్వతదభావ పురుషత్వతదభావ కోటికేత్యర్థ ఇత్యాహుః పురుష ఏవేతి, నిర్ణయసూచనాయ - తత్ర, సంశయోత్తర ప్రత్యక్షస్థలే * అనువ్యవసాయవిరోధాదితి * ఇదముపలక్షణం పురుషమనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాభావేన ప్రమాణాభావాదిత్యపి ద్రష్టవ్యం, సంశయోత్తర ప్రత్యక్షే జననీయే పక్షతాయాః పరామర్శసహకారిత్వే ప్రయోజనాభావేన పక్షతాసహకృత పరామర్శజన్యత్వవివక్షణాన్నాతివ్యాప్తిరిత్యాహ * పక్షతేతి * ఏతేన వహ్నివ్యాప్యధూమవత్పర్వతవానయం దేశ ఇతి విశిష్ట వైశిష్ట్యావగాహిబుద్ధిం ప్రతి విశేషణతావచ్ఛేదకప్రకారక నిర్ణయవిధయా వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్పర్వత ఇతి పరామర్శస్య కారణత్వేపి నతత్రాతివ్యాప్తిః, పక్షతాసహకృత పరామర్శజన్యత్వస్యాసత్త్వేనాతివ్యాప్తేరభావాదితి సంక్షేపః - యద్యపి సాధ్యసంశయస్య పక్షతాత్వేపి సాధ్యనిశ్చయకాలే నుమితి వారణం సంభవతి, తథాపి ఘనగర్జితేన మేఘానుమితావ్యభిచారః - అతోన్యదృశీం పక్షతామాహ * సిషాధయిషేతి * సిషాధయిషాయా

జికా । తతశ్చోత్తేజకాభావ విశిష్టమణ్యభావస్య దాహకారణత్వవత్సి
షాధయిషావిరహ విశిష్టసిద్ధ్యభావస్యాప్యనుమితికారణత్వం - పరామ
ర్శంలక్షయతి * వ్యాప్తీతి * వ్యాప్తివిషయకంయత్పక్షధర్మతాజ్ఞా
నం సపరామర్శ ఇత్యర్థః । పరామర్శమభినీయదర్శయతి * యే
త్యాతి * అనుమితిమభినీయదర్శయతి * తజ్జన్యమితి * పరామర్శజ
న్యమిత్యర్థః । వ్యాప్తిలక్షణమాహ * యత్రేతి * యత్రధూమ స్త
త్రాగ్నిరితివ్యాప్తేరభినయః సాహచర్యనియమ ఇతిలక్షణం । సాహచ
ర్యం సామానాధికరణ్యం । తస్యనియమః హేతుసమానాధికరణాత్య

న్తాభావాప్రతియోగిసాధ్యసామానాధికరణ్యం । సమవాయేనయోభావః స్వరూపసమవాయో
భయఘటితసామానాధికరణ్యసంబంధేన తద్విశిష్టాయాస్సిద్ధేస్సమవా
యేనాభావఇత్యర్థః - సాధ్యసిద్ధిః, పక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టేసాధ్యతావ
చ్ఛేదకవిశిష్టవైశిష్ట్యావగాహినిశ్చయః - సిద్ధౌసిషాధయిషావిరహవై
శిష్ట్యనివేశనస్య ప్రయోజనందర్శయతి * సిద్ధిసత్త్వేపీతి * అత్ర
సిద్ధిశ్చపర్వతో వహ్నిమాన్ వహ్నివ్యాప్య ధూమవాంశ్చేతి సమూ
హాలంబనరూపా- అతఃపరామర్శసంపత్తిరితిధ్యేయం - వ్యాప్తివిశిష్ట
పక్షధర్మతాజ్ఞాన మిత్యత్రవ్యాప్తివిశిష్టేపక్షధర్మతా వ్యాప్తివిశిష్ట
పక్షధర్మతా,తజ్జ్ఞానమితి సప్తమీతత్పురుషాంగీకారేవ్యభిచారి లిం
గకానుమితౌవ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానజన్యత్వాభావేనావ్యాప్తిః
అతోవ్యాప్తివిశిష్టపదస్య వ్యాప్తివిషయకేత్యర్థమవలంబ్యజ్ఞానాంత
పదేన కర్మధారయ మంగీకరోతి * వ్యాప్తివిషయకమితి * వ్యా
ప్త్యవచ్ఛిన్న ప్రకారతానిరూపిత పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న విశేష్య
తాశాలినిశ్చయః పరామర్శఇతితునిర్గళితార్థః,అభినీయ, అభిలా
పక శబ్దముచ్చార్య - నియతసామానాధికరణ్యం సాధ్యాభావ వదవృ
త్తిత్వాది రూపంనసంభవతి ఇదంవాచ్యంజ్ఞేయత్వాదిత్యాదౌ వవ్యా
ప్తేః సాధ్యాభావాప్రసిద్ధేరిత్యాలోచ్యాహ * హేతుసమానాధికర

న్తాభావాప్రతియోగిసాధ్యసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరిత్యర్థః । పక్షధర్మతాస్వరూపమాహ * వ్యాప్యస్యేతి * అనుమానం విభజతే । * అనుమానమితి *

ణేతి * వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ ధూమసమానాధికరణో యో త్యన్తాభావః ఘటాత్యన్తాభావః తదప్రతియోగీవహ్నిః తత్సామానాధికరణ్యంధూమేఽస్తీతిలక్షణసమన్వయః, ధూమవాన్వహ్నేరిత్యాదౌ ధూమసామాన్యాభావస్య హేతుసమానాధికరణతయా తత్ప్రతియోగ్యేవ ధూమ ఇతి నాతివ్యాప్తిః-నచ వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ తత్తద్వహ్న్యభావస్య చాలనీన్యాయేనధూమసమానాధికరణతయా తాదృశాభావాప్రతియోగిత్వం నకస్యాపివహ్నేరిత్యవ్యాప్తిరితివాచ్యం- అప్రతియోగిసాధ్యేత్యస్యప్రతియోగితానవచ్ఛేదక సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నేత్యర్థ తాత్పర్యకతయాఽదోషాత్ -ప్రతియోగితాయాం సాధ్యతావచ్ఛేదక సంబంధావచ్ఛిన్నత్వం నివేశనీయం, తేనవహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ సమవాయేన వహ్నిత్వావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాభావస్య ధూమసమానాధికరణత్వేపి నక్షతిః - హేతుపదంహేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నపరం, అతోద్రవ్యం విశిష్టసత్త్వాదిత్యాదౌ విశిష్టస్య శుద్ధానతిరేకితయా హేత్వధికరణ గుణాదినిష్ఠత్వేపి ద్రవ్యత్వాభావస్యనావ్యాప్తిః - హేత్వధికరణతా హేతుతావచ్ఛేదక సంబంధావచ్ఛిన్నాగ్రాహ్యా, తేనవహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ వహ్నిసామాన్యాభావస్య ధూమసమవాయినిష్ఠత్వేపినావ్యాప్తిః-నచైవమపికపిసంయోగీ ఏతద్వృక్షత్వాదిత్యాదావవ్యాప్తిః సాధ్యస్యహేతు సమానాధికరణాత్యన్తాభావ ప్రతియోగితానవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వాదితివాచ్యం హేతు సమానాధికరణాత్యన్తాభావ ప్రతియోగివైయధికరణ్యస్య నివేశనీయత్వాత్ । కేవలాన్వయిసాధ్యకే తాదృశస్య ఘటాభావాదేః ప్రసిద్ధత్వాన్నావ్యాప్తిః- అధికమస్మదీయమణిదీధితివ్యాఖ్యాయాంబు

స్వార్థానుమానం దర్శయతి * స్వయమేవేతి * నను పార్థివత్వ
లోహలేఖ్యత్వాదౌ శతశస్సహచారదర్శనేఽపి వజ్రమణౌ వ్యభిచా
రోపలబ్ధేః భూయోదర్శనేన కథం వ్యాప్తిగ్రహ ఇతి చేన్న । వ్యభిచా
రజ్ఞానవిరహసహకృతసహచారజ్ఞానస్య వ్యాప్తిగ్రాహకత్వాత్ । వ్యభి
చారజ్ఞానం నిశ్చయః ।

ద్ధికుశలైరనుసంధేయం * స్వార్థానుమానమితి * స్వస్యార్థః ప్ర
యోజనం సాధ్యసంశయనివృత్తిరూపం యస్మాదితి వ్యుత్పత్త్యా స్వీయసం
శయనివృత్తిప్రయోజనకానుమానమిత్యర్థః-మూలే * పశ్యన్నితి *
ఏకసంబంధిజ్ఞానమపరసంబంధిస్మారకమితి రీత్యా దర్శనస్య స్మృతిహే
తుత్వాదిత్యర్థః * కథం వ్యాప్తిగ్రహ ఇతీతి * వ్యభిచారజ్ఞానదశా
యాం న కశ్చిదపి వ్యాప్తినిశ్చయమభ్యుపైతీతి భూయోదర్శనస్య వ్యా
ప్తినిశ్చయహేతుత్వం న సంభవతీతి భావః-ఇదముపలక్షణం, భూయోదర్శ
నమిత్యస్య భూయసాం దర్శనానాం సమాహార ఇతి భూయసాం సాధ్య
హేతూనాం దర్శనమితి భూయస్స్వధికరణేషు దర్శనమితి వార్థః
నాద్యః, ఏకత్రైవ సహచారదర్శనధారయా వ్యాప్తినిశ్చయప్రసంగా
త్, న ద్వితీయతృతీయౌ, ఏతద్రూపవానేతద్రసాదిత్యాదౌ సాధ్యహే
త్వోరధికరణే చ భూయస్త్వాభావేన వ్యాప్త్యనిశ్చయప్రసంగాదిత్యపి
బోధ్యం - మణికారసిద్ధాంతమవలంబ్యాహ * వ్యభిచారజ్ఞానవిరహే
తి * వ్యాప్తిగ్రాహకత్వాదితి * వ్యాప్తిశ్చ హేతుసమానాధికరణాత్యం
తాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న సాధ్యా
ధికరణవృత్తితావిశిష్టహేతుతావచ్ఛేదకరూపైవ, సామానాధికరణ్యం
తస్య రాసభాదిసాధారణ్యాత్ । ధూమత్వాదేస్స్వరూపతో వ్యాప్య
తావచ్ఛేదకత్వం తాదృశధూమత్వత్వాదిరూపేణ చ వ్యాప్తిత్వమిత్యవ
చ్ఛేద్యావచ్ఛేదకయోరైక్యేఽపి న క్షతిః- ఇత్థం చ సాధ్యతావచ్ఛేదకే తథా
విధప్రతియోగితానవచ్ఛేదకత్వరూపవ్యభిచారగ్రహాభావో విపరీతగ్ర

శంకాచ, తద్విరహః క్వచిత్తర్కాత్క్వచిత్స్వతస్సిద్ధఏవ । ధూమాగ్నేర్వ్యాప్తిగ్రహే కార్యకారణభావభంగ ప్రసంగలక్షణ స్తర్కః

హాభావ విధయా హేతుః సాధ్యసమానాధికరణ వృత్తిహేతుతావచ్ఛేదకాంశగ్రహేతువిశేషణజ్ఞానవిధయా సామానాధికరణ్యజ్ఞానం హేతురితిరీత్యావ్యభిచారజ్ఞానాభావసామానాధికరణ్యజ్ఞానయోర్వ్యాప్తిగ్రహహేతుత్వమితిధ్యేయం-వస్తుతస్తు- హేతువ్యాపకసాధ్య సామానాధికరణ్యమేవవ్యాప్తిః - నచవ్యాప్తేః రాసభాదిసాధారణ్యేన ప్రమాత్మకరాసభలింగక పరామర్శాద్భ్రమాత్మక వహ్న్యనుమిత్యాపత్తిః ప్రమాత్మకపరామర్శస్య భ్రమాత్మక వహ్న్యనుమిత్యజనకత్వ నియమస త్త్వేనేష్టాపత్తేరయోగాదితివాచ్యం- యద్ధర్మావచ్ఛిన్న వ్యాపకత్వంవ్యాప్తిఘటకంతద్ధర్మధర్మితావచ్ఛేదకకవ్యాప్తిప్రకారకనిశ్చయస్యైవానుమితిహేతుత్వోపగమేనాదోషాత్, అతఏవవ్యాప్తిశరీరే ధూమత్వత్వాప్రవేశేన లాఘవమితిదిక్ * శఙ్కాచేతి * వ్యభిచారసంశయస్యాపివ్యాప్తిగ్రహ ప్రతిబంధకత్వానుభవాత్తత్సాధారణవ్యభిచారజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నాభావో హేతురితి హృదయం-తద్విరహః,వ్యభిచారశంకావిరహః * క్వచిదితి * తర్కాభావేతర నిఖిలకారణసమవధానస్థలఇత్యర్థః * క్వచిత్స్వతస్సిద్ధఏవేతి * ఇతరకారణవిరహస్థలేశాదృశకారణవిరహ ప్రయుక్తఏవేత్యర్థః - తథాచ తత్రతర్కాపేక్షానేతిభావః * ధూమాగ్న్యేరితి * ధూమాగ్న్యేర్వ్యాప్తిగ్రహేఉత్పత్స్యమానేవ్యభిచారశఙ్కానివర్తకః కార్యకారణభావభంగప్రసంగలక్షణ స్తర్కః ఇత్యన్వయః,సచతర్కః ధూమోయదివహ్నివ్యభిచారీస్యాత్తర్హివహ్నిజన్యోన స్యాదిత్యాకారకోబోధ్యః, ననుమహానసీయవహ్నిధూమయోస్సన్నికృష్టత్వేన సహచారగ్రహేప్యన్యేషాం వహ్నిధూమానామసన్నికర్షేణసహచారప్రత్యక్షాసంభవేననిఖిలధూమేషు వ్యాప్తిప్రత్యక్షంనసంభవతి తథాచపర్వతీయధూమదర్శ

వ్యభిచారశంకానివర్తకః । ననుసకలవహ్నిధూమయోరసన్నికర్షా త్కథంవ్యాప్తిగ్రహ ఇతి చేన్న । వహ్నిత్వధూమత్వరూప సామాన్య ప్రత్యాసత్త్యాసకలవహ్నిధూమజ్ఞానసంభవాత్ * తస్మాదితి * లింగ పరామర్శాదిత్యర్థః పరార్థానుమానమాహ * యత్త్వితి * యచ్ఛబ్దస్యతత్పరార్థానుమానమితి తచ్ఛబ్దేనాన్వయః । పంచావ యవవాక్యముదాహరతి * యథేతి * అవయవస్వరూపమాహ * ప్ర తిజ్ఞేతి * ఉదాహృతవాక్యే ప్రతిజ్ఞాదివిభాగమాహ * పర్వతోవహ్ని మానితి *

నేనవ్యాప్తిస్మరణాసంభవాత్పరామర్శానుపపత్తిరిత్యాశయేనాశంక తే * నన్వితి * సకలవహ్నిధూమేషులౌకికసన్నికర్షాభావేపిసామాన్య ప్రత్యాసత్త్యాత్మకాలౌకికసన్నికర్షసద్భావాద్వహ్నిత్వావచ్ఛిన్న సామానాధికరణ్యవత్త్వేననిఖిలవహ్నిధూమసహచారప్రత్యక్షసంభవా న్నిఖిలధూమేషువ్యాప్తిగ్రహస్సంభవతి-ఏవంచపర్వతీయధూమేపివ్యా ప్తిగ్రృహీతత్వేనధూమదర్శనేనవ్యాప్తిస్మరణసంభవాన్నపరామర్శా నుపపత్తిరితిసమాధత్తే-* వహ్నిత్వధూమత్వేతి * యద్యపిపరార్థాను మానశబ్దస్యపరస్యమధ్యస్థస్యార్థః ప్రయోజనంసాధ్యానుమితిరూపం యస్మాదితివ్యుత్పత్త్యాపరసమవేతానుమితికరణంలింగపరామర్శోర్థః- అతఏవస్వార్థానుమితిపరార్థానుమిత్యోర్లింగ పరామర్శఏవక రణమిత్యగ్రిమమూలం సాధుసంగచ్ఛతే, తథాపి పరార్థానుమానప్ర యోజకేపంచావయవవాక్యే పరార్థానుమానశబ్దస్యౌపచారికప్ర యోగ ఇతిమనసికృత్వామూలమవతారయతి * పరార్థానుమానమా హేతి * పంచావయవవాక్యమిత్యనేనపంచఅవయవాఃయస్యవాక్యస్యే తివ్యుత్పత్త్యాప్రతిజ్ఞాద్యవయవపంచక సముదాయత్వంన్యాయలక్షణం బోధ్యం, అనేనవాక్యేనప్రతిపాదితాల్లింగాదితిమూలస్య ప్రతిజ్ఞాద్యవ యవపంచక సముదాయ ప్రయోజ్య లింగపరామర్శాదిత్యర్థః

సాధ్యవత్తయా పక్షప్రతిపాదకవచనం ప్రతిజ్ఞా। పంచమ్యంతంలింగప్రతిపాదకంవచనం హేతుః । వ్యాప్తిప్రతిపాదకం వచన ముదాహరణం వ్యాప్తివిశిష్టలింగ ప్రతిపాదకం వచనముపనయః । హేతుసాధ్యవత్త

---

* సాధ్యవత్తయాపక్షప్రతిపాదకవచనమితి * సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యప్రకారకపక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నపక్షవిశేష్యక బోధజనక వాక్యమిత్యర్థః-ఉదాహరణాద్ధేతు విశిష్టసాధ్యతావచ్ఛేదకవిశిష్టవైశిష్ట్యజ్ఞానంపక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టే, ఉపనయాచ్చపక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టే హేతుతావచ్ఛేదకవిశిష్టవైశిష్ట్యజ్ఞానం, నతుసాధ్యతావచ్ఛేదకవిశిష్టజ్ఞానమితి తయోర్నిరాసః, వాక్యపదస్యన్యాయావయవవాక్యపరత్వాన్న్యాయబహిర్భూతవాక్యవ్యుదాసః ; ఏవమగ్రేపి,అయంనదండాద్దండసంయోగాజన్య ద్రవ్యత్వాదిత్యాదౌ ప్రతిజ్ఞాయాం పంచమ్యంతత్వస్య సత్త్వాదతివ్యాప్తేర్వారణాయ లింగప్రతిపాదకమితి * హేతుప్రతిపాదకమిత్యర్థః * వ్యాప్తిప్రతిపాదకమితి * ప్రకృతహేతుమతిప్రకృతహేతువ్యాపకసాధ్యబోధకవాక్యమిత్యర్థః, కథముదాహరణస్యవ్యాపకత్వబోధకతేతి చేత్,ఇత్థం,సాధ్యపదస్యహేతువ్యాపకత్వవిశిష్టేసాధ్యే నిరూఢలక్షణయా, నచద్విరుక్తయత్పదస్య వైయర్థ్యమితిశంక్యం,తాదృశతాత్పర్యగ్రాహకతయా సార్థక్యాత్, అథవాప్రథమయత్పదార్థే మహానసేద్వితీయ యత్పదార్థేమహానసాన్యస్మిన్ ప్రకృతహేతుమత్త్వస్యతత్పదార్థేతస్మిన్ సాధ్యస్యచ శాబ్దబోధేజాతే ఉత్తరకాలే వ్యాపకతా బోధో మానసః తథాచవ్యాప్తిప్రతిపత్తిపరత్వముదాహరణ వాక్యస్యాక్షతమితి నకశ్చిద్దోషఇతి దిక్, * వ్యాప్తివిశిష్టలింగప్రతిపాదకమితి * పక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టవిశేష్యక ప్రకృతసాధ్యవ్యాప్యహేతు ప్రకారకబోధజనక వాక్యమిత్యర్థః, పక్షధర్మతాజ్ఞానార్థముపనయ ఇతిపాఠేతు ప్రయుజ్యతఇతిశేషపూరణేనపరిదర్శితార్థ ఏవ యథాకథంచిత్సంగమనీయః * హేతుసాధ్య

వ్యాపకప్రతిపాదకంవచనం నిగమనం । పక్షేసాధ్యజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాప్రయోజనం । లిఙ్గజ్ఞానం హేతుప్రయోజనం । వ్యాప్తిజ్ఞానముదాహరణప్రయోజనం । పక్షధర్మతాజ్ఞానముపనయప్రయోజనమ్ । అబాధితత్వంనిగమనప్రయోజనం । అనుమితికరణమాహ *స్వార్థేతి* ననువ్యాప్తిస్మృతి పక్షధర్మతా జ్ఞానాభ్యామేవానుమితి సంభవేవిశిష్టపరామర్శః కిమర్థమంగీకర్తవ్య ఇతిచేన్న । వహ్నివ్యాప్యవానయమితి శాబ్దపరామర్శస్థలె పరామర్శస్యావశ్యకతయాలాఘవేన సర్వత్రపరామర్శస్యైవ కారణత్వాత్ ।

వత్తయాపక్షప్రతిపాదకంవచనమితి* హేతుజ్ఞానజ్ఞాప్యత్వవిశిష్టసాధ్యవద్విషయకబోధజనకవాక్యమిత్యర్థః, ఉత్తరకాలమబాధితాసత్ప్రతిపక్షితత్వవిషయకబోధోమానసోద్రష్టవ్యః, ననువిశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిపరామర్శస్యానుమితింప్రతిహేతుత్వే తత్రానన్యథాసిద్ధత్వ నియతపూర్వవృత్తిత్వయోర్ద్వయోఃకల్పనీయతయాగౌరవం,వహ్నివ్యాప్యోధూమః ధూమవాన్పర్వతఇతి జ్ఞానద్వయస్యతవమతె విశిష్టపరామర్శంప్రతికారణత్వేన క్లృప్తస్యకారణత్వేత్వనన్యథాసిద్ధత్వమాత్రస్య కల్పనీయత్వయా లాఘవమితి ప్రాభాకరశ్శంకతే * నన్వితి * వహ్నివ్యాప్యవానయమితి * అత్రత్వదభిమత కారణస్యాసత్త్వేన వ్యభిచారాన్నజ్ఞానద్వయస్య కారణత్వం సంభవతీతిభావః, కథంచిదపి వ్యాప్యతావచ్ఛేదక ధూమత్వాదేర్భానం పరామర్శేనసంభవతీతి స్ఫోరణాయశాబ్దేతి * లాఘవేనేతి * కల్పనాలాఘవేనేత్యర్థః, తథాహి, జ్ఞానద్వయేఽనన్యథాసిద్ధత్వ నియతపూర్వవృత్తిత్వయోః కల్పనాపేక్షయా విశిష్టపరామర్శే తత్కల్పనస్యైవ లఘీయస్త్వమితి, వస్తుతస్తు, తద్ధర్మావచ్ఛిన్నవిశేష్యక వ్యాప్తిప్రకారకనిశ్చయ విశిష్టతద్ధర్మావచ్ఛిన్న ప్రకారక పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిశేష్యక నిశ్చయత్వస్యైవకారణతావచ్ఛేదకత్వం జ్ఞానద్వయే సాధారణ్యేన తన్మతేష్టవ్యం, నై

లింగంనకరణం । అతీతాదావ్యభిచారాత్ । వ్యాపారవత్కారణం కరణమితి మతే పరామర్శద్వారా వ్యాప్తిజ్ఞానం కరణం । తజ్జన్యత్వేసతి తజ్జన్యజనకో వ్యాపారః । అనుమానముపసంహరతి * తస్మాదితి * లింగం విభజతే * లింగమితి * అన్వయవ్యతిరేకిణం లక్షయతి * అన్వయేనేతి * హేతుసాధ్యయోర్వ్యాప్తిరన్వయవ్యాప్తిః, తదభావయోర్వ్యాప్తిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిః । కేవలాన్వయినో లక్షణమాహ * అన్వయేతి * కేవలాన్వయిసాధ్యకం లింగం కేవలాన్వయి । అత్యంతాభావాప్రతియోగి

యాయికమతేతు వ్యాప్తివిశిష్టవైశిష్ట్యావగాహి నిశ్చయత్వం కారణతావచ్ఛేదకమితి కారణతావచ్ఛేదకలాఘవమవధేయం - వినిగమనావిరహేణజ్ఞాయమాన లింగత్వేనాపి కారణత్వంవదతా మాచార్యాణాం మతంనిరస్యతి * లింగంనకరణమితి * వ్యభిచారాదితి * తత్రాప్యనుమితేరనుభవసిద్ధత్వేన తదవ్యవహితపూర్వంభూతభవిష్యద్ధూమాదేరసత్త్వాదితిభావః * మతఇతి * ఫలాయోగవ్యవచ్ఛిన్నం కారణం కరణమితి మతే పరామర్శఏవకరణమితి ధ్యేయం-కరణేఽతివ్యాప్తివారణాయ తజ్జన్యత్వేసతీతి - యద్యప్యనుమాన నిరూపణస్యైవ ప్రతిజ్ఞాతత్వేన తద్విభాగఏవోచితః, తథాపిలింగస్య త్రైవిధ్యప్రదర్శనేతజ్జ్ఞానస్య త్రైవిధ్యంఫలతీతి మనసికృత్వాహ * లింగంవిభజతఇతి * అన్వయేనవ్యతిరేకేణ వ్యాప్తిమదితి మూలస్యాన్వయసహచారగ్రహగ్రాహ్యవ్యాప్తిమత్త్వేసతి వ్యతిరేక సహచారగ్రహగ్రాహ్యవ్యాప్తిమదిత్యర్థం మనసికృత్వా తాదృశవ్యాప్తిద్వయం ప్రకాశయతి * హేతుసాధ్యయోరితి * అన్వయమాత్రవ్యాప్తికత్వ రూపకేవలాన్వయి లక్షణే మాత్రపదేనవ్యతిరేకవ్యాప్తేర్వ్యవచ్ఛేద్యతయా సిద్ధ్యసిద్ధిభ్యాం వ్యాఘాతఇత్యాలోచ్య ప్రకారాంతరేణ పరిష్కరోతి * కేవలాన్వయిసాధ్యకమితి * కేవలాన్వయిసాధ్యకవ్యతిరేకి హేతోస్సంగ్రహాయ స్వాఖ్యకేవలాన్వయిత్వం నివేశితం, తదేవనిర్వక్తి * అత్యంతాభావేతి *

త్వం కేవలాన్వయిత్వం । ఈశ్వరప్రమావిషయత్వం సర్వపదాభిధేయ త్వంచ సర్వత్రాస్తీతి । వ్యతిరేకోఽభావః । కేవలవ్యతిరేకిణో లక్షణమాహ * వ్యతిరేకేతి * తదుదాహరతి * యథేతి * నన్వితరభేదః ప్రసిద్ధో వానవా । ఆద్యే యత్ర ప్రసిద్ధస్తత్ర హేతుసత్త్వే అన్వయిత్వం అసత్త్వే అసాధారణ్యం । ద్వితీయే సాధ్యజ్ఞానాభావాత్కథం తద్విశిష్టానుమితిః విశేషణజ్ఞానాభావే విశిష్టజ్ఞానానుదయాత్ప్రతియోగిజ్ఞానాభావాద్వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానమపి న స్యాదితి చేన్న । జలాదిత్రయోదశాన్యోన్యాభావానాం త్రయోదశసు ప్రత్యేకం ప్రసిద్ధానాం మేళనం పృథివ్యాం సా

:నిరవచ్ఛిన్నవృత్తిమదత్యంతాభావేత్యర్థః, తేన గగనాభావసంయోగాభావాది సాధ్యకహేతోస్సంగ్రహః, ఘటపదాభిధేయత్వస్య పటాదావసత్త్వేన సర్వత్రసత్త్వాసంభవాదాహ * సర్వపదాభిధేయత్వమితి * మూలే * వ్యతిరేకమాత్రవ్యాప్తికమితి * నిశ్చితవ్యతిరేకమాత్రవ్యాప్తికమిత్యర్థః, తేన పృథివీతరేభ్యో భిద్యతే గంధవత్త్వాదిత్యాదావన్వయవ్యాప్తేస్సత్త్వేఽపి న లక్షణాసంగతిః, ఇతరభేదః పృథివీతరత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకభేదః * అన్వయిత్వమితి * అన్వయసహచారగ్రహగ్రాహ్యవ్యాప్తిమత్త్వం స్యాదిత్యర్థః- తథాచ ప్రసిద్ధానుమానమివ ఏతదప్యన్వయవ్యతిరేక్యేవ స్యాదితి భావః * అసాధారణ్యమితి * సపక్షవ్యావృత్తత్వరూపాసాధారణ్యాక్రాంతత్వాదితి భావః, అప్రసిద్ధసాధ్యకేఽపి సాధ్యవిశేషణకానుమితిరేవేత్యభిప్రాయేణాహ * సాధ్యేత్యాది * వ్యతిరేకవ్యాప్తీతి * సాధ్యాభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వరూపేత్యర్థః, పృథివీతరసామాన్యభేదో న సాధ్యతే అపి తు జలాదిభేదకూటం సాధ్యతే తథాచ నోక్తదోషావసర ఇత్యాహ దీపికాయాం * జలాదీతి * జలాదీనాం యే త్రయోదశాన్యోన్యాభావాస్తేషాం కూటం సాధ్యత ఇత్యర్థః, సముదాయస్య ప్రసిద్ధ్యసంభవాదాహ * ప్రత్యేకమితి *

ధ్యతే । త్రయోదశత్వావచ్ఛిన్నభేదాత్మక సాధ్యస్యైకాధికరణవృత్తి త్వాభావాన్నాన్వయిత్వాసాధారణ్యే । ప్రత్యేకాధికరణప్రసిద్ధ్యా సాధ్యవిశిష్టానుమితిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తినిరూపణం చేతి । పక్షలక్షణమాహ * సందిగ్ధేతి * నను శ్రవణానంతరభావిమననస్థలేఽవ్యాప్తిః తత్ర వేదవాక్యైరాత్మనో నిశ్చితత్వేన సందేహాభావాత్

---

* త్రయోదశత్వావచ్ఛిన్నేతి * అనుమితేః పూర్వం నిశ్చితసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న వత్త్వో ధర్మిణ ఏవా ప్రసిద్ధ్యా న తత్ర హేతోస్సత్త్వాసత్త్వ నిబంధనే అన్వయిత్వా సాధారణ్యే ఇతి సముదితార్థః, ప్రత్యేకం ప్రసిద్ధ్యాపేక్షాబుద్ధి విశేషవిషయత్వ రూపసముదాయత్వ విశిష్టజ్ఞానం సంభవతి తథాచ విశేషణతావచ్ఛేదక ప్రకారకనిర్ణయస్య సద్భావాత్సాధ్యతావచ్ఛేదక విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహ్యనుమితిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానంచ సంభవతీత్యాహ * ప్రత్యేకాధికరణేత్యాదినా * యద్యపి జలాది చతుర్దశాన్యోన్యాభావానాం చతుర్దశసు ప్రత్యేకమితరేతరేత్యాద్యవక్తుముచితం తథాప్యర్థాపత్తేః ప్రమాణాంతరత్వ మంగీకుర్వంతం ప్రాభాకరమాక్షేప్తుం వ్యతిరేకవ్యాప్తేరనుమిత్యంగత్వస్య ప్రదర్శనీయతయా తన్మతసాధారణ్యేన వ్యతిరేకవ్యాప్తిం దర్శయితుం జలాదిత్రయోదశేత్యాదికథనం, నచ తన్మతే చతుర్దశాన్యోన్యాభావాః ప్రసిద్ధాః, అభావస్యాధికరణాత్మకస్య తేనాంగీకారాదితి ధ్యేయం కేచిత్తు జలమేవాదిర్యేషాం త్రయోదశానామితి విగ్రహేణ జలాదిప్రతియోగికానాం చతుర్దశానామిత్యర్థః, త్రయోదశస్వితి, జలాదీత్యాదిః ఉక్తవిగ్రహేణ చతుర్దశస్విత్యర్థః అగ్రేప్యేవం బోధ్యమిత్యాహుః, మూలే * సందిగ్ధసాధ్యవానితి * విశేష్యతాసంబంధేన సాధ్యప్రకారకసంశయవిశిష్ట ఇత్యర్థః- సపక్షలక్షణాదికమప్యేవం పరిష్కర్తవ్యం-పక్షలక్షణస్యావ్యాప్తిమాశంకతే దీపికాయాం * నన్వితి * సంశయావిఘటక శాబ్దసిద్ధిస్థలేఽవ్యాప్తిముక్త్వా ప్రత్యక్షస్థలేతా

కించప్రత్యక్షేపి వహ్న్యాయత్తేచ్ఛయానుమితి స్తత్రావ్యాప్తిరితి చే
న్న। ఉక్తపక్షతాశ్రయత్వస్య పక్షలక్షణత్వాత్ । సపక్షలక్షణమా
హ * నిశ్చితేతి * విపక్షలక్షణమాహ * నిశ్చితేతి * ఏవంసద్ధేతుం
నిరూప్యాసద్ధేతుంనిరూపయితుంవిభజతే * సవ్యభిచారేతి * అను
మితి ప్రతిబంధక యథార్థజ్ఞాన విషయత్వం హేత్వాభాసత్వం ।

మాహ * కించేతి * ఉక్తేతి * సిషాధయిషావిరహవిశిష్టసిద్ధ్యభావ
రూపపక్షతాశ్రయత్వస్య పక్షలక్షణత్వాదిత్యర్థః- సద్ధేతుంనిరూప్య
వ్యాప్త్యాదివిశిష్టహేతుంనిరూప్యేత్యర్థః-సద్ధేతునిరూపణే అసద్ధేతు
స్మరణాత్ప్రసంగసంగత్యాతన్నిరూపణమితిభావః-మూలే * హేత్వా
భాసాఇతి * హేతువదాభాసంతఇతి హేత్వాభాసాఃదుష్ట హేతవో
నిరూప్యంతఇత్యర్థః-ననుసామాన్యధర్మప్రకారకజ్ఞానమంతరావి
శేషజిజ్ఞాసాఽనుదయేనసవ్యభిచారేత్యాదినావిభాగోనుచిత ఇత్యాశం
కాంపరిజిహీర్షుర్దోషలక్షణేఽభిహితేదోషవత్త్వరూపదుష్టలక్షణ
స్యాతిస్ఫుటత్వాల్లాభోభవతీత్యాశయేనదోషసామాన్యలక్షణమాహ దీ
పికాయాం* అనుమితీతి* హేత్వాభాసత్వమితి* హేతోరాభాసాః
హేత్వాభాసాఃహేతునిష్ఠాదోషాః తేషాంభావస్తత్త్వమిత్యర్థః,హ్ర
దోవహ్నిమానిత్యాద్యనుమితిం ప్రతివహ్న్యభావవాన్హ్రదఇత్యాది
బాధనిశ్చయః ప్రతిబంధకః ప్రమాత్మకతాదృశనిశ్చయవిషయత్వం వ
హ్న్యభావవద్ధ్రదాదావక్షతమితిలక్షణసమన్వయః- అత్రానుమితిపద
మజహల్లక్షణయానుమితి తత్కారణాన్యతరపరం, తేనవ్యభిచారాది
జ్ఞానస్య పరామర్శప్రతిబంధకతయైవ నిర్వాహాదనుమిత్యప్రతిబంధ
కత్వేపి వ్యభిచారాదిషు నావ్యాప్తిః - పర్వతోనిర్వహ్నిరితిబాధభ్ర
మస్య పర్వతోవహ్నిమానిత్యనుమితి ప్రతిబంధకత్వాత్తద్విషయే వ
హ్న్యభావాభా వతివ్యాప్తిరతో యథార్థేతి, భ్రమభిన్నేత్య
ర్థః - అథైవమపి వహ్న్యభావవద్ధ్రదాత్మకబాధైకదేశే వహ్న్యభ

భావాదావతివ్యాప్తిః, వహ్న్యభావవాన్ హ్రద ఇత్యాకారక యథార్థజ్ఞానవిషయత్వస్య తత్ర సత్త్వాదితి చేన్న, యద్రూపావచ్ఛిన్న విషయకజ్ఞానసామాన్యమనుమితిప్రతిబంధకం తద్రూపావచ్ఛిన్నత్వం దోషత్వమిత్యర్థపర్యవసానేనాదోషాత్, వహ్న్యభావత్వావచ్ఛిన్న విషయకస్య వహ్న్యభావవాన్ హ్రద ఇతి జ్ఞానస్యానుమితి ప్రతిబంధకత్వేపి తాదృశజ్ఞాన సామాన్యాంతర్గతస్య వహ్న్యభావవానిత్యాకారక జ్ఞానస్యాప్రతిబంధకత్వేన వహ్న్యభావత్వాదేః యద్రూపపదేనోపాదానాసంభవాత్ - నచ తర్హి యథార్థపదం వ్యర్థం పర్వతో నిర్వహ్నిరితి భ్రమవిషయేపి వహ్న్యభావాదావతివ్యాప్తేరుక్తరీత్యైవ వారణాదితి వాచ్యం, జ్ఞానపదస్య జ్ఞానవిశేషతాత్పర్యగ్రాహకతయా యథార్థపదసార్థక్యాత్, ఏవంచ యద్రూపావచ్ఛిన్న విషయకానాహార్యాప్రామాణ్యజ్ఞానానాస్కందితనిశ్చయ సామాన్యం ప్రకృతానుమితి ప్రతిబంధకం తద్రూపావచ్ఛిన్నత్వం దోషత్వమిత్యర్థః పర్యవసితః తేన వహ్న్యభావవద్ధ్రదవిషయకస్యాహార్యస్యాప్రామాణ్యజ్ఞానవిశిష్టస్య సంశయస్య చానుమిత్యప్రతిబంధకత్వేపి నాసంభవ ఇత్యలం పల్లవితేన, పరే తు ఇదం దుష్టానామేవ లక్షణం పరంతు జ్ఞాయమానవ్యభిచారాదేః ప్రతిబంధకత్వమభ్యుపేత్య, తదర్థస్తు, అనుమితిప్రతిబంధకా యే వ్యభిచారాదయః ఏకజ్ఞానవిషయప్రకృతహేతుతావచ్ఛేదకవత్త్వసంబంధేన తత్ప్రకారకయథార్థజ్ఞాన విశేష్యత్వం, ధూమవాన్వహ్నేరిత్యాదౌ ధూమాభావవద్వృత్తిత్వ విశిష్టవహ్నేర్వ్యభిచారః ఉక్తసంబంధేన తద్వాన్వహ్నిరిత్యాకారక యథార్థజ్ఞానవిశేష్యత్వమస్తీతి లక్షణసమన్వయః, అనుమితిపదస్య ప్రకృతానుమితిపరతయా సద్ధేతావనుమితిప్రతిబంధకీభూత వ్యభిచారాదీనామప్రసిద్ధత్వాన్నాతివ్యాప్తిః, యథార్థపదానుపాదానే దర్శిత సంబంధేన వ్యభిచారప్రకారక భ్రమవిశేష్యత్వస్య సద్ధేతావపి సత్త్వేనాతివ్యాప్తిః స్యాదితి తన్నివే

సవ్యభిచారం విభజతే * సత్రివిధ ఇతి * సాధారణం లక్షయతి * తత్రేతి * ఉదాహరతి * యథేతి * అసాధారణం లక్షయతి * సర్వేతి * అనుపసంహారిణో లక్షణమాహ । * అన్వయేతి * విరుద్ధం లక్షయతి * సాధ్యేతి *

శ ఇత్యాహుః * సత్రివిధ ఇతీతి * సామాన్యలక్షణంతు సాధారణాద్యన్యతమత్వం స్ఫుటం, మూలే * తత్రేతి * సాధారణాదిమధ్య ఇత్యర్థః * సాధ్యాభావవద్వృత్తిరితి * సాధ్యతావచ్ఛేదక ధర్మసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావవన్నిరూపిత హేతుతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నాధేయతావానిత్యర్థః - తేన వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ హేతుమతి పర్వతాదౌ తత్తత్సాధ్యాభావస్య సంబంధాంతరావచ్ఛిన్నసాధ్యసామాన్యాభావస్య చ సత్త్వేపి నాతివ్యాప్తిః, తత్ర చ సాధ్యాభావవత్తాయాం సంబంధవిశేషావచ్ఛిన్నత్వానివేశే వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ వహ్న్యాద్యభావస్య కాలికసంబంధేన పర్వతాదౌ వృత్తేరతివ్యాప్తిః - దైశికవిశేషణతా విశేషావచ్ఛిన్నత్వ నివేశే ఘటత్వాభావాది సాధ్యక వ్యభిచారిణి సాధ్యాభావస్య ఘటత్వాదేర్విశేషణతావిశేషేణాధికరణాప్రసిద్ధ్యాఽవ్యాప్తిః, అతస్సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన సాధ్యవత్తాగ్రహం ప్రతి యేన సంబంధేన సాధ్యాభావవత్తానిశ్చయః ప్రతిబంధకస్తేన సంబంధేన సాధ్యాభావవత్త్వం వివక్షణీయం, వహ్న్యాదౌ సాధ్యే తాదృశ సంబంధో దైశికవిశేషణతా, ఘటత్వాభావాదౌ చ సాధ్యే సమవాయస్తథేతి న దోషః, కపిసంయోగ్యేతద్వృక్షత్వాదిత్యాదౌ తాదృశసంబంధో నిరవచ్ఛిన్న దైశిక విశేషణతేతి దిక్, నచ విరుద్ధేఽతివ్యాప్తిరితి భ్రమితవ్యం, ఉపధేయసంకరేప్యుపాధేరసంకర ఇతి న్యాయాత్తస్య విరుద్ధసాధారణ్యేపి క్షతివిరహాత్ * సర్వసపక్షవ్యావృత్త ఇతి * సపక్షవృత్తిత్వసామాన్యాభావవానిత్యర్థః, సర్వపదం సపక్షవృత్తిత్వసామాన్యాభావ నివేశస్ఫోరకం, సపక్షపదం నిశ్చిత సాధ్యవదర్థకం, శబ్దేఽనిత్యత్వసాధకే శబ్దత్వాదిసద్ధేతావపి పక్షే సాధ్య సందేహదశాయా

సత్ప్రతిపక్షంలక్షయతి * యస్యేతి * అసిద్ధంవిభజతే * అసిద్ధఇతి * ఆశ్రయాసిద్ధముదాహరతి * గగనేతి * స్వరూపాసిద్ధముదాహరతి * యథేతి * వ్యాప్యత్వాసిద్ధస్య లక్షణమాహ * సోపాధికఇతి *

మసాధారణ్యస్యేష్టత్వాదితి సంప్రదాయవిదః, నవీనాస్తుసద్ధేతావపి పక్షేసాధ్యసందేహదశాయామసాధారణ్యస్య ప్రకృతపరామర్శకాలికవిరుద్ధపరామర్శదశాయాంసత్ప్రతిపక్షస్యచస్వీకారేబాధభ్రమదశాయాం బాధస్యాప్యంగీకారాపత్తేః, నహ్యేవైషమ్యేయుక్తింపశ్యామః ఏవంచాత్రసపక్షపదం కేవలసాధ్యవత్పరం, శబ్దోనిత్యశ్శబ్ద త్వాదితిసాధ్యవదవృత్తిహేతౌకేవలక్ష్యతేతి నదోషఇతిప్రాహుః * అన్వయేతి * అన్వయవ్యతిరేక దృష్టాంతరహితత్వంచ, కించిద్విశేష్యక నిశ్చయావిషయసాధ్యకత్వేసతికించిద్విశేష్యకనిశ్చయావిషయసాధ్యాభావకత్వం,నవీనమతేత్వత్యంతాభావాప్రతియోగిత్వవిశిష్టసాధ్యాదికత్వమేవానుపసంహారిత్వం తజ్జ్ఞానస్య వ్యతిరేకవ్యాప్తి జ్ఞానప్రతిబంధకతా * సాధ్యాభావవ్యాప్తఇతి * సాధ్యాభావవ్యాప్తిస్సాధ్యవదవృత్తిత్వంఅసాధారణ్యస్యతు నిశ్చితసాధ్యవదవృత్తిత్వ రూపతయానాభేదః, నవీనమతేతు సాధ్యాభావస్య వ్యతిరేకవ్యాప్తిస్సాధ్యవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వరూపేతి నాసాధారణ్యాభేదః, ఏతాదృశవిశిష్టహేతుమత్తాజ్ఞానంసాక్షాదనుమితి ప్రతిబంధకమితిధ్యేయం * యస్యసాధ్యాభావేత్యాది * యత్సంబంధిసాధ్యం తదభావవ్యాప్య హేత్వంతరస్యజ్ఞానం పక్షేఽస్తి ససత్ప్రతిపక్షఇత్యర్థః ప్రకృతసాధ్యవ్యాప్యత్వేన జ్ఞాయమానోయః ప్రకృతహేతుస్తతోఽన్యస్మిన్హేతౌ సాధ్యాభావవ్యాప్యత్వ జ్ఞానదశాయామేవ తస్యసత్ప్రతిపక్షతేతి సూచనాయ హేత్వంతరేతిప్రాంచః, నవీనాః పునరేవంవర్ణయంతి, యత్సంబంధిసాధ్యాభావవ్యాప్య హేత్వంతరస్య పక్షేసత్త్వంతథావిధఇత్యర్థ ఇతి * ఆశ్రయాసిద్ధోయథేతి * ఆశ్రయాసిద్ధిశ్చ పక్షేపక్షతావచ్ఛేదక విరహః పక్షతావచ్ఛేదక

ఉపాధిలక్షణమాహ * సాధ్యేతి * ఉపాధిశ్చతుర్విధః। కేవలసాధ్యవ్యాపకః। పక్షధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకః। సాధనావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకః। ఉదాసీనధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకశ్చేతి । ఆద్యః, ఆర్ద్రేంధన

విరహవాన్ పక్షోవా * సచనాస్త్యేవేతి * అరవిందస్య ప్రసిద్ధత్వాత్సవిశేషణేహీతి న్యాయేనారవిందే గగనీయత్వం నాస్తీతి పర్యవసితోర్థః, స్వరూపాసిద్ధిశ్చ పక్షే హేత్వభావః హేత్వభావవాన్ పక్షో వా, నను సోపాధికస్యాతిరిక్తస్య సద్భావాత్కథం పంచ హేత్వాభాసా ఇత్యత ఆహ * సోపాధిక ఇతి * వ్యాప్యత్వాసిద్ధిర్వ్యాప్త్యభావస్తస్యాస్సోపాధికహేతౌ నియమేన సత్త్వాత్సోపాధికో వ్యాప్యత్వాసిద్ధ ఏవ, న త్వతిరిక్తో హేత్వాభాస ఇతి భావః, ఉపాధేర్దోషత్వం న సంభవతీతి దీపికాయాం వ్యక్తీభవిష్యత్యగ్రే, అతేదమవధేయం, సాధ్యే సాధ్యతావచ్ఛేదకాభావస్సాధ్యాప్రసిద్ధిః హేతౌ హేతుతావచ్ఛేదకాభావస్సాధనాప్రసిద్ధిః, యథా కాంచనమయవహ్నిమాన్ కాంచనమయధూమాదిత్యాదౌ తద్గ్రహదశాయాం హేతుతావచ్ఛేదకవిశిష్టే సాధ్యతావచ్ఛేదకవిశిష్టవ్యాప్తిగ్రహప్రతిబంధః ఫలం తయోర్వ్యాప్యత్వాసిద్ధావంతర్భావాన్న హేత్వాభాసాధిక్యమితి * సాధ్యవ్యాపకత్వ ఇతి * సాధ్యవ్యాపకత్వ సాధనావ్యాపకత్వే ఏకరూపేణైక సంబంధేన చ గ్రాహ్యే, తేన వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ తత్తద్వహ్నివహ్నిత్వేన సాధ్యవ్యాపకత్వస్య తత్తద్వహ్నిత్వేన సాధనావ్యాపకత్వస్య చ సత్త్వేపి నాతివ్యాప్తిః న వా సంయోగేన సాధ్యవ్యాపకస్య వహ్నేస్సమవాయేన సాధనావ్యాపకత్వేపి తత్రాతివ్యాప్తిః, మూలోక్తోపాధిలక్షణే అవ్యాప్తిం వారయితుం లక్షణభేదం ప్రదర్శయతి, దీపికాయాం * ఉపాధిశ్చతుర్విధ ఇతి * యద్ధర్మవిశిష్టసాధ్యవ్యాపకత్వం తద్ధర్మవిశిష్టసాధనావ్యాపకత్వం లక్షణే నివేశనీయం, అన్యథా పర్వతత్వాత్మకపక్షధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకస్య కస్యచిద్ధూమత్వావచ్ఛిన్నావ్యాపకత్వాదతివ్యాప్తిస్స్యాదితి ధ్యేయం * ఉదాసీనేతి * పక్షధర్మసాధనాభ్యాం

సంయోగః, ద్వితీయోయథా, వాయుఃప్రత్యక్షః ప్రత్యక్షస్పర్శాశ్రయ త్వాదిత్యత్ర బహిర్ద్రవ్యత్వావచ్ఛిన్న ప్రత్యక్షత్వ వ్యాపకముద్భూత త్వమ్, తృతీయోయథా- ప్రాగభావోవినాశీజన్యత్వాదిత్యత్రజన్యత్వా వచ్ఛిన్నానిత్యత్వవ్యాపకంభావత్వమ్- చతుర్థోయథా-ప్రాగభావో వినాశీప్రమేయత్వాదిత్యత్ర జన్యత్వావచ్ఛిన్నా నిత్యత్వవ్యాపకం భావత్వమ్, బాధితస్యలక్షణమాహ * యస్యేతి * అత్రబాధస్యగ్రా హ్యాభావ నిశ్చయత్వేన, సత్ప్రతిపక్షస్య విరోధిజ్ఞాన సామగ్రీత్వేన, సాక్షాదనుమితి ప్రతిబంధకత్వమ్,ఇతరేషాంతు పరామర్శప్రతిబంధక త్వమ్,తత్రాపిసాధారణస్యావ్యభిచారాభావరూపతయా,విరుద్ధస్యసా మానాధికరణ్యాభావరూపతయా,వ్యాప్యత్వాసిద్ధస్య విశిష్టవ్యాప్త్యభా భిన్నేత్యర్థః బహిర్ద్రవ్యత్వమాత్మాన్యద్రవ్యత్వం, ఇదం కేవలప్రత్య క్షత్వస్యైవ సాధ్యత్వానుసారేణ * ప్రాగభావో వినాశీజన్యత్వాదితి * అత్ర జన్యత్వం పక్షధర్మేణ భవతీతిసాధనావచ్ఛిన్న సాధ్యవ్యా పకత్వ ఘటితలక్షణమ్, * అనిత్యత్వవ్యాపకమితి * వినాశిత్వవ్యాపక మిత్యర్థః,జన్యత్వస్యోదాసీనత్వంసంపాదయితుంప్రమేయత్వాదితి, బాధస్య, సాధ్యాభావవత్తానిశ్చయస్య * గ్రాహ్యాభావనిశ్చయత్వేనే తి * అనుమితిప్రతిబంధకత్వమిత్యనేనాన్వయః * విరోధిజ్ఞానసామగ్రీ త్వేనేతి * ఇదం ప్రాచీనమతే, వస్తుతస్తు విరోధిపరామర్శస్య సా ధ్యాభావవ్యాప్యవత్తానిశ్చయత్వేనైవ ప్రతిబంధకత్వంలాఘవాదితిధ్యే యం, ఇతరేషాం,వ్యభిచారాదిగ్రహాణాం,తత్రాపి, వ్యభిచారాదిగ్ర హేష్వపి * సాధారణస్యేతి * భావప్రధానతయా సాధారణ్యస్యేత్య ర్థః, అవ్యభిచారాభావతయా, తద్గ్రహస్యేతిశేషః వ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబం ధకత్వమిత్యనేనాన్వయః, ఏవమగ్రేపి - హేతౌసాధ్యాభావవద్వృత్తి త్వస్యైవ సాధ్యతావచ్ఛేదకే హేతుసమానాధికరణాత్యంతాభావప్రతి యోగితావచ్ఛేదకత్వస్యాపి వ్యభిచారతయా తద్గ్రహస్య హేతుస

వరూపతయా, అసాధారణోనుపసంహారిణోర్వ్యాప్తిసంశయాధాయకత్వేన, వ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబంధకత్వమ్, ఆశ్రయాసిద్ధిస్వరూపాసిద్ధ్యోః పక్షధర్మతాజ్ఞాన ప్రతిబన్ధకత్వమ్, ఉపాధిస్తు వ్యభిచారజ్ఞానద్వారా వ్యాప్తిజ్ఞాన ప్రతిబన్ధకః, సిద్ధసాధనంతు పక్షతావిఘటకతయాఽఽశ్రయాసి

మానాధికరణాత్యంతాభావ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాభావ రూపాయోఽవ్యభిచారస్తద్గ్రహ ప్రతిబంధక తెతిభావః, హేతౌ సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వప్రకారకగ్రహస్య వ్యాప్తిగ్రహ ప్రతిబంధకత్వంతు మణిమంత్రాదిన్యాయేన విశిష్టవ్యాప్త్యభావతయా హేతువ్యాపకతావచ్ఛేదక సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న సామానాధికరణ్యాభావరూపతయా * వ్యాప్తిసంశయాధాయకత్వేనేతి * హేతావసాధారణ్యాదిజ్ఞానదశాయాం హేతుసాధ్యయోస్సామానాధికరణ్యనిశ్చయాసంభవేనపక్షాంతర్భావేనచ సాధ్యసంశయసత్త్వేన వ్యాప్తిసంశయ సంభవాన్న వ్యాప్తినిర్ణయ ఇతి ప్రాచీనమతమభిప్రేత్యేదమ్ * పక్షధర్మతాజ్ఞాన ప్రతిబంధకత్వమితి * పక్షేపక్షతావచ్ఛేదకవిరహస్య హేతువిరహస్య చ నిశ్చయదశాయాం హేతౌ పక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టపక్షవృత్తిత్వగ్రహాసంభవాదితిభావః, ననుపంచత్వోక్తిరసంగతా హేతావుపాధిగ్రహదశాయామపి వ్యాప్తినిశ్చయాసంభవేనోపాధిజ్ఞానస్య వ్యాప్తినిశ్చయ ప్రతిబంధకతాయా అవశ్యం వక్తవ్యతయోపాధేరపి హేత్వాభాసలక్షణాక్రాంతత్వాదత ఆహ * ఉపాధిస్త్వితి * వ్యభిచారజ్ఞానద్వారేతి * తథాచ హేత్వాభాసలక్షణే సాక్షాదనుమితితత్కరణాన్యతరప్రతిబంధకత్వస్యైవ నివేశనీయతయా పరముఖనిరీక్షకస్యోపాధేర్న హేత్వాభాసత్వమితిభావః, నను తథాపి సిద్ధిసత్త్వేప్యనుమిత్యనుదయాత్తద్విషయస్య సాధ్యవత్పక్షస్యాపి హేత్వాభాసత్వమావశ్యకమిత్యాశంకాం జరన్నైయాయికానాం మతమవలంబ్యేష్టాపత్త్యా పరిహరతి * సిద్ధసాధనంత్వితి * పక్షతావిఘటకతయేతి * తన్మతే పక్షతాయాస్సాధ్యసం

ద్ధానంతర్భవతీతిప్రాంచః, నిగ్రహస్థానాంతరమితినవీనాః ॥ *****

—— శ్రీ ఇత్యనుమానపరిచ్ఛేదః శ్రీ ——

ఉపమానంలక్షయతి * ఉపమితికరణమితి * ఇత్యుపమానపరిచ్ఛేదః ॥

శయరూపతయా తద్విఘటకత్వం సాధ్యనిశ్చయస్యాక్షతమితి భావః, *అంతర్భవతీతి* తథాచ నవిభాగవ్యాఘాతఇతిభావః, దర్శితమపిశిఖిలమిత్యాలోచ్యాహ * నిగ్రహేతి * నచసిద్ధాంశే..నుమితింప్రతిసిద్ధేః ప్రతిబంధకతయాతద్విషయస్య కథం హేత్వాభాసతానేతివాచ్యం, సిషాధయిషాయాస్సిద్ధినిష్ఠప్రతిబన్ధకతాయాముత్తేజకతయా కేవలం సిషాధయిషాసహితసిద్ధౌప్రతిబంధకత్వాభావేనతద్విషయస్యోక్తహేత్వాభాసలక్షణాసంస్పర్శాత్, అధికమస్మదీయాభినవదీధితివ్యాఖ్యాయాం తర్కకర్కశవిచారచాతురీధురీణైరనుసంధేయమ్, ...

—— శ్రీ ఇత్యనుమానపరిచ్ఛేదః శ్రీ ——

* ఉపమానంలక్షయతీతి * అవసరసంగత్యోపమానం నిరూపయతీత్యర్థః, ఉపమితిస్వరూపం వ్యుత్పాదయతి మూలే*సంజ్ఞేతి * సంజ్ఞాగవయపదంసంజ్ఞీ గవయస్తయోస్సంబంధశ్శక్తిః,తజ్జ్ఞానమిత్యర్థః,లక్షణంతూపమినోమీత్యనువ్యవసాయగమ్యోపమితిత్వమేవ, వాక్యార్థం స్మరన్ గోసదృశపిండంపశ్యతీతి, ఏతేన స్మరణం సాదృశ్యదర్శనజన్యముపోద్బోధకాంతరజన్యంవా ఉభయమపి సాదృశ్యదర్శనస్యసహకారి నతు సాదృశ్యదర్శనజన్యమేవ స్మరణం సహకారీతి సూచితం, ప్రాఞ్చస్తువాక్యార్థం స్మరన్నిత్యత్ర వర్తమానసామీప్యేప్రత్యయః వాక్యార్థం స్మరిష్యన్నిత్యర్థః,ఏవంచ వాక్యార్థస్మరణస్యసాదృశ్యదర్శనజన్యతాలాభేన వ్యాపారతాలాభఇత్యాహుః*తదనంతరమిత్యాది* సాదృశ్యదర్శనానంతరం గవయోగవయపదవాచ్యఇత్యాకారికాగవయత్వరూపలఘుధర్మధర్మితావచ్ఛేదికోపమితిరుత్పద్యతఇత్యర్థః, ఇదముపలక్షణం, వైధర్మ్యదర్శనేనాప్యుపమితిరితిధ్యేయం, వైశేషికాస్తు పదవాచ్యత్వవ్యాప్యసాదృశ్యాదిపరామర్శాత్పదవాచ్యత్వస్యానుమితి

శబ్దంలక్షయతి * ఆప్తేతి * ఆప్తంలక్షయతి * ఆప్తస్త్వితి * వాక్యలక్షణమాహ * వాక్యమితి * పదలక్షణమాహ * శక్తమితి * అర్థస్మృత్యనుకూలపదపదార్థసంబంధశ్శక్తిః, సాచ

రేవాతో నోపమానం ప్రమాణాంతరమిత్యాహుః, తచ్చింత్యం, వ్యాప్తిజ్ఞానమంతరాపి పదవాచ్యత్వప్రమితేరనుభవసిద్ధత్వాత్ ॥

ఇత్యుపమానపరిచ్ఛేదః

*శబ్దంలక్షయతీతి*ఉపజీవ్యోపజీవకత్వసంగత్యాశబ్దం నిరూపయతీత్యర్థః,అత్రజ్ఞాయమాన శబ్దస్యశబ్దప్రమాణతయాశబ్దే ఉపమానోపజీవకత్వాభావాదుపమితిశాబ్దబోధరూపఫలయోస్సంగతిర్బోధ్యా, తథాహి,శక్తిపరిచ్ఛిత్తిరూపాఉపమితిస్తస్యాశ్చ శాబ్దబోధోపజీవ్యత్వేన ఫలయోరుపజీవ్యోపజీవకత్వసంభవస్తాదృశసంగతేశ్చ ఫలనిష్ఠత్వేపి స్వాశ్రయకరణత్వాత్మకపరంపరాసంబంధేన కరణనిష్ఠత్వాత్, కరణయోరనంతరాభిధాన ప్రయోజకత్వం, శబ్దజ్ఞానస్య ప్రమాణత్వాంగీకర్తృనవీనమతే ఉపమితేశ్శక్తపదవిషయకత్వేన శబ్దప్రమాణతయా తత్రోపమానజన్యత్వస్యాక్షతతయా స్వరూపయోరపి సంగతిరితి మంతవ్యమ్-మూలే* ఆప్తవాక్యంశబ్దఇతి * శబ్దఇతిలక్ష్యనిర్దేశః, ప్రమాణశబ్దఇతితదర్థః, ఆప్తవాక్యమితిలక్షణంభవతిహి.పయసాసించతీత్యాది శబ్దఆప్తోక్తవాక్యం నతువహ్నినాసించతీత్యాది శబ్దఃతదుచ్చారణకర్తుర్యథార్థవక్తృత్వరూపాప్తత్వాభావాత్ ప్రకృతవాక్యార్థగోచరయథార్థజ్ఞానజన్యవాక్యం ప్రమాణశబ్దఇతితునిష్కర్షః,వాక్యప్రయోగేవాక్యార్థజ్ఞానస్య హేతుత్వాల్లక్షణసంగతిః స్ఫుటమేతచ్ఛబ్దమణౌ, మీమాంసకమత నిరాసకత్వేనాగ్రే మూలమవతారయితుం తన్మతసాధారణ్యేనశక్తిపదార్థమాహదీపికాయామ్*అర్థస్మృత్యనుకూలేతి*శాబ్దబోధజనకార్థస్మృత్యనుకూలో ఘటాదిపదఘటాదిరూపార్థయోస్సమ్బంధశ్శక్తిరిత్యర్థః, అనుకూలత్వమిహప్రయోజకత్వం తచ్చకారణ

పదార్థాంతరమితి మీమాంసకాస్తన్నిరాసార్థమాహ *అస్మాదితి*
డిత్థాదీనామివ ఘటాదీనామపి సంకేతఏవశక్తిః నతుపదార్థాంతరమి
త్యవచ్ఛేదకపదపదార్థసంబంధేప్యస్తి అతఃపదపదార్థసంబంధస్యశాబ్ద
బోధజనకస్మృతిజనకత్వాభావేపినక్షతిః, అర్థస్మృత్యనుకూలత్వస్యా
దృష్టాదిసాధారణ్యాద్విశేష్యమితిధ్యేయమ్ * పదార్థాంతరమితి *త
త్తత్పదార్థతావచ్ఛేదకాభావకూటవదిత్యర్థః, తేనాతిరిక్తపదార్థస్యా
న్యమతాప్రసిద్ధత్వేపి నవ్యాఘాతః,అస్మాత్పదాదయమర్థోబోద్ధవ్య ఇ
త్యాదిమూలస్య ఏతత్పదజన్యబోధవిషయోయమర్థ ఇత్యాకారికేశ్వరే
చ్ఛాశక్తిరిత్యర్థః * నతుపదార్థాంతరమితి * నచేశ్వరీయజ్ఞానస్యే
చ్ఛాయాః కృతేర్వాశక్తిరూపత్వమితి వినిగమనా విరహాదతిరిక్తైవశ
క్తిరితివాచ్యం- ఆధునికసంకేతస్యేచ్ఛారూపతయా శక్తేరపీచ్ఛారూప
త్వే సంకేతజ్ఞానస్యానుగత కార్యకారణభావస్సంభవతి నాన్యథేత్యేవం
వినిగమకసంభవేనేచ్ఛాయా ఏవ శక్తిత్వస్వీకారాత్, నచభగవదిచ్ఛా
యాస్సకలవిషయిణ్యాశ్శక్తిత్వస్వీకారే ఘటపదబోద్ధవ్యత్వప్రకారకే
చ్ఛాయాః పటేపిసత్త్వాద్ఘటపదవాచ్యత్వస్యాతిప్రసంగః-ఏవంగంగా
పదజన్యబోధ విషయత్వప్రకారకేచ్ఛాయాస్తీరేపి సత్త్వేనశక్త్యైవత
ద్బోధసంభవే లక్షణోచ్ఛేదాపత్తిరితివాచ్యం, యత్ర తత్తత్పదవాచ్య
త్వం తత్తత్పదజన్య బోధవిషయత్వప్రకారతా నిరూపితేశ్వరేచ్ఛీయవి
శేష్యతావత్త్వం తాదృశప్రకారతానిరూపితవిశేష్యతాసంబంధేన తది
చ్ఛావత్త్వంవా తథాచ తాదృశఘటపద వాచ్యత్వస్య పటేఽసత్త్వా
న్నాతిప్రసంగః, గంగాదిపదజన్యత్వస్య బోధాంశే బోధవిషయత్వ
స్యచ తీరాంశే స్వాతంత్ర్యేణ భానమీశ్వరేచ్ఛాయాముపేయతే ఇ
త్థంచ విశకలితభానస్థలే నిరూప్యనిరూపక భావాపన్నవిషయతాయా
అభావేనగంగాపదజన్యత్వప్రకారతానిరూపితబోధవిషయతానిరూపి
తవిషయత్వప్రకారతానిరూపితవిశేష్యతాసంబంధేనేచ్ఛావత్త్వస్యతీరే

త్యర్థః, నను గవాదిపదానాం జాతావేవ శక్తిర్విశేషణతయా జాతేః ప్రథమోపస్థితత్వాద్వ్యక్తిలాభస్త్వాక్షేపాదితి కేచిత్, తన్న, గామానయేత్యాదౌ వృద్ధవ్యవహారేణ సర్వత్రాన్వయానాదేర్వ్యక్తావేవసంభవేన జాతివిశిష్టవ్యక్తావేవ శక్తికల్పనాత్, శక్తిగ్రహశ్చవృద్ధవ్యవహారేణ

అనత్త్వేననక్షతిరితిసంక్షేపః, విశిష్టే శక్తింవ్యవస్థాపయితుం మీమాంసకమతముపన్యస్యదూషయతి * గవాదీతి * విశేషణీభూత జాతిగ్రహమంతరావిశిష్టగ్రహాసంభవేన విశిష్టేశక్తికల్పనంనసంభవతి, అతో జాతిగ్రహస్యప్రథమమపేక్షితత్వేనజాతావేవశక్తికల్పనముచితంలాఘవాదిత్యాహ * విశేషణతయేతి * ప్రథమోపస్థితత్వాదితి * విశిష్టగ్రహాత్పూర్వమవగతత్వాదిత్యర్థః, కథంతర్హివ్యక్తిలాభఇత్యతఆహ * వ్యక్తీతి * ఆక్షేపాదితి * అర్థాపత్తిప్రమాణాదిత్యర్థః * వ్యక్తావేవసంభవేనేతి * అనుపపత్తిప్రతిసంధానశూన్యతాదశాయామపివ్యక్తిభానస్యానుభవసిద్ధత్వేనచేత్యపిబోధ్యం, విశిష్టవ్యక్తావేవేత్యేవకారేణకేవలజాతికల్పనావ్యవచ్ఛేదః, అత్రేదంబోధ్యం, జాతితద్వైశిష్ట్యతదాశ్రయేషు త్రిషుశక్తిఃకల్పనీయా పదార్థద్వయసంబంధస్యైవపదద్వయసమభివ్యాహారలభ్యత్వేనాన్యస్యాశక్యస్య శాబ్దబోధేభానాసంభవాదితి, నవ్యాస్తు లక్ష్యతావచ్ఛేదకత్వగ్రహమాత్రేణ లక్ష్యతావచ్ఛేదకస్యేవ శక్యతావచ్ఛేదకత్వగ్రహమాత్రేణశక్యతావచ్ఛేదకస్యాపిశాబ్దబోధేభానంసంభవతీతి శక్యతావచ్ఛేదకేశక్తిర్నకల్పనీయేతి వదంతి * శక్తిగ్రహశ్చ వృద్ధవ్యవహారేణేతి * శక్తిగ్రహస్తు వృద్ధవ్యవహారాదినాసంభవతీత్యర్థః, ఆదినావ్యాకరణాదిపరిగ్రహః, అతఏవ “శక్తిగ్రహంవ్యాకరణోపమానకోశాప్తవాక్యాద్వ్యవహారతశ్చ। వాక్యస్యశేషాద్వివృతేర్వదంతిసాన్నిధ్యతస్సిద్ధపదస్యవృద్ధాః” ఇత్యభియుక్తోక్తిస్సంగచ్ఛతే, వ్యాకరణాత్ప్రకృతిప్రత్యయాదీనాంశక్తిగ్రహః, ఉపమానాచ్ఛక్తిగ్రహస్త్వథస్తాద్దర్శితః, “అప్యేకదంతహేరంబ లంబోదరగ

వ్యుత్పిత్సుర్బాలో గామానయేత్యుత్తమవృద్ధవాక్యశ్రవణానంతరం మ
ధ్యమవృద్ధస్య ప్రవృత్తిముపలభ్య గవానయనం దృష్ట్వా మధ్యమవృద్ధ
ప్రవృత్తిజనకజ్ఞానస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వాక్యజన్యత్వం నిశ్చిత్య
అశ్వమానయ గాం బధానేతి వాక్యాంతరేణావాపోద్వాపాభ్యాం గోప
దస్య గోత్వవిశిష్టే శక్తిరశ్వపదస్యాశ్వత్వవిశిష్టే శక్తిరితి వ్యుత్పద్య
తే - నను సర్వత్ర కార్యపరత్వాద్వ్యవహారస్య కార్యపర ఏవ వ్యుత్ప
త్తిర్న సిద్ధపర ఇతి చేన్న, కాశ్యాం త్రిభువనతిలకో భూపతిరాస్త ఇత్యా
దౌ సిద్ధేఽపి వ్యవహారాద్వికసితపద్మే మధుకరస్తిష్ఠతీత్యాదౌ ప్రసిద్ధపద
సమభివ్యాహారాత్సిద్ధేఽపి మధుకరపదాదౌ వ్యుత్పత్తిదర్శనాచ్చ, లక్ష
ణాఽపి శబ్దవృత్తిః, శక్యసంబంధో లక్షణా, గంగాయాం ఘోష ఇత్యత్ర

జానసాఽఽ ఇతి కోశాదేకదంతాదిశబ్దాః గణేశత్వవిశిష్టే శక్తా ఇత్యర్థకాద్గణే
శత్వవిశిష్టే శక్తిగ్రహః, తత్రైకదంతాదిశబ్దానామేవార్థతయా తేషాం వి
భిన్నత్వేన ద్వంద్వోపపత్తిః, కోకిలః పికపదవాచ్య ఇత్యాప్తవాక్యా
త్పికపదస్య కోకిలే శక్తిగ్రహః, వ్యవహారతన్న శక్తిగ్రహముపపాదయతి,
* వ్యుత్పిత్సురితి * శక్తిగ్రహేచ్ఛావానిత్యర్థః * ఉత్తమవృద్ధస్యేతి *
ప్రయోజకవృద్ధస్యేత్యర్థః * మధ్యమవృద్ధస్యేతి * ప్రయోజ్యవృద్ధస్యే
త్యర్థః, గవానయనం దృష్ట్వా ప్రవృత్తిముపలభ్యేత్యన్వయః, ఉపలభ్యే
త్యస్యానుమాయేత్యర్థః, ఇయం క్రియా ప్రయత్నపూర్వికా విలక్షణక్రి
యాత్వాత్స్వీయక్రియావదిత్యనుమానప్రయోగో బోధ్యః, ప్రవృత్తిజన
కజ్ఞానస్య, గవానయనగోచరప్రయత్నజనకగవానయనజ్ఞానస్య, వాక్య
స్య విశిష్టార్థే శక్తిర్న కల్పనీయా తాదృశార్థస్య సమభివ్యాహారలభ్యత్వా
దనన్యలభ్యో హి శబ్దార్థ ఇతి న్యాయాదిత్యభిసంధిమాహ * అశ్వమాన
యేత్యాది * ఆవాపోద్వాపాభ్యామితి * ఆవాపః సంగ్రహః ఉద్వాప
స్త్యాగః * వ్యుత్పద్యత ఇతి * వ్యుత్పత్త్యాశ్రయో భవతీత్యర్థః, వాక్యశేషా
ద్యథా - యవమయశ్చరుర్భవతీత్యత్ర యవశబ్దః ఆర్యవ్యవహారాద్దీర్ఘశూక-

గంగాపదవాచ్యప్రవాహ సంబంధాదేవ తీరోపస్థితౌ తీరేపి శక్తిర్నక
ల్ప్యతే సైంధవాదౌ తు లవణాశ్వయోః పరస్పరసంబంధాభావాన్నా
నాశక్తికల్పనమ్ - లక్షణా త్రివిధా - జహల్లక్షణా ఽజహల్లక్షణా జహ
దజహల్లక్షణా చేతి - యత్ర వాచ్యార్థస్యాన్వయాభావ స్తత్ర జహతీ,
యథా, మంచాః క్రోశంతీతి - యత్ర వాచ్యార్థస్యాప్యన్వయ స్తత్రా
జహతీ, యథా, ఛత్రిణో గచ్ఛంతీతి - యత్ర వాచ్యైకదేశత్యాగేనై
విశిష్టస్యవాచకః మ్లేచ్ఛవ్యవహారాత్ప్రియంగోర్వాచకో వేతి సందే
హే "వసంతే సర్వసస్యానాం జాయతే పత్రశాతనం । మోదమానాశ్చ
తిష్ఠంతి యవాః కణిశశాలిన ,, ఇతి - వాక్యశేషాద్దీర్ఘశూకవిశిష్టే శక్తి
నిర్ణయః- ప్రియంగౌ తు శక్తిభ్రమాత్ప్రయోగః, వివరణాద్యథా-పచతి
పాకంకరోతీత్యత్ర యత్నార్థక కరోతినా సహాఖ్యాతవ్యాఖ్యానా దా
ఖ్యాతస్య యత్నత్వవిశిష్టే శక్తిగ్రహః, సిద్ధపదసాన్నిధ్యాచ్ఛక్తిగ్రహ
స్తు-వికసితపద్మే మధుకర ఇత్యాద్యగ్రిమగ్రంథేన స్ఫుటీభవిష్యతీత్యలం
పల్లవితేన, వ్యవహారస్య కార్యపరత్వాదితి యోజనా, కార్యపరత్వంచ
కృతిసాధ్యానయనాదిరూపక్రియాతాత్పర్యకత్వం-వ్యుత్పత్తిస్న క్తిగ్రహః
వ్యవచ్ఛేద్యం స్ఫుటయతి * నేతి * సిద్ధేపి వ్యవహారాదితి * తథాచ సిద్ధేపి శ
క్తిగ్రహస్త్వావశ్యకః అన్యథా తత్రానుభవసిద్ధస్య శాబ్దబోధస్యాపలా
పాపత్తేరితి భావః * తీరేపి శక్తిర్న కల్ప్యత ఇతి * గంగాపదస్యేతి శే
షః, నన్వేవం సైంధవాదిపదానాం నానార్థకత్వానుపపత్తిరేకత్రశక్త్యా
అన్యత్రలక్షణయైవ నిర్వాహాదత ఆహ * సైంధవాదావితి * ఆదినా హ
ర్యాదిపరిగ్రహః, * సంబంధాభావాదితి * సంయోగాదిరూపసంబం
ధాభావాదిత్యర్థః, ఇదముపలక్షణం-ప్రసిద్ధయోరర్థయోః కుత్రశక్తిః కు
త్రలక్షణేత్యత్ర వినిగమకాభావేనోభయత్రశక్తికల్పనస్యావశ్యకతైతి
* మంచా ఇతి * మంచపదం మంచస్థపురుషలాక్షణికం వాచ్యార్థస్య
క్రోశనకర్తృత్వాన్వయాసంభవాదిత్యర్థః, వాచ్యార్థస్యాపీత్యపి నాల
క్ష్యసముచ్చయః * ఛత్రిణ ఇతి * ఏకసార్థవాహిత్వేన ఛత్ర్యచ్ఛత్రిషు

కదేశాన్వయస్తత్రజహదజహతీ * యథాతత్త్వమసీతి * గౌణ్యపి లక్షణైవ లక్ష్యమాణగుణసంబంధరూపా, యథాగ్నిర్మాణవక ఇతి,

గమనకర్తృత్వాన్వయః, తాత్పర్యానుపపత్తిరేవలక్షణాబీజం, నచభక్తిత్వస్య మతుబర్థకేనిప్రత్యయాంతస్య పదసమూహరూపత్వేన తచ్ఛక్యాప్రసిద్ధ్యా తత్సంబంధరూపలక్షణాయా అభావేనకథమిదముదాహరణమితివాచ్యం-ప్రతిపాద్యసంబంధఏవ లక్షణేత్యేతదభిప్రాయేణైతదుదాహరణదర్శనాత్, అన్యథాకాకేభ్యోదధి రక్ష్యతామిత్యుదాహర్తవ్యం,అత్రకాకపదస్యకాకతదితరసాధారణదధ్యుపఘాతుకత్వావచ్ఛిన్నపరత్వాత్, కేచిత్తుభత్రిపదస్యైకసార్థేలక్షణాతద్ధితార్థస్సంబంధీతథాచైకసార్థసంబంధినోగచ్ఛంతీత్యన్వయబోధఇత్యాహుః * తత్త్వమసీతి * తత్పదవాచ్యే సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టేత్వంపదవాచ్యస్యాంతఃకరణాదివిశిష్టస్యాభేదాన్వయానుపపత్త్యా ఉభయత్రవిశేషణాంశపరిత్యాగః, తథాచ తత్పదలక్ష్యస్య శుద్ధస్యత్వంపదలక్ష్యేణ సహాభేదాన్వయోపపత్తిరిత్యభిప్రాయః, ఇదముదాహరణం జీవబ్రహ్మణోరైక్యంబ్రువతాం బ్రహ్మవాదినాం మతాభిప్రాయేణ, నైయాయికమతే తస్యాసమ్మతత్వాత్, నైయాయికమతరీత్యాతు సోయం దేవదత్తఇత్యాదౌ తత్తాంశస్యేదానీమసంభవాద్ధానం ఇదంత్వాంశస్యసంభవాదహానమితి జహదజహల్లక్షణా మాచక్షతే, పరేతు ఘటోఽనిత్యఇత్యాదౌ ఘటత్వస్యేవసోయం దేవదత్తఇత్యాదౌ తత్తాంశస్యాపలక్షణతయా భానేనకించిద్బాధకమితికిం జహదజహల్లక్షణయేతి వదంతి, గౌణ్యాః వృత్త్యంతరత్వం నిరాచష్టే * గౌణ్యపీతి * ననుగంగాయాం ఘోషఇత్యత్ర తీరే శక్యస్య ప్రవాహస్యేవాగ్నిర్మాణవకఇత్యాదౌ మాణవకే శక్యస్యాగ్నేస్సాక్షాత్సంబంధో నసంభవతీతికథంలక్షణయా నిర్వాహఇత్యతఆహ * లక్ష్యమాణేతి * లక్ష్యమాణో యోగుణశ్శుచిత్వాదిస్తత్సంబంధరూపేత్యర్థః, అయమభిప్రాయః, శక్యసంబంధో

వ్యంజనాపి శక్తిలక్షణాంతర్భూతా, అర్థశక్తిమూలా చానుమానాదినా

హి లక్షణా సచ శక్యచిత్సాక్షాత్సంబంధః శక్యేత్పరంపరా సంబంధః, ఏవం చ శక్యస్యాగ్నేస్సంనిష్ఠశుచిత్వవత్త్వసంబంధో లక్షణేతి, ఆలం కారికాః పునరేవమాహుః, తీరే ఘోష ఇతిశబ్దప్రయోగే స్వాయత్తే గంగాయాం ఘోషఇత్యనన్వితాభిధానం శైత్యపావనత్వాదిప్రతీత్య ర్థం నచ సా ప్రతీతిర్లక్షణయోపపద్యతే కేవలతీరలక్షణయైవాన్వయాను పపత్తిపరిహారే శైత్యపావనత్వాదివిశిష్టతీరలక్షణాయాం మానాభావా త్, తస్మాద్వ్యంజనావృత్తిరంగీకర్తవ్యేతి, తన్మతం నిరస్యతి * వ్యంజనాపీ తి * శక్తిలక్షణాంతర్భూతేతి * అయంభావః, నానార్థకస్థలే "దూరస్థా భూధరా రమ్యా" ఇత్యాదౌ భూధరశబ్దేన పర్వతానామివ రాజ్ఞామపి శక్త్యైవ ప్రతీతిస్సంభవతి గంగాయాం ఘోషఇత్యాదౌ శైత్యపావన త్వాదివిశిష్టతీరప్రతీతిరపి లక్షణాసామగ్ర్యాదేవ తత్ర లక్షణాకల్పనా యాస్తాత్పర్యానుపపత్తేరేవ సద్భావాత్కిం వ్యంజనయేతి, శబ్దశక్తి మూలాయాః వ్యంజనాయా అన్యథాసిద్ధత్వేప్యర్థశక్తిమూలాయాస్త స్యా అనన్యథాసిద్ధిః తథాహి "గచ్ఛ గచ్ఛసి చేత్కాంత పంథానస్సం తు తే శివాః। మమాపి జన్మ తత్రైవ భూయాద్యత్ర గతో భవాన్" ఇత్యాదౌ హే ప్రియ మమ త్వద్గమనోత్తరం మమ ప్రాణనాశో భవిష్యత్యతో నగ న్తవ్యమిత్యాద్యర్థో వ్యజ్యతే న హ్యత్ర శక్తిలక్షణాభ్యాం నిర్వాహః ఇత్థం చ వ్యంజనాయాః ఆవశ్యకతేత్యత ఆహ * అర్థశక్తిమూలా చేతి * చ స్త్వర్థః * అనుమానాదినేతి * అనుమానప్రయోగస్తు ఇయం మదీ యగమనోత్తరకాలిక ప్రాణవియోగవతీ విలక్షణశబ్దప్రయోక్తృత్వా దిత్యాదిరూపః ఆదినా సంభావనాదిపరిగ్రహః, ఉత్కటైకతరకోటిక స్సంశయస్సంభావనా, ఔత్కట్యం చ విషయతావిశేషః, యది పున రానుభావికో లోకానాం స్వరసవాహీ శబ్దాదముమర్థం ప్రత్యేమీత్య నుభవస్తదా వైయంజనికీ వృత్తిర్గీర్వాణగురుణాప్యశక్యవారణేతి వ్యంజ నావృత్తిసిద్ధిర్నిష్ప్రత్యూహైవేతి మంతవ్యమ్, అన్వయానుపపత్తేర్ల

అన్యథాసిద్ధ్యా, తాత్పర్యానుపపత్తిర్లక్షణాబీజమ్, తత్ప్రతీతీచ్ఛయో చ్చరితత్వం తాత్పర్యమ్, తాత్పర్యజ్ఞానంచ వాక్యార్థజ్ఞానహేతుర్నా నార్థానురోధాత్, ప్రకరణాదికం తాత్పర్యగ్రాహకమ్, ద్వారమి త్యాదావపిధేహీతిశబ్దాధ్యాహారః, నన్వర్థజ్ఞానార్థత్వాచ్ఛబ్దస్యార్థ

క్షణాబీజత్వే యష్టీః ప్రవేశయేత్యాదౌ లక్షణానుపపత్తిస్తాత్పర్యానుప పత్తేస్తథాత్వే తస్యాస్తత్రాపి సత్త్వేన యష్టిపదస్య యష్టిధరేలక్షణా సంభవతీత్యాశయేనాహ * తాత్పర్యానుపపత్తిరితి * తత్ప్రతీతీతి * తీరాదిరూపార్థప్రతీతీత్యర్థః * నానార్థేతి * సైంధవమానయేత్యా దినానార్థకస్థలే సైంధవపదస్యాఽశ్వేలవణేచశక్తిస్తుల్యతయా శాబ్దబో ధే తాత్పర్యగ్రహస్య కారణత్వమంతరానియతకాలే తత్తద్బోధోప పత్తిర్నాస్తీతి తత్ర తత్కారణత్వస్యావశ్యకత్వే తదనురోధేన సర్వత్ర తదావశ్యకతేతి భావః, నచ మౌనిశ్లోకాదౌ శాబ్దబోధానుపపత్తిః త త్ర నిరుక్తతాత్పర్యస్యాసత్త్వాదితి వాచ్యం - తాత్పర్యస్య తత్ప్రతీతీచ్ఛా రూపత్వపర్యవసానేన తత్ర తాదృశ తాత్పర్యస్య సత్త్వేనాదోషాత్ నచతథాపి తత్ప్రతీతీచ్ఛారహితశుకాద్యుచ్చరితవాక్యాదపి శాబ్దబో ధస్యానుభావికతయా తత్రానుపపత్తేః పరిహారాసంభవ ఇతి వాచ్యమ్, తత్రేశ్వరేచ్ఛామాదాయానుపపత్తేః పరిహారసంభవాదిత్యలమధికజ ల్పనేన * ప్రకరణాదికమితి * ఆదినా సశంఖచక్రో హరిః పూజ్య ఇత్యా దౌ హరిశబ్దస్య భగవతి తాత్పర్యనిర్ణాయకస్య సశంఖచక్రేతి విశేష ణాదేః పరిగ్రహః, కథం ప్రకరణాదేస్తాత్పర్యగ్రాహకత్వమితి చేదిత్థం ఇదం సైంధవపదం లవణబోధేచ్ఛయోచ్చరితం భోజనప్రకరణ ఉ క్తత్వాదితిరీత్యా గృహాణ; ప్రాభాకరంనిరాకరిష్యమాణస్వసిద్ధాం తం ప్రదర్శయతి * ద్వారమితి * అర్థజ్ఞానార్థత్వాచ్ఛబ్దస్యేతి * శబ్ద జ్ఞానస్యార్థజ్ఞానఫలకత్వాదిత్యర్థః ఏతావతా ప్రథమతఏవార్థానుసన్ధా నే లాఘవమితి సూచితం, కించార్థం బుద్ధ్వాశబ్దరచనేతి న్యాయేనార్థ

మవిజ్ఞాయశబ్దాధ్యాహారాసంభవాదర్థాధ్యాహారఏవయుక్త ఇతి చేన్న, పదవిశేషజన్యపదార్థోపస్థితేశ్శాబ్దజ్ఞానహేతుత్వాత్, అన్యథాఘటః కర్తవ్యమానయనంకృతిరిత్యత్రాపిశాబ్దజ్ఞానప్రసంగాత్, పంకజాదిపదెష్వయోగరూఢిః, అవయవశక్తిర్యోగస్సముదాయశక్తీరూఢిః, నియతపద

జ్ఞానమంతరా ఆకాంక్షాదిమచ్ఛబ్దానుసంధానరూపశబ్దాధ్యాహారస్యైవాసంభవాత్ప్రథమతోఽర్థాధ్యాహారస్యైవావశ్యకతేత్యాహ * అర్థమితి * యథాకథంచిదుపస్థితపదార్థానాం శాబ్దబోధానుదయేన పదజన్యత్వస్యోపస్థితి విశేషణతాయా ఆవశ్యకతయా తాదృశోపస్థితిసంపూర్తయే శబ్దాధ్యాహారఏవాన్యాయత్యానుసర్తవ్య ఇత్యాహ * పదవిశేషేతి * విశేషపదస్యాపి ప్రయోజనందర్శయితుం ఘటః కర్మత్వమిత్యాద్యనుసంధానం, తత్రకర్మత్వాదిపదజన్య కర్మత్వాద్యుపస్థితేస్సత్త్వేపి ఘటపదోత్తరం పదజన్యకర్మత్వాద్యుపస్థితేరసత్త్వేన నసిద్ధాంతిమతే శాబ్దబోధప్రసంగఇతిభావః, పదవిశేషజన్యత్వనివృత్త్యై పదవిశేషజన్యేత్యపిబోధ్యం, తేన ఘటమానయేత్యాదౌ ఘటాదిపదాదాకాశాదేరుపస్థితావపి నశాబ్దబోధఇతిదిక్, యద్యపి పదం తావచ్చతుర్విధం యౌగికం రూఢం యోగరూఢం యౌగికరూఢంచేతి, యోగోఽవయవశక్తిస్తన్మాత్రేణార్థప్రతిపాదకం యౌగికం, యథాపాచకాదిపదం, రూఢిస్సముదాయశక్తిస్తన్మాత్రేణార్థప్రతిపాదకం ద్వితీయం, యథా గవాదిపదం, యోగరూఢిభ్యాం పరస్పరసహకారేణార్థప్రతిపాదకం తృతీయం; యథాపంకజాదిపదం; యోగేన శక్త్యాచ పరస్పరాసహాయేన విభిన్నార్థప్రతిపాదకంచతుర్థం, యథా ఉద్భిత్పదం యోగేన తరుగుల్మాదేః రూఢ్యాతు యాగవిశేషస్య చ వాచకం, తథాపి యోగరూఢింప్రదర్శ్య తత్ర యోగరూఢ్యోస్స్వరూపప్రదర్శనే తదితరత్వాన్యతరేఽపి బోద్ధుం శక్యమిత్యభిప్రాయేణ పంకజాదిపదే యోగరూఢింప్రదర్శయతి * పంకజాదీతి * యోగరూఢీతి *

త్వజ్ఞానార్థం సముదాయశక్తిః అన్యథా కుముదేऽపి ప్రయోగప్రసంగాత్, ఇ
తరాన్వితశక్తిరితి ప్రాభాకరాః, అన్వయస్య వాక్యార్థతయా భానసంభ

యోగసహితా రూఢిరిత్యర్థః, నను పంకజాదిపదేషు యోగ ఏవాస్తు
తావతైవ నిర్వాహాదిత్యాశంక్య పంకజశబ్దస్య పద్మత్వావచ్ఛిన్నే వృ
త్తిమంతరా నియమేన పద్మత్వావచ్ఛిన్నభానమనుభవసిద్ధం న నిర్వహే
దితి పద్మత్వావచ్ఛిన్నభానానుభవవిప్రతిపన్నం ప్రత్యాహ * అన్యథే
తి * నియతపద్మత్వావచ్ఛిన్నభానోపయోగి సముదాయశక్త్యనంగీ
కారఇత్యర్థః, * ప్రయోగ ఇతి * పంకజపదప్రయోగ ఇత్యర్థః, యద్య
పి కార్యాన్వితశక్తిరితి ప్రాభాకరంమతం తథాపి సిద్ధార్థపరవాక్యే
వ్యుత్పత్తేర్వ్యవస్థాపితత్వేన తత్సాధారణ్యాయ తన్మతం పరిష్కృత్య
దర్శయతి * ఇతరాన్వితఇతి * అన్వితశక్తిరిత్యర్థః, అయమభిప్రా
యః, కథంచిదుపస్థితపదార్థానాం శాబ్దబోధవారణాయ తత్తద్విషయ
కశాబ్దబోధం ప్రతి వృత్తిజ్ఞానజన్యతత్తదుపస్థితిత్వేన హేతుతాయాః క
ల్పనీయతయాऽన్వయాంశేऽపి శక్తిరపేక్షితా, అన్యథా తాదృశసామా
న్యకార్యకారణభావభంగప్రసంగాత్, న చ సంసర్గవిషయతాభిన్న
తత్తద్విషయతాకశాబ్దబోధం ప్రతి వృత్తిజ్ఞానాధీనతదుపస్థితిత్వేన హే
తుత్వమాస్తాం తథాచాన్వయాంశే శక్త్యనంగీకారేऽపి న క్షతిరితి వా
చ్యమ్, తథా సతి కార్యతావచ్ఛేదకగౌరవాపత్తేః ఏవంచాన్వితో ఘట
పదవాచ్య ఇత్యాకారకశక్తిజ్ఞానమేవ శాబ్దబోధప్రయోజకమితి। కేచి
త్తు-ఇతరాన్వితశక్తిరిత్యస్య కార్యాన్వితే శక్తిరిత్యర్థమాహుః, స
యుక్తికం నైయాయికమతం దర్శయతి * అన్వయస్యేతి * పదార్థసం
సర్గస్య పదసమభివ్యాహారబలాదేవ శాబ్దబోధే భానసంభవాత్తాదృ
శసంసర్గాంశే శక్తిర్న కల్పనీయేతి సముదితార్థనిష్కర్షః, అయ
మాశయః, తత్తద్విషయకశాబ్దబుద్ధిం ప్రతి వృత్తిజ్ఞానాధీన తత్తదుపస్థితి
త్వేనానుగతకార్యకారణభావో న సంభవతి శక్తిలక్షణోభయసాధార

వాదన్వయాంశేపి శక్తిర్న కల్పనీయేతి గౌతమీయాః * ఆకాంక్షేతి * ఆకాంక్షాదిజ్ఞానమిత్యర్థః, అన్యథా ఆకాంక్షాదిభ్రమాచ్ఛాబ్దధీర్న స్యాత్, ఆకాంక్షాం లక్షయతి * పదస్యేతి * యోగ్యతాలక్షణమాహ * అర్థేతి * సన్నిధిలక్షణమాహ * పదానామితి * అవిలమ్బేన పదార్థోపస్థితిస్సన్నిధిః, ఉచ్చారణం తు తదుపయోగితయోక్తమ్ * గౌరశ్వ ఇతి * ఘటః కర్మత్వమిత్యనాకాంక్షోదాహరణం ద్రష్టవ్యమ్, వైదికస్య

ణస్య వృత్తిత్వస్య దుర్వచత్వాత్, అపితు తచ్ఛక్తపదజ్ఞానజన్య తదుపస్థితిత్వేనైకా కారణతా, తల్లాక్షణిక పదజ్ఞానజన్యతదుపస్థితిత్వేన చాపరా కారణతా స్వీకర్తవ్యా, పరస్పర తదుపస్థితిజన్య శాబ్దబోధే వ్యభిచారవారణాయ తత్తత్కారణావ్యవహితోత్తరత్వం తత్తత్కార్యతావచ్ఛేదకకోటౌ నివేశనీయం ఏవం చ వృత్త్యనుపస్థితస్యాపి పదార్థద్వయసంసర్గస్య శాబ్దబోధవిషయత్వోపగమే వ్యభిచారాప్రసక్త్యా దర్శితద్వివిధకార్యకారణభావస్య నిష్ప్రత్యూహతేతి కిమన్వయాంశే శక్తికల్పనేన, ఆకాంక్షాదిరహితపదసముదాయాచ్ఛాబ్దబోధవారణాయాకాంక్షాదేశ్శాబ్దధీహేతుత్వమభిహితం మూలకృతా తచ్చ నవీనమతేన సంభవతీతి తజ్జ్ఞానస్య హేతుతామాహ * ఆకాంక్షాదిజ్ఞానమితి * ఆదినా యోగ్యతాదిపరిగ్రహః, అన్యథా, ఆకాంక్షాదేశ్శాబ్దబోధహేతుత్వే, మూలే * యత్పదస్యేత్యాది * యత్పదస్య యత్పదాభావప్రయుక్తమన్వయబోధాజనకత్వం తత్పదసమభివ్యాహృత తత్పదత్వమాకాంక్షేత్యర్థః, ప్రయుక్తత్వం చ కారణాభావాత్కార్యాభావ ఇతి ప్రతీతిసాక్షికస్స్వరూపసంబన్ధవిశేషః, అజనకత్వాన్తం పరిచాయకం, ఏకపదార్థేఽపరపదార్థవత్త్వం యోగ్యతేతి మతే సంశయనిశ్చయసాధారణతజ్జ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నం శాబ్దధీహేతుః, బాధనిశ్చయాభావో యోగ్యతేతి నవీనమతే తు స్వరూపసత్యేవ యోగ్యతా త

విశేషమాహ * వైదికమీశ్వరోక్తత్వాదితి * నను వేదస్యానాదిత్వా
త్కథమీశ్వరోక్తత్వమితిచేన్న, వేదః, పౌరుషేయః, వాక్యసమూహ
త్వాత్, భారతాదివత్, నచ స్మర్యమాణకర్తృకత్వముపాధిః, గౌతమా
దిభిశ్శిష్యపరంపరయా వేదేపి కర్తృస్మరణేనసాధనవ్యాపకత్వాత్ “త
స్మాత్తేపానాత్త్రయో వేదా అజాయంత” ఇతిశ్రుతేశ్చ, నను వర్ణాః నిత్యాః
స ఏవాయం గకార ఇతిప్రత్యభిజ్ఞాబలాత్తథాచ కథం వేదస్యానిత్యత్వమి
తిచేన్న, ఉత్పన్నో గకారో వినష్టో గకార ఇతిప్రతీత్యా వర్ణానామనిత్య
త్వాత్-సోయం గకార ఇతిప్రత్యభిజ్ఞాయాస్సేయం దీపజ్వాలేతివజ్జాత్యా
లంబనత్వాత్, వర్ణానామనిత్యత్వే ప్యానుపూర్వీ విశిష్టవాక్యస్యానిత్య

త్వాదితిదిక్, మీమాంసకశ్శంకతే * నన్వితి * వేదస్యేశ్వరోక్తత్వం
వ్యవస్థాపయత్యనుమానేన * వేద ఇతి * నను “అష్టాదశపురాణా
నాం కర్తా సత్యవతీసుత” ఇతి వైజయంత్యాదిప్రమాణబలేన భారతా
దౌ కర్తా ఉపలభ్యతే నహి వేదే, తథాచ స్మర్యమాణ కర్తృకత్వస్య
భారతాదౌ సాధ్యవ్యాపకత్వేనపక్షే సాధనావ్యాపకత్వాదుపాధిత్వే
నచ కథమనుమానం సాధకం భవేదిత్యాశంకతే * నచేతి * గౌతమాది
భిశ్శిష్యపరంపరయా వేదేకర్తురుపదేశే వివదంతం ప్రత్యాహ * త
స్మాదితి * స ఏవాయం గకార ఇతి * అత్రైతత్కాలిక గకారాభేదో భా
సతే నచ వర్ణానామనిత్యత్వే నసంభవతీతి భావః * అనిత్యత్వాదితి *
తర్హి ప్రత్యక్షజ్ఞానవిరోధ ఇత్యత ఆహ * సోయమితి * ఉత్పత్తివినా
శప్రత్యయయోరన్యథాకత్వకల్పనాపేక్షయా తత్ప్రత్యయస్య తథాక
ల్పనే లాఘవమితి హృదయం, “అగ్నిమీళే” ఇత్యాదావానుపూర్వీ, అ
కారోత్తరగకారోత్తరనకారాదిరూపా, తత్రోత్తరత్వమవ్యవహితోత్తర
క్షణవృత్తిత్వం వాచ్యమ్, ఇత్థం చ వర్ణానామనిత్యత్వానంగీకారేప్యని
త్యక్షణఘటితాయా ఆనుపూర్వ్యా అనిత్యత్వాత్తద్విశిష్టవాక్య సము
దాయాత్మక వేదస్య త్వదభిహితనిత్యత్వం నసంభవతీతి వర్ణానామని
త్యత్వమేవోచితమిత్యాహ * వర్ణానామితి * యద్యపి స్మృత్యాది

త్వాచ్చ, తస్మాదీశ్వరోక్తో వేదః, మన్వాదిస్మృతీనామాచారాణాంచ వేదమూలకతయా ప్రామాణ్యం స్మృతిమూలవాక్యానామిదానీమనధ్యయనాత్తన్మూలభూతశాఖోచ్ఛేదాత్ప్రసన్నైవేతి కల్ప్యతే, నను పఠ్యమానవేదవాక్యోత్సాదనస్య కల్పయితుమశక్యతయా విప్రకీర్ణవాదస్యాయుక్తత్వాన్నిత్యానుమేయో వేదో మూలమితి చేన్న, కదాపి వర్ణానామానుపూర్వీజ్ఞానాభావేన బోధకత్వాసంభవాత్, నన్వేతాని పదాని స్మారితార్థ

నామాప్తోక్తత్వాద్వేదప్రామాణ్యం సిధ్యతి, తత్కర్తౄణాం మన్వాదీనామాప్తత్వాత్, తథాపి తేషామాప్తత్వే విప్రతిపన్నం ప్రత్యాహ * మన్వాదీతి * ఆచారాణామితి * ఆచారప్రతిపాదకశిష్టవాక్యానామిత్యర్థః ఏతేన ప్రమాణవిభాగవ్యాఘాతశంకా నిరస్తా, వేదార్థం జ్ఞాత్వైవ మన్వాదిభిస్తదర్థకస్మృత్యాదీని విరచితాని అతస్తేషాం ప్రామాణ్యం మనసికృత్యాహ * వేదమూలకతయేతి * నను తర్హి వేదః కుతో నోపలభ్యత ఇత్యత ఆహ * స్మృతిమూలేతి * తన్మూలేత్యాది * స్మృత్యాదిమూలభూతశాఖావిచ్ఛాభాపాఠతః పరిభ్రష్టేత్యనుమీయత ఇత్యర్థః వాక్యోత్సాదనస్య, వాక్యోచ్ఛేదస్య, నన్వసమానానుపూర్వీకవేదపాఠస్య సంప్రదాయసిద్ధత్వాత్తాదృశవేదే కతిపయవాక్యోచ్ఛేదస్య కల్పయితుమశక్యత్వేపి పఠ్యమానవేద ఏవ విశకలితతయా విద్యమానవేదానాం స్మృతిమూలత్వమస్త్విత్యత ఆహ * విప్రకీర్ణేతి * అయుక్తత్వాదితి * స్మృత్యాదిసమానార్థకవాక్యానాం పఠ్యమానవేదే అనుపలమ్భాదితి భావః * నిత్యానుమేయ ఇతి * నిత్యమనుమేయత ఇత్యర్థః, * వర్ణానామానుపూర్వీజ్ఞానాభావేనేతి * తాదృశజ్ఞానస్యాపి శాబ్దధీహేతుత్వాత్, అన్యథా నదీదీనాదిశబ్దైరర్థవిశేషబోధాపత్తేరితి భావః శబ్దస్య పృథక్ప్రమాణత్వమనంగీకుర్వతాం వైశేషికాణాం మతం దూషయితుముపన్యస్యతి * నన్వేతానీత్యాదినా * ఏతాని పదాని ఘట

సంసర్గవంతి ఆకాంక్షాదిమత్పదకదంబకత్వాత్, మద్వాక్యవదిత్యనుమానాదేవసంసర్గజ్ఞానసంభవాచ్ఛబ్దో నప్రమాణాంతరమితి చేన్న, అనుమిత్యపేక్షయావిలక్షణస్య శాబ్దజ్ఞానస్య శబ్దాత్ప్రత్యేమీత్యనువ్యవసాయసాక్షికస్య సర్వసమ్మతత్వాత్, నన్వర్థాపత్తిరితి ప్రమాణాంతరమస్తి,పీనో దేవదత్తో దివానభుంక్తే ఇతిదృష్టే శ్రుతేవా పీనత్వాన్యథానుపపత్త్యా రాత్రిభోజనమర్థాపత్త్యా కల్ప్యత ఇతిచేన్న, దేవదత్తో రాత్రౌభుంక్తే దివా అభుంజానత్వే సతి పీనత్వాదిత్యనుమానేనైవ రా

మానయేత్యాదిపదాని- స్మారితార్థసంసర్గజ్ఞానపూర్వకాణీత్యర్థః, సంసర్గే తాత్పర్యవిషయత్వం నివేశనీయమ్, తేనసంసర్గాంతరమాదాయ నార్థాంతరతా, ఆకాంక్షాదీత్యాదినాయోగ్యతా సన్నిధ్యోః పరిగ్రహః, ఆకాంక్షాదివిరహితే పదకదంబే వ్యభిచారవారణాయాకాంక్షాదీతి * సర్వసమ్మతత్వాదితి * తథాచ కార్యవైలక్షణ్యానురోధేన శబ్దః ప్రమాణాంతరమితిభావః, మీమాంసకశ్శంకతే * నన్వితి * దివానభుంక్తే-ఇత్యర్థే-దృష్టే-ప్రత్యక్షతోజ్ఞాతే, శ్రుతే-శబ్దాదవగతే, ఏతేనదృష్టార్థాపత్తిశ్శ్రుతార్థాపత్తిశ్చేత్యర్థాపత్తేర్ద్వైవిధ్యం సూచితం * పీనత్వాన్యథానుపపత్త్యేతి * పీనత్వస్య రాత్రిభోజనం వినానుపపత్త్యేత్యర్థః, అత్రేదమవధేయం, యద్వినాయదనుపపన్నం తత్తదుపపాదకమితి రాత్రిభోజనముపపాదకం పీనత్వముపపాద్యం ఉపపాదకజ్ఞానంఫలం ఉపపాద్యజ్ఞానంకరణం ఫలకరణయోరర్థాపత్తిశబ్దో వర్తతే, ఫలేఅర్థస్యాపత్తిః కల్పనేతివ్యుత్పత్త్యా, కరణేతు అర్థస్యాపత్తిః కల్పనాయస్యా ఇతివ్యుత్పత్త్యేతి, వ్యతిరేక్యనుమానేనైవగతార్థత్వాదర్థాపత్తేః ప్రమాణాంతరత్వమనుచితమితిసమాధత్తే * దేవదత్తఇతి * దివామాత్రభోజిని పీనేవ్యభిచారవారణాయ సత్యంతం, అహో రాత్రాభోజిన్యపీనే వ్యభిచారవారణాయ విశేష్యం తచ్చయోగాద్యజన్యపీనత్వపరం, తేనభోజనశూన్యేయోగినిపీనేనవ్యభిచారః,సంభ

త్రిభోజనస్యాసిద్ధత్వాత్, శతేపంచాశదితిసంభవోఽప్యనుమానమేవ, ఇహవటే యక్షస్తిష్ఠతీత్యైతిహ్యమప్యజ్ఞాతమూలవక్తృకశబ్ద ఏవ, చేష్టాపి శబ్దానుమానద్వారా వ్యవహారహేతురితి న ప్రమాణాంతరం తస్మాత్ప్రత్యక్షానుమానోపమానశబ్దాశ్చత్వార్యేవ ప్రమాణాని॥****

॥ ఇతి శబ్దపరిచ్ఛేదస్సమాప్తః ॥

జ్ఞానానాం తద్వతి తత్ప్రకారకత్వం స్వతోగ్రాహ్యం పరతో వే

వైతిహ్యయోరతిరిక్తప్రమాణత్వమంగీకుర్వతాం పౌరాణికానాం మతం దూషయతి * శతేపంచాశదిత్యాదినా * అనుమానమేవేతి * అనుమానమేవ నతు ప్రమాణాంతరమిత్యర్థః, శతవానిత్యుక్తేపంచాశద్వానితిజ్ఞానంసంభవతి తస్యానుమానేనైవ నిర్వాహాచ్ఛతస్యపంచాశద్వ్యాప్యత్వాదితిభావః * అజ్ఞాతమూలేతి * విశిష్యానిశ్చితప్రథమవక్తృకశబ్దో న ప్రమాణాంతరమిత్యర్థః, తాదృశశబ్దస్య యథార్థత్వే శబ్దప్రమాణమధ్యేంతర్భావః అన్యథాత్వప్రమాణమేవేతి హృదయమ్, నన్వనయా చేష్టయాఽయమర్థో బోద్ధవ్యఇతిసంకేతతఃచేష్టయా విజాతీయప్రమాజననాచ్చేష్టాయాఅపి ప్రమాణాంతరత్వంవదంతం నిరస్యతి * చేష్టాపీతి * శబ్దానుమానద్వారేతి * శబ్దద్వారానుమానద్వారా నతు స్వాతంత్ర్యేణేత్యర్థః, చేష్టయా కల్పితస్య శబ్దస్య ప్రమాపకత్వే గౌరవాదనుమానానుసరణం * వ్యవహారేతి * ప్రమాత్మకజ్ఞానేత్యర్థః, ఉపసంహరతి * తస్మాదితి *...............

ఇతి తర్కసంగ్రహదీపికాప్రకాశే భగవదర్పితే శబ్దపరిచ్ఛేదః.

ప్రమాణప్రసంగాత్ప్రమాత్వస్య పరతో గ్రాహ్యత్వం వ్యవస్థాపయిష్యన్నాహ * జ్ఞానానామితి * షష్ఠ్యర్థః ఆధేయత్వంతస్యచాన్వయస్తద్వతితత్ప్రకారకత్వేతచ్చ తద్వద్విశేష్యకత్వావచ్ఛిన్నతత్ప్రకారకత్వం తచ్ఛబ్దార్థో ఘటత్వాదిరూపః * స్వతో గ్రాహ్యమితి * జ్ఞానగ్రాహకసామగ్రీజన్యగ్రహవిషయఇత్యర్థః * పరతఇతి * గ్రా

తివిచార్యతే, తత్రేయం విప్రతిపత్తిః, జ్ఞానప్రామాణ్యం తదప్రామా
ణ్యగ్రాహక యావజ్జ్ఞానగ్రాహకసామగ్రీగ్రాహ్యం నవేతి, అత్ర వి

హ్యమిత్యనుషజ్యతే, అనుమానాది జన్యగ్రహవిషయ ఇత్యర్థః, తత్రవి
చారే, ప్రయోజకత్వం సప్తమ్యర్థః విప్రతిపత్తావన్వేతి, కథం తస్యావిచా
రప్రయోజకత్వమితిచేత్ - అత్రవదన్తి, విరుద్ధార్థప్రతిపాదకవాక్యద్వ
యం హి విప్రతిపత్తిః-అప్రామాణ్యశంకాకబళితతత్తద్వాక్యార్థబోధ
ద్వారా మధ్యస్థస్య సంశయో జాయత ఇత్యేకతరకోటికనిశ్చయాయ తస్యా
యప్రయోగరూపో విచారః - ఏవం చ విచారోపయోగిత్వముక్తమితి,
జ్ఞానప్రామాణ్యమితి పక్షనిర్దేశః, అత్ర తద్వతి తత్ప్రకారకజ్ఞానత్వ
రూపమేవ ప్రామాణ్యం పక్షో న తు ప్రమితికరణత్వరూపమితి తా
త్పర్యగ్రాహకం జ్ఞానపదం, వస్తుతస్తు తద్వతి తత్ప్రకారకత్వస్య ఘ
టత్వపటత్వరూపార్థభేదేన భిన్నతయా తస్యాపి ప్రమాత్వస్య యా
వజ్జ్ఞానగ్రాహకసామగ్రీగ్రాహ్యత్వం న సంభవతీత్యతో యద్ధర్మఘటి
తప్రామాణ్యం యదా పక్షస్తదా తద్ధర్మప్రకారకజ్ఞానగ్రాహకయావ
ద్గ్రాహ్యత్వమేవ సాధనీయమ్, న తు సామాన్యతో జ్ఞానగ్రాహకయావ
ద్గ్రాహ్యత్వమితి తాత్పర్యగ్రాహకం జ్ఞానపదం * తదప్రామాణ్యేత్యా
ది * తదప్రామాణ్యాగ్రాహికా యావతీ జ్ఞానగ్రాహికా యా సామగ్రీ
తజ్జన్యగ్రహవిషయో నవేత్యర్థః, తాదృశగ్రహః గురుమతే వ్యవసాయః
మురారిమిశ్రాణాం మతే అనువ్యవసాయః, భాట్టమతే చ జ్ఞాతతాలింగకా
నుమితిః-అత్ర గురుమతే సర్వస్మిన్నపి జ్ఞానే మితిమాతృమేయేతి త్రిత
యం భాసతే తన్మతే ఘటమహం జానామీత్యాకారకస్యైవ వ్యవసాయ
స్యోత్పత్తేః ఏవం చ వ్యవసాయస్య స్వప్రకాశాత్మకతయా స్వేనైవ స్వ
గతప్రామాణ్యస్య గ్రాహ్యత్వం విశిష్టబుద్ధిం ప్రతి విశేషణజ్ఞానస్య కా
రణతాయాస్తైరనంగీకారాదనుపస్థితస్యాపి ప్రామాణ్యస్య భానసంభ
వాత్, మిశ్రమతే అయం ఘట ఇతి జ్ఞానానంతరం ఘటత్వేన ఘటమహం

ధికోటిస్స్వతస్త్వమ్, నిషేధకోటిః పరతస్త్వమ్, అనుమానాదిగ్రాహ్యత్వేన సిద్ధసాధనవారణాయ యావదితి, ఇదం జ్ఞానమప్రమేతి జ్ఞానేన ప్రామాణ్య గ్రహాద్బాధవారణాయ ప్రామాణ్యాగ్రాహకేతి, ఇ

జానామీతి జ్ఞానవిషయకలౌకికమానసముత్పద్యతే తేన ప్రామాణ్యగ్రహణం, భాట్టమతే జ్ఞానస్యాతీంద్రియతయా జ్ఞాతతాలింగకానుమితేరేవ ప్రాథమికగ్రహరూపతయా ప్రామాణ్యం గృహ్యతే, అనుమానప్రయోగస్తు, ఘటో ఘటత్వవద్విశేష్యక ఘటత్వప్రకారక జ్ఞానవిషయః ఘటత్వప్రకారక జ్ఞాతతావత్త్వాత్, యన్నైవం తన్నైవమితి, జ్ఞాతతా చ, సవిషయకో జ్ఞానజన్యోఽతిరిక్తః పదార్థ ఇతి తు మతవివేకః, యావత్త్వవిశేషణసత్త్వే వాగ్రాహకాంతం సార్థకమిత్యభిప్రేత్య ప్రథమతస్తస్యైవ ప్రయోజనం దర్శయతి * అనుమానేతి * ప్రామాణ్యస్యేత్యాదిః * సిద్ధసాధనేతి * నైయాయికమతేఽపీదం జ్ఞానం ప్రమా సమర్థప్రవృత్తిజనకత్వాదిత్యనుమానేనేదం జ్ఞానం ప్రమేత్యాప్తవాక్యేన చ గ్రాహ్యత్వాదితి భావః, నైయాయికమతేపి నిషేధసాధ్యబాధవారణాయేత్యపి బోధ్యమ్ * యావదితీతి * నను సామగ్ర్యం యావత్త్వవిశేషణమయుక్తం యావత్సామగ్రీజన్యగ్రహాప్రసిద్ధేః న హి సర్వాభిజ్ఞానసామగ్రీభిరేకం జ్ఞానం జన్యతే, న చ యావతీస్సామగ్రీర్విశిష్యోపాదాయ తత్తజ్జన్యగ్రహవిషయత్వం సాధ్యత ఇతి వాచ్యమ్ అనువ్యవసాయాదిసామగ్రీణాం తాద్రూప్యేణ నివేశే మతత్రయసాధారణ్యానిర్వాహాదితి చేన్న, యతో యావదితి ఫలతో గ్రహ విశేషణం తథా చ జ్ఞానగ్రాహకసామగ్రీజన్యయావద్గ్రహ విషయత్వమితి ఫలితం- తద్ధర్మప్రకారకజ్ఞానగ్రాహకసామగ్రీజన్యగ్రహత్వ వ్యాపకవిషయతాప్రతియోగిత్వమితి నిష్కర్ష ఇతి సంక్షేపః * ప్రామాణ్యగ్రహాదితి * వ్యవసాయనిష్ఠేత్యాదిః, ప్రామాణ్యవిషయీకరణాదిత్యర్థః * అప్రామాణ్యాగ్రాహకేతీతి * తథా చ తాదృశజ్ఞానసామగ్ర్యాస్సాధ్యకోట్య

దంజ్ఞానమప్రమేత్యనువ్యవసాయనిష్ఠప్రామాణ్య గ్రాహకస్యాప్రామాణ్యాగ్రాహకత్వాభావాత్స్వతస్త్వం నస్యా దత స్తదితి, తస్మిన్గ్రాహ్యప్రామాణ్యాశ్రయేఽప్రామాణ్యాగ్రాహకేత్యర్థః, ఉదాహృతస్థలే వ్యవసాయేఽప్రామాణ్య గ్రాహకస్యా ప్యనువ్యవసాయే తదగ్రాహకత్వేన స్వతస్త్వసిద్ధిః, నను స్వతఏవ ప్రామాణ్యం గృహ్యతే ఘటమ

పరివిష్టత్వాత్తయా ప్రామాణ్యస్యాగ్రహణేఽపి నబాధఇతిభావః * అనువ్యవసాయనిష్ఠేత్యాది * తాదృశానువ్యవసాయనిష్ఠం యదప్రామాణ్యవద్విశేష్యకత్వవిశిష్టా ప్రామాణ్యప్రకారత్వరూప ప్రామాణ్యంతద్గ్రాహకస్యేత్యర్థః "సామాన్యే నపుంసక" మితినపుంసకనిర్దేశః * స్వతస్త్వం నస్యాదితి * యదానిరుక్త ప్రామాణ్యస్యపక్షతా తదాఽప్రామాణ్యాగ్రాహక ప్రామాణ్యగ్రాహక సామగ్ర్యాఏవ సాధ్యకోటౌ నివేశనీయతయా తాదృశసామగ్ర్యా అప్రసిద్ధత్వాత్తస్యస్వతో గ్రాహ్యత్వం నసిద్ధ్యేదిత్యర్థః, సప్తమీతత్పురుషమభిప్రేత్యాహ * తస్మిన్నితి * ఏతస్యైవవివరణం గ్రాహ్యప్రామాణ్యాశ్రయఇతి - యాదృశప్రామాణ్యం ప్రకృతానుమితావుద్దేశ్యం తాదృశప్రామాణ్యాశ్రయ విశేష్యకా ప్రామాణ్య ప్రకారకజ్ఞానాజనకేత్యగ్రాహకాంతార్థః, ఇదం జ్ఞానమప్రమేత్యనువ్యవసాయనిష్ఠ ప్రామాణ్యగ్రాహక సామగ్ర్యాః వ్యవసాయవిశేష్యకా ప్రామాణ్యగ్రహజనకత్వేప్యనువ్యవసాయ విశేష్యకా ప్రామాణ్యగ్రహాజనకత్వాత్ జ్ఞానగ్రాహకత్వాచ్చ ప్రామాణ్యవద్విశేష్యక త్వాదిఘటిత ప్రామాణ్యస్య స్వతో గ్రాహ్యత్వసిద్ధిరిత్యాహ * ఉదాహృతస్థలఇతి * ఇదం జ్ఞానమప్రమేత్యత్రేత్యర్థః అధికమస్మదీయమణిదీధితి వ్యాఖ్యాయామనుసంధేయమ్, ఇత్థం విప్రతిపత్తిముపన్యస్య మీమాంసకమతముపన్యస్యతి * నన్వితి * స్వతఏవేత్యాది * ఘటత్వాదిఘటిత ప్రామాణ్యం నిరుక్తసామగ్రీ తతఏవ గృ

హం జానామీత్యనువ్యవసాయేన ఘటఘటత్వయోరివ తత్సంబంధస్యా
పి విషయీకరణాత్ - వ్యవసాయరూప ప్రత్యాసత్తేస్తుల్యత్వాత్పురోవ
ర్తిని ప్రకారసంబంధస్యైవ ప్రమాత్వపదార్థత్వాదితి చేన్న, స్వతః ప్రా
మాణ్యగ్రహే జలజ్ఞానం ప్రమాణ వేత్యనభ్యాసదశాయాం ప్రమాత్వ
సంశయో న స్యాత్ - అనువ్యవసాయేన ప్రామాణ్యస్య నిశ్చితత్వాత్,

హ్యత ఇత్యర్థః, అప్యర్థకేనైవకారేణానుమానాదుపరిగ్రహః * అను
వ్యవసాయేనేతి * ఇదంచ మిశ్రమతాభిప్రాయేణ, మతత్రయసా
ధారణ్యేనతు ప్రాథమికజ్ఞానగ్రహేణేతి ధ్యేయమ్ * తత్సంబంధస్యా
పీతి * ఘటఘటత్వయోర్యస్సంబంధస్తస్యాపీత్యర్థః, నన్వనువ్యవసా
యే కథం సంబంధస్య భానమిత్యాశంక్య యథా ఘటఘటత్వయోర్వ్య
వసాయరూప ప్రత్యాసత్త్యా భానం తథా తత్సంబంధస్యాపి వ్యవసాయ
రూపప్రత్యాసత్తేరవిశేషాదిత్యాహ * వ్యవసాయేతి * ఏవం కథం
ప్రామాణ్యస్య భానమత ఆహ * పురోవర్తిని ప్రకారసంబంధస్యై
వేతి * పురోవర్తినియః ప్రకారసంబంధస్తద్ఘటితస్యైవేత్యర్థః, అ
యమాశయః, నైయాయికా అప్యనువ్యవసాయే విశేష్యత్వప్రకారత్వ
యోర్భానమంగీకుర్వంతి పురోవర్తిని ఘటత్వేన జానామీత్యాకార
కస్యైవానువ్యవసాయస్య తైరంగీకారాత్, ఏవంతు పురోవర్తిని ఘటా
దౌ ఘటత్వాదిరూపప్రకారసంబంధభానం నాంగీకుర్వంత్యత స్తత్ప్ర
కారసంబంధభానస్య వ్యవస్థాపనే కిమపి నావశిష్టమితి ప్రామాణ్యస్య
భానం సిద్ధ్యతి - అనుపస్థితయోరపి విశేష్యత్వప్రకారత్వయోర్భానస్య స
ర్వసమ్మతత్వాదితి * జలజ్ఞానమిత్యాది * జలజ్ఞానం ప్రమాణ వేత్యాకా
రకః అనభ్యాసదశాయాం ప్రాథమికజలజ్ఞానగ్రహోత్తరదశాయామ
నుభవసిద్ధః ప్రామాణ్యసంశయో న స్యాదిత్యర్థః * నిశ్చితత్వాదితి *
తద్వత్తానిశ్చయస్య తదభావవత్తాజ్ఞానం ప్రతి ప్రతిబంధకత్వాదిత్యర్థః,
అత్ర జ్ఞాతో ఘట ఇతి ప్రతీతౌ జ్ఞానేన విషయతా విషయకత్వకల్పనేనైవని

తస్మాత్స్వతోగ్రాహ్యత్వాభావాత్పరతోగ్రాహ్యత్వమేవ, తథాహి, ప్రథమం జలజ్ఞానానంతరం ప్రవృత్తౌ సత్యాం జలలాభే సతి పూర్వోత్పన్నం జలజ్ఞానం ప్రమా సఫలప్రవృత్తిజనకత్వాద్యన్నైవం తన్నైవం యథా అప్రమేతి కేవలవ్యతిరేకిణా ప్రమాత్వం నిశ్చీయతే ద్వితీయాదిజ్ఞానేషు

ర్వా హేత్వంతరిక్తజ్ఞాతతా న కల్పనీయా గౌరవాన్మానాభావాచ్చేతి తన్నిరసనప్రకారో బోధ్యః * తస్మాదితి * అనభ్యాసదశాయాం సంశయానుభవాదిత్యర్థః, ఏతస్య స్వతోగ్రాహ్యత్వాభావేన్వయః * పరతోగ్రాహ్యత్వమితి * ప్రామాణ్యస్యానుమానాదితఏవ గ్రాహ్యత్వమిత్యర్థః * ప్రవృత్తావితి * ఏతేన మీమాంసకైరభ్యుపగతాయాం ప్రామాణ్యనిశ్చయస్య ప్రవృత్తిహేతుతాయాం వ్యభిచారో దర్శితః, నచ నిష్కంపప్రవృత్తావేవ ప్రామాణ్యనిశ్చయస్య హేతుతా సకంపప్రవృత్తౌతు ప్రామాణ్యసంశయస్య, నిష్కంపత్వం సకంపత్వంచ విషయతావిశేషః- ఏవంచ తత్ర సకంపప్రవృత్త్యంగీకారేపి ప్రామాణ్యనిశ్చయస్య హేతుతాయాం కథం వ్యభిచార ఇతి వాచ్యమ్, తథాపి యత్ర ప్రామాణ్యస్యాప్రామాణ్యస్యవా జ్ఞానం నాసీత్, ఆసీచ్చ కేవలజలాదిజ్ఞానం తత్ర ప్రవృత్తిదర్శనేన ప్రామాణ్యనిశ్చయహేతుతాయాం వ్యభిచారస్య దుర్వారత్వాత్, నచైవం జలాదిజ్ఞానేఽప్రామాణ్యనిశ్చయకాలేపి ప్రవృత్తిస్స్యాదితి శంకనీయమ్, అగృహీతాప్రామాణ్యకజలాదిజ్ఞానత్వేన తద్ధేతుతాస్వీకారేణాదోషాదితి సంక్షేపః * జలలాభే సతీతి * ఏతావతా వక్ష్యమాణస్య ప్రామాణ్యవ్యవస్థాపకహేతోస్స్వరూపాసిద్ధిశంకా నిరాకృతా, తదానీం పక్షస్యాసత్త్వాదాహ * పూర్వోత్పన్నమితి * సఫలేతి * తద్వద్విశేష్యక తత్ప్రకారకేత్యర్థః, అన్వయ్యుదాహరణాసంభవాద్వ్యతిరేక్యుదాహరణం సదృష్టాంతమాహ * యన్నైవం తన్నైవమితి * యదప్రమా తత్సఫలప్రవృత్త్యజనకమిత్యర్థః, వ్యతిరేకిణా, వ్యతిరేకవ్యాప్తిమతా, నిశ్చీ

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

పూర్వదృష్టానేనతత్సజాతీయత్వలింగేనాన్వయవ్యతిరేకిణాపిగృహ్యతే ప్రమాయాః గుణజన్యత్వముత్పత్తౌపరతస్త్వమ్, ప్రమాఽసాధారణకారణంగుణః, అప్రమాఽసాధారణకారణందోషః, తత్రప్రత్యక్షేవిశేషణవద్విశేష్యసన్నికర్షోగుణః, అనుమితౌవ్యాపకవతివ్యాప్యజ్ఞానమ్, ఉపమితౌయథార్థసాదృశ్యజ్ఞానం, శాబ్దజ్ఞానేయథార్థయోగ్యతాజ్ఞానమిత్యాదికమూహనీయమ్-పురోవర్తినిప్రకారంభానస్యానువ్యవసాయేనానుపస్థితత్వాదప్రమాత్వంపరతఏవగృహ్యతే, పిత్తాదిదోషజన్యత్వముత్పత్తౌపర

యతే, అనుమీయతే, ద్వితీయాదిజ్ఞానేషు, ద్వితీయాదిజలజ్ఞానేషు, తత్సజాతీయత్వలింగేన, పూర్వజ్ఞానసజాతీయత్వలింగేన, సఫలప్రవృత్తిజనకత్వేనేతియావత్ * గృహ్యతఇతి * ప్రామాణ్యమనుమీయత ఇత్యర్థః, ఏవం ప్రమాత్వే పరతస్త్వంవ్యవస్థాప్యోత్పత్తౌ పరతస్త్వం నిరూపయతి * ప్రమాయాఇతి * ప్రమాసాధారణకారణమితి * ప్రమాత్వవ్యైకదేశావృత్తిధర్మావచ్ఛిన్నప్రమానిష్ఠకార్యతానిరూపితకారణతాశాలీత్యర్థః, తేనజ్ఞానమాత్రహేత్వాత్మమనస్సంయోగాదేర్భ్రమజనకపిత్తాదిదోషాణాంచవ్యుదాసః, అప్రమాసాధారణకారణత్వమప్యేవంపరిష్కర్తవ్యమ్, చతుర్విధప్రమాయాంహేతుభూతంగుణం క్రమేణోపపాదయతి * తత్రేతి * చతుర్విధప్రమామధ్యఇత్యర్థః, * ఇత్యాద్యూహనీయమితి * పీతశ్శంఖఇత్యాదౌ పిత్తాదిదోషః, ఇదం రజతమిత్యాదిభ్రమే చాకచక్యాదిరిత్యూహనీయమిత్యర్థః, అప్రమాత్వస్య పరతస్త్వం సయుక్తికందర్శయతి * పురోవర్తినీతి * * అనుపస్థితత్వాదితి * అవిషయీకరణాదిత్యర్థః, తథాచ ప్రత్యాసత్తేరభావాదప్రమాత్వస్యానువ్యవసాయేనగ్రహణం నసంభవతీతిభావః అప్రమాత్వంతదభావవద్విశేష్యకత్వవిశిష్టతత్ప్రకారకత్వం * పరతఏవ గృహ్యతఇతి * అనుమానాదినైవగృహ్యతఇత్యర్థః, అనుమానప్రయోగస్తు, ఇదంజ్ఞానం, అప్రమావిసంవాదిప్రవృత్తిజనకత్వాత్, యన్నైవంత

తత్త్వమ్, ననుసర్వజ్ఞానానాంయథార్థత్వాదయథార్థజ్ఞానమేవనాస్తి, నచ శుక్తావిదంరజతమితిజ్ఞానాత్ప్రవృత్తిదర్శనాదన్యథాఖ్యాతిసిద్ధిరితివాచ్యమ్, రజతస్మృతిపురోవర్తిజ్ఞానాభ్యామేవప్రవృత్తిసంభవాత్, స్వతన్త్రోపస్థితేష్టభేదాగ్రహస్యైవ సర్వత్ర ప్రవర్తకత్వేన నేదం రజమిత్యా

నైవం యథాప్రమేతి, గురుమతంనిరస్యాన్యథాఖ్యాతిం వ్యవస్థాపయతి * నన్విత్యాదినా * యథార్థత్వాత్, ప్రమాత్వాత్ * అయథార్థజ్ఞానమేవనాస్తీతి * తదభావవద్విశేష్యకత్వాదిరూపా యథార్థత్వం జ్ఞానవృత్తి నేత్యర్థః, తేననసిద్ధ్యసిద్ధిభ్యాంవ్యాఘాతః, అయథార్థత్వస్య ప్రసిద్ధిరిచ్ఛాదౌబోధ్యా * అన్యథాఖ్యాతీతి * తదనంగీకారేపురోవర్తివిశేష్యకరజతత్వాదిరూపేష్టతావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానస్యసంవాదివిసంవాదిసాధారణప్రవృత్తిజనకతయాతత్ర ప్రవృత్తిరేవ నస్యాదితి భావః * రజతస్మృతీతి * క్లృప్తనియతపూర్వవర్తిభ్యామిత్యాదిః * సంభవాదితి * తథాచ ప్రవృత్తింప్రతి విశిష్టజ్ఞానత్వేన కారణతైవనాస్తీతితదనురోధేనాన్యథాఖ్యాతికల్పనంనసంభవతీతిభావః, నన్వేవం యత్ర నేదంరజతమిత్యాది బాధగ్రహస్తత్రాపి ప్రవృత్తిస్స్యాదిత్యతఆహ * ఉపస్థితేతి * ఏతావతా స్మృతిరూపకారణాపేక్షా స్ఫుటీకృతా, ఇష్టభేదాగ్రహస్య, రజతాదిరూపేష్టభేద గ్రహాభావస్య, ఏవకారేణ విశిష్టజ్ఞానస్య ప్రవర్తకత్వవ్యవచ్ఛేదః * సర్వత్రేతి * రజతేశుక్తౌచేత్యర్థః, సత్యరజతస్థలే విశిష్టజ్ఞానత్వేనైవ ప్రవృత్తింప్రతి కారణత్వమేష్టవ్యమన్యథాధర్మధర్మిజ్ఞానయోరిష్టభేదాగ్రహత్వరూపగురుధర్మావచ్ఛిన్నస్యచ కారణతాపత్తేః, ఏవంచ తత్ర ప్రవృత్తింప్రత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం విశిష్టజ్ఞానస్య కారణతాయాంలాఘవాత్సామాన్యతఃప్రవృత్తిత్వావచ్ఛిన్నంప్రతి విశిష్టజ్ఞానత్వేనానుగతకార్యకారణభావస్యైవకల్పనీయతయా విసంవాదిప్రవృత్తేరపి తత్కార్యతావచ్ఛేదకావలీఢతయాతత్పూర్వం విశిష్టజ్ఞానస్యకల్పనీయత్వాదన్యథాఖ్యాతిర్నిరాబా

దావతిప్రసంగాభావాదితి చేన్న, సత్యరజతస్థలే పురోవర్తివిశేష్యక రజతత్వప్రకారకజ్ఞానస్య లాఘవేన ప్రవృత్తిజనకతయా శుక్తావపి రజతార్థినః ప్రవృత్తిజనకత్వేన విశిష్టజ్ఞానస్యైవ కల్పనాత్, అయథార్థానుభవం విభజతే * అయథార్థేతి * స్వప్నస్య మానసవిపర్యయరూపత్వాన్న త్రైవిధ్యవిరోధః, సంశయలక్షణమాహ * ఏకేతి * ఘటపటావితి సమూహాలంబనేతివ్యాప్తివారణాయైకేతి, ఘటో ద్రవ్యమిత్యాదావతివ్యాప్తివారణాయ విరుద్ధేతి, ఘటత్వవిరుద్ధపటత్వవాన్నిత్యత్రాతివ్యాప్తైవేతి సమాధత్తే * సత్యరజతేతి * రజతత్వప్రకారకజ్ఞానస్యేతి * తాదృశజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నస్యేత్యర్థః, ప్రవృత్తిజనకతయా, ప్రవృత్తిత్వావచ్ఛిన్నజనకతయా, విశిష్టజ్ఞానస్యైవ, పురోవర్తివిశేష్యకేష్టతావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానస్యైవ, ఏతేనేష్టభేదాగ్రహస్య వ్యవచ్ఛేదః, కల్పనాత్, అనుమానాత్, ప్రయోగస్తు, ఇయమిష్టతావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానజన్యా, ప్రవృత్తిత్వాద్రజతస్థలీయప్రవృత్తివదితి, స్యాదేతత్ ప్రత్యక్షే సన్నికర్షస్య కారణతయా రజతత్వాంశే తదభావేన కథం శుక్తావిదం రజతమితి ప్రత్యక్షమితి చేన్నైవమ్, అలౌకికసన్నికర్షస్యాపి ప్రత్యక్షజనకతాయా వ్యవస్థాపితత్వేన జ్ఞానలక్షణాప్రత్యాసత్తేరేవ ప్రకృతే సంభవాత్, నన్వయథార్థానుభవస్య త్రైవిధ్యకథనమసంగతం స్వప్నజ్ఞానస్యానుభూతపదార్థస్మరణపిత్తాదిరూపదోషశుభాశుభాదృష్టైర్జాయమానస్య బాధితార్థవిషయకస్యానుభవసిద్ధత్వాదత ఆహ * స్వప్నస్యేతి * యద్యపి ప్రదేశవిశేషావస్థితమనస్సంయోగస్స్వప్నస్తథాపి తదసమవాయికారణజ్ఞానే స్వప్నశబ్దో భాక్త ఇత్యవధేయమ్, చాక్షుషాదిరూపత్వాసంభవాదాహ * మానసేతి * యత్తు స్మృతిరూపం స్వప్నజ్ఞానమితి, తద్భాష్యవిరుద్ధమిత్యుపేక్షితం, కోట్యోరవ్యాప్యవృత్తిత్వజ్ఞానోత్తరం జాయమానే ఏకస్మిన్ధర్మిణి ఘటతదభావోభయప్రకారకసముచ్చయేతివ్యాప్తివారణాయ విరోధవిషయకత్వస్య నివేశేపి నానేత్యస్యావశ్యకతేతి దర్శయితుమాహ * ఘట

ప్తివారణాయనానేతి, విపర్యయలక్షణమాహ * మిథ్యేతి * తదభా
వవతి తత్ప్రకారకనిర్ణయఇత్యర్థః, తర్కంలక్షయతి * వ్యాప్యేతి *
యద్యపి తర్కోఽవిపర్యయేఽన్తర్భవతి, తథాపిప్రమాణానుగ్రాహకత్వా
ద్భేదేనసంకీర్తనమ్, స్మృతింవిభజతే * స్మృతిరితి * సుఖంలక్షయతి

త్వవిరుద్ధేతి * నానేతీత * ఏకధర్మినిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితవిరుద్ధనా
నాధర్మనిష్ఠప్రకారతాకత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిరితిభావః, నచ విభి
న్నరూపేణైకధర్మివిశేష్యకవిరుద్ధానేకధర్మప్రకారకజ్ఞానేతి వ్యాప్తిరి
తిశంక్యం-ఏకధర్మావచ్ఛిన్నవిశేష్యతాఘటితపరిష్కారకరణే నాదో
షాదితిదిక్, తన్త్రాన్తరే భ్రమభిన్నే సర్వస్మిన్నేవ మిథ్యాశబ్దస్య
ప్రయోగదర్శనాదాహ * తదభావవతీతి * ప్రమావారణాయేదం-త
దభావవద్విశేష్యకత్వావచ్ఛిన్న తత్ప్రకారకత్వేత్యాద్యర్థవివక్షణాన్న
సమూహాలంబనేతిప్రసంగః, సంశయస్యేచ్ఛాయాశ్చ వారణాయసం
శయాన్యజ్ఞానార్థకం నిశ్చయపదమితిసంక్షేపః, మూలే * వ్యాప్యా
రోపేణేతి * ఆహార్యవ్యాప్యవత్తాభ్రమజన్యః ఆహార్యవ్యాపకవత్తాభ్ర
మస్తర్క ఇత్యర్థః- ఆహార్యజ్ఞానమాత్రేతిప్రసంగవారణాయ తజ్జన్యఇతి
యత్ర నాయం పురుషఇత్యాహార్యారోపస్తత్రాతి వ్యాప్తివారణాయ
ప్రథమమాహార్యపదం, రజతత్వవ్యాప్యాభావవత్తాగ్రహకాలేఆహార్యం
యద్రజతత్వవ్యాప్యవత్తాజ్ఞానం తజ్జన్యేఇదంరజతమిత్యనాహార్యేఽతి
వ్యాప్తివారణాయ ద్వితీయమాహార్యపదం తర్కే ఆపాద్యవ్యతిరేకనిశ్చ
యః, ఆపాద్యాపాదకయోర్వ్యాప్తినిశ్చయశ్చ కారణమితిధ్యేయమ్,
తర్కస్తు మానసవిపర్యయరూపఏవేతికథమయథార్థస్య త్రైవిధ్యకథన
మిత్యాహ, దీపికాయామ్ * యద్యపీతి * ప్రమాణానుగ్రాహకత్వంప్రమా
ణజనప్రమాయాం జననీయాయాం ప్రతిబంధకవిఘటనద్వారోపయోగి
త్వం * భేదేనేతి * తర్కత్వరూపవైలక్షణ్యేనేత్యర్థః, తర్కస్యప్రమా
ణానుగ్రాహకత్వజ్ఞాపనాయతథా కథనమితిభావః, ననుస ర్వేషామను

* సర్వేషామితి * సుఖ్యహమిత్యాద్యనువ్యవసాయగమ్యసుఖత్వాదికమేవలక్షణమ్, యథాశ్రుతంతు స్వరూపకథనమితిద్రష్టవ్యమ్, సంస్కారం విభజతే * సంస్కారఇతి * సంస్కారత్వజాతిమాన్ సంస్కారః, వేగస్యాశ్రయమాహ * వేగఇతి * వేగత్వజాతిమాన్వేగః, భావనాం లక్షయతి * అనుభవేతి * ఆత్మాదావతివ్యాప్తి వారణాయానుభవేతి,

---

కూలతయా వేదనీయమిత్యాదిమూలం సుఖాదిలక్షణపరం నసంభవతి, పరద్రవ్యాపహారాదిజన్యసుఖే సాధూనాం ద్వేషదర్శనాదవ్యాప్తేరిత్యాశంకాయాం 'సుఖ్యహమిత్యాదిప్రత్యక్షసిద్ధం సుఖత్వాదికమేవ లక్షణమిత్యాహ * సుఖ్యహమిత్యాద్యనువ్యవసాయేతి * సుఖత్వాదీత్యాదినా దుఃఖత్వపరిగ్రహః * యథాశ్రుతంత్వితి * సర్వేషామనుకూలేత్యాదికమిత్యర్థః * అనుభవేతీతి * స్మృతిం సంస్కారంప్రతి చానుభవత్వేనైవ కారణత్వంవదతాం ప్రాచామయమభిప్రాయః, తత్తద్విషయకస్మృతింప్రతి తత్తద్విషయకసంస్కారం ప్రతిచతత్తద్విషయకానుభవత్వేనైవ హేతుతా నతు తత్తద్విషయకజ్ఞానత్వేన, అనుభవత్వస్యాపి జాతిత్వేన జ్ఞానత్వాపేక్షయాగౌరవాసంభవాత్, నచవినిగమనావిరహఇతిశంక్యమ్, వ్యాప్యధర్మపురస్కారేణకారణత్వసంభవే వ్యాపకధర్మస్యాన్యథాసిద్ధినిరూపకత్వాదితి, నవీనాఃపునరనుభవానాం తత్తద్విషయకస్మృతిం తాదృశసంస్కారం ప్రతిచ తాదృశజ్ఞానత్వేనైవ హేతుతా నత్వనుభవత్వేన సంస్కారస్య ఫలనాశ్యతయా ప్రథమస్మరణేనైవానుభవజన్యసంస్కారస్య నాశేన సకృదనుభూతస్య స్మరణోత్తరమస్మరణప్రసంగాత్, నచ స్వజన్యస్మరణస్య సంస్కారనాశకత్వే స్మృతిసాధారణేన జ్ఞానత్వేన హేతుత్వేపి ఘటపటాదిరూపనానావిషయావగాహినానుభవేన జనితస్య తావద్విషయకసంస్కారస్య ఘటాద్యేకైకగోచరస్మరణేనాపి వినాశాత్తదుత్తరంపటాదిస్మరణానుపపత్తిస్తద్విషయకసంస్కారాభావాత్ స్మృతిజన్యఘటాదిగోచరసం

అనుభవత్వం నేతి వ్యాప్తివారణాయ స్మృతీతి, స్మృతేరపి సంస్కారజనకత్వం నహి నైరుక్తమ్, స్థితస్థాపకం లక్షయతి * అన్యథేతి * సంఖ్యాదయోష్టౌ నైమిత్తికద్రవత్వవేగస్థితస్థాపకాస్సామాన్యగుణాః, అన్యే రూపాదయో విశేషగుణాః, ద్రవ్యవిభాజకోపాధిద్వయసమానాధికరణగుణావృత్తిజాతిమద్గుణత్వం విశేషగుణత్వమ్, కర్మణో లక్షణమాహ, * చలనేతి * ఉత్క్షేపణాదీనాం కార్యభేదమాహ * ఊర్ధ్వేతి * శరీ

సంస్కారస్య భిన్నవిషయకతయా పటాదిస్మారకత్వాయోగాదతస్స్వజన్యచరమస్మృతేరేవ నాశ్యత్వాత్ తత్తద్వ్యక్తిత్వేన తత్తత్సంస్కారనాశకతాయా అంగీకర్తవ్యతయా అనుభవత్వేన జనకతాయామపి న దోష ఇతి వాచ్యమ్, అన్యూనవిషయకస్యైవ ఫలస్య నాశకత్వాంగీకారేణ అదోషాత్, జాయతే చ పునఃపునస్స్మరణాద్దృఢతరస్సంస్కారః దార్ఢ్యం చ సంస్కారగతో జాతివిశేషో ఝడితి స్మృత్యుత్పాదప్రయోజకః, న చ దైవవశసంపన్నాజ్ఝడిత్యుద్బోధకసమవధానాదేవ ఝడితి స్మృతినియమోపపత్తౌ తత్ప్రయోజకతయా సంస్కారగతో జాతివిశేషో న సిద్ధ్యతీతి వాచ్యమ్, ఝడితి స్మృతేర్దైవాధీనఝడిత్యుద్బోధకసమవధానాధీనత్వమభ్యుపగమ్య సంస్కారాతిశయఖండనే శాస్త్రాదావభ్యాసస్యైవానాపత్తేః కించ పరిత్యజ్య చ నిశ్చితావ్యభిచారకం గృహ్యమాణవ్యభిచారేణ కారణత్వకల్పనం న సంభవతీతి నానుభవత్వేన స్మృతిసంస్కారహేతుతాసంభవ ఇత్యాహుః తన్మతం దర్శయతి * స్మృతేరపీతి * అపినానుభవపరిగ్రహః ఏతన్మతే లక్షణే చానుభవజన్యేతిస్థానే జ్ఞానజన్యేతి నివేశనీయమ్ * ద్రవ్యవిభాజకోపాధీతి * పృథివీత్వజలత్వాదిరూపం యద్ద్రవ్యవిభాజకోపాధిద్వయం ప్రత్యేకం తత్తత్సమానాధికరణాః ద్విత్వపృథక్త్వసంయోగాదయస్తదవృత్తిజాతిమద్గుణత్వమిత్యర్థః, రూపాదిషు చతుర్షు నీలత్వాదికం సాంసిద్ధికద్రవత్వే చ ద్రవత్వత్వావాంతరజాతిం స్నేహాదిషు దశసు స్నేహత్వాదికం భావనాయాం సంస్కారత్వావా.

రేతి * వక్రతాసంపాదకమాకుంచనమ్, ఋజుతాసంపాదకం ప్రసారణ మిత్యర్థః, సామాన్యంలక్షయతి * నిత్యమితి * సంయోగేతివ్యాప్తి వారణాయనిత్యమితి, పరమాణుపరిమాణాదావతివ్యాప్తివారణాయా నేకేతి, అనుగతత్వంసమవేతత్వమ్, తేనసాభావాదావతివ్యాప్తిః, వి

న్తరంజాతిమాదాయ లక్షణసమన్వయః, నన్వేతల్లక్షణమేకత్వాదిష్వతి వ్యాప్తమేకత్వత్వాదిజాతేరపి తాదృశత్వాత్, నచ తాదృశోపాధిద్వ యసమానాధికరణవృత్తిగుణత్వన్యూనవృత్తిజాతిశూన్యగుణత్వ మిత్య ర్థః, ఏవంచైకత్వాదిషు సంఖ్యాత్వాదేస్సత్త్వాత్తాదృశ జాతిశూన్యత్వ స్యాసత్త్వేన నాతివ్యాప్తిరితివాచ్యమ్, ఏవమపి పరిమాణాదిష్వతి వ్యాప్తేః, పరిమాణత్వాదేస్తాదృశజాతిత్వాసంభవాదితిచేత్, అత్రప్ర వదంత్యభిజ్ఞాః, యద్యద్రూపావచ్ఛిన్నసమానాధికరణంయత్కించిద్ద్ర వ్యవిభాజకోపాధిద్వయం తత్తద్భిన్నాస్థితస్థాపకవృత్తిభిన్నాచయాజా తిస్తద్వత్త్వేసతి గుణత్వమిత్యర్థః,యద్రూపావచ్ఛిన్నసామానాధిక రణ్యస్యసమవాయిసంబంధ ఘటితస్యైవనివేశనీయతయా యద్రూపప దేన ఘటత్వాదేర్ధర్తుమశక్యత్వాద్ఘటాదావతివ్యాప్తిరతోవిశేష్యం, స్థి తస్థాపకేతివ్యాప్తివారణాయ స్థితస్థాపకవృత్తిభిన్నేతి, స్థితస్థాపకస్య పృథివ్యాదిచతుష్టయవృత్తిత్వమతేతునదేయమ్, రూపత్వాదేర్యద్రూప పదేనధర్తుమశక్యత్వేప్యవాంతరజాతీరాదాయ రూపాదిషులక్షణసమ న్వయః, పార్థివానుష్ణాశీతస్పర్శస్యాపి వాయవ్యాపేక్షయా విజాతీయ స్యైవానుభవసిద్ధత్వాత్, సంఖ్యాదయస్తు సామాన్యగుణా ఇతినతత్రవై జాత్యంజలపృథివ్యాదిభేదేనసిద్ధాంతసిద్ధమత స్తత్రనాతివ్యాప్తిః, తాదృ శజాతిమద్భిన్నగుణత్వమేవ సామాన్యగుణానాం లక్షణమవధేయమ్, మూలోక్తం సర్వసంగ్రాహకం నసంభవతీత్యాహ * వక్రేతి * ని త్యమితీతి * అత్ర నిత్యత్వం ప్రాగభావాప్రతియోగిత్వం ధ్వంసా ప్రతియోగిత్వంవా ఏకతరనివేశనాదపి సంయోగాదేర్వారణాత్ - ఏ

శేషంలక్షయతి * నిత్యేతి * సమవాయంలక్షయతి * నిత్యేతి * సం
యోగేతివ్యాప్తివారణాయనిత్యేతి, ఆకాశాదావతివ్యాప్తివారణాయ
సంబంధేతి, అయుతసిద్ధలక్షణమాహ * యయోరితి * నీలోఘటఇతి
విశిష్టబుద్ధిర్విశేషణవిశేష్యసంబంధవిషయావిశిష్టబుద్ధిత్వాద్దండీతివిశిష్ట
బుద్ధివదితి సమవాయసిద్ధిః * అవయవావయవినావితి * ద్రవ్యసమ
వాయికారణమవయవః, జన్యద్రవ్యమవయవి, ప్రాగభావంలక్షయతి
* అనాదిరితి * ఆకాశాదావతివ్యాప్తివారణాయసాంతఇతి, ఘటా
దావతివ్యాప్తి వారణాయానాదిరతి, ప్రతియోగిజనకః ప్రతియోగి
సమవాయికారణవృత్తిః భవిష్యతీతి వ్యవహారహేతుః ప్రాగభావః,

కపదం స్వరూపకీర్తనమాత్రపరమితిద్రష్టవ్యమ్, మూలే * వ్యావర్త
కాఇతి * నిత్యద్రవ్యాణాం పరస్పరం భేదసాధకాఇత్యర్థః, అథవిశే
షపదార్థేకింప్రమాణం, నచాత్యంతం సంకీర్ణానాం పరమాణూ
నాం భేదకధర్మంవినాభేదాసిద్ధిరతోవిశేషాఅంగీకర్తవ్యాఇతివాచ్యం
ఏకత్వాదివ్యక్తేరేవ భేదకత్వసంభవాదితిచేన్న, యతః ఏతత్పరమా
ణౌ తత్పరమాణుభేదసాధనే ఏకత్వాదేర్వ్యభిచరితత్వాత్తదేకత్వా
దేరేవ హేతుతావాచ్యా, నచ తయోఃపరమాణ్వోర్భేదాసిద్ధావేక
త్వాదావేతత్త్వం సుగ్రహం, ఏతత్పరమాణుసమవేతత్వంహితస్యైత
త్త్వం తస్మాత్ప్రతినిత్యద్రవ్యమేష్టవ్యోవిశేషపదార్థస్సఏవ స్వసజాతీ
యానాం పరస్పరం భేదసాధకఇతి తత్రాపి విశేషాంతరాపేక్షానా
స్త్యతోనానవస్థేతిసంప్రదాయః, వైశేషికమతసాధారణ్యేన సమవా
యేఽనుమానంప్రమాణయతి * నీలఇతి * సమవాయికారణత్వస్యావ
యవినిసత్త్వాద్ద్రవ్యేతి, పరమాణువారణాయజన్యేతి, అవినశ్యదవస్థమప
రాశ్రితమేవావతిష్ఠతే వినశ్యదవస్థమనాశ్రితం క్షణమవతిష్ఠతే యథా
తంత్వాదినాశే పటాదిరితిమనసికృత్వా మూలేఽవినశ్యదిత్యుక్తమ్,
ప్రాగభావే ప్రమాణమాహ * భవిష్యతీతి * సంసర్గేతీతి * తా,

ధ్వంసం లక్షయతి * సాదిరితి * ఘటాదావతివ్యాప్తివారణాయానంతేతి, ఆకాశాదావతివ్యాప్తివారణాయ సాదిరితి, ప్రతియోగిజన్యః ప్రతియోగిసమవాయికారణవృత్తిః, ధ్వస్త ఇతి వ్యవహారహేతుర్ధ్వంసః,

---

దాత్మ్యాతిరిక్తసంసర్గేత్యర్థః, ధ్వంసప్రాగభావయోరపి ప్రతియోగితావచ్ఛేదకసంబంధో వర్తత ఇతి మతాభిప్రాయేణ త్రైకాలికవిశేషణం, అన్యథాన్యోన్యాభావవారకేణైవ తయోర్వారణాత్తద్వ్యర్థతాపత్తేః, యది సంసర్గేత్యాదేరన్యోన్యాభావభిన్నాభావ ఇత్యర్థస్తదా త్రైకాలికేతి సిద్ధాంతే సార్థకం త్రైకాలికత్వం నిత్యత్వరూపం, మూలే * భూతలే ఘటో నాస్తీతి * తత్ర ఘటాభావాంశే భూతలస్య విశేష్యత్వం సంబంధః, ఘటాభావవద్భూతలమిత్యత్ర తు భూతలాంశేఽభావస్య విశేషణత్వం సంసర్గ ఇతి వదతాం ప్రాచామయమభిప్రాయః విశేష్యత్వవిశేషణత్వే స్వరూపసంబంధవిశేషౌ నజ్ఞానీయవిషయతావిశేషౌ, నచ విశేషణతాఖ్యస్స్వరూపసంబంధ ఏక ఏవాస్తు భూతలే ఘటో నాస్తీతి ప్రతీతౌ భూతలం ఘటాభావవదితి ప్రతీతితో వైలక్షణ్యస్య విశేషణతావచ్ఛిన్నాధేయత్వవిషయకత్వకల్పనేనైవ నిర్వాహాదితి వాచ్యమ్, తాదృశప్రతీతితో వైలక్షణ్యాయ ప్రథమాయాం విశేషణతావచ్ఛిన్నాధేయతాసన్నికర్షః ద్వితీయాయాం విశేషణతావచ్ఛిన్నాధారతేత్యత్ర వినిగమకస్య దుర్లభత్వాత్, నచ తాదృశప్రతీత్యోస్సంసర్గాంశేఽవిలక్షణత్వేఽపి విశేషణవిశేష్యభావభేదాద్వైలక్షణ్యోపపత్తిరిత్యుభయత్ర విశేషణతాయా ఏవ సంబంధతాస్త్వితి వాచ్యం, తావతాపి భూతలే ఘటో నాస్తి భూతలవాన్ ఘటాభావ ఇత్యనయోర్భూతలం ఘటాభావవద్ఘటాభావే భూతలమిత్యనయోశ్చ ప్రతీత్యోర్వైలక్షణ్యానిర్వాహాత్, తస్మాద్విశేష్యత్వవిశేషణత్వనామకయోరుభయోస్స్వరూపసంబంధవిశేషయోస్సంసర్గతా, తథాచ భూతలవాన్ ఘటాభావ ఇత్యత్ర ఘటాభావాంశే భూతలస్య విశేష్యత్వం సంసర్గః, ఘటా

అత్యంతాభావంలక్షయతి * త్రైకాలికేతి * అన్యోన్యాభావేతివ్యాప్తి వారణాయసంసర్గేతి, ధ్వంసప్రాగభావయోరతి వ్యాప్తివారణాయ త్రైకాలికేతి, అన్యోన్యాభావంలక్షయతి * తాదాత్మ్యేతి * ప్రతియోగితావచ్ఛేదకారోప్యసంసర్గభేదాదేకప్రతియోగికయోరత్యన్తాన్యోన్యాభావయోర్బహుత్వమ్, కేవలదేవదత్తాభావాద్దండ్యభావప్రతిత్యా విశిష్టాభావః ఏకసత్త్వేపి ద్వౌనస్త ఇతిప్రతీత్యాద్విత్వావచ్ఛిన్నాభావః, సంయోగేనఘటవతిసమవాయేనఘటాభావః-తత్తద్ఘటాభావాద్ఘటత్వావచ్ఛిన్నసామాన్యాభావశ్చాతిరిక్తః, ఏవమన్యోన్యాభావేపి

భావే భూతలమిత్యత్రచ భూతలాంశేఽభావస్యవిశేషణతాసంసర్గో బాధితోऽతోऽభిమతత్వనిర్వాహ ఇతిసంక్షేపః, ధ్వంసప్రాగభావయోర్వైకప్రతియోగికయోరత్యంతాన్యోన్యాభావయో రేకవిధత్వం నేత్యాహదీపికాయాం * ప్రతియోగితేతి * ఆరోప్యేతి ప్రాచీనమతాభిప్రాయేణ, అత్రయథాయోగం ప్రతియోగితావచ్ఛేదకధర్మభేదఇవసంసర్గభేదోప్యత్యంతాభావబహుత్వప్రయోజకః ప్రతియోగితావచ్ఛేదకధర్మభేదోऽన్యోన్యాభావబహుత్వప్రయోజక ఇతిద్రష్టవ్యమ్, తదేవ వర్ణయతి * కేవలేతి * కేవలదేవదత్తాభావా ద్విశిష్టాభావోऽతిరిక్తఇత్యన్వయః, అన్యథా కేవలదేవదత్తవతి దండీనాస్తీతి ప్రతీత్యాపత్తేః ఉభయాభావస్యాతిరిక్తత్వే ప్రతీతిం ప్రమాణయతి * ఏకసత్త్వేపీతి * ఘటపటౌ ద్వౌనస్త ఇత్యాదౌ ఘటత్వం పటత్వముభయత్వం చైతత్త్రితయం ప్రతియోగితావచ్ఛేదకం కేవలఘటవతి కేవలపటవతియత్కించిదుభయవతిచ తథాప్రత్యయాత్, సంబంధభేదే నాభావస్యాతిరిక్తత్వంవర్ణయతి * సంయోగేనేతి * సామాన్యవిశేషాభావయోర్భేదం దర్శయతి * తత్తదితి * అతిరిక్తఇతి * అన్యథా యత్కించిద్ఘటవతిఘటోనాస్తీతి ప్రతీత్యాపత్తేః * ఏవమన్యోన్యాభావేపీతి * అవచ్ఛేదకభేదాత్తత్తద్ఘటభేదోఘటభేదాత్ప్రత్యేకభేదత ఉభయభేద

ఘటత్వేన పటో నాస్తీతి ప్రతీత్యా వ్యధికరణ ధర్మావచ్ఛిన్నాభావో నాంగీక్రియతే పటే ఘటత్వం నాస్తీత్యర్థాత్, అతిరిక్తత్వే కేవలాన్వయీ, సామయికాభావో ఽత్యంతాభావ ఏవ సమయవిశేషే ప్రతీయమానః, ఘటాభావవతి ఘటానయనే ఽత్యంతాభావస్యాన్యత్ర గమనాభావే ఽపి తదప్రతీతేః ఘటావసరణే సతి ప్రతీతేర్భూతల ఘటసంయోగప్రాగభావధ్వంసయోరత్యంతాభావప్రతీతినియామకత్వం కల్ప్యతే ఘటవతి తత్సంయోగ ప్రాగభావధ్వంసయో రసత్త్వాదేవాత్యంతాభావస్యాప్రతీ

శ్చాతిరిక్త ఇత్యర్థః, ప్రసంగాదాహ * ఘటత్వేనేతి * నాంగీక్రియత ఇతి * అభావధియో విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిమర్యాదోపబృంహితతయా ఘటత్వేన పటో నాస్తీతి ప్రతీతేర్ఘటత్వావచ్ఛిన్న పటనిష్ఠ ప్రతియోగితావగాహిత్వం న సంభవతీతి భావః * అతిరిక్తత్వ ఇతి * అయం భావః అసతి బాధకే తచ్ఛబ్దోల్లిఖిత ప్రతీతేస్తచ్ఛబ్ద ప్రతిపాద్యార్థవిషయకత్వపరిత్యాగాయోగాత్పటాధికరణక ఘటత్వాభావస్య ఘటత్వేన పటో నాస్తీతి శబ్దాత్కథం ప్రతీతిః కింత్వవచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకత్వసంబంధేనాభావాంశే స్వాతంత్ర్యేణ ఘటత్వావగాహిత్వమేవ, అభావబుద్ధిర్విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిమర్యాదాం నాతిశేత ఇతి నియమస్తు న, ఏవం చ వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావః కేవలాన్వయీ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రతియోగిరూపవిరోధివిరహాదితి, నను భూతలాదౌ ఘటసత్త్వదశాయాం న తదభావబుద్ధిరన్యదా తు జాయతే తత్సామయికాభావో ఽతిరిక్త ఏవాంగీకర్తవ్య ఇతి వదంతం నిరాకర్తుమాహ * సామయికేతి * ప్రతియోగివిరహసమయే ప్రతీయమానో ఽత్యంతాభావ ఏవ సామయికాభావః న తూత్పాదవినాశశాల్యతిరిక్త ఇతి సముదితార్థః, నన్వేవం భూతలే ఘటస్యానయనదశాయామపి తదభావస్య నిత్యత్వేన తత్ప్రత్యయాపత్తిరత ఆహ * ఘటాభావవతీతి * నియామకమేవ సముపపాదయతి * ఘటవతీతి * తత్కాలావచ్ఛిన్న

తిః ఘటాపసరణేఽపి సంయోగధ్వంసస్య సత్త్వాత్ప్రతీతిః ఘటానయనాత్పూర్వం సంయోగప్రాగభావసత్త్వాత్ప్రతీతిరితి, కేవలాధికరణేనైవ నాస్తీతి వ్యవహారోపపత్తావభావో న పదార్థాంతరమితి గురవః తన్న, అభావానంగీకారే కైవల్యస్య నిర్వక్తుమశక్యత్వాత్, అభావాభావో భావ ఏవ నాతిరిక్తోఽనవస్థాప్రసంగాత్, ధ్వంసప్రాగభావః ప్రా

భూతలాదేరేవ ఘటాద్యభావసంసర్గతయా ఘటకాలే చ తచ్ఛూన్యకాలవిశిష్టభూతలాదిరూపసంసర్గాభావేన తదానీం తదత్యంతాభావబుద్ధిరిత్యపి ద్రష్టవ్యమ్, నన్వభావో నాఽన్యతిరిక్తః పదార్థః యస్మిన్నధికరణే ఘటో నాస్తీత్యాది ప్రత్యయస్తస్మిన్నధికరణే ఘటాభావత్వకల్పనేనైవ తథాప్రతీతినిర్వాహాత్ క్లృప్తధర్మిణి ధర్మకల్పనాయా అక్లృప్తధర్మికల్పనతో లఘీయస్త్వాదితి గురుమతమాశంక్య నిరాచష్టే * కేవలేతి * యద్యప్యనేకేష్వధికరణేషు ధర్మకల్పనతోఽతిరిక్తైకధర్మికల్పనస్యైవ లఘీయస్త్వాత్ తదా ప్రోక్తన్యాయస్యానవతారః కించాభావస్యాధికరణస్వరూపత్వే జలాదౌ విద్యమానస్య గంధాద్యభావస్య జలాదిరూపత్వాదితరేంద్రియగ్రాహ్యత్వాపత్తిరిత్యాదిదూషణాని ప్రస్ఫురంతి తథాపి కేవలాధికరణాదేవేతి తద్వచననిరాసాదేవ తన్నివృత్తిసంభవే కిమేతాన్యపేక్షితానీత్యాలోచ్య తదేవ నిరాకరోతి * అభావానంగీకార ఇతి * అతిరిక్తాభావానంగీకార ఇత్యర్థః, అథ కిమిదం కైవల్యం భూతలస్వరూపమితి చేద్ఘటవద్భూగలస్యాపి తదభావస్వరూపతాపత్త్యా తదానీం ఘటాభావవత్తాబుద్ధిప్రసంగః ఘటాభావవత్త్వమితి చేత్సిద్ధమతిరిక్తాభావేనాతః కైవల్యనిర్వచనమశక్యమిత్యాహ * కైవల్యస్యేతి * నన్వభావస్యాతిరిక్తత్వే తదభావోఽప్యతిరిక్తస్తస్యాభావస్తథేత్యనవస్థా స్యాదత ఆహ * అభావాభావ ఇతి * ధ్వంసేత్యాది * ధ్వంసప్రాగభావః ప్రతియోగిస్వరూపస్తత్ప్రాగభావస్వరూపశ్చ ప్రాగభావధ్వంసస్తు ప్రతియోగిరూపస్తద్ధ్వంసరూపశ్చేత్యర్థోఽవసేయః, తేనప్ర

గభావధ్వంసయోః ప్రతియోగ్యేవ, అభావాభావోఽతిరిక్త ఏవ తృతీయాభావస్య ప్రథమత్వాదతో నానవస్థేతి నవీనాః ‘‘నను’’ ప్రమాణప్రమేయసంశయప్రయోజనదృష్టాన్తసిద్ధాన్తావయవతర్కనిర్ణయవాదజల్పవితండాహేత్వాభాసచ్ఛలజాతినిగ్రహస్థానానాం తత్త్వజ్ఞానాన్నిశ్శ్రేయసాధిగమః, ఇతి న్యాయసూత్రే షోడశ పదార్థానాముక్తత్వాత్కథం సప్తైవేత్యత ఆహ * సర్వేషామితి * సర్వేషాం సప్తస్వేవాన్తర్భావ ఇత్యర్థః ‘‘ఆత్మశరీరేన్ద్రియార్థబుద్ధిమనఃప్రవృత్తిదోషప్రేత్యభావఫలదుఃఖాపవర్గాస్తు ప్రమేయ’’ మితి ద్వాదశవిధం ప్రమేయమ్, ప్రవృత్తిర్ధర్మాధర్మౌ, రాగద్వేషమోహా దోషాః, రాగః

తియోగిప్రాగభావదశాయామపి ధ్వంసో భవిష్యతీతి ప్రత్యయస్య ప్రతియోగిధ్వంసదశాయామపి ప్రాగభావో నష్ట ఇతి ప్రత్యయస్య చోపపత్తిః, నను కాలే ద్రవ్యత్వం నాస్తీతి ప్రత్యయో న జాయతే - ద్రవ్యత్వాభావ ఇతి తు జాయత ఇతి వైషమ్యనిర్వాహాయ నాస్తీతి ప్రత్యయే దైశిక సంబన్ధావచ్ఛిన్నాధేయత్వభానం కల్పనీయమిత్థం చ ఘటాభావాభావాదేర్ఘటాదిరూపత్వే త్విహ ఘటాభావో నాస్తీతి ప్రత్యయస్య భ్రమత్వమేవ స్యాత్ అభావస్య విశేషణతా విశేషేణ వృత్త్యనంగీకారాదతోఽభావాభావోఽతిరిక్తః న తు భావస్వరూప ఇతి నవీనమతం దర్శయతి * అభావేతి * తథాప్యనవస్థేత్యత ఆహ * తృతీయేతి * పరమకారుణికేన మునినా దుఃఖపంకనిమగ్నం జనముద్దిధీర్షుణా ప్రణీతం ప్రమాణప్రమేయేత్యాదిసూత్రం తద్విరోధం పరిహర్తుమాక్షిపతి * నన్వితి * ప్రత్యక్షప్రమాణస్య ద్రవ్యేఽనుమానాదీనాం చ గుణేఽన్తర్భావస్య స్ఫుటత్వాత్ప్రమేయాదీనాం ద్రవ్యాదిష్వన్తర్భావమాహ * ఆత్మేత్యాదినా * ఆత్మశరీరేన్ద్రియాణాం ద్రవ్యే, అర్థస్య పృథివ్యాదిరూపస్య ద్రవ్యాదిషు, బుద్ధేర్గుణే, అన్తరిన్ద్రియస్య మనసో ద్రవ్యేఽన్తర్భావః, ఏవమగ్రేఽపి యథాయథమన్తర్భావో ద్రష్టవ్యః * ధర్మాధర్మావితి *

ఇచ్ఛా, ద్వేషో మన్యుః, మోహశ్శరీరాదావాత్మభ్రమః, ప్రేత్యభావో
మరణమ్, ఫలం భోగః, అపవర్గో మోక్షః, సచ స్వసమానాధికరణ
దుఃఖ ప్రాగభావాసమానకాలీనదుఃఖధ్వంసః, ప్రయోజనం సుఖప్రా
ప్తిర్దుఃఖహానిశ్చ, దృష్టాన్తో మహానసాదిః, ప్రామాణికత్వేనాభ్యు
పగతోऽర్థస్సిద్ధాన్తః, నిర్ణయో నిశ్చయః, ప్రమాణఫలతత్త్వబుభు
త్సోః కథా వాదః, ఉభయసాధనవతీ విజిగీషుకథా జల్పః, స్వపక్షస్థాప
నాహీనా పరపక్షవిదళనమాత్రావసానా వితణ్డా, కథా నామ నానావ
క్తృకపూర్వోత్తరపక్షవాక్యసన్దర్భః అభిప్రాయాన్తరేణ ప్రయు

తజ్జనికేత్యర్థః, ఏతచ్చ స్ఫుటమాకరే రాగః ఇచ్ఛావిశేషః *
మరణమితి * మరణానన్తర భావిజననమిత్యర్థః, తథాచ పద
వ్యుత్పత్తిః - ప్రేత్య-మృత్వా- భావః-జననమిత్యర్థః, చరమప్రాణశ
రీరసంయోగధ్వంసో మరణం - ఆద్యశరీరప్రాణ సంయోగో జననం-ము
క్తాత్మసంయోగధ్వంసవతో ఘటస్య ముక్తత్వాపత్తివారణాయ దుఃఖ
ధ్వంస ఇతి, దుఃఖధ్వంసవతామస్మదాదీనామపి ముక్తత్వాపత్తివార
ణాయ కాలీనాన్తం, అస్మదీయదుఃఖప్రాగభావ సమానకాలీనదుఃఖ
ధ్వంసవతాం శుకాద్యాత్మనామముక్తత్వప్రసంగాత్స్వసమానాధికర
ణేతి దుఃఖప్రాగభావవిశేషణమ్, నచ స్వసమానాధికరణదుఃఖాస
మానకాలీనేత్యనేనైవ సుషుప్తికాలికధ్వంసస్యాప్యగ్రిమక్షణవృత్తే
ర్వారణాత్ప్రాగభావేతి వ్యర్థమితి వాచ్యమ్, యథాసన్నివేశే వైయ
ర్థ్యాభావాదితి దిక్, సంశయస్య నిరూపితత్వాత్ప్రయోజన స్వరూ
పం దర్శయతి * ప్రయోజనమితి * ఉభయసాధనవతీతి * పరపక్షనిరాకరణ
స్వపక్షసాధనవతీ, ఇదం చ వితణ్డాయామతివ్యాప్తివారణాయేతి ధ్యేయ
మ్, * స్వపక్షేతి * అత్ర విజిగీషుకథేత్యనువర్తతే * నానేతి * ఏకేన పూ
ర్వపక్షః క్రియతేऽన్యేన చ సమాధానమితి నానావక్తృకత్వం వాక్యస్యే

క్తస్యార్థాంతరం పరికల్ప్య దూషణం ఛలమ్, అసదుత్తరం జాతిః, సాధ
ర్మ్యవైధర్మ్యోత్కర్షాపకర్షవర్ణ్యావర్ణ్యవికల్పసాధ్యప్రాప్త్యప్రా
ప్తిప్రసంగప్రతిదృష్టాంతానుత్పత్తిసంశయప్రకరణహేత్వర్థా

వసేయమ్ * ఛలమితి * యథా నవకంబలోఽయం దేవదత్త ఇతి నూతన
తాత్పర్యేణ ప్రయుక్తస్య నవత్వసంఖ్యావిశిష్టమర్థాంతరం పరికల్ప్య క
శ్చిద్దూషయతి నాస్య నవ కంబలాః సంత్యతిదరిద్రత్వాదితి * అసదుత్తర
మితి * ఉత్తరస్యాసత్త్వం తు స్వసాధకతాసాధారణ్యేన పరాసాధక
తాసాధకతయా స్వవ్యాఘాతకత్వాత్ తథా చ స్వవ్యాఘాతకము
త్తరం జాతిరితి లక్షణం పర్యవస్యతి, తదవాంతరభేదం దర్శయతి * సాధ
ర్మ్యేత్యాదినా * ద్వంద్వాంతే శ్రూయమాణసమాశబ్దస్య ప్రత్యే
కం యోగః, సాధర్మ్యసమా వైధర్మ్యసమేత్యాదయ శ్చతుర్వింశతిర్జా
తయః, సాధర్మ్యేణ స్థాపనాహేతుదూషకముత్తరం సాధర్మ్యసమా,
యథా ఆత్మా సక్రియః క్రియాహేతుగుణవత్త్వాల్లోష్టవత్, క్రియాహే
తుగుణశ్చాత్ర క్రియాజనకవాయుసంయోగాదిరేవేతి స్థాపనాయాము
త్తరమ్, యది సక్రియసాధర్మ్యాత్సక్రియస్తదా విభుత్వరూపాన్నిష్క్రి
యసాధర్మ్యాన్నిష్క్రియ ఏవ కిం న స్యాత్, న చాత్ర కించిద్వినిగమకమ
స్తీతి ॥ ౧ ॥ వైధర్మ్యేణ తద్దూషకముత్తరం వైధర్మ్యసమా, యథా త
త్రైవ క్రియావతో లోష్టస్య సాధర్మ్యాద్యది క్రియావానాత్మా తదా విభు
త్వరూపాద్వైధర్మ్యాన్నిష్క్రియ ఏవ కిం న స్యాత్ న హి తత్సాధర్మ్యా
త్క్రియావతా భవితవ్యం తద్వైధర్మ్యాన్నిష్క్రియేణ న భవితవ్యమిత్య
త్ర కించిన్నియామకమస్తీతి ॥ ౨ ॥ పరోక్తసాధనాదేవ తదవ్యాపక
ధర్మస్య పక్షే ఆపాదనముత్కర్షసమా, యథా శబ్దోఽనిత్యః కృతక
త్వాద్ఘటవదిత్యుక్తే కశ్చిదేవమాహ, యది కృతకత్వేన హేతునా శ
బ్దోఽనిత్యస్స్యాత్తర్హి తేనైవ హేతునా శబ్దో ఘటవత్సావయవస్స్యా
దితి ॥ 3 ॥ పరోక్తదృష్టాంతసాధర్మ్యేణ పక్షే పరాభిమతధర్మాంతర

స్వాభావసాధనమపకర్షసమా, యథాతస్మిన్నేవానుమానే యదిక్రి
యావత్త్వేన శబ్దో ఘటవదనిత్యస్స్యాత్తర్హి తేనైవశబ్దో ఘటవదశ్రావ
ణస్స్యాదితి ॥४॥ వర్ణ్యస్యస్థాపనీయస్యదృష్టాంతధర్మస్య పక్షేసాధనంవ
ర్ణ్యసమా, యథాపూర్వోక్తానుమానే క్రియాజనక నోదనాఖ్యసంయో
గవత్త్వాల్లోష్టాదేర్యథాతు క్రియావత్త్వమాత్మనస్తు క్రియావత్త్వేతజ్జనక
నోదనాఖ్యసంయోగవత్త్వమపిస్యాదితి ॥ ५ ॥ సాధ్యహేత్వోర్ధర్మ
యోరపి పక్షేతుల్యతాసాధనమవర్ణ్యసమా, యథా తత్రైవానుమా
నే లోష్టాదిగతనోదనాది రూపక్రియా హేతుగుణవత్త్వమాత్మన్యసి
ద్ధమ్, తథాచతుల్యతయా యథాఽసిద్ధేన క్రియాహేతుగుణేనాత్మని
క్రియావత్త్వంసాధ్యతే తథా తాదృశేన క్రియావత్త్వేన తజ్జనక గుణవ
త్త్వమపి కిమితినసాధ్యతే నియామకాభావాదితి ॥ ౬ ॥ దృష్టాంతవిక
ల్పం ప్రదర్శ్యదార్ష్టాంతికవికల్పకథనం వికల్పసమా, యథా తత్రై
వానుమానే క్రియాహేతుగుణయుక్తంకించిద్గురు యథాలోష్టాది,కించి
ల్లఘుయథా వాయుః ఏవం క్రియాహేతుగుణయుక్తం కించిత్క్రియా
వత్స్యాద్యథాలోష్టాది, కించిదక్రియమ్, యథాఽత్మా, పూర్వవికల్పో
భవత్యయంతునభవతీత్యత్ర కింనియామకంస్యాదితి ॥ ౭ ॥ దృష్టాంతస్య
పక్షతుల్యతాకథనం సాధ్యసమా, సాధ్యశబ్దోత్రపక్షవాచీ, యథాత
త్రైవ యదియథాలోష్టస్తథాత్మేతిత్వయోచ్యతే తదాయథాత్మా తథా
లోష్టఇత్యప్యాగతం తథాచయద్యాత్మని క్రియావత్త్వంసాధ్యతే త
ర్హి లోష్టేపి తత్సాధనీయం నోచేత్తర్హి యథాలోష్టస్తథాత్మేతిన
వాచ్యం లోష్టసదృశఆత్మా ఆత్మసదృశోనలోష్టఇత్యత్ర నియామకా
భావాదితి ॥ ౮ ॥ ప్రాప్త్యాప్రత్యవస్థానం ప్రాప్తిసమా, ప్రాప్తిశ్చ
సాధ్యహేత్వోస్సామానాధికరణ్యమ్, యథాతత్రైవ క్రియాహేతు
గుణవత్త్వేనైవ కిమితి క్రియావత్త్వంసాధ్యతే కిమితి క్రియావత్త్వేన
తాదృశగుణవత్త్వంన-ఉభయావిశేషాదితి ॥ ౯ ॥ అప్రాప్త్యాప్రత్య

వస్థానమప్రాప్తిసమా, యథాత్రైవ పూర్వోక్తదోషాదప్రాప్తస్య
హేతోస్సాధ్యసాధకత్వం వాచ్యం తథాచాప్రాప్తత్వావిశేషాత్స
ర్వస్సర్వం సాధయతీత్యయమేవ హేతుస్సాధ్యాభావం కిమితి న సాధయే
త్సాధ్యమేవ తు సాధయేదిత్యత్ర వినిగమకాభావాదితి ॥ ౧౦ ॥ సాధన
పరంపరాప్రశ్నః ప్రసంగసమా, యథా క్రియావత్త్వే క్రియాహేతు
గుణవత్త్వం సాధనం తత్ర కిం సాధనం న హి సాధనం వినా కస్యచిత్సిద్ధి
రస్తి ఏవం తత్రాపి కిం సాధనమిత్యాది ॥ ౧౧ ॥ దృష్టాంతాంతరేణ సా
ధ్యాభావసాధనం ప్రతిదృష్టాంతసమా, యథా తత్రైవ లోష్టదృష్టాన్తే
న క్రియావత్త్వే సాధితే నిష్క్రియాకాశదృష్టాంతేనాత్మనో నిష్క్రి
యత్వమేవ కిం న స్యాల్లోష్టదృష్టాంతేన క్రియావత్త్వమాకాశదృష్టాం
తే నిష్క్రియత్వం నేత్యత్ర నియామకాభావాదితి ॥ ౧౨ ॥ అనుత్ప
త్త్యా ప్రత్యవస్థానమనుత్పత్తిసమా, యథా ఘటోఽనిత్యః జన్యైకత్వా
దిత్యాదౌ కశ్చిదాహ, యది జన్యైకత్వమనిత్యత్వే ప్రమాణం తదా
ఘటే ఏకత్వోత్పత్తేః పూర్వం తదభావాన్నిత్యత్వం నిత్యశ్చేత్తదా
నుత్పన్న ఏవేతి ॥ ౧౩ ॥ సాధారణధర్మాణాం ప్రదర్శ్య సంశయోద్భావనం
సంశయసమా, యథా శబ్దోఽనిత్యః కార్యత్వాదిత్యాదౌ శబ్దస్యాని
త్యఘటేన సహ కార్యత్వరూపం సాధర్మ్యం యథాస్తి తథా నిత్యత్వే
న శబ్దత్వేన సహ శ్రావణప్రత్యక్షవిషయత్వం సాధర్మ్యమస్తీత్యుభయసా
ధర్మ్యదర్శనాత్సంశయస్స్యాదేకపరిశేషే నియామకాభావాదితి ॥ ౧౪ ॥
వాద్యుక్తహేతోస్సాధ్యవిపరీతసాధకహేత్వంతరోద్భావనం ప్రకరణ
సమా, సత్ప్రతిపక్షోదాహరణమేవాత్రోదాహరణం బోధ్యమ్ ॥ ౧౫ ॥
కాలత్రయేఽపి హేతుత్వాసంభవేనాహేతుత్వకథనమహేతుసమా, య
థా కార్యత్వాదిరూపసాధనం సాధ్యాదనిత్యత్వాత్పూర్వకాలవృత్తిచే
త్తదాఽనిత్యత్వసాధ్యస్య తదానీమసత్త్వాత్తస్య న సాధకం, అథ ప
శ్చాత్కాలవృత్తిచేత్తదా పూర్వకాలే సాధనాభావాత్తస్య న సాధ్య

మనిత్యత్వమ్, యదిచోభయమేకకాలవృత్తి తదా కిం కస్య సాధనం కిం కస్య సాధ్యం వినిగమకాభావాదితి, హేతుసమేతిపాశేతు కాలత్రయేఽపి హేతుత్వాసంభవకథనం హేతుసమేతి బోధ్యమ్ ॥ ౧౬ ॥ అర్థాపత్తిపురస్కారేణ సాధ్యాభావోద్భావనమర్థాపత్తిసమా, యథా పూర్వోక్తానుమానే శబ్దస్యానిత్యసాధర్మ్యాదనిత్యత్వం యద్యర్థాపత్త్యా సిద్ధం తదా నిత్యసాధర్మ్యాన్నిత్యత్వమప్యేకతరావధారణే నియామకాభావాదితి ॥ ౧౭ ॥ సర్వావిశేషప్రసంగోద్భావనమవిశేషసమా, యథా తత్రైవ యది కృతకత్వాదినా సాధర్మ్యేణ శబ్దస్యానిత్యత్వం తదా ప్రమేయత్వాదిరూపేణ తత్సాధర్మ్యేణ సర్వస్యైవానిత్యత్వం స్యాన్మదుక్తసాధర్మ్యేణ తత్సిధ్యతి నతు త్వదుక్తేనేత్యత్ర నియామకాభావాదితి ॥ ౧౮ ॥ ఉభయపక్షసాధర్మ్యేణ సాధనోపపత్తిరుపపత్తిసమా, యథా యద్యనిత్యత్వసాధనం కార్యత్వముపపద్యత ఇతి శబ్దస్యానిత్యత్వం తదా నిత్యత్వసాధనమపి కించిదుపపద్యత ఇతి నిత్యత్వం కిం న స్యాదితి ॥ ౧౯ ॥ వాద్యుపదర్శితసాధనాభావేఽపి సాధ్యస్యోపలబ్ధికథనముపలబ్ధిసమా, యథా శబ్దోఽనిత్యః ప్రయత్నానువిధాయిత్వాద్ఘటవదిత్యత్ర ప్రయత్నం వినాఽపి వాయునోదనవశాద్వృక్షశాఖాభంగజన్యశబ్దస్యోపలబ్ధేర్న ప్రయత్నానువిధాయిత్వం శబ్దేఽస్తీతి ॥ ౨౦ ॥ వాదినోపలబ్ధివశాదేవ వాద్యభిమతస్యాపి యత్కించిత్పదార్థస్యాభావసాధనమనుపలబ్ధిసమా, యథా జలాదేర్విద్యమానస్యాప్యావరణవశాద్యథానుపలబ్ధిస్తథోచ్చారణాత్పూర్వం శబ్దస్యావరణవశాదనుపలబ్ధిరిత్యేవం మతం వాదినాదూష్యతే యద్యావరణవశాచ్ఛబ్దో నోపలభ్యతే తదా జలాద్యావరణమివ శబ్దావరణమప్యుపలభ్యేతేత్యత్రోత్తరం యది భవద్భిరనుపలబ్ధితః ఆవరణం నాభ్యుపేయతే తదానుపలబ్ధేరప్యనుపలబ్ధ్యాఽభావే సిద్ధే తదభావాదావరణాభావాసిద్ధావావరణసిద్ధిరితి ॥ ౨౧ ॥ ధర్మస్యానిత్యత్వానిత్యత్వవికల్పాద్ధర్మిణోఽనిత్యత్వసాధనం

పత్త్యవిశేషోపపత్త్యుపలబ్ధ్యనుపలబ్ధినిత్యానిత్యకార్యసమాజాతయః ✻✻ వాదినోఽపజయహేతుర్నిగ్రహస్థానమ్, తచ్చ ప్రతిజ్ఞాహానిః ప్రతిజ్ఞాంతరం ప్రతిజ్ఞావిరోధః ప్రతిజ్ఞాసన్న్యాసో హేత్వంతరమర్థాంతరం నిరర్థకమవిజ్ఞాతార్థకమపార్థకమప్రాప్తకాలం న్యూనమధికం పునరుక్తమననుభాషణమజ్ఞానమప్రతిభా విక్షేపో మతానుజ్ఞా పర్యనుయోజ్యోపే

నిత్యసమా, యథా శబ్దస్య యదనిత్యత్వం భవద్భిరుచ్యతే తన్నిత్యమనిత్యం వా యద్యనిత్యం తదా శబ్దవృత్తేరేవ తస్య సదాతనత్వాచ్ఛబ్దస్య తథాత్వమాగతం యద్యనిత్యం తదా శబ్దే కదాచిదనిత్యత్వాభావోఽస్తీతి నిత్య ఏవ శబ్ద ఇత్యుభయథాపి శబ్దస్యనిత్యత్వమితి ॥ ౨౨ ॥ అనిత్యదృష్టాంతసాధర్మ్యాత్సర్వానిత్యత్వప్రసంగోద్భావనమనిత్యసమా, యథా యద్యనిత్యేన ఘటేన సాదృశ్యాచ్ఛబ్దోఽనిత్య ఇత్యుచ్యతే తదా యేన కేనచిద్ధర్మేణ సర్వస్యైవ తత్సదృశత్వాత్సర్వస్యానిత్యత్వప్రసంగ ఇతి॥ ౨౩॥ వాద్యుక్తహేతోరన్యకార్యేణసంభవాభిధానం కార్యసమా, యథా తత్రైవ ప్రయత్నానువిధాయిత్వముభయథా సంభవతి ఘటాదివచ్ఛబ్దస్వరూపోత్పత్త్యా జలాదివదావారకనివృత్త్యా ఉభయత్రాపి ప్రయత్నానువిధానదర్శనాత్తథా చ తస్యావారక నివృత్తిరూపకార్యాంతరసంభవాన్నానిత్యత్వనియతత్వమితి- క్వచిత్కారణసమేతి పాఠస్తస్యాపి కారణస్య ప్రయత్నానువిధాయిత్వస్యోభయత్ర శబ్దస్యోత్పత్త్యా తదావారకనివృత్త్యా చ సమత్వాభిధానమితి రీత్యోక్త ఏవార్థే పర్యవసానమవసేయమ్ ॥ ౨౪ ॥ అత్ర గ్రంథగౌరవభయాత్సూక్ష్మప్రకారా న దర్శితా అభియుక్తైరన్యత్రానుసంధేయాః ॥—॥ నిగ్రహస్థానం లక్షయతి ✻ వాదిన ఇతి ✻ ఇదం చ యద్యపి ఛలాదావప్యస్తి తథాప్యర్థాంతరాదిరూపనిగ్రహస్థానేఽంతర్భావాన్న దోషః, ఛలత్వాదినాపి జ్ఞానస్యోపయోగిత్వాత్పృథగుపాదానమ్ - హేత్వాభాసవత్తస్యాప్యవాంతరభేదాన్ దర్శయతి ✻ ప్రతిజ్ఞేత్యాదినా ✻ యత్ర ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరుద్ధాభ్యుప

గమః ప్రతిజ్ఞాతార్థపరిత్యాగో వా తత్ర ప్రతిజ్ఞాహానిః, యథా శబ్దోఽనిత్యః ప్రత్యక్షగుణత్వాదిత్యత్ర సోఽయం గకార ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాబలాత్పరేణ బాధే ఉద్భావితేఽస్తు తర్హి నిత్య ఏవ శబ్ద ఇతి నిత్యత్వమంగీకుర్వన్వాదీ శబ్దస్యానిత్యత్వప్రతిజ్ఞాం జహాతీతి ॥ ౧ ॥ పరోక్తదోషోద్దిధీర్షయా పూర్వానుక్తవిశేషణవిశిష్టతయా ప్రతిజ్ఞాతార్థకథనం ప్రతిజ్ఞాంతరమ్, యథా క్షిత్యాదికం గుణజన్యం కార్యత్వాదిత్యత్రాదృష్టజన్యత్వేన సిద్ధసాధనోద్భావనే సవిషయకేతి గుణవిశేషణదానమ్ ॥ ౨ ॥ స్వోక్తసాధ్యవిరుద్ధహేతుకథనం ప్రతిజ్ఞావిరోధః, యథా ద్రవ్యం గుణభిన్నం రూపాదితః పృథక్త్వేనానుపలభ్యమానత్వాదితి ॥ ౩ ॥ స్వోక్తార్థే పరేణ దూషితే తదపలాపః ప్రతిజ్ఞాసన్న్యాసః, యథా శబ్దోఽనిత్యః ఐంద్రియకత్వాదిత్యుక్తే పరేణ సామాన్యే వ్యభిచారముద్భావ్య దూషితే స్వోక్తమపలపతి కేనోచ్యతే శబ్దోఽనిత్య ఇతీతి ॥ ౪ ॥ పరోక్తదోషోద్దిధీర్షయా పూర్వోక్తహేతుకోటౌ విశేషణాంతరోపాదానం హేత్వంతరమ్, యథా శబ్దోఽనిత్యః ప్రత్యక్షత్వాదిత్యత్ర సామాన్యే వ్యభిచారోద్భావనే జాతిమత్త్వే సతీతి విశేషణదానమ్ ॥ ౫ ॥ ప్రకృతానుపయుక్తకథనమర్థాంతరమ్, యథా నిత్యః శబ్దోఽస్పర్శత్వాదితి హేతుర్హినోతేస్తుని ప్రత్యయే నిష్పన్నం పదం చ సుప్తిఙంతమిత్యాది ॥ ౬ ॥ అవాచకశబ్దప్రయోగో నిరర్థకమ్, యథా జబగడదశ్త్వాదిత్యాది ॥ ౭ ॥ పరిషత్ప్రతివాద్యబోధపదప్రయోగోఽవిజ్ఞాతార్థకమ్, తచ్చ క్లిష్టాన్వయమప్రసిద్ధార్థకం త్వరితోచ్చరితమిత్యాదిరూపమ్ ॥ ౮ ॥ పరస్పరానన్వితపద సమూహోఽపార్థకమ్, యథా శబ్దత్వం ఘటః పటః నిత్యమనిత్యం చ ప్రమేయత్వాదిత్యాది ॥ ౯ ॥ అవయవానాం వ్యుత్క్రమేణ కథనమప్రాప్తకాలమ్, యథా శబ్దత్వాచ్ఛబ్దో నిత్య ఇత్యాది ॥ ౧౦ ॥ యత్కించిదవయవశూన్యావయవాభిధానం న్యూనమ్, స్పష్టమ్ ॥ ౧౧ ॥ అధికహేత్వాదికథనమధికమ్; యథా శ

క్షణం నిరనుయోజ్యానుయోగోపసిద్ధాన్తో హేత్వాభాసాశ్చ, శేషం సుగమమ్—నను కరతలానలసంయోగే సత్యపి ప్రతిబన్ధకే సతి దాహో

బ్దో నిత్యశ్శబ్దత్వాచ్ఛ్రావణత్వాచ్చేత్యాది ॥౧౨॥ అనువాదం వినా కథితస్య పునః కథనం పునరుక్తమ్, యథా నిత్యశ్శబ్దో నిత్య ఇత్యాది ॥ ౧౩॥ పరిషదా త్రిరభిహితస్యాననువాదోఽననుభాషణమ్ ॥౧౪॥ పరిషదా విజ్ఞాతస్య వాదినా త్రిరభిహితస్య వాక్యార్థస్యాబోధోఽజ్ఞానం ॥ ౧౫ ॥ ఉత్తరార్హం పరోక్తం బుద్ధ్వాప్యుత్తరస్యాస్ఫూర్తివశాత్తూష్ణీంభావః అప్రతిభా ॥ ౧౬ ॥ అసంభవత్కాలాన్తరకార్యవ్యాసంగముద్భావ్య కథావిచ్ఛేదో విక్షేపః ॥ ౧౭ ॥ స్వపక్షే దోషమనుద్ధృత్య పరపక్షే దోషాభిధానం మతానుజ్ఞా ॥ ౧౮ ॥ ఉద్భావనార్హపరకీయనిగ్రహస్థానానుద్భావనం పర్యనుయోజ్యోపేక్షణమ్ ॥ ౧౯ ॥ నిగ్రహస్థానానవసరే తన్నిగ్రహస్థానాభిధానం నిరనుయోజ్యానుయోగః ॥౨౦॥ ఏకసిద్ధాన్తమాలమ్బ్య కథాప్రవృత్తౌ తద్విరుద్ధం సిద్ధాన్తమాలమ్బ్యోత్తరదానమపసిద్ధాన్తః ॥౨౧॥ ప్రతిజ్ఞాహాన్యననుభాషణాజ్ఞానాప్రతిభావిక్షేపపర్యనుయోజ్యోపేక్షణానామభావే అన్యేషాం హేత్వాభాసవ్యతిరిక్తనిగ్రహస్థానానాం సహేత్వాభాసానాం చ ద్రవ్యాదిష్వన్తర్భావో యథాయథం బోధ్యః, అతిరిక్తస్సూత్రార్థస్సుగమ ఇత్యాహ * శేషమితి *—నన్వనలసంయోగే సత్యపి మణ్యాదిసమవధానే దాహో న జాయత ఇతి మణ్యాదేః ప్రతిబన్ధకతా వాచ్యా సా చ వహ్నేర్దాహానుకూలశక్తిస్వీకారాదేవ నిర్వహతి ప్రతిబన్ధకతాయాః కార్యానుకూలశక్తివిఘటకత్వరూపత్వాదత స్తదన్యథానుపపత్త్యా సిద్ధాయాశ్శక్తేరతిరిక్తత్వాత్సప్తైవ పదార్థా ఇత్యసంగతమితి ప్రాభాకరశ్శంకతే * నన్వితి * నన్వేవం శక్తిసిద్ధావపి తస్యా అతిరిక్తత్వాసిద్ధిరితి చేన్న, యతో న ద్రవ్యాత్మికా శక్తిర్గుణాదివృత్తిత్వాదత ఏవ న శక్తిర్గుణకర్మాన్యతరరూపా- నాపి సామాన్యాద్యన్యతమరూపా ఉత్పత్తివి

సత్వాత్తైశ్శక్తిః పదార్థాంతరమితి చేన్న, ప్రతిబంధకాభావస్య కార్యమాత్రే కారణత్వేన శక్తేరనుపయోగాత్కారణత్వస్యైవ శక్తిపదార్థత్వాత్

నాశశాలిత్వాత్, ఏవంచాతిరిక్తపదార్థత్వసిద్ధిరితి, నను ప్రతిబంధకత్వం న కార్యానుకూలశక్తివిఘటకత్వం కింతు కారణీభూతాభావప్రతియోగిత్వం తచ్చ మణ్యభావస్య హేతుత్వాదేవోపపద్యతే మణిసమవధానదశాయాంచ తదభావరూప కారణాంతరాభావాదేవ దాహానుత్పత్తిసంభవః ఇత్థంచాతిరిక్తశక్తిస్వీకారోనుచిత ఇతి సమాధత్తే * ప్రతిబంధకాభావస్యేతి * నను దాహోత్పాదేవహ్నిశ్శక్తి ఇతి వ్యవహారాన్యథానుపపత్త్యా సిద్ధ్యత్యతిరిక్తా శక్తిరిత్యాశంక్య తస్యాః కారణత్వరూపత్వేపి వ్యవహారోపపత్తేర్నాతిరిక్త శక్తిరిత్యాహ * కారణత్వస్యేతి * నను మణ్యాద్యభావస్య హేతుత్వే మణిసమవధాన దశాయాం నత్యుత్తేజకే దాహోనస్యాన్నస్య హేతుమణ్యాద్యపసరణ దశాయామివోత్తేజకసమవధానదశాయామపి వహ్నేర్దాహానుకూలశక్త్యంతరోత్పత్త్యంగీకారేణాదోష ఇతి చేన్న, ఉత్తేజకాభావవిశిష్టమణ్యాద్యభావస్య కారణత్వాంగీకారేణాదోషాత్, న చోత్తేజకానామననుగతత్వాత్తత్తదుత్తేజకాభావకూటవిశిష్టమణ్యాద్యభావస్య కారణతాయాః కల్పనీయతయా గౌరవమితి వాచ్యమ్, దాహానుకూలశక్తింప్రత్యేతాదృశకారణతాయాస్త్వయాప్యావశ్యకత్వాదనంతశక్తితత్ప్రాగభావతద్ధ్వంసకల్పనే గౌరవాదితి సంక్షేపః—నన్వేవమపి కాంస్యాదావస్పృశ్యవస్తుస్పర్శేనతి నభోజనాదిరూపకార్యార్హతాశక్తిమత్కాంస్యాదేరేవ తదర్హత్వాదస్పృశ్యస్పర్శే సతి శక్తేర్నాశాద్భస్మసంయోగేతు పునశ్శక్తేరుత్పాదాత్తదర్హతా ఏవంచ కాంస్యాదావాధేయశక్తిరంగీకార్యా, న చ కాంస్యాదౌ భోజనాదికం ప్రత్యస్పృశ్యస్పర్శనస్య ప్రతిబంధకత్వకల్పనాదేవోపపత్తౌ తదనంగీకార ఇతి వాచ్యం, ప్రకృతే చాస్పృశ్యస్పర్శనస్యాస్పృశ్యసంయోగరూపతయా సతి తన్నాశే ప్రతిబంధకాభా

నను భస్మాదినా కాంస్యాదౌ శుద్ధిదర్శనాదాధేయశక్తిరంగీకార్యేతి చేన్న, భస్మాదిసంయోగసమానకాలీనాస్పృశ్యస్పర్శప్రతియోగికయావదభావసహితభస్మాదిసంయోగధ్వంసస్య శుద్ధిపదార్థత్వాత్, స్వత్వమపి న పదార్థాంతరమ్ - యథేష్టవినియోగయోగ్యత్వస్య స్వ

వసద్భావాత్కాంస్యాదావంతరా భస్మాదిసంయోజనం భోజనాద్యర్హతాపత్తిరితి పునః ప్రత్యవతిష్ఠతే * ననుభస్మాదినేతి * ప్రథమేనాదిశబ్దేనామ్లాదేర్ద్వితీయేన చ తామ్రాదేః పరిగ్రహః - క్లృప్తధ్వంసవిశేషేణైవ కాంస్యాదేశ్శుద్ధతోపపత్తావతిరిక్తశక్త్యంగీకారోఽనుచిత ఇతి సమాధత్తే * భస్మాదిసంయోగేతి * యత్ర కాంస్యాదౌ భస్మాదిసంయోగధ్వంసానంతరం పునరస్పృశ్యస్పర్శస్తత్రాపి భస్మాదిసంయోగధ్వంసస్య సత్త్వాచ్ఛుద్ధ్యాపత్తిరతస్సహితాంతం ధ్వంసవిశేషణమ్ - సాహిత్యం చాత్ర సంబంధవిశేషనియంత్రితం సామానాధికరణ్యమ్, అస్పృశ్యవస్తూనామనుగమకరూపస్య దుర్వచతయా సామాన్యధర్మావచ్ఛిన్నాభావనివేశాసంభవాద్యత్కించిదస్పృశ్యస్పర్శాభావస్య చ తత్ర సత్త్వాత్తదాపత్తిస్తదవస్థైవేత్యతో యావదితి, తత్ర యావతామస్పృశ్యస్పర్శాభావానాం నిరవచ్ఛిన్నవిశేషణతాసంబంధేన సత్త్వాన్నోక్తదోష ఇతి భావః, యత్ర భస్మాదిసంయోగాస్పృశ్యవస్తుస్పర్శౌ యుగపదేవోత్పన్నౌ వినష్టౌ తత్రత్యతదస్పృశ్యస్పర్శాభావకూటసామానాధికరణ్యవిశిష్టభస్మాదిసంయోగధ్వంసమాదాయ శుద్ధతాపత్తిరతో భస్మాదిసంయోగకాలావచ్ఛేదేన తత్రావిద్యమానార్థకం కాలీనాంతమభావవిశేషణం తథా చ తత్ర భస్మాదిసంయోగక్షణావచ్ఛేదేన యావత్తదభావానామసత్త్వాన్న దోష ఇతి భావః, చైత్రస్యేదం ధనమిత్యాదౌ ధనాదౌ యత్స్వత్వం ప్రతీయతే తత్పదార్థాంతరమితి మతం నిరస్యతి, * స్వత్వమపీతి * అపినానుక్తసముచ్చాయకేన ప్రతియోగిత్వాది పరిగ్రహః, నను తర్హి స్వత్వం కిం స్వరూపమిత్యత ఆహ * యథేష్టేతి *

త్త్వరూపత్త్వాత్తదవచ్ఛేదకంచ ప్రతిగ్రహాదిలబ్ధత్వమేవేతి-*****
అథవిధిర్నిరూప్యతే-ప్రయత్నజనకచికీర్షాజనకజ్ఞాన విషయోవిధిస్త
త్ప్రతిపాదకో లిఙాదిర్వా-కృత్యసాధ్యేప్రవృత్త్యదర్శనాత్కృతిసాధ్య
తాజ్ఞానం ప్రవర్తకం నచ విషభక్షణాదౌ ప్రవృత్తిప్రసంగః - ఇష్ట

---

* తదవచ్ఛేదకంచేతి * తాదృశయోగ్యత్వప్రయోజకమిత్యర్థః - ప్రతియోగిత్వంప్రతియోగిరూపంప్రతియోగితావచ్ఛేదకం వేత్యాదికం బహుతరమూహనీయమ్,సర్వేషాంపదార్థానాముక్తపదార్థేషుయథాయథమంతర్భావంనిరూప్య మూలస్య న్యూనతాంపరిహర్తుం విధిం నిరూపయిష్యమాణశ్శిష్యావధానార్థం తన్నిరూపణం ప్రతిజానీతే * అథేతి * స్వపరమతసాధారణంవిధిత్వంనిర్వక్తి * ప్రయత్నేతి * ప్రయత్నజనికాయాచికీర్షాతజ్జనకంయజ్జ్ఞానం తద్విషయఇత్యర్థః,గురుమతే కృతిసాధ్యతాజ్ఞానస్యస్వమతే కృతిసాధ్యత్వవిశిష్టేష్టసాధనతాజ్ఞానస్య చికీర్షాద్వారాప్రయత్నజనకత్వాత్తన్మతే కృతిసాధ్యత్వేస్వమతే కృతిసాధ్యత్వవిశిష్టేష్టసాధనత్వేచ లక్షణసంగతిః,విధాయకత్వం విధిత్వమితి మతాభిప్రాయేణాహ * తత్ప్రతీతి * తాదృశజ్ఞానవిషయకార్యత్వాదిప్రతిపాదకలిఙాదిరిత్యర్థః, లిఙాదీత్యాదినా లోట్తవ్యాదిపరిగ్రహః, గురుమతమాశంకతే * కృత్యసాధ్యఇతి * కృత్యసాధ్యత్వేనావగతఇత్యర్థః * ప్రవర్తకమితి * చికీర్షాద్వారా ప్రవృత్తిజనకమిత్యర్థః, నచ కృత్యసాధ్యత్వజ్ఞానాభావఏవప్రవర్తకోస్త్వితి శంక్యమ్, కృత్యసాధ్యత్వజ్ఞానాభావత్వేనతత్త్వే గౌరవాత్కృతిసాధ్యత్వాభావకృతిసాధ్యభేదతత్త్వవ్యాప్త్యాదిదర్శనానాంప్రవృత్తిప్రతిబంధకత్వకల్పనేన మహాగౌరవాచ్చేతిదిక్, నను విషభక్షణాదౌ ప్రవృత్త్యాపత్తిః కృతిసాధ్యతాజ్ఞానస్య తత్రాపిసత్త్వాదిత్యాశంకాం నిరాకురుతే * నచేత్యాదినా * ఇష్టసాధనతాలింగకేతి * అయం మత్కృతిసాధ్యః మత్కృతింవినానుపపద్యమానత్వేసతిమదిష్టసాధనత్వాదిత్యా

సాధనతాలింగకకృతిసాధ్యతాజ్ఞానస్య కామ్యస్థలే విహితకాలశుచిజీవి
త్వనిమిత్తజ్ఞానజన్యస్య నిత్యనైమిత్తికస్థలేప్రవర్తకత్వాత్ - నచానను
గమః-స్వవిశేషణవత్తాప్రతిసంధానజన్యత్వస్యానుగతత్వాదితి గురవః-
తన్న- లాఘవేన కృతిసాధ్యేష్టసాధనతాజ్ఞానస్యైవ చికీర్షాద్వారా
ప్రయత్నజనకత్వాత్ -నచ నిత్యనైమిత్తికస్థలే ఇష్టసాధనత్వాభావా
దప్రవృత్తిప్రసంగః తత్రాపి ప్రత్యవాయపరిహారస్య పాపక్షయ
నుమానికేత్యర్థః, * కామ్యస్థలఇతి * ప్రవర్తకత్వాదిత్యనేనాన్వ
యః, జ్యోతిష్టోమయాగాదావిత్యర్థః * విహితకాలేత్యాది * విహి
తకాలశుచిజీవిత్వజ్ఞానాధీనస్య కృతిసాధ్యతాజ్ఞానస్య నిత్యసంధ్యావం
దనాదౌ ఆశౌచాదిరూపనిమిత్తజ్ఞానాధీనస్య తస్య నైమిత్తికేస్నానా
దౌ ప్రవర్తకత్వాదిత్యర్థః, అహమేతత్కాలకృతి సాధ్యసంధ్యావం
దనకః ఏతత్కాలశుచిజీవిత్వాదిత్యేవంరీత్యా కృతిసాధ్యత్వజ్ఞానస్యవి
హితకాలశుచిజీవిత్వాదిజ్ఞానజన్యత్వమవసేయమ్ * అననుగమ ఇతి *
ప్రవృత్తిసామాన్యప్రయోజకస్యైకస్యాభావాదితిభావః * స్వవిశేష
ణవత్తేత్యాది* స్వంప్రవర్తమానః పురుషస్తస్యవిశేషణం తన్నిష్ఠోధ
ర్మః కామనాదిః తద్వత్తాయాస్స్వవిషయేసాధనత్వాదిరూప తత్సంబం
ధస్య ప్రతిసంధానంజ్ఞానం తజ్జన్యత్వస్యేత్యర్థః * లాఘవేనేతి* కా
రణతావచ్ఛేదకలాఘవేనేత్యర్థః, తన్మతే కారణతావచ్ఛేదకస్యజన్య
త్వాదిఘటితత్వాద్గౌరవమితిభావః * కృతిసాధ్యేష్టసాధనతేతి *అతి
బలవదనిష్టాననుబంధిత్వమప్యంతర్భావనీయమ్, తేన నకృతిసాధ్యత్వే
న తృప్తిరూపేష్టసాధనత్వేనచావగతే విషసంపృక్తభోజనాదౌ ప్ర
వృత్త్యాపత్తిః విశిష్టజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్న కారణత్వకథనంతు ప్రాచాం మ
తే, నవ్యమతే కృతిసాధ్యత్వాదిజ్ఞానానాం పృథగేవదండచక్రాదిన్యా
యేనకారణత్వాత్ * ప్రయత్నేతి * ప్రవృత్తీత్యర్థః*ప్రత్యవాయే
తి * ప్రత్యవాయస్యపరిహారః ప్రాగభావః తస్య దుఃఖజనకాభావత్వ

స్యచఫలత్వకల్పనా త్తస్మాత్కృతిసాధ్యేష్టసాధనత్వమేవలిఙర్థః- నను జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గ కామోయజేతేత్యత్రలిఙా స్వర్గ సాధనమపూర్వంకార్యంప్రతీయతే, యాగస్యాశుతరవినాశినః కాలాంతరభావిస్వర్గసాధనత్వాయోగాత్తద్యోగ్యం స్థాయికార్యమపూర్వమేవలిఙర్థః- కార్యంకృతిసాధ్యం కృతేస్సవిషయత్వా ద్విషయాకాంక్షాయాం యాగోవిషయత్వేనాన్వేతి-కస్యకార్య మితినియోజ్యాకాంక్షాయాం స్వర్గకామపదంనియోజ్య పరతయాన్వేతి - కార్యబోద్ధానియోజ్యస్తేనజ్యో

యాతస్మాశస్యైవేష్టత్వేన ఫలత్వమితిభావః, నచ కథం తత్ప్రాగభావస్యఫలత్వం తస్యాజన్యత్వాదితివాచ్యమ్, యత్సత్త్వేయత్సత్త్వమితి వ్యవహారలభ్యస్య స్వరూపసంబంధరూపస్య సంధ్యావందనప్రయోజ్యత్వస్య తత్రసత్త్వేన ఫలత్వాక్షతేరిత్యవధేయమ్ - లిఙాదేః కార్యఏవ శక్తిరితిగురుమతమాశంకతే * నన్వితి * ఇచ్ఛావిశేషరూపస్యయాగస్యాశుతరవినాశినస్స్వర్గసాధనత్వేనభానంనసంభవత్యయోగ్యత్వాదిత్యపూర్వరూపఏవ కార్యేశక్తిరంగీకార్యేత్యాహ * యాగస్యేతి * ఆశుతరవినాశినః-తృతీయక్షణవృత్తిధ్వంసప్రతియోగినః, స్థాయి-ఫలపర్యంతస్థాయి-అన్వయప్రకారందర్శయతి * కార్యంకృతిసాధ్యమితి * యాగేకృతిసాధ్యత్వం సాక్షాదపూర్వేతు యాగద్వారేతి బోధ్యమ్- * కార్యబోద్ధేతి *మత్కృతిసాధ్యమితిజ్ఞానవానిత్యర్థః-విధ్యర్థముఖ్యవిశేష్యకబోధందర్శయతి * తేనేతి * స్వర్గకామస్యలిఙర్థకార్యతదేకదేశే యాగస్యాన్వయేనేత్యర్థః-న్యాయమతే తత్రకృతిసాధ్యబలవదనిష్టాజనకేష్టసాధనయాగానుకూలకృతిమాన్ స్వర్గకామ ఇతి వాక్యార్థబోధః- నన్వపూర్వస్య పూర్వమనుపస్థితత్వాత్కథం తత్ర శక్తిగ్రహ ఇతిచేత్ - అత్రవదంత్యభిజ్ఞాః-తన్న తేతద్ధర్మావచ్ఛిన్నవిషయకశాబ్దబోధంప్రతితద్ధర్మావచ్ఛిన్నవిషయకశక్తిగ్రహస్యతాదృశోపస్థితేశ్చ హేతుతా నతు సమానవిషయకత్వేన హేతుహేతుమద్భా

తిష్టోమనామకయాగవిషయకం స్వర్గకామస్య కార్యమితివాక్యార్థ
స్సంపద్యతే- వైదికలిఙ్గో యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయాదితి నిత్య
వాక్యేష్వపూర్వమేవవాచ్యం కల్ప్యతే ఆరోగ్యకామో భేషజపానం కు
ర్యాదిత్యాదౌ లౌకికలిఙః క్రియాకార్యలక్షణేతి చెన్న-యాగస్యాపవ
ర్గాయోగ్యతానిశ్చయాభావేన సాధనతయా ప్రతీత్యనంతరం తన్నిర్వాహ
ర్థమవాంతరవ్యాపారతయాఽపూర్వకల్పనాత్కీర్తనాదినానాశశ్రుతే
ర్న యాగధ్వంసో వ్యాపారః లోకవ్యుత్పత్తిబలాత్క్రియాయామేవకృ

వః-ఏవంచ కార్యత్వావచ్ఛిన్నే యత్రకుత్రచిచ్ఛక్తిగ్రహాత్ యోగ్య
తాబలాచ్చాపూర్వరూపకార్యస్య శాబ్దబోధేభానం - నహియాగవిష
యక మన్యత్కార్యం సంభవతీతి - నను నిత్యేఫలాభావాత్కథంతత్రా
పూర్వబోధకతేత్యతఆహ * యావజ్జీవమితి * అపూర్వమేవేతి* కా
ర్యత్వేనేత్యాదిః, పండాపూర్వమిత్యర్థః లౌకికస్థలేఽపూర్వభానాసం
భవాదాహ * ఆరోగ్యేతి * క్రియాకార్య ఇతి* ధాత్వర్థనిష్ఠకార్యత్వ
ఇత్యర్థః,లౌకికాలౌకికసాధారణ్యేన కార్యత్వాదావేవ లిఙాదేశ్శక్తి
రంగీకార్యేత్యాశయేనసమాధత్తే * యాగస్యేతి * అయోగ్యత్వాద్యా
గస్యసాధనత్వేనభానంనసంభవతీత్యుక్తదోషంనిరాచష్టే * అయో
గ్యేతి * అయోగ్యతాసంశయసత్త్వేపి తస్యావిఘటకత్వాద్బోధోభవ
త్యేవేతిభావః- వాక్యాదిష్టసాధనత్వేనయాగేఽవగతేతస్యాశుతరవినా
శినో వ్యాపారంవినా ఫలజనకత్వాసంభవాత్తన్నిర్వాహాయాపూర్వం
కల్ప్యత ఇత్యాహ * తన్నిర్వాహార్థమితి * నను యాగధ్వంసస్యైవ
వ్యాపారత్వమస్తు కిమపూర్వకల్పనేనేత్యతఆహ * కీర్తనాదినేతి *
ఆదినా "కర్మనాశాజలస్పర్శాత్కరతోయాఽతిలంఘనాత్ । గండకీ
బాహుతరణాద్ధర్మః క్షరతికీర్తనాత్" ఇత్యుక్తకర్మనాశాజలస్పర్శా
దిపరిగ్రహః- ధ్వంసస్య వ్యాపారత్వే స్వర్గధారాపత్తిరిత్యపిదూష
ణాంతరంవిభావనీయమ్*లోకవ్యుత్పత్తీతి * లోకవ్యవహారేత్యర్థః,

తిసాధ్యేష్టసాధనత్వం లిఙాబోధ్యతఇతిలిఙ్త్వరూపేణ విధ్యర్థత్వమాఖ్యాతత్వేన ప్రయత్నార్థకత్వం పచతి పాకంకరోతీతివివరణదర్శనాత్కింకరోతీతిప్రశ్నే పచతీత్యుత్తరాచ్చాఖ్యాతస్య ప్రయత్నార్థకత్వాత్- రథోగచ్ఛతీత్యాదౌ వనుకూలవ్యాపారేలక్షణా - దేవదత్తః పచతి దేవదత్తేనపచ్యతే తండులఇత్యాదౌ కర్తృకర్మణోర్నాఖ్యానద యోయత్రప్రవర్తతే సకృతిసాధ్యత్వేనేష్టసాధనత్వేనచ తజ్జ్ఞానవానిత్యేవంరూపః- కేచిత్తుయదిచ్ఛయా యత్రప్రవృత్తిస్సతత్సాధనమిత్యేవంరూపో లోకస్యవ్యవహారఇత్యాహుః- నవ్యాఃపునర్లోకే పచేతేత్యాదిలిఙాదిసమభివ్యాహారస్థలే క్రియాయాఏవ కృతిసాధ్యత్వవిశిష్టేష్టసాధనత్వబోధఇతి నియమబలాదితి తదర్థస్తత్రేతిశేషఇతి వ్యాచఖ్యుః * ఆఖ్యాతత్వేనేతి * తచ్చ సంకేతసంబంధేనాఖ్యాతపదత్త్వం లిఙ్త్వాదికమేవ శక్తతావచ్ఛేదకమితితు నవీనాః- యత్నార్థకత్వం కృతిత్వావచ్ఛిన్నవాచకత్వమ్ * కరోతీతి *కృతిత్వావచ్ఛిన్నే జిజ్ఞాసితసంబంధబోధకం తత్ప్రశ్నవాక్యం ఉత్తరవాక్యస్యకృతిత్వావచ్ఛిన్నే పాకసంబంధబోధకత్వఏవ తన్నివర్తకత్వం నాన్యథేతి భావః,నను రథోగచ్ఛతీత్యాదావాఖ్యాతస్యకృతిబోధకత్వాసంభవాత్తదనురోధేన వ్యాపారఏవశక్తిర్వక్తవ్యేత్యతఆహ * రథోగచ్ఛతీత్యాదావితి * వ్యాపారేనుకూలత్వోత్కీర్తనమేతేన సంబంధేన వ్యాపారే గమనస్యాన్వయలాభాయ - నవ్యాఃపునర్గచ్ఛతీత్యత్రాఖ్యాతస్య జానాతీత్యాదావివాశ్రయత్వే నిరూఢలక్షణా- నచాశ్రయతాసంబంధేనైవ ప్రథమాంతార్థే గమనాదేరన్వయేన నిర్వాహే ఆశ్రయత్వే నిరూఢలక్షణా కల్పనం నిరర్థకమితివాచ్యమ్,నామార్థయోరివ ధాత్వర్థనామార్థయోరభేదాతిరిక్త సంబంధేనాన్వయస్యావ్యుత్పన్నత్వాత్తత్ర తథాన్వయాస్వీకారాత్,స్తోకం పచతీత్యాదౌస్తోకాదేర్ధాత్వర్థేపాకేన్వయాదభేదాతిరిక్తఇతిధ్యేయం- వైయాకరణమతంనిరాచష్టే * దేవదత్తఇతి * నాఖ్యాతార్థత్వమితి * ఆఖ్యాత

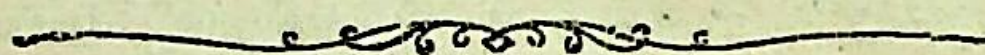
తార్థకత్వం కింతు తద్గతైకత్వాదీనామేవ-తయోరాక్షేపాదేవలాభః-
ప్రజయతీత్యాదౌ ధాతోరేవప్రకర్షేశక్తిః - ఉపసర్గాణాంద్యో
తకత్వమేవ న తత్ర శక్తిః - పదార్థజ్ఞానస్య పరమప్రయోజనం

స్యకర్త్రాదౌశక్తిస్వీకారేఽనంతకృత్యాదేశ్శక్యతావచ్ఛేదకత్వమంగీ
కార్యంకృత్యాదౌ శక్తిస్వీకారేతు కృతిత్వాదిజాతేశ్శక్యతావచ్ఛేదక
త్వాల్లాఘవమితిభావః * తద్గతైకత్వాదీనామేవేతి * ఆఖ్యాతార్థత్వ
మితిపూర్వేణాన్వయః ఆదినా కృత్యాదిపరిగ్రహః-ననుతర్హి కర్తృ
కర్మణోఃకథంలాభఇత్యతఆహ * తయోరితి * ఆక్షేపాదేవేతి *స్వ
మతేతు ప్రథమాంతపదేనైవతల్లాభః దేవదత్తస్తండులం పచతీత్యత్ర
తండులకర్మకపాకానుకూలకృతిమాన్ దేవదత్తఇత్యన్వయబోధః-దే
వదత్తేనపచ్యతేతండులఇత్యత్రతు దేవదత్తసమవేతకృతిజన్యపాకకర్మీ
భూతస్తండులఇతిశాబ్దబోధః-నచదేవదత్తఃపచతీత్యత్రతృతీయాతండు
లఃపచ్యతఇత్యత్ర ద్వితీయాచస్యాత్తత్ర కర్తృకర్మణోరాఖ్యాతేనా
నభిధానాదితివాచ్యం, అనభిహితేకర్తృత్వే తృతీయాయాస్తాదృశే
కర్మత్వేచ ద్వితీయాయావిధానేనాదోషాదితిధ్యేయమ్,ఉపసర్గాణాం
ద్యోతకత్వమతంనిరస్యతి * ప్రజయతీత్యాదావితి * ననుధాతునైవ
ప్రకర్షాదేర్బోధేప్రశబ్దాదేర్వైయర్థ్యమతఆహ * ఉపసర్గాణా
మితి * ద్యోతకత్వం తాత్పర్యగ్రాహకత్వం - తేనేతరనిపాతానాం
వాచకత్వమితిసూచితమ్, తథాహ్యేవకారస్యాయోగవ్యవచ్ఛేదోఽర్థః
శంఖః పాండరఏవేత్యాదౌ,అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదశ్చ పార్థఏవధనుర్ధర
ఇత్యాదావిత్యాదికంబహుతరమూహనీయమ్-- ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తయే
సకలకామనావిషయముక్తి ప్రయోజనకతాం గ్రంథస్యదర్శయతి * ప
దార్థజ్ఞానస్యేతి * పదార్థతత్త్వజ్ఞానస్యేత్యర్థః-అన్యేషామవాంతర
ప్రయోజనానామపి సద్భావాదాహ *పరమేతి * శ్రుతేరయమర్థః-
అరేముముక్షుణాఽఽత్మాద్రష్టవ్యః ముముక్షోరాత్మదర్శనమిష్టసాధ

మోక్షస్తథాహి "ఆత్మా వా౽రే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిది
ధ్యాసితవ్య" ఇతి శ్రుత్యా శ్రవణాదీనా మాత్మసాక్షాత్కారహేతుత్వ
బోధనాచ్ఛ్రుత్యా దేహాదవిలక్షణాత్మజ్ఞానే సత్యప్యసంభావనానివృత్తే
ర్వాక్యార్థానుసంధానరూపమననసాధ్యత్వా న్మననోపయోగి పదార్థ
నిరూపణద్వారా శాస్త్రస్యాపి మోక్షోపయోగ స్తదనంతరం శ్రుత్యుప
దిష్టయోగవిధినా నిదిధ్యాసనే కృతే తదనంతరం దేహాదివిలక్షణాత్మ
సాక్షాత్కారే సతి దేహాద్యావహమిత్యభిమానరూపమిథ్యాజ్ఞాననాశే
దోషాభావాత్ప్రవృత్త్యభావే ధర్మాధర్మయోరభావే జననాభావః పూ
ర్వధర్మాధర్మయోరనుభవానురోధేన నాశే చరమదుఃఖధ్వంసలక్షణో
మోక్షో జాయతే - జ్ఞానమేవ మోక్షసాధనం మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తేర్జ్ఞా
నమాత్రసాధ్యత్వాత్ "తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా

నమితియావత్ - ఆత్మదర్శనోపాయం దర్శయతి * శ్రోతవ్య ఇత్యాది
నా * అర్థక్రమేణ శబ్దక్రమస్త్యక్తో భవతి అగ్నిహోత్రంజుహోతియ
వాగూంపచతీత్యాదివత్ * అసంభావనానివృత్తేరితి * అప్రామాణ్య
జ్ఞాననివృత్తేరిత్యర్థః * వాక్యార్థానుసంధానేతి * యుక్తిభిరనుచింత
నం మననమ్ - తచ్చాత్మన ఇతరభిన్నత్వేనానుమానం తచ్చ భేదప్రతి
యోగీతరజ్ఞానసాధ్యమ్ - తదర్థం సకలపదార్థనిరూపణమితి - మోక్షో
పయోగిత్వం విశదయతి * తదనంతరమితి * మననానంతరమిత్యర్థః -
శ్రుతస్యార్థస్య నైరంతర్యేణానుసంధానరూపనిదిధ్యాసనే ఉపాయమా
హ * యోగవిధినేతి * ఇంద్రియాణి విషయేభ్యః ప్రత్యాహృత్య - ఇం
ద్రియేభ్యో మనః ప్రత్యాహృత్య - సాక్షాత్కర్తవ్యే వస్తుని మనః ప్రణిధా
నం యోగః - తదనంతరమ్, నిదిధ్యాసనానంతరమ్ - మిథ్యాజ్ఞాననా
శే - వాసనాసహితమిథ్యాజ్ఞాననాశే - దోషః - రాగాదిః * జ్ఞానమి
తి * ఏవకారేణ కర్మణో వ్యవచ్ఛేదః * మిథ్యాజ్ఞానేతి * శుక్త్యాదౌ
రజతభ్రమో విశేషజ్ఞానేనైవ యథా నివర్త్యతే తథా ప్రకృతేపీతి భావః,

విద్యతేఽయనాయ" ఇతి శ్రుత్యా సాధనాంతరనిషేధాచ్చ- నను "తత్ప్రా
ప్తిహేతుర్విజ్ఞానం కర్మ చోక్తం మహామునే" ఇతి కర్మణో మోక్షసా
ధనత్వస్మరణాత్ జ్ఞానకర్మణోస్సముచ్చయ ఇతి చేన్న "నిత్యనైమిత్తి
కైరేవ కుర్వాణో దురితక్షయమ్ । జ్ఞానం చ విమలీకుర్వన్నభ్యాసేన చ పా
చయేత్ ॥ అభ్యాసాత్పక్వవిజ్ఞానః కైవల్యం లభతే నరః" ఇత్యాది
నా కర్మణో జ్ఞానసాధకత్వప్రతిపాదనాత్ జ్ఞానద్వారైవ కర్మణో మో
క్షసాధనత్వం న సాక్షాత్తస్మాత్పదార్థతత్త్వజ్ఞానస్య మోక్షః పరమ
ప్రయోజనమితి సర్వం రమణీయమ్ ....

ఇత్యన్నంభట్టోపాధ్యాయకృతా తర్కసంగ్రహదీపికా.

సమాప్తా.

---

* కైవల్యంలభతే నర ఇత్యాదినేతి * ఆదినా "క్షీయంతే చాస్య కర్మా
ణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే" ఇతి శ్రుతేః "జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మ
సాత్కురుతేఽర్జున" ఇత్యాది స్మృతేశ్చ సంగ్రహః * జ్ఞానద్వారైవే
తి * అత్రాయం క్రమః- నిష్కామనయా భగవత్ప్రీత్యర్థం కృతైః కర్మ
భిర్దురితక్షయద్వారా చిత్తశుద్ధిర్భవతి తతో విషయేషు వైరాగ్యం తత
శ్శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిః - తతశ్శ్రవణాదిక్రమేణ తత్త్వజ్ఞానోత్పత్తౌ
పూర్వోక్తమిథ్యాజ్ఞాననాశాదిక్రమేణ మోక్షనిష్పత్తిరితి- అధికమస్మ
దీయచింతామణివ్యాఖ్యాయామనుసంధేయమ్ ....

కౌండిన్యగోత్రసంభూతనీలకంఠాఖ్యపండితః ।
కృతిమార్పిప చేతస్యై చంద్రచూడాయ మంగళమ్ ॥

ఇతి నీలకంఠవిరచితదీపికా

ప్రకాశస్సమాప్తః

శ్రీరస్తు

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

పట్టాభిరామకృత తర్కసంగ్రహవాక్యార్థబోధినీప్రారమ్భః

* నిధాయేతి * హృత్పదంమనఃపరం- జన్యత్వంసప్తమ్యర్థః, అన్వయశ్చాస్యనిధానె - నిధానం జ్ఞానవిశేషః - విశ్వేశమితి ద్వితీయార్థో విషయత్వమ్-తథాచ విశ్వేశ విషయక మనోజన్యజ్ఞానవిశేషోత్తరకాలీనాయాకృతిరితి కెచిత్ -తన్న-జ్ఞానమాత్రస్య మనోజన్యత్వేనమనోజన్యత్వార్థకస్యహృదిత్యస్యావ్యావర్తకతాపత్తేః-కింతు హృత్పదం హృదయరూపశరీరావయవపరంనిధానంధాత్వర్థః, తచ్చావస్థానం అవస్థితత్వారోపణమ్- తథాచావస్థితత్వప్రకారకాహార్యజ్ఞానోత్తరకాలీనాయాకృతిరిత్యన్వయఃబోధః-హృదీత్యత్ర సప్తమ్యర్థోనిరూపితత్వం- తస్యావస్థితత్వేనాన్వయః - విశ్వేశమిత్యత్ర ద్వితీయార్థోవిశేష్యత్వం- తథాచవిశ్వేశవిశేష్యకహృదయనిరూపితవృత్తిత్వ ప్రకారకాహార్యజ్ఞానోత్తరకాలీనాయాకృతిరిత్యన్వయః*ద్రవ్యేత్యాది*సప్త,సప్తవిధాః-సప్తప్రకారవంతఇతియావత్ - ద్రవ్యాదిపదం ద్రవ్యత్వాదిపరం-తస్యాభేదసంబంధేనప్రకారేణాన్వయః- నచ సప్తప్రకారవత్త్వంకుత్రేతి వాచ్యమ్- సప్తపదెసప్తప్రకారాన్యతమవతిలక్షణాస్వీకారాత్ -నను తథాపి ద్రవ్యత్వాద్యభేదః కస్మిన్ప్రకారే-నచ ద్రవ్యాదిపదె ద్రవ్యత్వాద్యన్యతమె లక్షణాస్వీకారాన్నానుపపత్తిరితివాచ్యమ్- వినిగమనావిరహేణ ద్రవ్యాదిపదానాం లక్షణాకల్పనాపత్త్యా ద్రవ్యత్వాద్యన్యతమత్వావచ్ఛిన్నస్య సప్తత్వాభానాపత్తేరితిచెన్న-సమాసఘటకపూర్వపదార్థస్యసమాసాఘటకపదార్థేనాన్వయాసంభవేన అభావపదస్యైవ ద్రవ్యత్వాద్యన్యతమత్వావచ్ఛిన్నే లక్షణాస్వీకారా

త్ - ఇత్థంచ సత్తాపదలక్ష్యార్థేనాన్యతమ గర్భితాప్రయోజనాభావా
త్ - నచ సత్తాప్రకారవత్త్వం కుత్రేతి వాచ్యమ్ - సత్తాత్వపర్యాప్త్యధి
కరణప్రకారవత్త్వస్యావివక్షితత్వాత్సత్తాత్వాశ్రయ ప్రకారస్యైవవివక్ష
ణాత్సత్తాత్వంచ ప్రాతీతికస్వరూపసంబంధవిశేషాపేక్షా బుద్ధివిశేషవి
షయత్వంవా అన్యత్సర్వం సాధ్వవిధేత్యత్ర వక్ష్యమాణరీత్యా వక్తవ్య
మితి సుందరః పంథాః - అన్యేతు - అభావపదం ద్రవ్యాద్యన్యతమప
రం తస్యాభేదేన పదార్థేన్వయః ద్రవ్యాద్యన్యతమత్వంచ ద్రవ్యా
ద్యవృత్తిపదార్థశూన్యత్వం నాతోప్రసిద్ధిః సత్తాత్వంచ పదార్థత్వ
వ్యాపకద్రవ్యాద్యన్యతమత్వకత్వం అతఏవ తదుద్దేశ్యవిధేయభావమ
హిమ్నైవలభ్యమితిసత్తాపదం వ్యర్థమిత్యామనంతి గ్రంథకృతః - పరం
తూద్దేశ్యవిధేయభావమహిమ్నా వ్యాపకత్వభానస్యౌత్సర్గికతయాన
పౌనరుక్త్యమ్-స్పష్టార్థత్వమేవతస్యేతిచబహవః- తథాచద్రవ్యాద్య
న్యతమాభిన్నాః పదార్థాః-యథోక్తసత్తాత్వవంత ఇత్యన్వయబోధ
ఇత్యాహుః-అపరేతుఅభావపదంద్రవ్యత్వాద్యన్యతమవత్పరం, అన్యత
మత్వావచ్ఛిన్నే సత్తాపదార్థస్యాభేదసంబంధేనాన్వయో వ్యుత్పత్తివైచి
త్ర్యాత్తథాచపదార్థాస్సత్తాత్వాశ్రయయథోక్తాన్యతమవంత ఇత్యన్వయః
పదార్థేపునస్సత్త్వస్యాన్వయో నసంభవతి-కోటికోటిపదార్థానాం
సత్త్వాత్ - నచపర్యాప్తిసంబంధేన సత్తాత్వవిశిష్టం యదన్యతమంతద్వ
త్త్వంకుత్రాపిపదార్థేనసంభవతీతి సత్తాత్వాశ్రయస్యైవ సత్తాపదార్థ
తాయా వాచ్యతయాతస్యపదార్థేన్వయస్సంభవతీతి వాచ్యం, సత్తాత్వా
శ్రయస్య పదార్థేన్వయే ఉద్దేశ్యాసిద్ధేరవ్యావర్తకత్వాత్ -నచాన్య
తమే సత్తాత్వాశ్రయస్యాన్వయేపి తద్దోషతాదవస్థ్య మితి వాచ్యమ్-అ
న్యతమత్వావచ్ఛిన్నే సత్తాత్వపర్యాప్త్యధికరణస్యైవాన్వయాత్ -
నచ సత్తాత్వపర్యాప్త్యధికరణత్వవిశిష్టాన్యతమాధికరణత్వం నకుత్రా
పీత్యుక్తమితి వాచ్యమ్ - సత్తాత్వపర్యాప్త్యధికరణస్యాన్యతమే విశేష

ణత్వేనాన్వయాస్వీకారాత్ కింతూపలక్షణతయా- తథాచవస్తుగత్యా
సత్తత్వపర్యాప్త్యధికరణం యదన్యతమం తద్వాంతఇత్యర్థః- విశేష
ణపుచ్ఛలగ్నస్యాప్యుపలక్షణత్వ స్వీకారాత్కింతూపలక్షణ పుచ్ఛల
గ్నస్య విశేషణత్వంనస్వీక్రియతఇత్యాహుః * తత్రేతి * యథోక్తవా
క్యప్రతిపాద్యానీత్యర్థః- తత్పదస్య యథోక్తవాక్యపరత్వాత్ప్రత్య
యస్య ప్రతిపాద్యపరత్వాదితికేచిత్ - తదసత్ తత్పదస్య పూర్వోప
స్థితార్థపరామర్శకత్వేనానుపస్థితయథోక్తవాక్య పరామర్శకత్వాయో
గాత్- నచ తాదృశవాక్యస్య శ్రోత్రోపస్థితత్వాత్తత్పరామర్శకత్వం
సంభవతీతివాచ్యమ్- తర్హి రూపంజాతిమత్- తచ్చాకాశాప్రియమి
తివాక్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తేః-తత్పదేన శ్రోత్రోపస్థితస్య రూపం
జాతిమదితివాక్యస్య పరామర్శసంభవాత్తస్మాత్పదజన్య పదార్థోపస్థితి
రేవ పూర్వమపేక్షితేతి- కింతు ద్విత్వాదిసముదాయఘటకానీత్యర్థః-
నచ ద్విత్వాదిసముదాయఘటకత్వేనాపి పదాత్పూర్వమనుపస్థితత్వా
త్కథమేతద్వాసంభవతీతివాచ్యమ్- తత్పదేనద్విత్వాదీనామేవ పరా
మర్శాత్సప్తమ్యర్థస్సముదాయఘటకత్వంతదేవత్రలబ్ధః- అతఏవతత్ర
ద్విత్వాదీనాం మధ్యఇతి గ్రంథకృతాం వివరణంసంగచ్ఛతే- తత్ర స
ముదాయఘటకత్వం మధ్యశబ్దార్థః-ద్విత్వాదీనామిత్యత్ర షష్ఠ్యర్థో
నిరూపితత్వం సముదాయేన్వేతి-ఆశ్రయత్వంసప్తమ్యర్థః *నవైవేతి*
పృథివీత్వాద్యన్యతమాభిన్న నవత్వాశ్రయప్రకారవంతీత్యస్మదుక్తపక్షే
నవత్వ సంఖ్యాపర్యాప్త్యధికరణత్వోపలక్షిత పృథివీత్వాద్యన్యతమ
వంతీతిచరమపక్షేచ - ఉద్దేశ్యవిధేయభావమహిమలభ్యవ్యాప్యవ్యాపక
భావస్ఫుటీకరణాయ ఏవకారః - ద్వితీయపక్షేతుతద్వైయర్థ్యమ్-నవ
పదస్యైవ ద్విత్వవ్యాపక పృథివ్యాద్యన్యతమత్వవదర్థకత్వాదిత్యవధే
యమ్ * ఏకఏవేతి * ఏకత్వం స్వరూపసంబంధవిశేషః - నతు సమ
వాయత్వవ్యాప్యయత్కించిద్ధర్మావిరుద్ధధర్మావ్యాపకసమవాయత్వక

త్వంఏవకారవైయర్థ్యాపత్తేః - తుశబ్దఃపూర్వస్మాద్వైషమ్యంద్యోతయ
తి॥*తత్రగంధవతీతి*పృథివ్యాది సముదాయఘటకీభూతాపృథివీగంధ
వతీత్యన్వయః * సేతి * పృథివీత్యర్థః * ద్వివిధేతి * ద్వే విధేయ
స్యాస్సాద్వివిధా-విధీయతేవ్యావర్త్యతేఇతరభేదప్రకారకానుమితివిశే
ష్యక్రియతే అథోఽనయేతి విధావ్యావర్తకధర్మః-విభాజకోపాధిరితి
యావత్- తథాచ విభాజకధర్మద్వయవతీత్యర్థః-బహువ్రీహావుత్తరప
దలక్షణయా విధాశబ్దస్యవిభాజకధర్మద్వయవిశిష్టపరత్వాత్-ధర్మద్వ
యమాహ * నిత్యానిత్యాచేతి * భావప్రధానోనిర్దేశః - భావ
ప్రధాననిర్దేశఇత్యుక్తోఽర్థఇతిచేత్- శ్రూయతామవధానేన- భా
వ్యతేఽవచ్ఛిద్యతేవిశేష్యతాఅనేనేతిభావః - స్వారసికతత్పదజన్యశా
బ్దబోధవిశేష్యతావచ్ఛేదకధర్మఇత్యర్థః-సః ప్రధానం స్వజన్యశా
బ్దబోధవిశేష్యభూతోయస్యసః భావప్రధానః-నిర్దిశ్యతే బోధ్యతే
అనేనేతినిర్దేశఃపదం-ప్రకృతేనిత్యపదమనిత్యపదంచ- తద్భావప్రధా
నం- స్వారసికతత్పదజన్యశాబ్దబోధవిశేష్యతావచ్ఛేదకీభూతనిత్యత్వా
నిత్యత్వరూపధర్మవిశేష్యకశాబ్దబోధజనకం-ఏవంచనిత్యపదస్యనిత్య
త్వం అనిత్యపదస్యానిత్యత్వం లక్షణయాఽర్థఇతిఫలితమ్ - ఇతిపదా
ర్థశ్చాభేదః-విభాజకధర్మద్వయేనేతి - అథవాఇతిపదం తాదృశల
క్షణాతాత్పర్యగ్రాహకం - అభేదసంబంధేననిత్యత్వాదేర్విభాజకధర్మా
న్వయః - తథాచ నిత్యత్వానిత్యత్వాభిన్నవిభాజకధర్మద్వయవతీ పృథి
వీత్యన్వయబోధః-నను యాదృశార్థస్య లక్షణయా యత్కించిత్ప
దాద్బోధః-తాదృశార్థస్యశక్తాదపిపదాద్బోధోఽనుభవసిద్ధః- గం
గాయాంఘోషఇత్యత్ర గంగాపదబోధ్యస్య తీరేఘోషఇతిశక్తాత్తీర
పదాదపిబోధస్యానుభవసిద్ధత్వాత్ - తథాచ పృథివీద్వివిధా-నిత్యత్వ
మనిత్యత్వం చేత్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తిః శక్త్యైవేదానీం నిత్యత్వాని
త్యత్వయోర్బోధసంభవాత్- నచ తదానీం నిత్యత్వాదేరేవ బోధో

లక్షణయా వక్తవ్య ఇతి వాచ్యమ్- తథాబోధనియామకస్యానిరూపణా దితి చేత్- అత్ర కేచిత్ -విధాపదార్థతావచ్ఛేదకవిభాజకధర్మనిష్ఠవిశే ష్యతానిరూపితాభేద సంబంధావచ్ఛిన్న ప్రకారతాసంబంధేన శాబ్ద బోధంప్రతి విధాపదసమభివ్యాహృతేతి పదసమభివ్యాహృత య త్కించిత్పదనిరూపితశక్తిజ్ఞానజన్యోపస్థితేర్విశేష్యతాసంబంధేన ప్రతి బంధకత్వంస్వీకృత్య ప్రకృతానుపపత్తింవారయంతి - తత్ర నిత్యత్వమ నిత్యత్వమితి ద్వేవిధే పృథివ్యా ఇత్యత్రవ్యభిచారవారణాయ ప్రతిబ ధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధే విధాపదార్థత్వమపహాయవిధాపదార్థతా వచ్ఛేదకత్వం నివిష్టం ఇత్యాదిపదప్రయోజనం స్వయమూహ్యమ్- కే చిత్తువిధాపదార్థతావచ్ఛేదకధర్మనిష్ఠ విశేష్యతా నిరూపితాభేదసంబం ధావచ్ఛిన్న ప్రకారతాసంబంధేన శాబ్దబోధంప్రతి విధాపదసమభి వ్యాహృతేతి పదసమభివ్యాహృత యత్కించిత్పదనిరూపిత శక్త్యవ చ్ఛేదకధర్మనిష్ఠలక్షణాజ్ఞానస్య హేతుతాంకల్పయిత్వోక్తానుపపత్తిం పరిహరంతి- నన్వత్రనిత్యపదస్యానిత్యపదస్యచ స్త్రీలింగత్వంకుతః-న చ పృథివీపదస్య స్త్రీలింగత్వాత్తస్యాపిస్త్రీలింగత్వమితివాచ్యం, పృ ష్ఠతాడనేన దంతభంగాపత్తేః - యత్పదార్థస్య యత్పదార్థే అభేద సంబంధేనాన్వయః - తస్యైవఖలు విశేష్యనిఘ్నత్వేన విశేష్యవాచక పదసమానలింగకత్వమితినియమః-ప్రకృతేనిత్యపదార్థస్యానిత్యపదా ర్థస్యచాభేదసంబంధేనపృథివ్యామన్వయాసంభవేనస్త్రీలింగత్వాను పపత్తేర్దుర్వారత్వాత్ - నచ తర్హి కింలింగమాపాద్యతఇతి వాచ్యం సామాన్యేనపుంసకమితి నపుంసకత్వస్యైవాపాదనీయత్వాత్ - ఏవ మాపాద్వివిధాః నిత్యా అనిత్యాశ్చేత్యత్ర నిత్యాది పదోత్తరబహు వచనానుపపత్తిః - తదర్థయోర్నిత్యత్వానిత్యత్వయో ర్బహుత్వాభా వాత్- తర్హి కిమాపాద్యతఇతి చేత్- ప్రాథమికత్వాదేకవచనమేవే తిగృహాణతస్మాదయం శాబ్దబోధోఽనుపపన్న ఇతి చేత్ - అత్ర కే

చిత్ - విశేష్యనిఘ్నపదార్థతావచ్ఛేదకనిష్ఠతన్నిరూపిత లక్షణౌజ్ఞానప్రయోజ్య ప్రకారతానిరూపితాభేదనిష్ఠవిషయతానిరూపిత విధాపదార్థతావచ్ఛేదకవిభాజకధర్మనిష్ఠప్రకారతానిరూపితాశ్రయనిష్ఠప్రకారతానిరూపితవిశేష్యతాసంబంధేన శాబ్దబుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నంప్రతితాదృశవిశేష్యవాచకపదసమానలింగవచనకపద సమభివ్యాహృతేతి పద సమభివ్యాహృతసంఖ్యావాచకపద సమభివ్యాహృతవిధాపదసమభివ్యాహృతయత్కించిత్పదనిరూపితశక్తిజ్ఞానజన్యోపస్థితేర్విశేష్యతాసంబంధేన కారణతాయా అనుభవానురోధాత్కల్పనీయతయానోక్తానుపపత్తిరిత్యాహుః, అథాత్ర నిత్యత్వానిత్యత్వాత్మకవిభాజకధర్మద్వయస్య క్వాపి పృథివ్యామసత్త్వాదయోగ్యత్వంస్యాదస్య వాక్యస్య - నచ పృథివీత్వావచ్ఛిన్నే ద్వయమపిశంక్యం - నహి పృథివీత్వావచ్ఛిన్నం నామ పరమాణుద్వ్యణుకాదేరతిరిక్తం కించిన్నిత్యత్వానిత్యత్వోభయవదిదమితి నిరూపయితుంశక్యతే యేనైవముపపాద్యతఇతిచేన్న -అన్యాయత్వాద్విపదసమభివ్యాహృతవిధాపదస్య విభాజకధర్మద్వయాన్యతరవల్లాక్షణికత్వస్వీకారేణానుపపత్త్యభావాత్ - నచైవంసతి పరమాణుర్ద్వివిధో నిత్యోనిత్యశ్చేతిఘటోద్వివిధో నిత్యోనిత్యశ్చేతీత్యాదివాక్యానాంప్రామాణ్యాపత్తిః - తత్రాప్యన్యతరస్యవిద్యమానత్వాత్ - నచ పరమాణావనిత్యత్వస్య ఘటేనిత్యత్వస్య చాభావాన్నతథా ప్రయోగఇతివాచ్యమ్, మమ దారిద్ర్యసహిష్ణుతయా రాజ్యేనభవితవ్యమ్, ఉచ్యతే - పృథివీద్వివిధేతి వాక్యాత్తాదృశధర్మద్వయాన్యతరవత్త్వే పృథివీత్వాదివ్యాప్యత్వంభాసతే- తేననిత్యత్వానిత్యత్వాన్యతరవత్త్వే పరమాణుత్వాదివ్యాప్యత్వాభావాన్న తథాప్రయోగః-అక్షుణీనమీల్య భాసతఇత్యుక్తే కథంసంగచ్ఛతే-నచ విధాపదస్య పృథివీత్వాదివ్యాప్య తాదృశాన్యతరవల్లాక్షణికత్వస్వీకారాత్ పృథివీవిశేషణతాపన్నస్య పృథివీత్వస్య వ్యాప్యతాసంబంధేన తాదృశాన్యతరాంశేవ్యుత్ప

త్తిరైదిత్యాద్యన్వయ స్వీకారాద్వాభానాన్నానుపపత్తిరితివాచ్యం, ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకవ్యాపకతాయా ఏవవిధేయాంశే భానస్య సిద్ధాన్తితత్వేన తద్వ్యాప్యతాభానే ప్రమాణాభావాత్- ఉచ్యతే నిత్యానిత్యాచేతి ద్వివిధా పృథివీతి తాదృశాన్యతరత్వస్యోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకత్వస్వీకారేణ తద్వ్యాపకతాయాః పృథివీత్వరూపవిధేయే భానసంభవాదనుపపత్త్యభావాత్- స్యాదేతత్- తాదృశాన్యతరవ్యాపకత్వం పృథివీత్వస్య నసంభవతి నిత్యత్వానిత్యత్వయోః పృథివీత్వాది శూన్యజలాదిసాధారణ్యేన వ్యాప్యత్వాసంభవాత్- నైషదోషః, నిత్యపదస్యనిత్యపృథివీత్వే అనిత్యపదస్యానిత్యపృథివీత్వే లక్షణాస్వీకారేణానుపపత్త్యభావాత్-అథయద్యేవముద్దేశ్యవిధేయభావవైపరీత్య స్వీకారః-తదా ద్రవ్యంద్వివిధంపృథివీజలంచేతివాక్యస్య ప్రామాణ్యానుపపత్తిరితిచేన్న-విభాగవాక్యస్థలే పరస్పరోద్దేశ్య విధేయభావస్స్వీక్రియతే-తేనపరస్పరవ్యాప్యవ్యాపకభావో బోధ్యతే-తేనద్రవ్యత్వస్య పృథివీత్వజలత్వాన్యతరవ్యాప్యత్వాభావాన్నతథాప్రయోగః-అత్రోద్దేశ్యతాభేదే విధేయతాభేదేచవాక్యభేదనియమాత్పృథివీద్వివిధేత్యాదౌ వాక్యభేదాపత్తిః సచనానుభావిక ఇతిచేన్న- ఇతరవిషయతానవచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతాద్వయంతథావిధవిధేయతాద్వయంవాయత్రతత్రైవవాక్యభేదః- ప్రకృతేపృథివీత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతానిరూపితవిధేయతావచ్ఛిన్నాయా అన్యతరవన్నిష్ఠోద్దేశ్యతా తన్నిరూపితవిధేయతావచ్ఛిన్నైవ పృథివీత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతేతినదోషః - అథైవమపి నిత్యత్వస్యానిత్యత్వస్యచాభేదసంబంధేన విభాజకధర్మేఽన్వయోనసంభవతి - నిత్యత్వాభిన్నస్యానిత్యత్వాభిన్నస్యచైకస్య విభాజకధర్మస్యాప్రసిద్ధేరితిచేన్న - విధాచ విధాశ్చేతిద్వంద్వే-సరూపైకశేషే- బహువ్రీహౌచ - ద్వివిధశబ్దోజాతః- ద్వంద్వఘటకీభూతవిధాశబ్దద్వయేన విభాజకధర్మస్యవారద్వయంబోధస్స్వతస్సిద్ధః-తదనన్తరమేకవిధాశబ్దోలుప్యతే - అన్యశ్శిష్యతే శి

ష్యమాణం లుప్యమానార్థబోధకమితిన్యాయో నాత్రత్యవిధాశబ్దేనాపి
వారద్వయంవిభాజకధర్మస్యానాయత్యాభానంస్వీక్రియతే నిత్యత్వవిశే
ష్యతయా సకృదనిత్యత్వవిశేష్యతయాచసకృత్ - తథాచనిత్యత్వాభిన్న
విభాజకధర్మానిత్యత్వాభిన్న విభాజకధర్మాన్యతరవతీత్యర్థేకాను
పపత్తిః-అథ కించిదిహకల్పితం నిత్యానిత్యాచేత్యత్రచకారః కింఫలో
వాలతీతిచేత్-అత్రవదంతి-చకారో విభజ్యమానయోఃప్రత్యేకంభేదమా
హేతి-నిత్యత్వేనవిభజ్యమానాయాః నిత్యపృథివ్యాః అనిత్యత్వేనవిభజ్య
మానాయా అనిత్యపృథివ్యాః పరస్పరంభేదబోధకశ్చకారఇత్యర్థః-
అయమాశయః, విభాగవాక్యస్యత్రయంఫలమ్ - విశేషధర్మానవచ్ఛి
న్నసామాన్యధర్మావచ్ఛిన్నవ్యవచ్ఛేదస్సామాన్యధర్మానవచ్ఛిన్నవిశేష
ధర్మావచ్ఛిన్నవ్యవచ్ఛేదఃవిశేషధర్మాణాంపరస్పరసామానాధికరణ్యవ్య
వచ్ఛేదశ్చేతి-అత్రాద్యద్వయం-సమవ్యాప్యవ్యాపకభావలాభార్థం-తృ
తీయంతు చకారాద్బోధనీయమ్-యత్రసమభివ్యాహృత పదార్థతా
వచ్ఛేదకయోస్సామానాధికరణ్యంనాస్తి-తత్రైవప్రాయశశ్చకారప్ర
యోగాదితి-ప్రకృతేచకారస్యనభేదోర్థః- అనన్వయాపత్తేః - కింతు
సామానాధికరణ్యాభావఏవ - తత్రనిత్యత్వానిత్యత్వయోః పరస్పరంవి
శేష్యతయాన్వయః తథాచనిత్యత్వాసమానాధికరణమనిత్యత్వమ్ - అ
నిత్యత్వాసమానాధికరణం నిత్యత్వంచలభ్యతఇతి నానుపపత్తిరితి కేచి
దాహుః-తన్న- చాదీనామవాచకత్వాత్ - కింతునిత్యపదమనిత్యత్వ
విరుద్ధనిత్యత్వలాక్షణికమ్ - అనిత్యపదం నిత్యత్వవిరుద్ధానిత్యత్వ
లాక్షణికం చకారస్తాత్పర్యగ్రాహకః - అతఏవ చకారంవినాకృత్యైవ
యత్ర నిత్యానిత్యేత్యేతన్మాత్రంప్రయుజ్యతే తత్రాపి యావత్పదప్ర
యోజననిర్వాహః పరంతు చకారసమవధానేసతి తాదృశలక్షణా తా
త్పర్యగ్రాహాత్ స్పష్టతయాఽర్థో భవతీత్యేతావన్మాత్రమేవచకారప్రయో
జనమ్ - యత్రచ నిత్యాచానిత్యాచేత్యుభయత్రాపి చకారప్రయోగః

తత్ర నిత్యపదెలక్షణాతాత్పర్యగ్రాహకః ప్రథమచకారః అనిత్యపదె లక్షణాతాత్పర్యగ్రాహకః ద్వితీయచకారఇతివక్తవ్యమ్ - తథాచ స్వవ్యాపకపృథివీత్వవ్యాపకానిత్యత్వ విరుద్ధనిత్యత్వాభిన్న విభాజకధర్మనిత్యత్వవిరుద్ధానిత్యత్వాభిన్నవిభాజక ధర్మాన్యతరవతీ పృథివీత్యన్వయబోధః పర్యవసన్నః - యథోక్తవిరోధభానాస్వీకారే పృథివీత్రివిధా- నిత్యాఽనిత్యాఘటశ్చేత్యాదివాక్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తేరితిదిక్ * నిత్యేతి * పృథివీత్యనుషజ్యతే- నిత్యపదంనిత్యపృథివీపరం-పరమాణురూపాపృథివీ నిత్యేత్యన్వయః - అతోనానుపపత్తిః - ఏవమగ్రేపి * పునరితి * పృథివీత్యనుషజ్యతే - నతుకార్యరూపేతి - పునః పదాస్వారస్యాత్ - అన్యథాసాచేత్యేవవదేత్ - నచ "విషయోద్వ్యణుకాదిశ్చే" త్యత్రద్వ్యణుకాదేరేవవిషయత్వాభిధానాత్ కార్యరూపేత్యనువర్తనమావశ్యకమితివాచ్యమ్, నిత్యస్యవిషయత్వమేవేత్యేతద్గ్రన్థకారస్యాభిప్రాయాత్ - అతఏవశరీరేంద్రియభిన్నమాత్రస్య విషయత్వముపపాదితందీపికాయామ్-పునరిత్యస్య పూర్వోక్తవిభాజకధర్మభేదోర్థః, తస్య త్రివిధేత్యత్ర విభాజకధర్మేణాన్వయః - తథాచ పూర్వోక్తవిభాజకధర్మభిన్నవిభాజకధర్మత్రయాన్యతమవతీ పృథివీత్యన్వయబోధః । కేతఇత్యతఆహ * శరీరేతి * భేదఃపరస్పరభిన్నార్థకశబ్దసముదాయః తాదృశశబ్దస్వరూపమాహ * శరీరేంద్రియవిషయేతి * అస్యానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టపదత్రయమర్థః - తస్యచాభేదసంబంధేన భేదపదార్థేనాన్వయః - తాదృశాభేదద్యోతనాయైవ శరీరేంద్రియవిషయాఇతి భేదఇతివిగ్రహే ఇతిశబ్దః అథవాత్ర పరస్పరభిన్నార్థకశబ్దసముదాయోనామ ఇంద్రియపదార్థభిన్నవిషయపదార్థభిన్నార్థకశరీరపదశరీరపదార్థభిన్నవిషయపదార్థభిన్నార్థకేంద్రియపదశరీరపదార్థభిన్నేంద్రియపదార్థభిన్నార్థక విషయపదైతత్త్రయసముదాయః-తథాచ శరీరేంద్రియవిషయపదం తాత్పర్యగ్రాహకం జ్ఞాన

జ్ఞాప్యత్వం పంచమ్యర్థః-తచ్చ జ్ఞానజన్యశాబ్దబోధవిషయత్వమ్- విభాజకధర్మే న్వేతి-తథాచ పరస్పరభిన్నార్థకతాదృశపదత్రయజన్యశాబ్దబోధవిషయవిభాజకధర్మత్రయాన్యతమవత్త్వం విధేయమ్- తత్రపృథివీత్వాదివ్యాపకతాబోధస్తు పూర్వవత్- పృథివీచతుర్విధా శరీరేంద్రియవిషయఘటభేదాదితివాక్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తివారణాయపరస్పరభిన్నార్థకత్వం పదవిశేషణమ్ - నన్వేవమపిశరీరేంద్రియయోరపి విషయత్వేన పరస్పరభిన్నార్థకత్వంనసంభవతీతి చెన్న- అత్రత్య విషయపదేనశరీరేంద్రియభిన్నవిషయస్యైవబోధనాత్- అతఏవ శరీరేంద్రియభిన్నో విషయఇతిదీపికాయాంస్థితమ్ - తయోరపి విషయపదవాచ్యత్వమితివదతాం కాగతిరితిచేత్ - అధోగతి రేవ-యథాకథంచిత్సమర్థనే పృథివీచతుర్విధాశరీరేంద్రియవిషయఘటభేదాదితివాక్యేన కిమపరాద్ధం - తదేవ విశ్వనాథపంచాననేనాపి సూచితం శరీరేంద్రియయోర్విషయత్వేపి శిష్యబుద్ధివైశద్యాయభేదేనోక్తత్వ మితివదతా-తథాహి - శరీరేంద్రియయోః ప్రాగుక్తోపభోగ సాధనత్వరూపలక్షణాక్రాంతత్వేపి - శరీరేంద్రియభిన్నవిషయత్వేన రూపేణ తస్య విభాగః కిమర్థంకృతఇత్యాశంకాయామేవతాదృశగ్రంథావతరణాదుపభోగసాధనత్వరూపవిషయలక్షణంశరీరేంద్రియసాధారణమేవపరంతు "సాచత్రిధాభవేద్దేహమింద్రియంవిషయస్తథే" త్యత్రవిషయపదంశరీరేంద్రియభిన్నవిషయపరమిత్యర్థఉపలభ్యతఇతి- తథాచస్వవ్యాపకపృథివీత్వవ్యాపకేంద్రియపదార్థభిన్నవిషయపదార్థ భిన్నార్థకశరీరపదశరీరపదార్థభిన్నవిషయపదార్థ భిన్నేంద్రియార్థకేంద్రియపదశరీరపదార్థభిన్నేంద్రియపదార్థ భిన్నార్థకవిషయపదసముదాయజ్ఞానజన్యశాబ్దబోధవిషయపూర్వోక్తవిభాజకధర్మభిన్నవిభాజకధర్మత్రయాన్యతమవతీతిపరమార్థః-ఏవంత్వత్రత్యశరీరాదిపదజన్యశాబ్దబోధవిషయతావచ్ఛేదకంపార్థివశరీరత్వంపార్థివేంద్రియత్వమ్-పార్థివవిషయత్వంచేత్యాశయఇతి సర్వంసమంజసమ్-అత్రబహువాబహు

ధావర్ణయంతి, తథాహి, శరీరేంద్రియవిషయాణాం భేదః భిద్యతే వ్యావర్తత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా వ్యావర్తకః శరీరేంద్రియవిషయవిశేష్యకేతరభేదప్రకారకానుమితిజనక ఇతియావత్ - నచ శరీరేంద్రియవిషయవిశేష్యకానుమితిజనకత్వం శరీరత్వస్యేంద్రియత్వస్య విషయత్వస్య వా న సంభవతీతి వాచ్యమ్ - శరీరేంద్రియవిషయవిశేష్యకసమూహాలంబనాత్మకానుమితిజనకత్వస్య త్రయేపి సంభవాత్ - నచైవం భేదశబ్దోత్తరం బహువచనాపత్తిరితి వాచ్యమ్ - వ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యాద్వ్యావర్తకత్వేన వ్యావర్తకస్య బోధనే బహుత్వస్యావివక్షితత్వాత్ - అభేదః పంచమ్యర్థః విభాజకధర్మేన్వేతి - శరీరేంద్రియవిషయవిశేష్యకేతర భేదప్రకారకానుమితిజనకత్వం నామ - ఇంద్రియవిషయభిన్నత్వనిష్ఠ ప్రకారతానిరూపితశరీరనిష్ఠవిశేష్యతాశాలి - శరీరవిషయభిన్నత్వ నిష్ఠప్రకారతానిరూపితేంద్రియనిష్ఠవిశేష్యతాశాలి - శరీరేంద్రియభిన్నత్వనిష్ఠప్రకారతానిరూపితవిషయనిష్ఠవిశేష్యతాశాల్యనుమితిజనకత్వమ్ - అయమర్థోస్మాద్వాక్యాత్కథముపపాదనీయ ఇతి చేత్ - భేదపదస్య తాదృశార్థలక్షణయా, శరీరేత్యాదికం తాత్పర్యగ్రాహకమితి, అథవా భేదపదస్య ప్రాతిస్వికరూపేణ త్రివిధప్రకారతాశాలిజ్ఞానమర్థః - శరీరేంద్రియవిషయేషు భేద ఇతి వ్యుత్పత్త్యా - శరీరపదార్థనిష్ఠవిషయతానిరూపితస్యాభేదసంబంధేనైకప్రకారతాయామన్వయః - అన్యత్సర్వం పూర్వవదితి - అస్మదుక్తవాక్యార్థేప్యేషా రీతిస్సంభవతీతి బోధ్యమ్ - శరీరపదం శరీరత్వపరమ్ - ఇద్రియపదం ఇంద్రియత్వపరమ్ - విషయపదం విషయత్వపరమ్ - భేదస్సముదాయః - అభేదః పంచమ్యర్థః - యద్వా ఘటకత్వం పంచమ్యర్థః - శేషం పూర్వవదిత్యప్యాహుః - అపరేతు శరీరేంద్రియవిషయాణాం యో భేదః పరస్పరవృత్తిభేదప్రతియోగిత్వం తజ్జ్ఞానజ్ఞాప్యత్వం పంచమ్యర్థ ఇత్యాహుః, అత్రోక్తపక్షేషు బహువిచారణీయమస్తి - తత్తు ముక్తావళీవాక్యార్థనిశ్చయే విచారయిష్యతే -

*శరీరమితి*ఏతత్పదమావర్తతేఽనువర్తతేచపృథివీతి- అవచ్ఛేదకత్వం
షష్ఠ్యర్థఃఅస్మదాద్యవచ్ఛేదకంశరీరంపృథివీశరీరమిత్యన్వయః - ఇంద్రి
యంపార్థివేంద్రియంవిషయఃపార్థివవిషయః* మృత్పాషాణేతి*మృచ్చ
పాషాణశ్చమృత్పాషాణౌ-తావాదీయస్యయన్నిరూపితాదిత్వాశ్రయా
మృత్పాషాణౌ-మృత్పాషాణనిష్ఠాదిత్వనిరూపకోఽయఇతియావత్- త
థాచాత్రాదిపదస్య మృత్పాషాణనిష్ఠాదిత్వ నిరూపకేలక్షణేతిఫలితం-
నను కిన్నామాదిత్వం- నతావత్ప్రథమోత్పన్నత్వం అసంభవాత్- నా
పిప్రథమవేద్యత్వం - తస్యదుర్వచత్వాత్ - నచపార్థివవిషయవిషయక
జ్ఞానధ్వంసాసమానకాలీనజ్ఞానవిషయత్వంతత్- పార్థివవిషయవిషయక
జ్ఞానేప్రథమతో మృత్పాషాణావేవవిషయావిత్యత్ర గుర్వాజ్ఞాదేరభా
వాదితిచేత్-అత్రకేచిత్ - ఔత్సర్గికీంరీతిమనురుధ్యేద ముక్తమిత్యా
హుః-వస్తుతస్తు స్వవిషయకజ్ఞానవిషయ సముదాయ ఘటకత్వమాది
త్వం-స్వంపార్థివవిషయః-తథాచమృత్పాషాణనిష్ఠస్వవిషయకజ్ఞానవిష
యః పార్థివవిషయఇత్యర్థః-నన్వేవంపార్థివవిషయోమృత్పాషాణజలాది
రితివాక్యస్యప్రామాణ్యాపత్తిః-మృత్పాషాణజలఘటిత సముదాయవి
షయకజ్ఞానవిషయత్వస్యాపి పార్థివవిషయేసత్త్వాత్- నచోద్దేశ్యతావ
చ్ఛేదకశూన్యాఘటితత్వంసముదాయవిశేషణంవక్తవ్యమ్-తథాచమృ
త్పాషాణజలఘటితసముదాయస్యోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకీభూత పార్థివవిష
యత్వశూన్యజలఘటితత్వాన్నతథాప్రయోగఇతివాచ్యం - తథాసతిప్ర
మేయంపృథివ్యాదిరితివాక్యస్యాప్రామాణ్యాపత్తేః, ఉద్దేశ్యతావచ్ఛే
దకశూన్యాప్రసిద్ధేః - నచోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకాశ్రయత్వస్య సముదా
యఘటకతయా ప్రతిపాద్యమానపదార్థేషు విశేషణత్వాన్నాయం
దోషః - నిరుక్తసముదాయఘటకతయా ప్రతిపాద్యమానస్యజలస్యపృ
థివీత్వాశ్రయత్వాదితివాచ్యమ్- తథాపి పృథివీద్రవ్యాదిరితి వాక్య
స్య ప్రామాణ్యాపత్తేః - పృథివీత్వాశ్రయద్రవ్యఘటిత సముదాయవి

షయకజ్ఞానవిషయత్వస్య పృథివ్యాం సత్త్వాత్ - ఉచ్యతే - ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకవ్యాప్యత్వం ఘటకత్వావచ్ఛేదకతయా ప్రతిపాద్యమానధర్మవిశేషణం కర్తవ్యమ్ - తథా చ జలత్వస్య ద్రవ్యత్వస్య చ పృథివీత్వావ్యాప్యత్వాన్నోక్తదోషః - ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకవ్యాప్యత్వం చోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకసమానాధికరణభేద ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వే సత్యుద్దేశ్యతావచ్ఛేదకసామానాధికరణ్యం - తేన పృథివీ పృథివ్యాదిః గంధవదాదిరిత్యాదివాక్యస్య న ప్రామాణ్యాపత్తిరిత్యలం విస్తరేణ * అబింధనమితి * అబింధనం అబ్నిష్ఠేంధనతానిరూపకం - ఇంధనత్వం చ ప్రదీపకత్వం - ప్రదీపకత్వం చ - దహనావయవైర్దహనోత్పాదనేన సహకారిత్వం * సర్వశరీరవృత్తిరితి * సర్వావయవావచ్ఛేదేన శరీరవృత్తిరిత్యర్థః - శరీరపదం శరీరావయవపరం - వృత్తిత్వం చ - అవచ్ఛేద్యవృత్తికత్వమ్ * శరీరాంతరితి * సంచారిత్వం సంయోగవత్త్వమ్ * స చైకోపీతి * సంజ్ఞామితి సామాన్యత ఏకవచనం - ప్రాణపదం ప్రాణశబ్దపరం - అపానపదమపానశబ్దపరం, తదాదిత్వం తద్ఘటితసముదాయ విషయకజ్ఞాన విషయత్వమ్ - సంజ్ఞామిత్యత్ర ద్వితీయార్థో నిరూపితత్వం - లాభస్సంబంధః - తచ్చ వాచ్యత్వమ్ - ఆశ్రయత్వమాఖ్యాతార్థః - ఏకపదం సంజ్ఞాభేదసమానాధికరణత్వేన సంజ్ఞాభేదప్రయోజకత్వేన వా ప్రతిసంధీయమానైకత్వపరమ్, అవిరోధిత్వమపిశబ్దార్థః అపిశబ్దస్తాత్పర్యగ్రాహకః. అన్వయశ్చాన్యసంజ్ఞాయాం లాభే వా - వ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యేణ విశేష్యనిఘ్నత్వం - అథవా అపిశబ్దసమభివ్యాహృతైకశబ్దః సంజ్ఞాభేదప్రయోజకత్వేన ప్రతిసంధీయమానవస్తునస్సంజ్ఞాభేదాప్రయోజకైకత్వాశ్రయపరః - అన్వయశ్చాస్య తచ్ఛబ్దార్థే ప్రాణవాయౌ - ఉపాధిపదం ప్రాణనహేతుత్వాదిరూపప్రవృత్తినిమిత్తపరం - ప్రయోజ్యభేదాశ్రయత్వం పంచమ్యర్థః - అథవా ప్రయోజ్యత్వం పంచమ్యర్థః సంజ్ఞాపదం భిన్నసంజ్ఞాపరం - భేదే ప్రయోజ్యత్వమన్వేతి - చకారో వా

క్యాలంకారాయ * తచ్చేతి * చకారార్థః పూర్వోక్తవైలక్షణ్యం-
తచ్చ విభాజకధర్మశూన్యత్వం-తచ్చాకాశత్వవ్యాప్యపృథగ్విరుద్ధధర్మా
వ్యాపకాకాశత్వకత్వమ్- నిత్యంచేత్యత్ర చకారో వాక్యభేదస్థిరీకరణా
య * అతీతేతి * అతీతపదం అతీతశబ్దపరం, హేతుపదం జనకజ్ఞాన
విషయపరమ్- నతు జనకపరం- వ్యవహారే వ్యవహర్తవ్యస్య స్వరూప
తో హేతుత్వమానాభావాత్ * ప్రతిశరీరంభిన్న ఇతి * నను ప్రతి
శరీరంభిన్న వాక్యాత్ ప్రతిద్రవ్యం సత్తైత్యత్రేవ ప్రతిపదసమభివ్యా
హృతశరీరపదస్య శరీరత్వవ్యాపకత్వార్థకతయా శరీరత్వవ్యాపకభేద
ప్రతియోగీత్యర్థో లభ్యతే తచ్చ నఘటతే జీవాత్మన ఏకత్వేపీదృశార్థని
ర్వాహాదాత్మభేదస్య శరీరత్వవ్యాపకతాయా అక్షతేః, అత్రాహుః, శ
రీరం స్వావచ్ఛేదకశరీరం- తథాచ ప్రతిపదసమభివ్యాహృతశరీరపద
స్య స్వావచ్ఛేదకయత్కించిచ్ఛరీరభేదవ్యాపకత్వమర్థః- తస్య భేదే
న్వయః - తథాచ స్వావచ్ఛేదకయత్కించిచ్ఛరీరభేదవ్యాపక భేదప్రతి
యోగీత్యర్థః, అత్ర స్వాశ్రయశరీరత్వం వ్యాప్యతావచ్ఛేదక సంబం
ధః స్వాశ్రయావచ్ఛేదకత్వం వ్యాపకతావచ్ఛేదకసంబంధ ఇతి *ప్రత్యా
త్మనియతత్వాదితి * ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదం సకలాత్మప
రమ్, నియతపదం వ్యాపకపరం, అవచ్ఛేదకత్వం వ్యాప్యతావచ్ఛేద
కసంబంధః వ్యాపకతావచ్ఛేదకసంబంధస్సంయోగ ఇతి కేచిత్- తన్న-
ప్రతిపదవైయర్థ్యాపత్తేః- అన్యేతు ప్రతిపదసార్థక్యాయ నియతప
దం సంబద్ధపరమితి వ్యాచక్షతే, తదపి న, ఆత్మనో విభుత్వేన మనస ఏ
కత్వేపి సకలాత్మసంబంధిత్వసంభవేన తస్యాసంతత్వాసాధకత్వాత్-
ఆత్మపదం శరీరపరంనియతపదంసంబద్ధపరం-నచాకాశస్యాపి సర్వశరీర
సంబద్ధత్వాదానంత్యవ్యభిచార ఇతి వాచ్యమ్-సర్వశరీరానుయోగికసం
యోగప్రతియోగిత్వస్య వివక్షితత్వాత్, కథమితిచేత్, నిపూర్వకయమ
ధాతోస్సంయోగోర్థః, క్తప్రత్యయార్థః ప్రతియోగిత్వం-ఆత్మపదార్థ

స్య శరీరస్యస్వానుయోగిత్వసంబంధేన సంయోగేఽన్వయఇత్యపరే,త
దపి సర్వశరీరానుయోగికసంయోగవ్యక్తేరప్రసిద్ధేశ్చింత్యం, అన్యేతు
ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదం శరీరత్వపరం- నియతత్వం వ్యాపక
త్వం, తథాచ శరీరత్వవ్యాపకత్వమిత్యప్యాహుః-తదప్యసత్, కస్యా
పి మనసశ్శరీరత్వవ్యాపకత్వాభావాదప్రసిద్ధేః - కేనచిద్రూపేణవ్యా
పకత్వోక్తావతిప్రసక్తేః- ఇతరేతు ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదం
శరీరత్వపరంనియతపదం వ్యాపకతావచ్ఛేదకమనస్త్వాశ్రయపరమిత్యా
హుః, తదసత్- ప్రతిపదానర్థక్యాపత్తేః, ఆత్మపదస్య శరీరత్వే లక్ష
ణాతాత్పర్యగ్రాహకతాయాః ప్రతిపదేఽసిద్ధేః, వయంతు బ్రూమః-
యావంతఆత్మానస్తావతాంమనసాంవాచ్యత్వాదనంతత్వమితి విశిష్టార్థః
తల్లాభఃకథమితిచేదిత్థం- ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదం ప్రాతిస్వి
కతత్తద్వ్యక్తిత్వావచ్ఛిన్నాత్మవ్యక్తిపరమ్, తన్నియతత్వంతదన్యా
సంబంధిత్వం, తచ్చ తదన్యసమవేతజ్ఞానాజనకత్వం - తథాచస్వాజన్య
జ్ఞానాశ్రయయత్కించిదాత్మభిన్నసమవేతజ్ఞాపకత్వాదిత్యర్థః- ఏకైక
స్య మనస ఇతి శేషః, జ్ఞానజ్ఞాప్యత్వంపంచమ్యర్థః అనంతత్వేఽన్వేతి,
యద్వా ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదస్య స్వజన్యజ్ఞానసమవాయి
యత్కించిదాత్మభేదవ్యాపకత్వమర్థః,నియతత్వంభిన్నత్వం భేదప్ర
తియోగిత్వం అత్ర వ్యాప్యతావచ్ఛేదక సంబంధస్స్వాశ్రయాత్మత్వం,
వ్యాపకతావచ్ఛేదకసంబంధస్స్వాశ్రయజన్యజ్ఞానసమవాయిత్వం-తథా
చ స్వజన్యజ్ఞాన సమవాయియత్కించిదాత్మభేదవ్యాపకభేదప్రతియో
గిత్వాదితిపర్యవసితోఽర్థః, కేచిత్తుప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదస్య
ఆత్మవృత్తిసంఖ్యాసజాతీయమర్థః-నియతత్వంసంఖ్యావత్త్వం. తథా
చాత్మవృత్తిసంఖ్యాసజాతీయసంఖ్యావత్త్వాదిత్యర్థః- నను మనసాన
న్తత్వాభావేపి సంఖ్యాత్వేన రూపేణాత్మవృత్తిసంఖ్యాసజాతీయ సం
ఖ్యావత్త్వం మనస్యక్షతం, నచ సంఖ్యాత్వవ్యాప్యజాత్యాసాజాత్యం

వివక్షితమితి వాచ్యం, ఆత్మన్యేకత్వస్యాపిసత్త్వేన మనస ఏకత్వేపి సం
ఖ్యాత్వవ్యాప్యజాత్యానకత్వత్వేనాత్మనిష్ఠసంఖ్యాసజాతీయ సంఖ్యాన
త్త్వస్యసంభవాత్ - అథబహుత్వత్వేనరూపేణసాజాత్యంవివక్షితం, నచ
మనసస్త్రిచతుష్ట్వేప్యాత్మనిష్ఠసంఖ్యాసాజాత్యంసంభవతి, త్రిత్వాదిస
కలసంఖ్యాసాధారణబహుత్వత్వస్యైకత్వాదితి నాస్యానంత్యసాధకత్వ
మితివాచ్యం- బహుత్వత్వవ్యాప్యజాత్యాసాజాత్యస్యవివక్షితత్వాదితి
చేత్, ఆత్మని త్రిత్వస్యాపిసత్త్వేన బహుత్వత్వవ్యాప్యజాత్యా త్రిత్వ
త్వేనాత్మవృత్తిసంఖ్యా సాజాత్యసంభవేన తస్యమనోనంతత్వాసాధక
త్వాత్ - ఉచ్యతే - ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదస్యాత్మత్వవ్యాపక
సంఖ్యాసజాతీయమర్థః - సాజాత్యంచ బహుత్వత్వవ్యాప్యజాత్యేతి
నానుపపత్తిః, నచమనసఏకత్వేప్యాత్మమనస్సాధారణసంఖ్యామాదా
య నిరుక్తహేతోస్సంభవఇతివాచ్యం, తాదృశ సంఖ్యాసజాతీయసం
ఖ్యాపర్యాప్త్యనధికరణత్వస్య వివక్షితత్వాదితివదంతి* అనంతమితి* ప
దార్థత్వసంఖ్యాపర్యాప్త్యధికరణమితిచేత్ -అక్షిణీనిమీల్యశ్రోత్రేనిరు
ధ్యవాచంయచ్ఛంతి, నవిద్యతేంతోయస్యేతిబహువ్రీహివిరోధాత్
నచబహువ్రీహావుత్తరపదలక్షణాయాస్త్వీయాపివాచ్యతయామమాపిల
క్షణాస్త్వితివాచ్యం, విగ్రహవాక్యాద్యాదృశార్థస్యయాదృశవిశేషణవి
శేష్యభావాపన్నస్యబోధః, బహువ్రీహావుత్తరపదాత్తాదృశవిశేషణవి
శేష్యభావవిపరీతవిశేషణవిశేష్యభావాపన్నస్య తాదృశార్థస్యైవలక్షణ
యాబోధస్యవ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వాత్ -అత్రకేచిత్, అంతః, పరార్ధత్వన్యూన
సంఖ్యా, తచ్ఛూన్యత్వమనంతత్వం, ననుకిమిదంపరార్ధత్వసఙ్ఖ్యాన్యూన
త్వం నతావత్పరార్ధత్వసమానాధికరణభేద ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వే
సతిపరార్ధత్వసంఖ్యాసమానాధికరణత్వం, పరార్ధత్వసఙ్ఖ్యాయాఅపిప
రార్ధత్వసమానాధికరణప్రత్యేకవృత్తిభేద ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వేన
బాధాపత్తేః, నచపరార్ధత్వసఙ్ఖ్యాపర్యాప్త్యధికరణవృత్తిభేద ప్రతియోగి

తావచ్ఛేదకత్వంవివక్షితం, పరార్ధత్వసంఖ్యాపర్యాప్త్యధికరణ పరార్ధత్వసంఖ్యావద్భేదస్యాసత్త్వాన్న దోష ఇతి వాచ్యం, తర్హి తాదృశసంఖ్యాయా అప్రసిద్ధ్యాపత్తేః, ద్విత్వాదిసంఖ్యావద్భేదస్యాపి పరార్ధత్వపర్యాప్త్యధికరణేఽసత్త్వాత్, ఏకదేశవృత్తేరవ్యాసజ్యవృత్తిధర్మావచ్ఛేదేన వర్తమానభేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకతాయా భట్టాచార్యస్యాసమ్మతత్వాత్ - యదిచోభయం నైకమితి ప్రతీతేస్సర్వజనసిద్ధత్వాదితిమతమాశ్రిత్య సమర్థ్యతే తథాపీదృశద్విత్వాదిసంఖ్యాశూన్యత్వస్య మనస్యభావేన బాధో దుర్వార ఏవేతి చేన్న, తాదృశసంఖ్యాపర్యాప్త్యనధికరణత్వస్య వివక్షితత్వాత్ - ఆత్మమనస్సు పరార్ధన్యూనసంఖ్యాయాః కస్యా అపి పర్యాప్త్యధికరణత్వాభావేన బాధాభావాదితి వదంతి, అన్యేతు, అంతః, సంఖ్యాత్వవ్యాప్యధర్మావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితాస్మదాదినిశ్చయవిశేష్యత్వం తచ్ఛూన్యత్వమానంత్యమితి ప్రాహుః * అథాస్వరేతి * రూపమిత్యనుషజ్యతే - వృత్తిస్సప్తమ్యర్థః, జలవృత్తిరూపం అథాస్వరశుక్లమిత్యన్వయః, నను "గుణే శుక్లాదయః పుంసి" ఇతి గుణవాచకశుక్లశబ్దస్య పుల్లింగత్వాచ్ఛుక్లమితి నపుంసకనిర్దేశోఽనుచిత ఇతి చేన్న - తాదృశనియమస్య నియత స్త్రీలింగభిన్నలింగకవిశేష్యవాచకపదాసమభివ్యాహారవిషయత్వాత్, నన్వత్ర కింపిత్థాదీనామాజ్ఞానియామికా సకించిత్ప్రమాణమితి చేన్న, ఆరోపితనీలరూపస్య కందళీకారమతే తమస్త్వాపాదికాయా నీలం తమశ్చలతీతి ప్రతీతేః కాగతిరిత్యాశంక్య తమశ్శబ్దస్య నపుంసకత్వాదితి శశధరసమాధానస్యైవ ప్రమాణత్వాత్, నన్వేవం తుల్యయుక్త్యా "శీతం గుణే" ఇతి గుణవాచకశీతశబ్దస్య నపుంసకలింగస్యాపి నియత స్త్రీలింగభిన్నలింగకవిశేష్యవాచకపదాసమభివ్యాహారవిషయతయా శీతం జల ఇత్యత్రాప్యుక్తరీత్యా శాబ్దబోధోపపత్తయే స్పర్శశబ్దస్యానువర్తనీయతయా శీతో జల ఇత్యేవ ప్రయోగస్స్యాదితి చేన్న, తత్ర స్పర్శశబ్దోఽనువర్తనీ

ఘటఏవేత్యత్ర శాబ్దనియమాభావాత్ * రూపాదిచతుష్టయమితి * న
ను కథమత్రాన్వయః అత్ర కేచిత్, రూపమాదిర్యస్యతత్, ఆదిత్వంచఘట
కత్వం- తథాచ రూపపదసమభివ్యాహృతాదిపదస్య రూపఘటితలక్ష
ణా - చతుఃపదంచతుష్ట్వవత్పరం, తయోస్సముదాయోఽర్థః, ఆదిప
దార్థస్యసముదాయేఽభేదేనాన్వయః, చతుష్ట్వమపేక్షాబుద్ధివిశే
షవిషయత్వం, తథాచరూపఘటితచతుష్టయమిత్యాహుః, తన్న-రూ
పమాదిర్యేషాం తే రూపాదయః, రూపాదీనాంచతుష్టయమితి విగ్రహ
విరోధాత్, వ్యస్తేనసతా యత్పదేనయాదృశానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టేన
యాదృశవిశిష్టార్థస్యబోధః, తత్పురుషఘటకపూర్వపదేనసతాతత్పదే
న తాదృశానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టేనలక్షణయా తాదృశవిశిష్టసంబంధిబో
ధస్యైవ ప్రామాణికత్వాత్- పరంతు రూపపద సమభివ్యాహృతాది
పదస్య రూపఘటితసముదాయవిషయకజ్ఞానవిషయేలక్షణా, ప్రకృతే
చ తత్సంబంధినిలక్షణా - తస్యాభేదేన చతుష్టయేన్వయఇతి యుక్తం-
* పృథివ్యామితి * వృత్తిత్వం- సప్తమ్యర్థః, పృథివీవృత్తిరూపాది
చతుష్టయంపాకజమిత్యన్వయః- పాకపదం- పాకావయవగుణాన్యతర
పరం, అనిత్యమిత్యతఃప్రాక్ అతఇత్యధ్యాహారః, పాకజత్వాదిత్యర్థః
ప్రయోజ్యత్వంపంచమ్యర్థః, నిత్యత్వాభావేన్వేతి * అన్యత్రేతి * పృ
థివీభిన్న ఇత్యర్థః, వృత్తిత్వం త్రలర్థః- అనువృత్తరూపాదిచతుష్ట
యపదార్థేన్వేతి-నచ రూపాదిచతుష్ట్వవత్సముదాయస్య పృథివీభి
న్నవృత్తిత్వాభావాదసంగతిరితివాచ్యం, అనువృత్తచతుష్టయపదస్య
చతుష్టయఘటకపరత్వాత్ - తథాచరూపాదిచతుష్టయఘటకం పాకజ
భిన్నమిత్యర్థః, నిత్యమనిత్యంచేత్యతఃప్రాక్-అతఇత్యధ్యాహారః- అపా
కజత్వాదిత్యర్థః, నను నిత్యస్యానిత్యస్యచాభేదేనైకత్రద్వయమితి
రీత్యా రూపాదిచతుష్టయేన్వయోనసంభవతి - ఉభయాభిన్నస్యాప్రసి
ద్ధేః, నిత్యపదస్యానిత్యపదస్యవాన్యతరత్వావచ్ఛిన్నేలక్షణాయామద్వై

శ్యాసిద్ధేః, వినిగమనావిరహేణ నిత్యపదస్యానిత్యపదస్యచ లక్షణాకల్పనాపత్త్యానిత్యానిత్యాన్యతరత్వావచ్ఛిన్నస్యవారద్వయం భానాపత్తిశ్చేతి చేత్, అత్ర కేచిత్ చకారో వాక్యభేదద్యోతకః; తథాచ పృథివీభిన్నవృత్తిరూపాదికం నిత్యమిత్యేకం వాక్యం - పృథివీభిన్నవృత్తిరూపాదిక మనిత్యమిత్యేకం వాక్యం- అత ఇత్యస్య వాక్యద్వయేప్యధ్యాహారః- ప్రయోజ్యత్వం తసేరర్థః - తచ్చ విరోధిత్వం జ్ఞాప్యత్వం వా, యత్కించిదితి వాక్యద్వయేప్యధ్యాహార్యం- తచ్చ ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకవ్యాపకత్వస్య విధేయభానాభావసూచనాయ-నాతో బాధః- యత్కించిత్త్వవిశేషితమేవ వోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకం యత్కించిత్త్వం ప్రాతీతిక స్వరూపసంబంధ విశేషఇత్యాహుః - వయంతు నిత్యమనిత్యం చేత్యనంతరం ద్వివిధమితి వాక్యం పూరయిత్వా-సాద్వివిధా నిత్యానిత్యా చేత్యత్రైవోపపాదయామః * ఏకత్వాదిపరార్థపర్యంతేతి * ఏకత్వమాదిర్యస్యాస్సా- పరార్థం పర్యంతో యస్యాస్సా తథా - అత్రాదిత్వం నస్వవిషయకజ్ఞాన విషయసముదాయఘటకత్వ విశిష్టసంఖ్యాత్వాశ్రయత్వమాత్రం- పరార్ధాదావితి ప్రయోగాపత్తేః, నచ ప్రథమోపస్థితత్వవిశేషితం తదేవాదిత్వం - ఏవం చరమోపస్థితత్వవిశేషితం తదేవపర్యంతత్వమితి వాచ్యం-ప్రథమమేకత్వమేవజ్ఞాయతే - చరమం పరార్థత్వమేవేత్యత్ర శాస్త్రనియమాభావాత్ - నచ ప్రథమత్వేనోపస్థితత్వం చరమత్వేనోపస్థితత్వమేవ విశేషణమితి వాచ్యం- తాదృశప్రథమత్వచరమత్వయోర్దుర్జ్ఞేయత్వాత్ - సుజ్ఞేయత్వే తయోరేవాదిత్వపర్యంతత్వరూపతాసంభవేనోపస్థితత్వరూపవిశేషణవైయర్థ్యాదితి చేత్ - అత్ర కేచిత్ - ప్రథమోపస్థితత్వమేవాదిత్వం - చరమోపస్థితత్వమేవపర్యంతత్వం ఇదం చౌత్సర్గికం రీతిమనుసృత్యేత్యాహుః - అన్యేతు స్వవిషయకజ్ఞానవిషయసముదాయఘటక సంఖ్యాత్వాశ్రయ వ్యాపకత్వాభావవిశిష్టస్వవిషయకజ్ఞానవిషయ సముదాయఘటకత్వవిశిష్ట సం

ఖ్యాత్వాశ్రయత్వమాదిత్వం-వ్యాపకత్వాభావేత్యత్రాభిధానం విహాయై
తదేవపర్యంతత్వం - నచాత్రవ్యాపకత్వం యదితాదృశసముదాయఘ
టకయత్కించిన్నిరూపితంవివక్షితం-తదైకత్వస్యాపిపర్యంతత్వాపత్తిః-
తస్యాపిస్వాత్మక యత్కించిద్వ్యాపకత్వాత్ - స్వభిన్నత్వస్యవ్యా
పకతానిరూపక విశేషణత్వేన తద్వారణేపి ద్విత్వాదేరేకత్వాదిరూ
పయత్కించిత్తాదృశవ్యాపకత్వాత్ - యదిచ తాదృశసముదాయఘటక
యావన్నిరూపితం వివక్షితం-తదాపరార్ధస్యాపితదనుపపత్తిః-అపే
క్షాబుద్ధిజన్యస్య పరార్ధస్యపదసమానకాలీన యత్కించిద్ఘటాద్యుత్ప
న్నద్విత్వాద్యవ్యాపకత్వాదితివాచ్యం- ఏకత్వమేకత్వత్వం తత్రాదిత్వ
మాదితావచ్ఛేదకత్వం - తచ్చ నిరుక్తవ్యాపక తానవచ్ఛేదకత్వే
సతి-తాదృశసముదాయఘటకతావచ్ఛేదకత్వేసతిసంఖ్యావృత్తిత్వం,
ఏవం, పరార్ధత్వం పరార్ధత్వత్వం-తత్రపర్యంతత్వం- పర్యంతతావ
చ్ఛేదకత్వం-తచ్చవ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వఘటితముక్తమేవ-వ్యాప్యతా
వచ్ఛేదకసంబంధః పర్యాప్తిఃవ్యాపకతావచ్ఛేదక సబన్ధస్సమవాయః
ద్విత్వాదిపర్యాప్త్యధికరణే సమవాయేనైక త్వాభావాదేకత్వత్వస్యా
దితావచ్ఛేదకత్వం-ఈశ్వరాపేక్షాబుద్ధివశాద్ధారానాహిపరార్ధస్య
జగత్యుత్పత్త్యాపరార్ధత్వస్య సకలసంఖ్యావ్యాపక తావచ్ఛేదకత్వం
సకలానాం సంఖ్యానాం ప్రత్యేకాధికరణవృత్తితావచ్ఛేదకత్వాభావః
వ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వస్థానే నివేశ్యః - తాదృశవృత్తితావచ్ఛేదకత్వం
వ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వస్థానే నివేశ్యమితితున- అనంతానాంతాసాంత
త్తద్వ్యక్తిత్వేన దుర్జ్ఞేయత్వాదిత్యాహుః- తాదృశసముదాయఘటక
తావచ్ఛేదకానియావంతి ద్విత్వత్వాదీని ప్రత్యేకంతదవచ్ఛిన్నాధిక
రణవృత్తితావచ్ఛేదకత్వం నివేశ్యాత్యంతందుర్జ్ఞేయతాంనిరస్యంతి కేచి
త్ ❋ ద్విత్వాదికంతు సర్వత్రానిత్యమితి ❋ సర్వత్ర సర్వవృత్తిద్వి
త్వాదికమిత్యన్వయః సర్వపదం-సర్వద్రవ్యపరమ్ - నాతోద్విత్వాదే

గుణవృత్తిత్వాభావాదబాధ ఇత్యాహుః - కస్యాపి ద్విత్వాదేస్సర్వద్రవ్యవృత్తిత్వాభావాత్ - ద్విత్వాదిపదాన్నిత్యగతద్విత్వాదిత్వేనానిత్యగతద్విత్వాదిత్వేన చ వారద్వయం భానం - సర్వత్రపదం తాత్పర్యగ్రాహకమిత్యపరే, తన్న - ఉభయత్వావచ్ఛిన్నే సకృదనిత్యత్వాన్వయబాధాత్ - అసకృదన్వయే వాక్యభేదాపత్తేః - అనిత్యపదం ద్విత్వవ్యాపకానిత్యత్వావచ్ఛిన్నపరం - సర్వత్రపదం తాత్పర్యగ్రాహకమిత్యన్యే, తన్న - ఏవకారవైయర్థ్యాపత్తేః - తస్యోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకవ్యాపకత్వార్థకత్వాత్ - వయంతు బ్రూమః - సర్వపదం నిత్యానిత్యాన్యతరపరమ్, వృత్తిత్వం త్రలర్థః - తథాచ నిత్యానిత్యాన్యతరవృత్తిద్విత్వవ్యాపకానిత్యత్వవదభిన్నం నిత్యానిత్యాన్యతరవృత్తిత్వాదికమిత్యన్వయబోధ ఇతి * ధ్వన్యాత్మకో భేర్యాదావితి * అవచ్ఛేదకత్వం సప్తమ్యర్థః, శబ్ద ఇత్యనుషజ్యతే * సైవ ప్రమేత్యుచ్యత ఇతి * ఆనుపూర్వ్యవచ్ఛిన్నం ప్రమాపదస్యార్థః, ఇతెరభేదః - వచేర్వాక్యం బోధ్యత్వమాఖ్యాతార్థః * యత్సమవేతమితి * నను సమవేతత్వం సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వమ్ - తథాచ కార్యం యన్నిరూపితసమవాయసమ్బంధావచ్ఛిన్నవృత్తితాశ్రయీభూతం సదుత్పద్యత ఇతి లభ్యతే - తచ్చనోపపద్యతే యతస్సర్వం కార్యముత్పన్నం సదేవ సమవైతి - నతు సమవేతం సదేవోత్పద్యతే - నచాత్ర కోఽపి విశేష ఇతి వాచ్యమ్ - సమవేతం సదుత్పద్యత ఇత్యుక్తౌ - సమవేతత్వస్యోత్పత్తిప్రయోజకత్వలాభాత్ - తత్కథమితి చేత్, సత్పదసమభివ్యాహృతసమవేతపదార్థస్య సమవేతత్వప్రయోజ్యత్వస్యోత్పత్తావన్వయాత్ - సమవేతత్వకాలీనత్వమేవ సత్పదసమభివ్యాహృతసమవేతపదార్థః కింనస్యాదితి చేన్న - ఘటో రూపవానాసన్నవలోక్యతే - చైత్రస్స్వర్గమిచ్ఛన్ జ్యోతిష్టోమం కరోతి - హస్తినం పశ్యన్హస్తిపకం స్మరతి - ధూమం పశ్యన్నగ్నిమున్నయతి - పదం గృహ్ణన్ ఘటం బుధ్యతీత్యాదౌ సర్వత్ర తత్సమానకాలీనత్వమాత్రబో

ధోపగమే-ఘటోవలోక్యమానస్సన్ రూపవాన్ - చైత్రః జ్యోతిష్టో
మంకుర్వన్ స్వర్గమిచ్ఛతి - హస్తిపకం స్మరన్హస్తినంపశ్యతి- వహ్ని
మున్నయన్ ధూమంపరామృశతి- ఘటంగృహ్ణన్ పదం శృణోతీత్యా
దివాక్యానాం ప్రామాణ్యాపత్తేః - అతఃప్రయోజ్యత్వమేవార్థః - ప్ర
యోజ్యత్వంచోత్తరకాలీనత్వమేవ, తేన ఆసీనశ్శృణోతి-శయానోవ
క్తీత్యాదౌ శ్రవణవచనాదౌ ఆసనశయనాదిప్రయోజ్యత్వాభావేపిన
క్షతిః-తథాచాద్యక్షణ సంబంధరూపాయాముత్పత్తౌ సమవేతత్వోత్త
రకాలీనత్వాభావాదిదం వాక్యమప్రమాణమ్- నచోత్తరకాలీనత్వంయ
ద్యర్థః- తదా ఉత్పన్నం సమవైతీతినోపపద్యతే రూపాదీనాముత్ప
త్తిక్షణఏవఘటాదౌ సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వాంగీకారా
త్ -అన్యథా తృతీయక్షణే ఘటాదీనాం చాక్షుషానుపపత్తిరితివాచ్యం
ఉత్తరకాలీనత్వముత్తరక్షణవృత్తిత్వం-తచ్చ తత్సమానక్షణే తదుత్తర
క్షణేచవర్తమానస్య సమవేతత్వస్యాక్షతం- అతఏవ ముఖం వ్యాదా
య నిద్రాతీత్యాదౌ ముఖవ్యాదానోత్తరకాలీనత్వం నిద్రాయామ
క్షతమితి- వస్తుతస్తు ప్రయోజ్యత్వేనిరూఢలక్షణా - ఉత్తరకాలీనత్వే
స్వారసికలక్షణా, ఉత్తరకాలీనత్వే యదినిరూఢలక్షణాస్యాత్ -తదాఆ
సీనస్సన్ స్వర్గమిచ్ఛతీత్యాదిప్రయోగాపత్తేః-స్వారసికలక్షణాయాః
ప్రయోగబలకల్ప్యత్వాన్నానుపపత్తిః, యదితు తేషామిష్యతేప్రా
మాణ్యం నప్రైః-తదాత్రైవ నిరూఢలక్షణాస్యాత్ - తథాచేదమప్ర
మాణమితి, అత్ర కేచిత్ - యత్సమవేతమితి- అత్రయస్మిన్ సమవైష్య
దిత్యర్థః - తథాచ భవిష్యదర్థకప్రత్యయసమభివ్యాహృతసత్పదస్య
పూర్వకాలీనత్వం ప్రయోజకత్వంవార్థః- యథాస్వర్గంప్రాప్స్యన్
జ్యోతిష్టోమంకరోతి- వహ్నిమున్నయిష్యన్ లింగంపరామృశతీత్యా
దౌ స్వర్గంప్రతిప్రయోజకత్వం జ్యోతిష్టోమకృతౌ- వహ్న్యనుమి
తిప్రయోజకత్వం ధూమపరామర్శేచ బోధ్యతే - తథాత్రాపిసమవే

తత్ప్రయోజకత్వం తత్పూర్వకాలీనత్వంవా ఉత్పత్తౌబోధ్యత ఇత్యా
హుః, తన్న, ఉత్పత్తికాలఏవ సమవేతత్వసంభవేన తత్ప్రయోజకత్వ
స్య తత్పూర్వకాలీనత్వస్యవా- ఉత్పత్తావసమ్భవాత్ - అన్యథా - ఆసీ
న్నోవక్ష్యమాణోప క్రియాప్రవక్తేః అత్రోచ్యతే- కా
ర్యపదం వస్తుపరమ్ - యత్సమవేతత్వంచోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకకోటిప్రవి
ష్టం యత్సమవేతత్వంచ ప్రకృతే సయన్నిరూపితసమవాయసంబంధా
వచ్ఛిన్నవృత్తిత్వం-కింతుయదనుయోగికసమవాయవత్త్వం-తద్వత్త్వం
చ ప్రతియోగితాసంబంధేన - తథాచప్రతియోగితాసంబంధేన యద
నుయోగికసమవాయవదితిపర్యవసితమ్-ఉత్పద్యతఇతివిధేయమ్-ఉత్పూ
ర్వకపదధాతోరుత్పత్తిరర్థః-ఉత్పత్తిశ్చప్రకృతేకార్యత్వంఆఖ్యాతార్థ
ఆశ్రయత్వమ్-తచ్చేహసంబంధతయావివక్షితం - తథాచాశ్రయతయా
కార్యత్వంవిధేయమితిఫలితమ్ - ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదక విధేయయోరవ
చ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావస్యవ్యాప్తిసిద్ధత్వాత్కార్యత్వేయదనుయోగికస
మవాయసమ్బంధావచ్ఛిన్నత్వంలభ్యతే - కార్యమిత్యస్యయద్వృత్త్యాదిః
సమవాయికారణమిత్యస్య తత్కార్యంప్రతీత్యాదిః-తథాచయదనుయో
గికసమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నకార్యతాశ్రయీభూతం యత్కార్యం
తత్కార్యంప్రతి తత్ సమవాయికారణమిత్యర్థః ఫలితఇతినకాచిద
నుపపత్తిః-అసమవాయికారణంలక్షయతి * కార్యేణేతి * కార్యకా
రణపదే స్వకార్యస్వకార్యసమవాయికారణపరే- నను కథమత్ర విశిష్ట
వాక్యార్థః- అత్రకేచిత్ - వాక్యార్థోఽన్యతరత్ - తత్త్వంచ- అన్యో
న్యాభావద్వయావచ్ఛిన్నాన్యోన్యాభావవత్త్వం, అన్యోన్యాభావద్వ
యే కార్యస్య కారణస్య చానుయోగితాసంబంధేనాన్వయః, యదిచా
న్యోన్యాభావ ద్వయేఽనుయోగితా సమ్బంధేన స్వకార్యతావచ్ఛేద
కావచ్ఛిన్నస్య స్వకార్యసమవాయి కారణతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్య
చాన్వయోపగమే - స్వకార్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకా

న్యోన్యాభావే స్వకార్యసమవాయికారణతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతి
యోగితాకత్వస్య స్వకార్యసమవాయికారణతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్ర
తియోగితాకాన్యోన్యాభావేచ స్వకార్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రతి
యోగితాకత్వస్యాభావేన పృథివీజలోభయం గంధస్నేహవదితివాక్యవ
దుక్తవాక్యస్యాప్రామాణ్యాపత్తేః-కించ యద్యత్రవాపదార్థతావచ్ఛే
దకం అన్యోన్యాభావద్వయావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావ
వత్త్వమ్, తదాఽప్రసిద్ధిః, జగత్యేవయత్కించిదన్యోన్యాభావ ద్వయ
వత్త్వేన తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావాప్రసిద్ధేరితి విభా
వ్యతే-తదా వాకారస్యఖండశక్తిరన్యోన్యాభావేఽవచ్ఛిన్నప్రతియో
గితాకత్వే ఆశ్రయత్వేచ, తతః అన్యోన్యాభావస్య యత్ర ప్రతియో
గిన స్తదన్వయినోద్విత్వమ్, తత్ర వారద్వయమవచ్ఛిన్నవిశేషణతయా
భానః ఏవం త్రిత్వాదౌ వారత్రయాదికంబోధ్యమ్ - సర్వత్రావచ్ఛి
న్నప్రతియోగితాకత్వవిశేష్యతయాసకృద్భానమ్, తథాచ కార్యప్రతి
యోగికాన్యోన్యాభావకారణప్రతియోగికాన్యోన్యాభావైతద్వయావ
చ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావాశ్రయస్య లాభాన్నానుపపత్తిః
అథాత్ర కార్యకారణవాచకపదోత్తరతృతీయావైయర్థ్యమ్,తదర్థాభా
వాత్, నచ తస్యాఏవ ప్రతియోగిత్వమనుయోగిత్వం వార్థః తస్యైవా
న్యోన్యాభావేన్వయఇతివాచ్యం-ఘటః పటోవావర్తతఇత్యాదౌయ
థా ఘటపటాభ్యాంవిభక్త్యర్థ మద్వారీకృత్యైవ సాక్షాద్వాకారా
ర్థేఽన్యోన్యాభావేన్వయః తథాత్రాప్యన్వయసమ్భవేన తద్వైయ
ర్థ్యస్యదుర్వారత్వాదితి చేన్న - తస్యాశ్శబ్దసాధుత్వార్థకత్వాత్ -న
చ తథాసతి ఘటః పటోవావర్తతఇత్యత్రాపితృతీయాపత్తిరితివాచ్యం
భ్రాంతోఽసి- వాకారాసమభివ్యాహారదశాయాంయాదృశప్రకృత్యర్థా
న్వితయాదృశవిభక్త్యర్థస్య యాదృశార్థేనాన్వయః, వాకారసమభి
వ్యాహారదశాయాం తాదృశప్రకృత్యర్థాన్వితవాకారార్థస్య తాదృ

శవిభక్త్యర్థత్వోపలక్షితసంబంధేన తాదృశపదార్థేన్వయో, తాదృశ ప్రకృతిపద సమభివ్యాహృతతాదృశ విభక్తిసమభివ్యాహృతవాకార సమభివ్యాహృతతాదృశపదజ్ఞానస్య కారణత్వోపగమేన ప్రకృతేవా కారసమభివ్యాహారవిరహదశాయాం కార్యకారణవాచకపదోత్తరతృ తీయార్థనిరూపితత్వస్యసహపదసమభివ్యాహృత సమవేతపదార్థై కదేశే సమవేతత్వే సామానాధికరణ్య అన్వయేన వాకారసమభి వ్యాహారదశాయాం కార్యకారణాన్వితాన్యోన్యాభావద్వయావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావాశ్రయరూప వాకారార్థస్య నిరూపి తత్వసంబంధేన సహపదసమభివ్యాహృత సమవేతపదార్థైకదేశే సామానాధికరణ్యాన్వయస్యవక్తవ్యతయాతాదృశతృతీయాయా ఆవశ్య కత్వాత్ ఘటఃపటోవావర్తత ఇత్యత్రతు వాకార సమభివ్యాహారవిర హదశాయామపితృతీయాద్యనపేక్షణేనానుపపత్త్యభావాదితివదంతి- తన్నందం-చాదీనాం వాచకతాయాస్సిద్ధాంతవిరుద్ధత్వాత్-అథతర్హి కార్యపదస్య కారణపదస్యవా కార్యకారణాన్యతరలక్షణాస్తు - ఇతర పదంతాత్పర్యగ్రాహకం, వాకారోపిద్యోతకః - లక్షణాతాత్పర్యగ్రా హకతాయా ఏవ ద్యోతకత్వపదార్థత్వాదితిచేత్తథాసతి కార్యపదస్య లక్షణాస్వీక్రియతే కారణపదస్యవేత్యత్రవినిగమనా విరహేణోభయో రపి లక్షణాస్వీకారాపత్త్యా కార్యకారణాన్యతరత్వావచ్ఛిన్నస్యవార ద్వయంభానాపత్తిరితి ప్రాప్తే - బ్రూమః - వాకారస్య స్వావ్యవహిత పూర్వవృత్తిపదఏవ లక్షణాతాత్పర్యగ్రాహకత్వం - నతు వ్యవహితే, కార్యేణవాకారణేనవేత్యుభయత్రాపివాకారసమభివ్యాహారస్త్వప్రా మాణికః, తథాచ ప్రకృతే కార్యపదం తాత్పర్యగ్రాహకమ్- కారణ పదం కార్యకారణాన్యతరలాక్షణికమ్, వాకారోద్యోతకః, తృతీయార్థో నిరూపితత్వమ్- ఏకపదం యత్కించిత్పరమ్- యత్కించిత్త్వం స్వరూ పసమ్బంధవిశేషస్తద్వ్యక్తిత్వంవా - అర్థపదోత్తరసప్తమ్యాః ఘటి

తత్త్వమవచ్ఛేదకత్వంవార్థః-సహపదసమభివ్యాహృత సమవేతపదం సమవాయద్వయఘటితసామానాధికరణ్యవిశిష్టపరమ్- తస్యచ కారణ పదార్థే కారణత్వేనాన్వయః-అసమవాయికారణమితి భావప్రధానోని ర్దేశః-తథాచ కార్యకారణాన్యతరనిరూపితయత్కించిదర్థఘటితసా మానాధికరణ్యవిశిష్టకారణత్వమసమవాయికారణత్వమిత్యర్థః- స్వా ధికరణవృత్తిత్వరూపసామానాధికరణ్యస్యాధికరణవిధయాయత్కించి దర్థస్య ఘటకత్వాత్తస్య తద్ఘటితత్వమితిబోధ్యమ్, అత్రకేచిత్-కా రణపదం కార్యకారణాన్యతరలక్షకం తృతీయార్థోనిరూపితత్వం-స హపదార్థోధికరణం-తదేకదేశేధికరణత్వే వ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యాత్తృ తీయార్థనిరూపితత్వాన్వయః - అధికరణస్యాభేదసంబంధేన యత్కిం చిదర్థేన్వయః - అర్థపదోత్తరసప్తమ్యానిరూపితత్వమర్థః- స మవేతం సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తిమత్ - తదేకదేశసమవేత త్వే నిరూపితత్వాన్వయః-తథాచ కార్యకారణాన్యతర నిరూపితాధిక రణతావదభిన్న యత్కించిదర్థనిరూపిత సమవాయసంబంధావచ్ఛి న్నవృత్తిత్వవిశిష్టకారణత్వమసమవాయికారణత్వమిత్యర్థ ఇత్యాహుః తత్తు సమీచీనమేవ ప్రతిభాతి-అవ్యయనిపాతాతిరిక్తనామార్థస్యైవ నామార్థేఽభేదసంబంధేనాన్వయస్య వ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వాత్- నచాధి కరణత్వమేవ సహపదార్థః-తస్యాశ్రయతాసంబంధేనార్థపదార్థే న్వయ ఇతి వాచ్యమ్- ఏకస్మిన్నర్థ ఇతిపదద్వయం వినాకృత్య- యదా కార్యేణ కారణేనవా సహసమవేతత్వే సతీత్యేతావన్మాత్రం ప్రయుజ్య తే తదా తాదృశవాక్యస్యాపి యోగ్యతాయాస్సర్వమత సిద్ధత్వేనతత్ర సహపదార్థాధికరణతాయాః అశ్రియతయాన్వయ యోగ్యపదార్థా నుపస్థిత్యా అప్రామాణ్యాపత్తేః-అథ తత్ర సహపదార్థోధికరణమేవ తస్య నిరూపితత్వ సంబంధేన సమవేతత్వేన్వయః- అథవాధికరణత్వ మేవార్థః-తస్యచ స్వాశ్రయనిరూపితత్వసంబంధేన సమవేతత్వేన్వ

యః పరంపరాయా అపి సంబంధత్వస్వీకారాదితి చేన్న - ఉభయత్రాపి సమ్భవత్యర్థైక్యే తద్భేదకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాత్ - కించైకస్మిన్నర్థ ఇతి పదసమభివ్యాహారేపి - ఏకస్మిన్నర్థే కార్యేణ కారణేనసహ సమవేతత్వే సతీతి సహపదస్య సమవేతత్వపదేనైవ సహయోజనా ఆనుభావికీ యుక్తిసిద్ధాచ - ఏకపదసమభివ్యాహృతసప్తమ్యంతార్థపదసమవేతపదయోస్సమభివ్యాహారజ్ఞానస్యైకస్మిన్నర్థే సమవేతౌ రూపరసావిత్యత్ర సహపదసమవేత పదయోస్సమభివ్యాహారజ్ఞానస్యైకస్మిన్నర్థ ఇతి పదాఘటితనిరుక్తవాక్యస్థలే కారణతాయాస్త్వయాపి వాచ్యతయా - తత ఏవైకస్మిన్నర్థ ఇతి పదఘటిత నిరుక్తవాక్యాదపి శాబ్దబోధోపపత్తౌ సహపదార్థపదయోస్సమభివ్యాహారజ్ఞానస్య శాబ్దబోధే ప్రాతిస్వికకారణతాయాః కల్పనీయతయా గౌరవమ్ - తస్మాదస్మదుక్తవాక్యార్థ ఏవ సమీచీన ఇత్యలం పల్లవితేన॥ *******

ఇతి వాక్యార్థబోధిన్యాం ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః॥

* యథావహ్నివ్యాప్యధూమవాన్పర్వత ఇతి జ్ఞానం పరామర్శ ఇతి * వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్పర్వత ఇతి జ్ఞానరూపం యత్పరామర్శపదవాచ్యం తద్యథా - యథోక్తలక్షణాక్రాంతమిత్యర్థః - వహ్నిపదసమభివ్యాహృతవ్యాప్య పదసమభివ్యాహృతధూమపదసమభివ్యాహృతమతుప్ప్రత్యయస్య వహ్నివ్యాప్యధూమత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారతానిరూపకమర్థః - పర్వతపదస్య పర్వతత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యతానిరూపకమర్థః - ఇతి పదస్యాభేదోర్థః - తథాచ పర్వతత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యతానిరూపకత్వావచ్ఛిన్నే పర్వతపదార్థేఽభేదసంబంధేన మతుబంతార్థస్య ప్రకారతానిరూపకత్వావచ్ఛిన్నస్యాన్వయాన్మతుబంతపదస్య పర్వతపదసమానలింగకత్వనియమ ఉపపద్యతే అన్యార్థకస్యాపి పర్వతపదస్య పుల్లింగత్వాత్ - ఉద్దేశ్యవిధేయభావమహిమ్నా పర్వతవిశేష్యకత్వ తాదృశప్రకారకత్వయోరవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావలాభాన్న ధూమో వ

హ్నివ్యాప్యః ధూమవాన్పర్వతఇతి జ్ఞానానంతరం వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్పర్వతఇతిజ్ఞానమిదమితిప్రయోగః- ఇత్యాకారకంజ్ఞానమితి పాఠేతు - ఇతిపదం పూర్వపదలక్షణాతాత్పర్యగ్రాహకమ్, ఆకారశ్చాభేదః-కప్రత్యయస్యాశ్రయోర్థఇత్యాహుః-అన్యేతువహ్నివ్యాప్య ధూమవాన్పర్వతఇత్యేకం పదమవ్యయమ్, తస్యపర్వతత్వావచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపితవహ్నివ్యాప్యధూమత్వావచ్ఛిన్నప్రకారత్వమర్థః-ఇతిశబ్దస్తాత్పర్యగ్రాహకః- తస్యనిరూపకతాసంబంధేనజ్ఞానేన్వయః ఇత్యాకారకమితిపాఠేతు -ఆకారోవిషయత్వం తస్మిన్నభేదసంబంధేన ప్రకారత్వాన్వయః- నిరూపకం కప్రత్యయార్థః-తస్యాభేదేన జ్ఞానేన్వయఇత్యాహుః ❋ యత్రధూమస్తత్రాగ్నిరితీతి ❋ సాహచర్యమ్-సామానాధికరణ్యం-నియమోనియమవాన్, కృదభిహితోభావోద్రవ్యవత్ప్రకాశతఇతిన్యాయాత్,తదర్థశ్చ కృతాబోధ్యమానోభావః ధాత్వర్థఃద్రవ్యవత్ స్వాశ్రయవత్- ప్రకాశతే,భావార్థకఃభావాశ్రయవాచకోభవతీతి ఫలితమితి కేచిత్ -తన్న- భావస్యస్వాశ్రయవద్భాసంభవాత్, కింతు ద్రవ్యవదిత్యత్రసప్తమ్యంతాద్వతిః- స్వాశ్రయబోధ్యమానఇవేతియావత్ తథాచకృద్బోధ్యమానోభావస్స్వాశ్రయవిశేషణతయాపి ప్రకాశతఇతిఫలితమ్, అన్యేతు ద్రవ్యవద్విశేష్యస్తథావతి ప్రత్యయసామర్థ్యాత్క్వచిద్విశేషణతయాపీత్యర్థమాహుః-తథాచ నియతంసాహచర్యమితిఫలితమ్- నియతత్వం- వ్యాపకనిరూపితత్వం- యత్రధూమస్తత్రేతిపదత్రయం తాత్పర్యగ్రాహకం- వహ్నిపదం ధూమవ్యాపక వహ్నిసామానాధికరణ్యలక్షకంఇతిపదార్థశ్చాభేదః - సాహచర్యేన్వయస్తస్య, ధూమవ్యాపకవహ్నిసామానాధికరణ్యాభిన్నం నియతంసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరిత్యన్వయః-అత్రకేచిత్, యత్రధూమస్తత్రాగ్నిరిత్యేకంపదమవ్యయం, తస్యతాదృశవాక్యమర్థః - ప్రతిపాద్యత్వమితి పదార్థః అన్వయశ్చాస్యనియతసాహచర్యే- యత్రధూమస్తత్రాగ్నిరి

త్తిపదే ధూమపదం ధూమవ్యాపకలాక్షణికం తస్యపక్షపదేనాన్వయః- యత్రతత్రేతి తాత్పర్యగ్రాహకం - అథవా యత్ర ధూమస్తత్రాగ్నిరితి వాక్యాత్ప్రథమతో వహ్నిసామానాధికరణ్యబోధః - తదనంతరం వ్యాపకత్వస్య మానసబోధః - తావతా నియతసాహచర్యస్య తాదృశవాక్యాత్ప్రతిపాద్యత్వమిత్యాహుః ॥ ✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽

ఇతి పట్టాభిరామకృత తర్కసంగ్రహ వాక్యార్థబోధిన్యా

మనుమానపరిచ్ఛేదః గ్రంథశ్చ సమాప్తః.

శ్రీరస్తు

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః

భా షా ప రి చ్ఛే దః

నూతనజలధరరుచయే గోపవధూటీదుకూలచౌరాయ। తస్మై కృష్ణాయ నమస్సంసారమహీరుహస్యబీజాయ ॥ ౧ ॥ ద్రవ్యంగుణస్తథా కర్మసామాన్యంసవిశేషకమ్। సమవాయస్తథాఽభావఃపదార్థాస్సప్తకీర్తితాః ॥ ౨ ॥ క్షిత్యప్తేజోమరుద్వ్యోమకాలదిగ్దేహినో మనః । ద్రవ్యాణ్యథగుణారూపంరసోగంధస్తథాపరమ్ ॥ 3 ॥ స్పర్శస్సంఖ్యాపరిమితిఃపృథక్త్వంచతతఃపరమ్ । సంయోగశ్చవిభాగశ్చ పరత్వంచాపరత్వకమ్ ॥ ౪ ॥ బుద్ధిస్సుఖందుఃఖమిచ్ఛాద్వేషోయత్నో గురుత్వకమ్ ; ద్రవత్వంస్నేహసంస్కారావదృష్టంశబ్దఏవచ ॥ ౫ ॥ ఉత్క్షేపణంతతోఽవక్షేపణమాకుంచనంతథా । ప్రసారణంచ గమనం కర్మాణ్యేతాని పంచ చ ॥ ౬ ॥ భ్రమణంరేచనంస్యందనోర్ధ్వజ్వలనమేవచ । తిర్యగ్గమనమప్యత్ర గమనాదేవలభ్యతే ॥ ౭ ॥ సామాన్యంద్వివిధంప్రోక్తంపరంచాపరమేవచ । ద్రవ్యాదిత్రికవృత్తిస్తుసత్తాపరతయోచ్యతే ॥ ౮ ॥ పరభిన్నాచయాజాతిస్సైవాఽపరతయోచ్యతే । ద్రవ్యత్వాదికజాతిస్తుప

రాపరతయోద్యతే ॥ ౯ ॥ వ్యాపకత్వాత్పరాపిస్యాద్వ్యాప్యత్వాద
పరాపిచ । అన్త్యోనిత్యద్రవ్యవృత్తిర్విశేషఃపరికీర్తితః ॥ ౧౦ ॥ ఘటా
దీనాంకపాలాదౌ ద్రవ్యేషుగుణకర్మణోః । తేషుజాతేశ్చసంబంధస్స
మవాయఃప్రకీర్తితః ॥ ౧౧ ॥ అభావస్తుద్విధాసంసర్గాన్యోన్యాభావభే
దతః । ప్రాగభావస్తథాధ్వంసోఽప్యత్యంతాభావఏవచ ॥ ౧౨ ॥ ఏవం
త్రైవిధ్యమాపన్నస్సంసర్గాభావఇష్యతే ॥—॥ సప్తానామపిసాధ
ర్మ్యం జ్ఞేయత్వాదికముచ్యతే ॥ ౧౩ ॥ ద్రవ్యాదయఃపంచభావా అనే
కేసమవాయినః । సత్తావంతస్త్రయస్త్వాద్యాగుణాదిర్నిర్గుణక్రియః ॥
సామాన్యపరిహీనాస్తు సర్వేజాత్యాదయోమతాః । పారిమాండల్యభి
న్నానాం కారణత్వముదాహృతమ్ ॥ ౧౪ ॥ అన్యథాసిద్ధిశూన్యస్యని
యతాపూర్వవర్తితా । కారణత్వంభవేత్తస్య త్రైవిధ్యంపరికీర్తితమ్ ॥
సమవాయికారణత్వంజ్ఞేయమథాప్యసమవాయిహేతుత్వమ్ । ఏవంన్యా
యనయజ్ఞైస్తృతీయముక్తంనిమిత్తహేతుత్వమ్ ॥ ౧౬ ॥ యత్సమవే
తంకార్యం భవతిజ్ఞేయం(తు)తదత్రసమవాయి । తత్రాసన్నం జనకం
ద్వితీయమాభ్యాంపరంతృతీయంస్యాత్ ॥ ౧౭ ॥ యేనసహపూర్వభావః
కారణమాదాయవాయస్య । అన్యంప్రతిపూర్వభావేజ్ఞాతేయత్పూర్వ
భావవిజ్ఞానమ్ ॥ ౧౯ ॥ జనకంప్రతిపూర్వవర్తితామపరిజ్ఞాయనయస్య
గృహ్యతే । అతిరిక్తమథాపియద్భవేన్నియతావశ్యకపూర్వభావినః ॥
ఏతేపంచాన్యథాసిద్ధాదండత్వాదికమాదిమమ్ । ఘటాదౌదండరూపా
దిద్వితీయమపితర్కితమ్ ॥ ౨౦ ॥ తృతీయంతుభవేద్వ్యోమకులాలజన
కోఽపరః । పంచమోరాసభాదిస్స్యాదేతేష్వావశ్యకస్త్వసౌ ॥ ౨౨ ॥
సమవాయికారణత్వంద్రవ్యస్యైవేతివిజ్ఞేయమ్ । గుణకర్మమాత్రవృత్తి
జ్ఞేయమథాప్యసమవాయిహేతుత్వమ్ ॥ ౨౩ ॥ అన్యత్రనిత్యద్రవ్యేభ్య
ఆశ్రితత్వమిహోచ్యతే । క్షిత్యాదీనాంనవానాంతుద్రవ్యత్వంగుణయో
గితా ॥ ౨౪ ॥ క్షితిర్జలంతథాతేజఃపవనోమనఏవచ । పరాపరత్వా

మూర్తత్వక్రియావేగాశ్రయా అపి ॥ ౨౫ ॥ కాలఖాత్మదిశాం సర్వగత
త్వం పరమం మహత్ । క్షిత్యాదిపంచభూతాని చత్వారి స్పర్శవంతి హి ॥
ద్రవ్యారంభశ్చతుర్షు స్యాదథాకాశశరీరిణామ్ । అవ్యాప్యవృత్తిః క్షణి
కో విశేషగుణ ఇష్యతే ॥ ౨౭ ॥ రూపద్రవత్వప్రత్యక్షయోగినః ప్రథమా
స్త్రయః । గురుణీ ద్వే రసవతీ ద్వయోర్నైమిత్తికో ద్రవః ॥ ౨౮ ॥ ఆ
త్మానో భూతవర్గాశ్చ విశేషగుణయోగినః । యదుక్తం యస్య సాధ
ర్మ్యం వైధర్మ్యమితరస్య తత్ ॥ ౨౯ ॥ స్పర్శాదయోఽష్టౌ వేగాఖ్య
సంస్కారో మరుతో గుణాః । అష్టౌ స్పర్శాదయో రూపం ద్రవో వేగ
శ్చ తేజసి ॥ ౩౦ ॥ స్పర్శాదయోఽష్టౌ వేగశ్చ గురుత్వం చ ద్రవత్వకమ్ । రూ
పం రసస్తథా స్నేహో వారిణ్యేతే చతుర్దశ ॥ ౩౧ ॥ స్నేహహీనా గంధయు
తాః క్షితావేతే చతుర్దశ । బుద్ధ్యాదిషట్కం సంఖ్యాదిపంచకం భావనా త
థా ॥ ౩౨ ॥ ధర్మాధర్మౌ గుణా ఏతే ఆత్మనస్స్యుశ్చతుర్దశ । సంఖ్యాది
పంచకం కాలదిశోశ్శబ్దశ్చ తే చ ఖే ॥ ౩౩ ॥ సంఖ్యాదయః పంచ బుద్ధిరి
చ్ఛా యత్నోఽపి చేశ్వరే । పరాపరత్వే సంఖ్యాద్యాః పంచ వేగశ్చ
మానసే ॥ ౪౪ ॥ — తత్ర క్షితిర్గంధహేతుర్నానారూపవతీ మతా । ష
డ్విధస్తు రసస్తత్ర గంధస్తు ద్వివిధో మతః ॥ ౩౫ ॥ స్పర్శస్తస్యాస్తు విజ్ఞే
యో హ్యనుష్ణాశీతపాకజః । నిత్యానిత్యా చ సా ద్వేధా నిత్యా స్యాదణుల
క్షణా ॥ ౩౬ ॥ అనిత్యా తు తదన్యా స్యాత్సైవావయవయోగినీ । సా చ
త్రిధా భవేద్దేహమింద్రియం విషయస్తథా ॥ ౩౭ ॥ యోనిజాదిర్భవేద్దే
హ ఇంద్రియం ఘ్రాణలక్షణమ్ । విషయో ద్వ్యణుకాదిశ్చ బ్రహ్మాండాం
త ఉదాహృతః ॥ ౩౮ ॥ వర్ణశ్శుక్లో రసస్పర్శౌ జలే మధురశీతలౌ ।
స్నేహస్తత్ర ద్రవత్వం తు సాంసిద్ధికముదాహృతమ్ ॥ ౩౯ ॥ నిత్యతాది
ప్రథమవత్కింతు దేహమయోనిజమ్ । ఇంద్రియం రసనం సింధుర్హిమా
దిర్విషయో మతః ॥ ౪౦ ॥ స్పర్శ ఉష్ణస్తేజసస్తు స్యాద్రూపం శుక్లభాస్వ
రమ్ । నైమిత్తికం ద్రవత్వం తు నిత్యతాది చ పూర్వవత్ ॥ ౪౧ ॥ ఇంద్రి

యంనయనంవహ్నిస్స్వర్ణాదిర్విషయోమతః । అపాకజోఽనుష్ణాశీత
స్స్పర్శస్తుపవనేమతః ॥ ౪౨ ॥ తిర్యగ్గమనవానేష జ్ఞేయస్స్పర్శాదిలిఙ్గ
కః । పూర్వవన్నిత్యతాద్యుక్తం దేహవ్యాపిత్వగిన్ద్రియమ్ ॥ ౪౩ ॥
ప్రాణాదిస్తుమహావాయుపర్యన్తోవిషయోమతః । ఆకాశస్యతు విజ్ఞే
యశ్శబ్దో వైశేషికోగుణః ॥ ౪౪ ॥ ఇన్ద్రియంతుభవేచ్ఛ్రోత్రమేకః
సన్నప్యుపాధితః । జన్యానాంజనకఃకాలోజగతామాశ్రయోమతః ॥ ౪౫ ॥
పరాపరత్వధీహేతుఃక్షణాదిస్స్యాదుపాధితః । దూరాన్తికాదిధీహే
తురేకానిత్యాదిగుచ్యతే ॥ ౪౬ ॥ ఉపాధిభేదాదేకాపి ప్రాచ్యాదివ్య
పదేశభాక్ । ఆత్మేన్ద్రియాద్యధిష్ఠాతాకరణంహిసకర్తృకమ్ ॥ ౪౭ ॥
శరీరస్యనచైతన్యంమృతేషువ్యభిచారతః । తథాత్వం చేదిన్ద్రియాణా
ముపఘాతేకథంస్మృతిః ॥ ౪౮ ॥ మనోఽపినతథాజ్ఞానాద్యనధ్యక్షంత
దాభవేత్ । ధర్మాధర్మాశ్రయోఽధ్యక్షోవిశేషగుణయోగతః ॥ ౪౯ ॥
ప్రవృత్త్యాద్యనుమేయోఽయంరథగత్యేవసారథిః । అహఙ్కారస్యాశ్ర
యోఽయం మనోమాత్రస్యగోచరః ॥ ౫౦ ॥ విభుర్బుద్ధ్యాదిగుణవాన్
బుద్ధిస్తుద్వివిధామతా । అనుభూతిః స్మృతిశ్చస్యాదనుభూతిశ్చతుర్విధా
॥ ౫౧ ॥ ప్రత్యక్షమప్యనుమితి స్తథోపమితిశబ్దజే । ఘ్రాణజాదిప్రభే
దేనప్రత్యక్షంషడ్విధంమతమ్ ॥ ౫౨ ॥ ఘ్రాణస్యగోచరోగన్ధో
గన్ధత్వాదిరపి స్మృతః । తథారసోరసజ్ఞాయా స్తథాశబ్దోఽపిచశ్రుతేః ॥
ఉద్భూతరూపంనయనస్యగోచరోద్రవ్యాణితద్వన్తి పృథక్త్వసంఖ్యే ।
విభాగసంయోగపరాపరత్వ స్నేహద్రవత్వంపరిమాణయుక్తమ్ ॥ ౫౪ ॥
క్రియాంజాతింయోగ్యవృత్తింసమవాయంచతాదృశమ్ । గృహ్ణాతిచక్షు
స్సమ్బన్ధాదాలోకోద్భూతరూపయోః ॥ ౫౫ ॥ ఉద్భూతస్పర్శవద్ద్ర
వ్యంగోచరస్సోఽపిచత్వచః । రూపాన్యచ్చక్షుషోఽయోగ్యం రూపమ
త్రాపికారణమ్ ॥ ౫౬ ॥ ద్రవ్యాధ్యక్షేత్వచోయోగోమనసాజ్ఞానకా
రణమ్ । మనోగ్రాహ్యంసుఖందుఃఖమిచ్ఛాద్వేషోమతిఃకృతిః ॥ ౫౭ ॥

జ్ఞానం యన్నిర్వికల్పాఖ్యం తదతీంద్రియమిష్యతే । మహత్త్వం షడ్విధే హేతురింద్రియం కరణం మతమ్ ॥ ౫౮ ॥ విషయేంద్రియసంబంధో వ్యాపారస్సోఽపి షడ్విధః । ద్రవ్యగ్రహస్తు సంయోగాత్సంయుక్తసమవాయతః ॥ ౫౯ ॥ ద్రవ్యేషు సమవేతానాం తథా తత్సమవాయతః । తత్రాపి సమవేతానాం శబ్దస్య సమవాయతః ॥ ౬౦ ॥ తద్వృత్తీనాం సమవేతసమవాయేన తు గ్రహః । విశేషణతయా తద్వదభావానాం గ్రహో భవేత్ ॥ ౬౧ ॥ యది స్యాదుపలభ్యేతేత్యేవం యత్ర ప్రసజ్యతే । ప్రత్యక్షం సమవాయస్య విశేషణతయా భవేత్ ॥ ౬౨ ॥ అలౌకికస్సన్నికర్షస్త్రివిధః పరికీర్తితః । సామాన్యలక్షణో జ్ఞానలక్షణో యోగజస్తథా ॥ ౬౩ ॥ ఆసత్తిరాశ్రయాణాం తు సామాన్యజ్ఞానమిష్యతే । తదింద్రియజతద్ధర్మబోధసామగ్ర్యపేక్ష్యతే ॥ ౬౪ ॥ విషయీ యస్య తస్యైవ వ్యాపారో జ్ఞానలక్షణః । యోగజో ద్వివిధః ప్రోక్తో యుక్తయుంజానభేదతః ॥ యుక్తస్య సర్వదా భానం చింతాసహకృతోఽపరః ॥—వ్యాపారస్తు పరామర్శః కరణం వ్యాప్తిధీర్భవేత్ ॥ ౬౬ ॥ అనుమాయాం జ్ఞాయమానం లింగం తు కరణం న హి । అనాగతాదిలింగేన న స్యాదనుమితిస్తదా ॥ ౬౭ ॥ వ్యాప్యస్య పక్షవృత్తిత్వధీః పరామర్శ ఉచ్యతే । వ్యాప్తిస్సాధ్యవదన్యస్మిన్నసంబంధ ఉదాహృతః ॥ ౬౮ ॥ అథవా హేతుమన్నిష్ఠవిరహాప్రతియోగినా । సాధ్యేన హేతోరైకాధికరణ్యం వ్యాప్తిరుచ్యతే ॥ ౬౯ ॥ సిషాధయిషయా శూన్యా సిద్ధిర్యత్ర న విద్యతే । స పక్షస్తత్ర వృత్తిత్వజ్ఞానాదనుమితిర్భవేత్ ॥ ౭౦ ॥ అనైకాంతో విరుద్ధశ్చాప్యసిద్ధః ప్రతిపక్షితః । కాలాత్యయాపదిష్టశ్చ హేత్వాభాసాస్తు పంచధా ॥ ౭౧ ॥ ఆద్యస్సాధారణస్తు స్యాదసాధారణకోఽపరః । తథైవానుపసంహారీ త్రిధానైకాంతికో భవేత్ ॥ ౭౨ ॥ యస్సపక్షే విపక్షే చ భవేత్సాధారణస్తు సః । యస్తూభయస్మాద్వ్యావృత్తస్స త్వసాధారణో మతః ॥ ౭౩ ॥ తథైవానుపసంహారీ కేవలాన్వయిపక్షకః । యస్సాధ్యవతి నైవాస్తి స విరుద్ధ ఉదాహృ

తః ॥ ౭౪ ॥ ఆశ్రయాసిద్ధిరాద్యాస్యాత్ స్వరూపాసిద్ధిరప్యథ । వ్యాప్య
త్వాసిద్ధిరపరాస్యాదసిద్ధిరతస్త్రిధా ॥ ౭౫ ॥ పక్షాసిద్ధిర్యత్రపక్షోభవే
త్కాంచనమయోగిరిః । హ్రదోద్రవ్యంధూమవత్త్వాదత్రాసిద్ధిరథాపరా ॥
వ్యాప్యత్వాసిద్ధిరపరానీలధూమాదికేభవేత్ । విరుద్ధయోః పరామర్శే
హేత్వోస్సత్ప్రతిపక్షతా ॥ ౭౭ ॥ సాధ్యశూన్యోయత్రపక్షస్త్వసౌబా
ధఉదాహృతః । ఉత్పత్తికాలీనఘటేగంధాదిర్యత్రసాధ్యతే ॥౭౮॥—
గ్రామీణస్యప్రథమతః పశ్యతోగవయాదికమ్ । సాదృశ్యధీర్గవాదీనాం
యాస్యాత్సాకరణంమతమ్ ॥౭౯॥ వాక్యార్థస్యాతిదేశస్య స్మృతిర్వ్యా
పారఉచ్యతే । గవయాదిపదానాంతు శక్తిధీరుపమాఫలమ్ ॥ ౮౦ ॥—
పదజ్ఞానంతుకరణంద్వారంతత్రపదార్థధీః । శాబ్దబోధఃఫలంతత్రశక్తి
ధీఃసహకారిణీ ॥౮౧॥ లక్షణాశక్యసంబంధస్తాత్పర్యానుపపత్తితః । ఆస
త్తిర్యోగ్యతాకాంక్షాతాత్పర్యజ్ఞానమిష్యతే ॥ ౮౨ ॥ కారణంసన్ని
ధానంతుపదస్యాసత్తిరుచ్యతే । పదార్థేతత్రతద్వత్తాయోగ్యతాపరికీ
ర్తితా ॥ ౮౩ ॥ యత్పదేనవినాయస్యాననుభావకతాభవేత్ । ఆకాం
క్షావక్తురిచ్ఛాతు తాత్పర్యంపరికీర్తితమ్ ॥౮౪॥ సాక్షాత్కారేసుఖా
దీనాంకరణంమనఉచ్యతే । అయోగపద్యాజ్జ్ఞానానాం తస్యాణుత్వమి
హేష్యతే ॥౮౫॥—అథద్రవ్యాశ్రితాజ్ఞేయా నిర్గుణా నిష్క్రియాగు
ణాః । రూపంరసఃస్పర్శగంధౌ పరత్వమపరత్వకమ్ ॥ ౮౬ ॥ ద్రవోగు
రుత్వంస్నేహశ్చవేగోమూర్తగుణాఅమీ । ధర్మాధర్మౌభావనాచ శ
బ్దోబుద్ధ్యాదయోఽపిచ ॥౮౭॥ ఏతేఽమూర్తగుణాస్సర్వేవిద్వద్భిఃపరి
కీర్తితాః । సంఖ్యాదయోవిభాగాంతాఉభయేషాంగుణామతాః ॥౮౮॥ సం
యోగశ్చవిభాగశ్చసంఖ్యాద్విత్వాదికాస్తథా । ద్విపృథక్త్వాదయస్తద్వ
దేతేఽనేకాశ్రితాగుణాః ॥ ౮౯ ॥ అతశ్శేషాగుణాస్సర్వే మతాఏకై
కవృత్తయః । బుద్ధ్యాదిషట్కంస్పర్శాంతాః స్నేహస్సాంసిద్ధికోద్రవః ॥
అదృష్టభావనాశబ్దాఅమీవైశేషికాగుణాః । సంఖ్యాదిరపరత్వాంతోద్ర

వో సాంసిద్ధికస్తథా ॥ ౯౧ ॥ గురుత్వవేగౌ సామాన్యగుణా ఏతే ప్రకీర్తి
తాః । సంఖ్యాదిరపరత్వాంతో ద్రవత్వం స్నేహ ఏవ చ ॥ ౯౨ ॥ ఏతేతు
ద్వీంద్రియగ్రాహ్యా అథ స్పర్శాంతశబ్దకాః । బాహ్యైకైకేంద్రియగ్రా
హ్యా గురుత్వాదృష్టభావనాః ॥ ౯౩ ॥ అతీంద్రియా విభూనాం తు యే స్యు
ర్వైశేషికా గుణాః । అకారణగుణోత్పన్నా ఏతే తు పరికీర్తితాః ॥ ౯౪ ॥
అపాకజాస్తు స్పర్శాంతా ద్రవత్వం చ తథావిధమ్ । స్నేహవేగగురుత్వైక
పృథక్త్వపరిమాణకమ్ ॥ ౯౫ ॥ స్థిత(తి)స్థాపక ఇత్యేతే స్యుః కారణగుణో
ద్భవాః । సంయోగశ్చ విభాగశ్చ వేగశ్చైతే తు కర్మజాః ॥ ౯౬ ॥ స్ప
ర్శాంతపరిమాణైకపృథక్త్వస్నేహశబ్దకే । భవేత్సమవాయిత్వమథ
వైశేషికే గుణే ॥ ౯౭ ॥ ఆత్మనస్స్యాన్నిమిత్తత్వముష్ణస్పర్శగురుత్వ
యోః । వేగేఽపి చ ద్రవత్వే చ సంయోగాదిద్వయే తథా ॥ ౯౮ ॥ ద్విధై
వ కారణత్వం స్యాదథ ప్రాదేశికో భవేత్ । వైశేషికో విభుగుణః సంయో
గాదిద్వయం తథా ॥ ౯౯ ॥ చక్షుర్గ్రాహ్యం భవేద్రూపం ద్రవ్యాదే
రుపలంభకమ్ । చక్షుషస్సహకారి స్యాచ్ఛుక్లాదికమనేకధా ॥ ౧౦౦ ॥
జలాదిపరమాణౌ తన్నిత్యమన్యత్స హేతుకమ్ । రసస్తు రసనగ్రాహ్యో
మధురాదిరనేకధా ॥ ౧౦౧ ॥ సహకారీ రసజ్ఞాయా నిత్యతాదిచ పూర్వ
వత్ । ఘ్రాణగ్రాహ్యో భవేద్గంధో ఘ్రాణస్యైవోపకారకః ॥ ౧౦౨ ॥
సౌరభశ్చాసౌరభశ్చ స ద్వేధా పరికీర్తితః । స్పర్శస్త్వగింద్రియగ్రాహ్య
స్త్వచస్స్యాదుపకారకః ॥ ౧౦౩ ॥ అనుష్ణాశీతశీతోష్ణభేదాత్స త్రివి
ధో మతః । కాఠిన్యాదిః క్షితావేవ నిత్యతాదిచ పూర్వవత్ ॥ ౧౦౪ ॥ ఏతే
షాం పాకజత్వం తు క్షితౌ నాన్యత్ర కుత్రచిత్ । తత్రాపి పరమాణౌ స్యా
త్పాకో వైశేషికే నయే ॥ ౧౦౫ ॥ నైయాయికానాం తు నయే ద్వ్యణు
కాదావపీష్యతే । గణనవ్యవహారే తు హేతుస్సంఖ్యాభిధీయతే ॥ ౧౦౬ ॥
నిత్యేషు నిత్యమేకత్వమనిత్యేఽనిత్యమిష్యతే । ద్విత్వాదయః పరార్ధా
న్తా అపేక్షాబుద్ధిజా మతాః ॥ ౧౦౭ ॥ అనేకాశ్రయపర్యాప్తా ఏతే తు పరి

కీర్తితాః । అపేక్షాబుద్ధినాశాచ్చ నాశస్తేషాంనిరూపితః ॥ ౧౦౮॥ అ
నేకైకత్వబుద్ధిర్యా సాపేక్షాబుద్ధిరుచ్యతే। పరిమాణంభవేన్మానవ్యవహా
రస్య కారణమ్ ॥ ౧౦౯॥ అణుదీర్ఘంమహద్ధ్రస్వమితి తద్భేదఈరితః ।
అనిత్యేతదనిత్యంస్యాన్నిత్యేనిత్యముదాహృతమ్ ॥ ౧౧౦ ॥ సంఖ్యాతః
పరిమాణాచ్చ ప్రచయాదపిజాయతే। అనిత్యంద్వ్యణుకాదౌతుసంఖ్యా
జన్యముదాహృతమ్ ॥ ౧౧౧ ॥ పరిమాణంఘటాదౌతుపరిమాణజముచ్య
తే । ప్రచయశ్శిథిలాఖ్యోయఃసంయోగస్తేనజన్యతే ॥ ౧౧౨ ॥ పరిమా
ణంతూలకాదౌ నాశస్త్వాశ్రయనాశతః । సంఖ్యావత్తు పృథక్త్వంస్యా
త్ పృథక్ప్రత్యయకారణమ్ ॥ ౧౧౩ ॥ అన్యోన్యాభావతో నాస్యచరితా
ర్థత్వముచ్యతే । అస్మాత్పృథగిదంనేతిప్రతీతిర్హివిలక్షణా ॥ ౧౧౪ ॥
అప్రాప్తయోస్తుయాప్రాప్తిః సైవసంయోగఈరితః । కీర్తితస్త్రివిధ
స్త్వేషఆద్యోఽన్యతరకర్మజః ॥౧౧౫ ॥ తథోభయక్రియాజన్యోభవే
త్సంయోగజోఽపరః । ఆదిమః శ్యేనశైలాదిసంయోగఃపరికీర్తితః॥౧౧౬
మేషయోస్సన్నిపాతోయస్సద్వితీయఉదాహృతః। కపాలతరుసంయో
గాత్ సంయోగస్తరుకుంభయోః ॥౧౧౭॥ తృతీయస్స్యాత్కర్మజోఽపి
ద్విధైవపరికీర్తితః । అభిఘాతోనోదనంచశబ్దహేతురిహాదిమః॥౧౧౮॥
శబ్దాహేతుర్ద్వితీయఃస్యాద్విభాగోఽపిత్రిధాభవేత్ । ఏకకర్మోద్భవస్త్వా
ద్యో ద్వయకర్మోద్భవోఽపరః ॥ ౧౧౯ ॥ విభాగజస్తృతీయఃస్యాత్
తృతీయోఽపిద్విధాభవేత్ । హేతుమాత్రవిభాగోత్థో హేత్వహేతువిభా
గజః ॥ ౧౨౦ ॥ పరత్వంచాపరత్వంచద్వివిధంపరికీర్తితమ్ । దైశికంకా
లికంచాపిమూర్తఏవతుదైశికమ్ ॥ ౧౨౧ ॥ పరత్వంసూర్యసంయోగ
భూయస్త్వజ్ఞానతోభవేత్ । అపరత్వంతదల్పత్వబుద్ధితఃస్యాదితీరితం ॥
తయోరసమవాయీతు దిక్సంయోగస్తదాశ్రయే । దివాకరపరిస్పంద
పూర్వోత్పన్నత్వబుద్ధితః ॥ ౧౨౩ ॥ పరత్వమపరత్వంతుతదనంతరబు
ద్ధితః । అత్రత్వసమవాయీస్యాత్సంయోగఃకాలపిండయోః ॥ ౧౨౪ ॥

అపేక్షాబుద్ధినాశేననాశస్తేషాముదాహృతః । బుద్ధేఃప్రకారఃప్రాగే
వప్రాయశోఽపినిరూపితః ॥ ౧౨౫ ॥ అథావశిష్టోఽప్యపరఃప్రకారః
పరిదర్శ్యతే । అప్రమాచప్రమాచేతిజ్ఞానంద్వివిధముచ్యతే ॥ ౧౨౬ ॥
తచ్ఛూన్యేతన్మతిర్యాస్యాదప్రమాసానిరూపితా । తత్ప్రపంచో విప
ర్యాసఃసంశయోఽపిప్రకీర్తితః ॥ ౧౨౭ ॥ ఆద్యోదేహేష్వాత్మబుద్ధి
శ్శంఖాదౌపీతతామతిః । భవేన్నిశ్చయరూపాయాంసంశయోఽథప్ర
దర్శ్యతే ॥ ౧౨౮ ॥ కింస్విన్నరోవాస్థాణుర్వేత్యాదిబుద్ధిస్తుసంశయః । తద
భావాప్రకారాధీస్తత్ప్రకారాతునిశ్చయః ॥ ౧౨౯ ॥ ససంశయోమ
తిర్యాస్యాదేకత్రాభావభావయోః । సాధారణాదిధర్మస్యజ్ఞానంసంశ
యకారణమ్ ॥ ౧౩౦ ॥ దోషోఽప్రమాయాజనకఃప్రమాయాస్తుగుణో
భవేత్ । పిత్తదూరత్వాదిరూపో దోషోనానావిధఃస్మృతః ॥ ౧౩౧ ॥
ప్రత్యక్షేతువిశేష్యేణ విశేషణవతామతమ్ । సన్నికర్షోగుణస్తుస్యా
దథత్వనుమితౌగుణః ॥ ౧౩౨ ॥ పక్షేసాధ్యవిశిష్టేచపరామర్శోగుణో
భవేత్ ॥ శక్యేసాదృశ్యబుద్ధిస్తుభవేదుపమితౌగుణః ॥ ౧౩౩ ॥ శాబ్దబో
ధేయోగ్యతాయాస్తాత్పర్యస్యాథవాప్రమా । గుణస్స్యాద్భ్రమభిన్నం
తు జ్ఞానమత్రోచ్యతేప్రమా ॥ ౧౩౪ ॥ అథవాతత్ప్రకారంయత్ జ్ఞానం
తద్విశేష్యకమ్ । తత్ప్రమానప్రమానాపి భ్రమస్స్యాన్నిర్వికల్పక
మ్ ॥ ౧౩౫ ॥ ప్రకారతాదిశూన్యంహి సంబంధానవగాహితత్ । ప్ర
మాత్వంనస్వతోగ్రాహ్యంసంశయానుపపత్తితః ॥ ౧౩౬ ॥ వ్యభిచార
స్యాగ్రహోఽపిసహచారగ్రహస్తథా । హేతుర్వ్యాప్తిగ్రహేతర్కఃక్వ
చిచ్ఛంకానివర్తకః ॥ ౧౩౭ ॥ సాధ్యస్యవ్యాపకోయస్తుహేతోరవ్యాపక
స్తథా । సఉపాధిర్భవేత్తస్యనిష్కర్షోఽయంప్రదర్శ్యతే ॥ ౧౩౮ ॥ సర్వే
సాధ్యసమానాధికరణాస్స్యురుపాధయః । హేతోరేకాశ్రయేయేషాం
స్వసాధ్యవ్యభిచారితా ॥ ౧౩౯ ॥ వ్యభిచారస్యానుమానముపాధేస్తుప్ర
యోజనమ్ । శబ్దోపమానయోర్నైవపృథక్ప్రామాణ్యమిష్యతే ॥ అను

మానగతార్థత్వాదితి వైశేషికం మతమ్। తన్న సమ్యగ్వినా వ్యాప్తిబోధం
శాబ్దాదిబోధతః ॥౧౪౧॥ (త్రైవిధ్యమనుమానస్య కేవలాన్వయిభేదతః।)
ద్వైవిధ్యం తు భవేద్వ్యాప్తేరన్వయవ్యతిరేకతః। అన్వయవ్యాప్తిరుక్తైవ
వ్యతిరేకాదథోచ్యతే॥ సాధ్యాభావవ్యాపకత్వం హేత్వభావస్య యద్భ
వేత్। అర్థాపత్తిస్తు నైవేహ ప్రమాణాంతరమిష్యతే॥౧౪౩॥ వ్యతిరేకవ్యా
ప్తిబుద్ధ్యా చరితార్థా హి సా యతః। సుఖం తు జగతామేవ కామ్యం ధర్మేణ
జన్యతే॥అధర్మజన్యం దుఃఖం స్యాత్ ప్రతికూలం సచేతసామ్। నిర్దుఃఖత్వే
సుఖే చేచ్ఛా తజ్జ్ఞానాదేవ జాయతే ॥౧౪౫॥ ఇచ్ఛా తు తదుపాయే స్యాది
ష్టోపాయత్వధీర్యది। చికీర్షా కృతిసాధ్యత్వప్రకారేచ్ఛా చ యా భవేత్॥
తద్ధేతుః కృతిసాధ్యేష్టసాధనత్వమతిర్భవేత్। బలవద్ద్విష్టహేతుత్వమతి
స్స్యాత్ప్రతిబంధికా ॥ ౧౪౭ ॥ తదహేతుత్వబుద్ధేస్తు హేతుత్వం కస్యచి
న్మతే। ద్విష్టసాధనతాబుద్ధిర్భవేద్ద్వేషస్య కారణమ్ ॥ ౧౪౮ ॥ ప్రవృత్తి
శ్చ నివృత్తిశ్చ తథా జీవనకారణమ్। ఏవం ప్రయత్నత్రైవిధ్యం తాంత్రికైః
పరిదర్శితమ్ ॥ ౧౪౯ ॥ చికీర్షా కృతిసాధ్యేష్టసాధనత్వమతిస్తథా। ఉ
పాదానస్య చాధ్యక్షం ప్రవృత్తౌ జనకం భవేత్ ॥ ౧౫౦ ॥ నివృత్తిస్తు భవే
ద్ద్వేషాద్ద్విష్టసాధనతాధియః। యత్నో జీవనయోనిస్తు సర్వదాతీంద్రి
యో భవేత్ ॥ ౧౫౧ ॥ శరీరే ప్రాణసంచారకారణం పరికీర్తితమ్। అ
తీంద్రియం గురుత్వం స్యాత్పృథివ్యాదిద్వయే తు తత్ ॥ ౧౫౨ ॥ అనిత్యే
తదనిత్యం స్యాన్నిత్యే నిత్యముదాహృతమ్। తదేవాసమవాయి స్యాత్
పతనాఖ్యే తు కర్మణి ॥౧౫౩॥ సాంసిద్ధికం ద్రవత్వం స్యాన్నైమిత్తికమథాప
రమ్। సాంసిద్ధికం తు సలిలే ద్వితీయం క్షితితేజసోః ॥ ౧౫౪ ॥ పరమాణౌ
జలే నిత్యమన్యత్రానిత్యముచ్యతే। నైమిత్తికం వహ్నియోగాత్తపనీయ
ఘృతాదిషు ॥౧౫౫॥ ద్రవత్వం స్యందనే హేతుర్నిమిత్తం సంగ్రహే తు
తత్। స్నేహో జలే స నిత్యోఽణావనిత్యోఽవయవిన్యసౌ ॥ ౧౫౬ ॥
తైలాంతరే తత్ప్రకర్షాద్దహనస్యానుకూలతా। సంస్కారభేదో వేగో

ఒథస్థితస్థాపకభావనె ॥ ౧౫౭ ॥ మూర్తమాత్రేతు వేగస్స్యాత్కర్మజో వేగజఃక్వచిత్। స్థితి(త)స్థాపకసంస్కారః క్షితౌకెచిచ్చతుర్ష్వపి ॥ అతీంద్రియోసావిజ్ఞేయః క్వచిత్స్పందెఽపి కారణమ్। భావనాఖ్యస్తుసంస్కారోజీవవృత్తిరతీంద్రియః ॥ ౧౫౮ ॥ ఉపెక్షానాత్మకస్తస్య నిశ్చయః కారణంభవేత్। స్మరణెప్రత్యభిజ్ఞాయామప్యసౌ హేతురుచ్యతె ॥ ధర్మాధర్మావదృష్టంస్యాద్ధర్మః స్వర్గాదిసాధనమ్। గంగాస్నానాదియాగాదివ్యాపారః పరికీర్తితః ॥ ౧౬౧ ॥ కర్మనాశాజలస్పర్శాదినానాశ్యస్త్వసౌమతః। అధర్మోనరకాదీనాం హేతుర్నిందితకర్మజః ॥ ౧౬౨ ॥ ప్రాయశ్చిత్తాదినాశ్యోఽసౌజీవవృత్తీత్వమౌగుణౌ। ఇమౌతు వాసనాజన్యౌజ్ఞానాదపివినశ్యతః ॥ ౧౬౩ ॥ శబ్దోధ్వనిశ్చవర్ణశ్చ మృదంగాదిభవోధ్వనిః। కంఠసంయోగాదిజన్యావర్ణాస్తేకాదయోమతాః ॥ సర్వశ్శబ్దోనభోవృత్తిః శ్రోత్రోత్పన్నస్తుగృహ్యతె। వీచీతరంగన్యాయేనతదుత్పత్తిస్తుకీర్తితా ॥ ౧౬౫ ॥ కదంబకోరకన్యాయాదుత్పత్తిః కస్యచిన్మతె। ఉత్పన్నఃకోవినష్టఃక ఇతిబుద్ధేరనిత్యతా ॥ ౧౬౬ ॥ సోఽయంక ఇతిబుద్ధిస్తుసాజాత్యమవలంబతే! తదెవౌషధమిత్యాదౌ సజాతీయెఽపిదర్శనాత్। తస్మాదనిత్యాఏవేతివర్ణాస్సర్వేమతంహినః ॥ ౧౬౭ ॥

ఇతి శ్రీమహామహోపాధ్యాయవిద్యానివాసభట్టాచార్యసుత

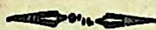
శ్రీయుత విశ్వనాథ పంచానన భట్టాచార్య విరచితః

కారికావళీనామకః భాషాపరిచ్ఛేదః

సమాప్తః

శుద్ధాశుద్ధపత్రికా.

పుటే.	పఙ్త్రౌ		అశుద్ధమ్		శుద్ధమ్
౪	౭	...	ఆభావ	...	అభావ
౫	౨౬	...	గందా	...	గంధా
౬	౨౧	...	క్రికా	...	ప్రికా
౧౨	౯	...	గ్రాహ్య	...	గ్రాహ్య
౩౩	౨౪	...	షష్ఠా	...	షష్ఠ్యా
౬౯	౧౭	...	తమా	...	తయా
౭౬	౧౯	...	పత్త	...	నత్త
౮౮	౭	...	దీతి	...	దరితి
౮౯	౮	...	రీత్యా.	...	రీత్యై
౯౧	౧	...	వాయంః	...	వాయుః
౯౨	౨౫	...	స్యైతా	...	స్యైత్యా
౧౧౩	౧౧	...	గాకా	...	గీకా
౧౨౨	౧౭	...	త్యతి	...	వ్యతి
౧౫౫	౧౦	...	వ్రియో	...	ప్రియో
౧౮౮	౧౨	...	ద్వ్యణోః	...	ద్వ్యణు
౧౯౯	౧౧	...	అన్యైతుః	...	అన్యైత్వ

R. Subbaraya Sastry.